

თემურ თოდუა

ანტიკური პოლისი

I

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

თემურ თოდუა

ანტიკური პოლისი

I

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

Tbilisi 2010

ნაშრომში ნარატიული წყაროების, ეპიგრაფიკული და არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე განხილულია ანტიკური პოლისის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის საკითხები. სახელმძღვანელო შედგენილია საუნივერსიტეტო სილაბუსის შესაბამისად. გაშუქებულია ანტიკური პოლისის ფორმირებისა და განვითარების პროცესები, დიდი ბერძნული საკოლონიზაციო მოძრაობის აქტივობის ეტაპები, ნაჩვენებია პოლისური ეკონომიკის, სოციალური სტრუქტურის, მართვის სისტემების ჩამოყალიბებისა და მათი განვითარების პროცესების, პოლისთაშორისო კონტაქტების, იმპერიისა და პოლისის ურთიერთმიმართების ასპექტები და სხვ.

„ანტიკური პოლისი“ განკუთვნილია სტუდენტებისა და მაგისტრანტებისათვის. ის დაეხმარება ასევე ანტიკური ისტორიით დაინტერესებულ მკითხველებს.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი - - - - -	4
I. წყაროთმცოდნეობითი ბაზა და ისტორიოგრაფია - - - - -	6
1. წყაროები - - - - -	6
2. ისტორიოგრაფია - - - - -	15
II. პოლისური სისტემის ფორმირებისა და განვითარების პროცესი - - - -	25
1. ათენი ძვ. წ. VIII-VI სს-ში - - - - -	42
2. სპარტა ძვ. წ. VIII-VI სს-ში - - - - -	56
III. მეტროპოლისი და კოლონია - - - - -	65
IV. პოლისის ტოპოგრაფია. ყოფა-ცხოვრება - - - - -	75
V. ელინური სამყაროს მეგაპოლისები - - - - -	92
VI. პოლისური ეკონომიკა და სოციალური სტრუქტურა ძვ. წ. V-IV სს-ში -	115
1. ათენის ეკონომიკა და სოციალური სტრუქტურა ძვ. წ. V-IV სს-ში - -	131
VII. პოლისური მართვის სისტემა - - - - -	168
1. ათენის მართვის სისტემა - - - - -	179
2. სპარტის მართვის სისტემა - - - - -	186
VIII. პოლისთაშორისო კონტაქტები - - - - -	196
1. პოლისური სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსები - - - - -	208
IX. პოლისური სისტემის კრიზისი - - - - -	224
X. იმპერია და პოლისი - - - - -	234
1. აქემენიდები და პოლისები - - - - -	240
2. ალექსანდრე მაკედონელი და პოლისები - - - - -	256
3. ელინისტური იმპერიები და პოლისები - - - - -	264
4. რომი და პოლისები - - - - -	275
რეზიუმე - - - - -	294
ბიბლიოგრაფია - - - - -	297
ტაბულების აღწერილობა - - - - -	299

შესავალი

ძველი საბერძნეთის ისტორია არსებითად პოლისების, ქალაქ-სახელმწიფოების ისტორიაა. ელინურმა პოლისებმა განვითარების საკმაოდ ხანგრძლივი და რთული გზა განვლეს. ძვ. წ. IX-VIII სს-ში მიკენის ცენტრალიზებული სახელმწიფოს ნანგრევებზე აღმოცენებული პოლისი, როგორც სოციალურ-პოლიტიკური ორგანიზმის ნოვაციური და უნიკალური მოდელი ჩაეკეთა, დახურულ სივრცეს წარმოადგენდა, მაგრამ ის პროგრესული და ჰარმონიული სისტემა იყო. სწორედ პოლისური სისტემის ფარგლებში ელინებმა შექმნეს რაციონალური და დინამიური ეკონომიკა, მწყობრი სამოქალაქო სტრუქტურა, მრავალფეროვანი პოლიტიკური მმართველობის ფორმები; მდიდარი და განუმეორებელი ცივილიზაცია, რამაც დიდი გავლენა მოახდინა შემდეგდროინდელი მსოფლიო კულტურის განვითარებაზე. პოლისურმა სისტემამ მსოფლიო ისტორიაში ძველბერძნულ სოციუმს საპატიო ადგილი მიუჩინა. ამდენად პოლისური სისტემის ისტორიის შესწავლა ფრიად მნიშვნელოვანი და აქტუალურია.

დასავლურ ანტიკოლოგიაში ბერძნული პოლისის შესახებ მრავალრიცხოვანი მონოგრაფიები, სახელმძღვანელოები თუ სამეცნიერო პუბლიკაციები არსებობს. ქართველმა მკვლევარ-ისტორიკოსებმა და არქეოლოგებმაც ანტიკური პოლისის ისტორიის საკითხებს არაერთი ღირებული ნაშრომი მიუძღვნეს. მიუხედავად ამისა, ჩვენში აღნიშნული პრობლემა ჯერ კიდევ არ არის მონოგრაფიულად შესწავლილი. გარდა ამისა, არსებითად არ გაგვაჩნია ისეთი სახელმძღვანელო, სადაც ანტიკური პოლისის წინამდებარე ნაშრომი სწორედ ამ მიზანს ემსახურება და ისტორიის კურსი თანმიმდევრულად და სასწავლო პროგრამის შესაბამისად იყოს გადმოცემული. ის ანტიკური პოლისის პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური ასპექტების კომპლექსურად განხილვის პირველი ცდაა.

წიგნში სისტემური ანალიზის მეთოდის საფუძველზე, ნარატიული, ეპიგრაფიკული, ნუმიზმატიკური თუ არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით გაშუქებულია ანტიკური პოლისის ფორმირებისა და მისი განვითარების პროცესები, დიდი ბერძნული საკოლონიზაციო მოძრაობის ეტაპები. ნაჩვენებია პოლისური ეკონომიკის, სოციალური სტრუქტურის, მართვის სისტემების განვითარების ეტაპები, პოლისთაშორისო კონტაქტები, იმპერიისა და პოლისის ურთიერთმიმართების ასპექტები და სხვ.

ნაშრომი საუნივერსიტეტო სილაბუსის შესაბამისადაა შედგენილი და ის სტუდენტებს გაუადვილებს ანტიკური პოლისის არსის, მისი მნიშვნელობის და საერთოდ ძველი ქალაქ-სახელმწიფოების რთული სისტემების შემეცნებას.

წყართმცოდნეობითი ბაზა და ისტორიოგრაფია

1. წყაროები

ანტიკური პოლისის შესახებ მკვლევართა განკარგულებაშია მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი კატეგორიის ნარატიული წყაროები, ეპიგრაფიკული, ნუმიზმატიკური და არქეოლოგიური ძეგლები.

პროტოპოლისის, პოლისური სისტემის ფორმირების პროცესის შესახებ აღრეული ცნობები დაცულია ჰომეროსის პოემებში „ილიადასა“ და „ოდისეაში“. ჰომეროსის ლექსიკონში საკმაოდ ხშირად გვხვდება სიტყვა „პოლისი“ და მას პოეტი ყველა ტიპის დასახლებების მიმართ იყენებს. როგორც ჩანს, ჰომეროსისეული პოლისი ერთდროულად ქალაქიც იყო და სოფელიც. პოემებში ასევე მოიპოვება გარკვეული ცნობები პოლისის ტოპოგრაფიისა და მისი სოციალური შემადგენლობის შესახებ.

ძვ. წ. VIII-VII სს-ის პოლისის ეკონომიკური ვითარება და მისი მოსახლეობის ღარიბი ფენის მძიმე მდგომარეობა მხატვრულ ტონალობაში აქვს აღწერილი პოეტს ჰესიოდეს თავის პოემაში „სამუშაონი და ღვინი“. მას ეკუთვნის ასევე მეორე პოემა – „თეოგონია“, სადაც დეტალურადაა აღწერილი პოლისის რელიგიური სისტემის გენეზისი და მისი იერარქია; ძვ. წ. VII-VI სს-ის პოლისის ისტორიის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის არხილოსე, ალკეოსი, თეოგინდე, სოლონი, არისტოფანე, რომლებიც რეალისტურად აღწერენ პოლისების ეკონომიკურ-პოლიტიკურ ვითარებას, სოციალურ კონტრასტებს, დემოსისა და არისტოკრატის კონფლიქტებს.

ბერძნული პოლისების ისტორიის შესახებ მნიშვნელოვანი და ძირითადი წყარო ძველ ბერძენ ისტორიკოსთა თხზულებებია. ძველი ბერძენი ისტორიკოსები ცდილობენ პოლისების ნამდვილი ისტორია გადმოსცენ და რეალური ფაქტები შეარჩიონ. პირველი ბერძენი ისტორიკოსები იყვნენ ლოგოგრაფოსები, რომელთა ნაშრომებმა ჩვენამდე ფრაგმენტების სახით მოაღწია. ლოგოგრაფოსთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია ჰეკატეოს მილეტელსა და ჰელანიკე მიტინელს. ლოგოგრაფოსები მარტო მითოლოგიური ტრადიციების განმარტებით არ შემოიფარგლებოდნენ. ლოგოგრაფოსებს თავიანთ თხზულებებში ჩართული ჰქონდათ ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და შავიზღვისპირეთის პოლისების გეოგრაფიული და ეთნოლოგიური ხასიათის

სარწმუნო ცნობები, ხოლო მშობლიური პოლისების ისტორიას დეტალურად აღწერდნენ.

ძვ. წ. V ს-ის ბალკანეთის საბერძნეთისა და მცირე აზიის ელინური პოლისების ისტორია ვრცელდება წარმოდგენილი „ისტორიის მამად“ წოდებულ ჰეროდოტეს „ისტორიაში“. მართალია, ჰეროდოტე მოვლენების გადმოცემისას ზოგჯერ მითოლოგიურ და საეჭვო ცნობებს გვაწვდის, მაგრამ მისი ცნობების სანდოობა უმეტეს შემთხვევაში არქეოლოგიურმა მონაცემებმა დაადასტურეს. ჰეროდოტეს უმცროსი თანამედროვის, „ფსიქოლოგიური ისტორიის მამის“ (ჟ. კოლინგვუდი) თუკიდიდეს „პელოპონესის ომების ისტორიაში“ მნიშვნელოვანი ცნობებია დაცული სპარტის, ათენისა და მათი მოკავშირე პოლისების სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის შესახებ.

მნიშვნელოვანი ცნობების შემცველია ქსენოფონტის „ანაბასისი“ და „ჰელენიკა“. „ანაბასისში“ აღწერილია მცირე აზიის პოლისების გეოგრაფიული და ეკოპირობები, მათი ეკონომიკური ვითარება, მოქალაქეთა ზნე-ჩვეულებები, სამხედრო ტაქტიკა და შეიარაღება. „ჰელენიკაში“ მოთხრობილია საბერძნეთის ისტორია, რომელიც ორი ნაწილისაგან შედგება. პირველი ნაწილი შეიცავს ელადის ისტორიას ძვ. წ. 431 წლამდე და ის ობიექტურობით გამოირჩევა. მეორე ნაწილში საბერძნეთის ისტორია სპარტის პოლისის ისტორიასთანაა გაიგივებული. აღსანიშნავია, რომ ქსენოფონტი სპარტის პოლისურ წყობას აიდეალებდა, რაც ნათლად ჩანს მის „ლაკედემონელთა პოლიტიაში“. ძვ. წ. IV ს-ის ათენის ეკონომიკური ურთიერთობის შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ქსენოფონტის თხზულება „შემოსავალზე“, სადაც ავტორი ათენის ადმინისტრაციის ფინანსური მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე მიანიშნებს; ათენის სახელმწიფო წყობილება მძაფრი სატირის სახითაა გადმოცემული ფსევდო ქსენოფონტის თხზულებაში „ათენელთა სახელმწიფო წყობილება“, რომელიც ძვ. წ. VI ს-ის 50-იან წლებში დაიწერა.

პოლისების ისტორიის შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული ძვ. წ. IV ს-ის ისტორიკოსის ეფორეს ნაშრომში „საბერძნეთის ისტორია“, სადაც სკრუპულოზურად აღწერილია მეტროპოლისებისა და კოლონიების პოლიტიკური ვითარების ასპექტები არქაიკიდან ძვ. წ. 340 წლამდე.

მრავალმხრივ საინტერესო ცნობებია დაცული ძვ. წ. IV ს-ის ათენელი ორატორების – ლისიასის, ისოკრატეს, ესხინეს, დემოსთენეს, გიპერიდეს სიტყვებში. მართალია, ეს სიტყვები ტენდენციური ხასიათისა, მაგრამ ისინი ეპოქის რეალურ სურათს დოკუმენტურად ასახავენ.

ძვ. წ. V-IV სს-ის პოლისების მრავალსახოვანი ცხოვრების ეპიზოდები ასახულია პლატონისა და არისტოფანეს თხზულებებში. პლატონის ნაშრომთა შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი ტრაქტატები „სახელმწიფო“ და „კანონები“, რომლებშიც გაანალიზებულია პოლისების სოციალურ-პოლიტიკური ურთიერთობანი. პლატონი ბერძნებს პოლისური სისტემის სამართლიან საწყისებზე გარდაქმნას სთავაზობს. დიდი ბერძენი მოაზროვნის არისტოტელეს მრავალრიცხოვან თხზულებათა შორის პოლისების ისტორიის თვალსაზრისით, ღირებულ ნაშრომებს „პოლიტიკა“ და „ათენელთა სახელმწიფო წყობილება“ წარმოადგენს. პირველ მათგანში განზოგადებულია პოლისის არსი და მისი მმართველობის ფორმები, აღწერილია 158 პოლისის პოლიტიკური ისტორიის პერიპეტიები. „ათენელთა სახელმწიფო წყობილებაში“ დეტალურად დახასიათებულია ათენის პოლისური მართვის სისტემა.

ძვ. წ. V-IV სს-ის ათენის საშინაო და საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის არისტოფანეს მრავალრიცხოვანი კომედიები. არისტოფანე კომიკურ ფორმებში გადმოსცემს ათენის ყოფა-ცხოვრებას. ეხება პოლისის ომისა და მშვიდობის საკითხებს, მდიდარი და ღარიბი მოქალაქეების ეკონომიკურ მდგომარეობას, ამხელს კორუმპირებულ საჯარო მოხელეებს და უნიათო ათენელ მხედართმთავრებს.

ღირებული ინფორმაციის შემცველია პოლისების „მსოფლიო ისტორია“, სადაც სკრუპულოზურად აღწერილია ძვ. წ. 220-145 წწ-ის ბერძნული და რომაული სამყაროს სახელმწიფოების მმართველობის ფორმები, სამხედრო საქმე, სოციო-პოლიტიკური კოფლიქტები. არანაკლებ საინტერესო და ერთობ ღირებული ცნობებია დაცული დიოდორე სიცილიელის „ისტორიულ ბიბლიოთეკაში“. ნაშრომის I-V და XVIII-XX წიგნებში კლასიკური ეპოქის საბერძნეთის მმართველობის ისტორია, ბერძნულ პოლისებთან ფილიპე II-ისა და ალექსანდრე მაკედონელის ურთიერთობის ამსახველი ფაქტები.

მრავალმხრივ საინტერესო და მნიშვნელოვანი ცნობები მოიპოვება გეოგრაფოსისა და ისტორიკოსის სტრაბონის „გეოგრაფიაში“. აქ აღწერილია არა მარტო ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და შავიზღვისპირეთის ქვეყნებისა თუ პოლისების გეოგრაფიული მდებარეობა, ეკოლოგიური პირობები, ბუნებრივი რესურსები, არამედ მათ ეკონომიკურ მდგომარეობა, სახელმწიფო მმართველობა, მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოვლენები, კულტურული მემკვიდრეობა.

ბერძნული პოლისების ისტორიისათვის ფასდაუდებელი წყაროა პლუტარქეს „ბიოგრაფიები“. სპარტის ადრეული პერიოდის ისტორიის შესახებ ღირებული ცნობებია დაცული ლიკურგოსის ბიოგრაფიაში, ხოლო სოლონის პლუტარქესეული ცხოვრება ძვირფასი წყაროა ძვ. წ. VI ს-ის ათენის პოლისის სახელმწიფო წყობილების შესწავლისათვის. ბერძენი პოლიტიკოსების – თემისტოკლეს, არისტიდეს, პერიკლეს, ალკიბიადეს, ალექსანდრე მაკედონელის, დემოსთენეს ბიოგრაფიებთან ერთად დახასიათებულია მათი თანადროული ბერძნული პოლისების, განსაკუთრებით კი ათენისა და სპარტის საშინაო და საგარეო პოლიტიკური ვითარება.

არქაული, კლასიკური და ელინისტური ეპოქების ბერძნული კულტურული მემკვიდრეობის ამსახველი უნიკალური მასალებია გადმოცემული პავსანიასის „ელადის აღწერილობაში“, რომელიც ათი წიგნისაგან შედგება. ნაშრომში დეტალურად აღწერილია ბალკანეთის საბერძნეთის ცალკეული რეგიონებისა თუ პოლისების მატერიალური კულტურის ძეგლები: ტაძრები, საკურთხევლები, ქანდაკებები, სურათები, არქიტექტურული კომპლექსები. პავსანიასის ცნობების სიზუსტე არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურეს.

ელინისტური ეპოქის პოლისების ისტორიის შესახებ საინტერესო ინფორმაციის შემცველია პომპოუს ტროგუსის „ფილიპიკების ისტორია“, კურციუს რუფუსის „ალექსანდრე მაკედონელის ისტორია“, ფლავიუს არიანეს „ალექსანდრეს ანაბასისი“. ამ თხზულებებში დაწვრილებითაა აღწერილი არა მარტო ალექსანდრეს ლაშქრობათა მზადება, მსვლელობა და მისი შედეგები, არამედ გენიალური მეფისა და სარდლის პოლიტიკა ბერძნული პოლისებისადმი.

ბერძნული პოლისებისა და რომის რესპუბლიკის ურთიერთობის საკითხები აღწერილია აპიანეს „რომის ისტორიაში“ დად იონ კასიუსის „რომის ისტორიაში“. ელინისტური ეპოქის სპარტის, ათენისა და სხვა პოლისების ისტორიის ასპექტები ვრცლადაა გადმოცემული ასევე ტიტუს ლივიუსის „რომის ისტორიაში“.

ეპიგრაფიკული ძეგლები. ანტიკური პოლისის შესახებ არსებულ საისტორიო წყაროთა კომპლექსში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ბერძნულ წარწერებს. დღეისათვის 250 ათასზე მეტი ბერძნული წარწერაა გამოვლენილი და შესწავლილი. ამ მხრივ, დიდი წვლილი XIX ს-ის ინგლისელ და გერმანელ ეპიგრაფისტებს მიუძღვით. 1874-1916 წწ-ში ინგლისელმა ეპიგრაფისტებმა ბრიტანეთის მუზეუმში დაცული ბერძნული წარწერების კორპუსი გამოსცეს. 1825-1859 წწ-ში გერმანელი მეცნიერის ა. ბეკის ინიციატივით გამოიცა

„ბერძნული წარწერების კორპუსი“ ოთხ ტომად, რომელიც 10 ათასამდე წარწერას შეიცავდა. 1901 წ. გამოქვეყნდა ბერძნული წარწერების ხუთტომიანი კრებული ე. ვუდჰედის რედაქციით, ლ. ჯეფერის არქაიკის ეპოქის წარწერების ლოკალური ვარიანტები, რომლებიც პოლისების სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის შესწავლისათვის უდავოდ მნიშვნელოვანია.

XX ს-ის 20-იან წლებში კი ინგლისელი და ფრანგი ეპიგრაფისტები თვალსაჩინო წარმატებას აღწევნენ. ბ. მერიტომ, ე. ვესტმა, მ. მაკ გრეგორიმ შეისწავლეს პირველი ათენის საზღვაო კავშირის დროინდელი ათენური წარწერები; 1939 წ. გამოქვეყნდა „Athenian tribute lists“-ის პირველი ტომი; 1925-1937 წწ-ში გამოიცა ფ. დიურბახის, პ. რუსელისა და მ. ლონეის ხუთტომიანი დელოსის წარწერების კორპუსი. ამავე ხანებში გამოქვეყნდა ნ. ვალმენონისა და ე. ბურჟეს დელფოსის წარწერები. ცნობილმა ფრანგმა ეპიგრაფისტმა ლ. რობერმა 1937 წ. გამოაქვეყნა მონოგრაფია: „ანატოლიური ეტიუდები. მცირე აზიის ბერძნული წარწერების კვლევა-ძიებანი“.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, აშშ-სა და ინგლისში ანტიკოლოგების ყურადღების ცენტრში მოექცა ეპიგრაფიკული ძეგლების შეგროვება, მათი კვლევა და გამოცემა. ამ მხრივ, განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა XX ს-ის 60-70-იანი წლები. ამ ხანებში გამოქვეყნდა მ. ტოდის ორტომიანი კრებული „ბერძნული საისტორიო წარწერები“.

ნუმიზმატიკურ ძეგლები. ანტიკური პოლისის პოლიტიკურ, ეკონომიკური და კულტურის ისტორიისათვის მნიშვნელოვან წყაროდ ითვლება ბერძნული მონეტები, რომლებიც ობიექტურად აფიქსირებენ ისტორიულ მოვლენებს, ზუსტად გადმოგვცემენ ფაქტებს. ბერძნული სამონეტო ემისიის შესწავლაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვით ინგლისელ და ფრანგ ნუმიზმატებს. 1846-1937 წწ-ში ცნობილმა ბრიტანელმა მკვლევარებმა ბ. ჰედმა და პ. გარდნერმა ბერძნული მონეტების სრული ისტორია გამოსცეს.

XX ს-ის 20-30-იან წლებში ინგლისურ-ამერიკულ ანტიკოლოგიაში განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო ელინური პოლისების მონეტებისა და სამონეტო მიმოქცევის საკითხების შესწავლას. აღსანიშნავია კ. სულტმანის მონოგრაფია: „ბერძნული მონეტები. სამონეტო მიმოქცევა და მონეტების მოჭრა ელინისტური სამეფოების დაცემამდე“ (1933). ცალკეული ცენტრების ზარადხანების შესახებ სპეციალური გამოკვლევები გამოქვეყნდა. ამ მხრივ, აღსანიშნავია კ. სულტმანის „ოლიმპია“ (1921) და „ათენი“ (1924), კ. ედვარდსის „კორინთო“ (1933), დ. ჰილის „კრეტა“ (1937) და სხვ.

XX ს-ის 20-იანი წლების ნუმიზმატიკურ ნაშრომებს შორის უნდა დასახლდეს გამოჩენილი ფრანგი ნუმიზმატის ე. ბაბელონის ნარკვევი „ძველი საბერძნეთის ნუმიზმატიკა“ (1921). XX ს-ის 60-70-იან წლებში ინტენსიურად დაიწყო ნუმიზმატიკური მასალების შეგროვება და მათი პუბლიკაცია. ამ წლების ერთ-ერთ მთავარ მიღწევად უნდა ჩაითვალოს ამერიკის ნუმიზმატიკური საზოგადოების მიერ მომზადებული და გამოცემული ბერძნული სამონეტო განძების კატალოგი (რედაქტორები: მ. ტომპსონი, ო. მორკხოლმი, კ. კრეი, 1973). ათენის ნუმიზმატიკის შესწავლაში ფასდაუდებელი წვლილი მიუძღვის ჯ. ტომპსონს, რომელმაც „ახალი სტილის“ ათენურ ტეტრადრაქმებს სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა (1961); ელინისტური ეპოქის ნუმიზმატიკის შესწავლაში დიდი დამსახურება მიუძღვის ე. ბელინჯერს, რომელმაც ალექსანდრე მაკედონელის სამონეტო საქმე შეისწავლა („ალექსანდრე დიდის მონეტების ნარკვევები“, 1963). მეკლევარმა გამოიკვლია არა მარტო ნუმიზმატიკური საკიტხები, არამედ ისი მეფის ეკონომიკური პოლიტიკის ასპექტები. ე. ბელინჯერის აზრით, ალექსანდრეს ეკონომიკური პოლიტიკა ექსტრაგავანტული ხასიათისა იყო, ვინაიდან რეგულარულ შემოსვლებს გასვლები აღემატებოდა; მ. ტომპსონმა და ე. ბელინჯერმა მცირე აზიის ელინისტური ეპოქის პოლისების სამონეტო განძების შესახებ არა ერთი ღირებული ნაშრომი გამოაქვეყნეს.

ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის პოლისების მონეტებისა და სამონეტო მიმოქცევის პრობლემები აქტუალურია რუსულ ნუმიზმატოლოგიაში. ამ საკითხებს მრავალი ფუნდამენტური ნაშრომი მიეძღვნა: ა. ზოგრფის „ანტიკური მონეტები“ (1951), პ. კარიშოვსკის „ოლვიის სამონეტო საქმე და სამონეტო მიმოქცევა ძვ. წ. VI – ახ. წ. IV სს“ (1962), დ. შელოვის „ძვ. წ. VI-II სს. ბოსფორის სამონეტო საქმე“ (1956).

საქართველოში აღმოჩენილი ბერძნული მონეტებისა და სამონეტო მიმოქცევის საკითხებს ქართველმა და რუსმა ნუმიზმატებმა დ. კაპანაძემ, ე. პეხომოვმა, ა. ზოგრაფმა, კ. გოლენკომ საეტაპო ნაშრომები მიუძღვნეს. აღნიშნული საკითხების შესწავლაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის ცნობილ ქართველ ნუმიზმატს, გ. დუნდუას. მან თავის ფუნდამენტურ გამოკვლევებში „ანტიკური საქართველოს ნუმიზმატიკა“ (1987) და „ქართული ნუმიზმატიკა“ (თ. დუნდუასთან ერთად, 2006) პირველმა მონოგრაფიულად შეისწავლა საქართველოში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისი მაქეს სახელით მოჭრილი სტატერები, ათენის, სინოპის, ამისის, ტრაპეზუნტის

საქალაქო მონეტები. შეადგინა მათი სრული მეცნიერული კატალოგი, შეიმუშავა აბსოლუტური და შედარებითი ქრონოლოგია.

ანტიკური პოლისის ისტორიისათვის უმთავრეს წყაროს წარმოადგენს ასევე არქეოლოგიური არტეფაქტები, რომლებიც ნარატიულ წყაროებთან ერთად წარსულის დიდმნიშვნელოვანი დოკუმენტური მასალებია.

არქეოლოგიური მონაცემები. ანტიკური პოლისის ისტორიისათვის უმთავრეს წყაროს წარმოადგენს ასევე არქეოლოგიური არტეფაქტები, როლებიც ნარატიულ წყაროებთან ერთად წარსულის დიდმნიშვნელოვანი დოკუმენტური მასალებია.

XIX ს-ის დასასრულს ანტიკური პოლისების არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებაში წამყვანი პოზიცია ევროპაში ფრანგ არქეოლოგებს ეკავათ. განსაკუთრებულ აქტიურობას იჩენდა ათენის ფრანგული არქეოლოგიური სკოლა. 1877-1880 წწ-ში აღნიშნული სკოლის მეცნიერ-თანამშრომლები არქეოლოგიურ გათხრებს აწარმოებდნენ დელოსში, სადაც გამოვლინდა ძვ. წ. VI ს-ის აპოლონის სატაძრო კომპლექსის ნანგრევები, ბაზრის მოედნის, თეატრის, ღომების მასიური ქანდაკებების ნაშთები; ელინისტური ეპოქის მოზაიკურიატაკიანი საცხოვრებელი სახლების ფრაგმენტები, რომელთა შორის გამოირჩევა ძვ. წ. II ს-ის ე.წ. „დელფინის სახლი“. შედეგიანი აღმოჩნდა ფრანგული ექსპედიციის გათხრები დელფოსში (1893). აქ აღმოჩნდა გალერეას, თეატრისა და სხვადასხვა ფორმის საკულტო ნაგებობათა კომპლექსის ნაშთები, მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი ანდაკების ნიმუშები და სხვ.

1898 წლიდან იტალიური არქეოლოგიური ექსპედიცია პ. ორსის (1859-1935) ხელმძღვანელობით ფართომასშტაბიან არქეოლოგიური გათხრებს აწარმოებდა სიცილიისა და სამხრეთ იტალიის ბერძნული პოლისების ტერიტორიაზე. 1896-1907 წწ. ეგესოში ავსტრიულმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ფართომასშტაბიანი გათხრები ჩაატარა. გამოვლენილ იქნა სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობების – ბაზრის, საწყობების, გიმნასიუმების, ტაძრების, თეატრებისა და ბიბლიოთეკის ნაშთები. მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი ლითონის და კერამიკული ნაწარმის ფრაგმენტები.

XX ს-ის დასაწყისში ბელგიელი სწავლულები არქეოლოგიურ გათხრებს აწარმოებდნენ სირიაში, მცირე აზიასა და საბერძნეთში.

XIX ს-ის დასასრულიდან ამერიკელი მეცნიერები, მიუხედავად ანტიკური ცივილიზაციების ცენტრებიდან, აშშ-ის სიშორისა, არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებაში აქტიურად ჩაერთვნენ. 1879 წ. ათენში დაარსდა ამერიკის

არქეოლოგიური ინსტიტუტის სკოლა. 1896-1913 წწ-ში აღნიშნული სკოლის არქეოლოგიური ექსპედიცია გათხრებს აწარმოებდა კორინთოში. გამოვლენილ იქნა ძვ. წ. VI ს-ის აპოლონის, პოსეიდონის, თეატრისა და რომაული ხანის ნაგებობათა ნაშთები.

XX ს-ის 20-იან წლებში ამერიკის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ დ. რობინსონის ხელმძღვანელობით გათხრის ჩაატარა ოლინთოსში, რომელსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა. როგორც ცნობილია, ოლინთოსი ფილიპე II მაკედონელმა მიწასთან გაასწორა და მერე ის აღარ აღდგენილა. ამიტომაც აქ არქეოლოგებს სტერილური ფენები უნდა დახვედროდათ. მართლაც, არქეოლოგებმა აქ დააფიქსირეს ელინისტური ეპოქის სტერილური ფენები, სადაც გვიანდელი ხანის არცერთი არტეფაქტი არ დადასტურებულა.

აღნიშნულ წლებში ამერიკელი არქეოლოგები ათენის აგორას იკვლევდნენ. ინტენსიური არქეოლოგიური ძიების შედეგად აგორის ტერიტორიის ფარგლებში აღმოჩნდა გალერეას, ტაძრებისა და საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობათა საძირკვლები. აღდგენილ იქნა ძვ. წ. II ს-ის ატალოს II-ის სტოა პერგამოპნიდან.

გერმანელმა არქეოლოგებმა შეისწავლეს ათენის ნეკროპოლი, რომელიც მდებარეობდა ქალაქის ფარგლებს გარეთ, ჩრდილო-დასავლეთით, ე.წ. „კერამიკოსის“ უბანში. დაფიქსირდა სხვადასხვა ეპოქის სამარხები და ნაირსახოვანი სტელები; საველე-არქეოლოგიური გათხრები გაგრძელდა კორინთოშიც. რ. რიჩარდსონის რედაქციით 15-ტომიანი კორინთოს გათხრის ანგარიში გამოქვეყნდა.

1899-1914 წწ-ში გერმანული არქეოლოგიური ექსპედიცია გათხრებს აწარმოებდა ასევე მილეტში, სადაც გამოვლენილ იქნა ელინისტური და რომაული ხანის ტაძრების, საცხოვრებელი და საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობათა ნაშთები.

XX ს-ის 20-30-იან წლებში ათენის ფრანგულმა არქეოლოგიურმა სკოლამ გათხრები განაახლა დელოსზე, დელფოსში, როდოსში, თასოსსა და კრეტაზე. გამოიკა მრავალწლიანი არქეოლოგიური გათხრების ანგარიშები და პუბლიკაციები. მათ შორის აღსანიშნავია „გათხრები დელფოსში“ ტ. ომოლის რედაქციით გამოცემული; ა. გაბრიელის ორტომიანი „ქალაქი როდოსი“; ტ. ომოლისა და მ. ოლლოს „არქეოლოგიური ძიებანი დელოსზე“.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ფართოდ გაიშალა არქეოლოგიური კვლევა-ძიებანი. შედეგიანი აღმოჩნდა ანგლო-თურქული არქეოლოგიური ექსპედიციის

(ხელმძღვ., ჯ. კუკი და ე. აკურგალი) გათხრები სმირნაში. გაირკვა, რომ დასახლება აქ ძვ. წ. X ს-ში აღმოცენდა; გამოვლენილ იქნა ძვ. წ. VIII-VII სს-ის დაგეგმარების სისტემა, გამაგრების ხასიათი, საცხოვრებელი სახლების ტიპი და სხვ., თურქული არქეოლოგიური ექსპედიცია, ე. აკურგალის ხელმძღვანელობით, გათხრებს აწარმოებდა სინოპში. გათხრების შედეგად აღმოჩნდა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სხვადასხვა დროის არქიტექტურული დეტალები, ეპიგრაფიკული ძეგლები, კერამიკული ნაწარმის ფრაგმენტები და სხვ.

ჩიკაგოს უნივერსიტეტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ფართომასშტაბიანი გათხრები ჩაატარა კორინთოში. საინტერესო არტეფაქტები აღმოჩნდა კორინთოს ნავსადგურ კენკრეასში. ამერიკული ექსპედიცია არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას აგრძელებდა ათენის აგორაზე. აქ მოპოვებული მასალებით დადგინდა, რომ ღორიელთა ექსპანსიის დროს, განსხვავებით ელდაის სხვა ცენტრებისაგან, სადაც აშკარა დაცემა-დაქვეითება შეინიშნებოდა, ათენი აღმავლობის გზაზე იდგა, რაც ათენში პელოპონესელი დევნილების ჩასახლებით უნდა აიხსნას.

XX ს-ის 60-90-იან წლებში არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ინტენსიურად მიმდინარეობდა დასავლეთ და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში. რუსმა, უკრაინელმა და ბულგარელმა არქეოლოგებმა გამოავლინეს და შეისწავლეს ელინური აპოიკების მრავალრიცხოვანი მატერიალური კულტურის ძეგლები – საცხოვრებელი და საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობანი, სატაძრო კომპლექსები, არქიტექტურული ანსამბლები, ლითონისა და კერამიკული ნაწარმი და სხვ.

2. ისტორიოგრაფია

ევროპულ საისტორიო მეცნიერებაში ანტიკური პოლისის სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურის ისტორიის შესწავლა საუკუნეებს ითვლის, მაგრამ ამ პრობლემების კვლევა-ძიება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას XIX-XX სს-ში იძენს.

აღნიშნულ საუკუნეებში ანტიკური პოლისის ისტორიის კვლევის მთავარი ცენტრები გერმანია, ინგლისი და საფრანგეთი იყო. ჯერ კიდევ XIX ს-ის 50-60-იან წლებში ცნობილმა გერმანელმა ანტიკოლოგმა ა. ბეკმა (1825-1859), მის მიერვე თავმოყრილი და გამოცემული ბერძნული წარწერების კორპუსის სკრუპულოზური ანალიზის საფუძველზე, ათენის ეკონომიკის ისტორიას სპეციალური მონოგრაფია – „ათენელთა სახელმწიფოებრივი მეურნეობა“ მიუძღვნა. ა. ბეკის მოწაფე იყო კ. მიულერი, რომელიც ცალკეული ელინური პოლისების ისტორიას იკვლევდა. მან ეგინასა და ორქომენის ისტორიას სერიოზული მონოგრაფიები მიუძღვნა.

გერმანულ ანტიკოლოგიაში ავტორიტეტულ ისტორიკოსად ითვლებოდა ედ. მეაიერი (1855-1930). მის ხუთ ტომად გამოქვეყნებულ ნაშრომში „ძველი ისტორია“ ვრცლადაა შესწავლილი ძველი აღმოსავლეთის, საბერძნეთისა და რომის ისტორია. ედ. მეაიერის მტკიცებით, ძველ ქვეყნებში და მათ შორის პოლის-სახელმწიფოებში არსებობდა მრეწველობა, განვითარებული იყო ვაჭრობა. კაპიტალი ეკონომიკაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა და სახელმწიფო კაპიტალისტების ინტერესებს იცავდა. მისი აზრით, მონობა მეურნეობის ძირითად საფუძველს კი არ შეადგენდა, არამედ ხელს უწყობდა. ედ. მეაიერის თანახმად, ანტიკურ სამყაროში ფიქსირდება ფეოდალიზმი, კაპიტალიზმი.

გერმანული ანტიკოლოგიის თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ კ. ბიუხერი (1847-1930) და უ. ვილამოვიც-მელანდორფი (1848-1931)/ პირველმა მათგანმა გამოაქვეყნა ნაშრომი „სახალხო მეურნეობის ფორმირება“, სადაც კაცობრიობის ეკონომიკური ევოლუცია სამ ფაზადაა დაყოფილი: პირველი – ოიკოსური, კარჩაკეტილი მეურნეობა; მეორე – საქალაქო მეურნეობა; მესამე – სახალხო მეურნეობა. უ. ვილამოვიც-მელანდორფი პირველი გამოეხმაურა არისტოტელეს „ათენელთა პოლიტიკის“ აღმოჩენის ფაქტს დამ ის საფუძველზე შექმნა მონუმენტური ნაშრომი „არისტოტელე და ათენი“. მკვლევარი იდეალისტურ პოზიციებს იცავდა და ედ. მეაიერისეულ ციკლისებურ თეორიას არ იზიარებდა.

XX ს-ის 20-30-იან წლებში ანტიკური პოლისის პრობლემებზე ინტენსიურად მუშაობდნენ უ. კარშტედტი და ვ. ერენბერგი. პირველი მათგანი სისტემატურად იკვლევდა პოლისურ ინსტიტუტებსა და სამართლის პრობლემებს („სპარტა და მისი კაბშირი“ 1922), აღსანიშნავია, რომ მკვლევარი მოდერნიზმის თეორიის ერთგული რჩებოდა. ამის თვალსაჩინო ილუსტრაციაა, უ. კარშტედტის სტატია „რომაული რევოლუციის საფუძვლები და წანამძღვარები“ (1926), რომელიც პროლეტარიატისა და პროლეტარული რევოლუციის საწინააღმდეგო ჰამფლესი იყო. ავტორი ძვ. წ. 149-146 წწ. კორინთოში პროლეტარიატის დიქტატურასა და ბოლშევიზმს ხედავს და ხოტბა-დიდებას ასხამს რომაულ მახვილს, რომელმაც კორინთო დაანგრია. მეორე გერმანელი მეცნიერი ვ. ერენბერტი ყურადღებას ამახვილებს პოლისური სისტემის ფორმირების ძირითად ეტაპებზე (სახელმწიფოს დამფუძნებლები“ 1925). აღსანიშნავია, რომ ფაშისტური დიქტატურის პერიოდში ვ. ერენბერგმა, ისევე როგორც ბევრმა გერმანელმა ანტიკოლოგმა დატოვა გერმანია და აშშ-ში გააგრძელა მოღვაწეობა.

მნიშვნელოვანი ნაშრომების ავტორია კ. ბელოხი (1854-1929). მის ოთხ ტომად გამოქვეყნებულ „საბერძნეთის ისტორიაში“ განხილულია ელადის განვითარების პროცესი უძველესი დროიდან ძვ. წ. 217 წლამდე. ნაშრომში ვრცლადაა გაშუქებული ათენის, სპარტის, კორინთოს, სამხრეთ იტალიისა და სიცილიის ბერძნული პოლისების პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურის ისტორიის პრობლემები. კ. ბელოხმა სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა პერიკლეს ეპოქის ატიკის პოლიტიკას, სადაც პერიკლესა და ათენის დემოკრატიას უარყოფითად ახასიათებს.

აღსანიშნავია, რომ კ. ბელოხმა ძველი ისტორიის კვლევისას პირველმა გამოიყენა სტატისტიკური მეთოდი, რომლის საფუძველზე მან ელინური პოლის-სახელმწიფოების მოსახლეობის რაოდენობა განსაზღვრა. კ. ბელოხის აზრით, პოლისების ეკონომიკაში ძირითადად დაქირავებული მუშახელი გამოიყენებოდა, ხოლო მონები ნაკლებად იყვნენ დასაქმებულნი. კ. ბელოხი იზიარებდა ედ. მაიერის მოდერნისტულ თეორიას და ბერძნულ ეკონომიკას კაპიტალისტური ევროპის ეკონომიკას ადარებდა.

ანტიკური პოლისის ისტორიის საკითხებს იკვლევდა ცნობილი გერმანელი მეცნიერი რ. პელმანი (1852-1914). ნაშრომში „მსხვილი ანტიკური ქალაქების მოსახლეობის სიჭარბე საქალაქო ცივილიზაციის განვითარებასთან დაკავშირებით“, რ. პელმანი აღექსანდრიას და ძველ რომს XIX ს-ის ლონდონს, პარიზსა და ბერლინს ადარებდა.

რ. პელმანის აზრით, აღნიშნულ ქალაქების „სოციალური ავადმყოფობის სიმპტომები ერთნაირი იყო: სიღარიბე, ანტისანიტარია და ეპიდემიები.

ანტიკური პოლისის შესწავლის საქმეში განსაკუთრებული წვლილი ფრანგ მეცნიერებსაც მიუძღვით. ამ მხრივ, აღსანიშნავია XIX ს-ის მეორე ნახევრის გამოჩენილი ისტორიკოსი ნ. ფიუსტელ დე კულანჟი. მისმა კაპიტალურმა ნაშრომმა „ანტიკური სამოქალაქო საზოგადოება“ ევროპის საისტორიო მეცნიერებაში დიდი რეზონანსი გამოიწვია. ის მწვავედ აკრიტიკებდა ძველი ისტორიის მოდერნისტულ თეორიებს და სამოქალაქო საზოგადოება ანტიკური ცივილიზაციის ძირითად საფუძვლად მიაჩნდა. ნ. ფიუსტელ დე კულანჟმა ანტიკური პოლისის არსი ბერძენთა რელიგიური წარმოდგენებით ახსნა.

ცნობილი ფრანგი მკვლევარი ე. კავენიაკი (1876-1963) უარყოფითად ახასიათებდა ათენის დემოკრატიულ სისტემას. მისი აზრით, ათენის დემოკრატია „ანარქიული“ და „ანტინაციონალური რეჟიმი“ იყო, დემოსი უვიცი და მამაძაღლი, ხოლო მისი წინამძღოლები მყვირალები და უვიცები იყვნენ. სამაგიეროდ მის აღფრთოვანებას ოლიგარქიული სპარტა და დიონისე უფროსისეული სირაკუზი იწვევდა, ვინაიდან მკვლევრის მტკიცებით, მათ „კანონიერი რეჟიმი“ დაამყარეს. ეპამინონდეს კავენიაკი უარყოფითად ახასიათებს, რადგანაც მისი განმარტებით, მან ძირი გამოუთხარა სპარტის ჰეგემონიეს და თავისი ხალხის შესაძლებლობა არ გაითვალისწინა.

ათენის დემოკრატია დადებითად არის შეფასებული ა. კრუაზეს (1845-1923) ნაშრომებში: „ანტიკური დემოკრატიები“ და „არისტოფანე და ათენი“. ა. კრუაზეს ათენის დემოკრატია ბერძნული გენიის უდიდეს ქმნილებად მიაჩნდა. მისი მტკიცებით, ათენის დემოკრატიაზე მონობას განსაკუთრებული კვალი არ დაუჩნევია, რადგანაც ათენში მრავალრიცხოვან სოციალურ ფენას თავისუფალი მოქალაქეები შეადგენდნენ.

XX ს-ის 20-იანი წლების ფრანგული ანტიკოლოგიის ავტორიტეტული წარმომადგენელი იყო გ. გლოტცი, რომელიც წარმატებით იკვლევდა ანტიკური პოლისის პრობლემებსაც. გ. გლოტცის მონოგრაფიებმა „შრომა ძველ საბერძნეთში“ (1920) და „ბერძნული ქალაქი“ (1928) საყოველთაო აღიარება მოიპოვა. გ. გლოტცის აზრით, ძველბერძნული პოლისი ანტიკური ისტორიის არსებითი ფენომენია. მისი ვარაუდით, პოლისური სამყაროს ფორმირება მხოლოდ გეოგრაფიული ფაქტორებით როდი განისაზღვრება, ვინაიდან საბერძნეთის ბუნებრივი პირობებისაგან განსხვავდებოდა მცირე აზიისა და

იტალიის ლანდშაფტი, მაგრამ ამ რეგიონებში პოლიტიკური ორგანიზაციის ფორმად პოლისი რჩებოდა.

ძველი საბერძნეთის ისტორიისადმი განსაკუთრებულ ინტერესს ინგლისშიც იჩენდნენ. XVIII ს. დასასრულსა და XIX ს-ის პირველ ნახევარში, პირველად ევროპაში, დიდ ბრიტანეთში გამოქვეყნდა ძველი საბერძნეთის ისტორიის მრავალტომიანი საცნობარო ნაშრომები. ცნობილი მეცნიერი უ. მიტფორდი თავის რვატომიან ნაშრომში (1784-1794) „საბერძნეთის ისტორია“ ქება-დიდებას ასხამდა კონსერვატიულ სპარტას, მის პოლიტიკას და მართვის სისტემას. მეორე ინგლისელი მკვლევარი ჯ. გროტი 12-ტომიან ნაშრომში „საბერძნეთის ისტორია“ (1846-1856), პირიქით, ათენსა დამ ის დემოკრატიულ ინსტიტუტებს დადებით ტონალობაში ხატავდა. ჯ. გროტისათვის ათენის ისტორია სრულიად საბერძნეთის ისტორიის ქვაკუთხედი იყო. მეცნიერი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა პოლისების პოლიტიკური და კულტურის ისტორიის საკითხების შესწავლას.

ინგლისელმა მეცნიერმა მ. ფარნელამ პოლისების კულტების შესწავლას ხუთტომიანი ნაშრომი (1896-1907) მიუძღვნა. ნარატიული, არქეოლოგიური და ეპიგრაფიკული მასალების საფუძველზე, გამოკვლეულია ცალკეული პოლისების პანთეონში წარმოდგენილი ღვთაებების გენეზისის, მათი ხასიათისა თუ ფუნქციების ასპექტები. აღნიშნულ ნაშრომს, თავისი მასშტაბურობით, ანალოგი ინგლისის ფარგლებს გარეთაც არ მოეპოვება.

XX ს-ის 20-30 წლებში ინგლისური და ამერიკული ანტიკოლოგიის ერთიანობის ტენდენციეს გაძლიერება შეიმჩნევა. აღნიშნულ პერიოდში, ანგლო-ამერიკელი ანტიკოლოგები განსაკუთრებულ ყურადღებას ძველი საბერძნეთის ადრეული ისტორიის, კერძოდ კი ათენის ისტორიის პრობლემების კვლევა-ძიებაზე ამახვილებდნენ. სერიოზული ნაშრომები მიუძღვნა სოლონის რეფორმებს. ამ მხრივ, აღნიშვნის ღირსია კ. ფრიმენის „სოლონის ცხოვრება და მოღვაწეობა“ (1936), ვ. ვუდხაუზის „სოლონი-მხსნელი“ (1938), ჯ. ლინფორტის „ათენელი სოლონი“ (1919). ნაშრომებში შესამჩნევია ათენის ადრეული ისტორიის მოდერნისტული ტენდენციები. ათენის საზოგადოების ბრძოლის ანალოგად ავტორებს მოჰყავთ გვიან შუასაუკუნეების ეპოქაში „მესამე წოდების“ ბრძოლა ფეოდალური არისტოკრატის წინააღმდეგ. მსგავსი პოზიცია დამახასიათებელია პ. იურას მონოგრაფიაში „ადრეული ტირანია“ (1922). მისი აზრით, ტირანები სავაჭრო კლასის, „ახალი მდიდრების“ ლიდერები იყვნენ.

„ტირანების“ დაწინაურების მიზეზი იყო ქონება, რომელიც ვაჭრობის შედეგად დაგროვდა.

აღნიშნული პერიოდის ანგლო-ამერიკულ ანტიკათოლიკობაში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა ასევე მონობის პრობლემატიკის შესწავლას. ძვ. წ. V-IV სს-ის ათენის მოსახლეობის პრობლემებს იკვლევდა ა. გომი, რომელიც ასევე შეეხო მონათა რაოდენობის ასპექტებსაც. მისი გამოანგარიშებით, ატიკის მოსახლეობის უმრავლესობას მონები შეადგენდნენ. სამაგიეროდ, ცნობილმა ამერიკელმა მეცნიერმა უ. ვესტერმანმა, სტატიაში „მონობა“, პირიქით, მათი რიცხვი საგრძნობლად შეამცირა. ანგლო-ამერიკული ანტიკოლოგები ინტერესს იჩენდნენ ასევე რომაული ეპოქის ბერძნული ქალაქების საკითხებისადმი. ამ პრობლემებს ცნობილმა ინგლისელმა მეცნიერმა ა. ჯოუნსმა მიუძღვნა საინტერესო მონოგრაფიები – „რომის აღმოსავლური პროვინციების ქალაქები“ (1938) და „ბერძნული ქალაქი ალექსანდრედან იუსტინიანემდე“ (1940), რომლებშიც ნაჩვენებია დამოუკიდებლობადაკარგული პოლისების ბედი. ა. ჯოუნსის აზრით, პოლისების დაღუპვის მიზეზი მდგომარეობს იმაში, რომ ქალაქის დამცველი მუდამ იყო მდიდარ მოქალაქეთა ვიწრო წრე, რომელიც „ქალაქის პროლეტარიატს“ და გლეხობას ექსპლოატაციას უწევდა. რომაულ ეპოქაში წარჩინებული ფენები საგრძნობლად შეავიწროვეს.

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ ახალ წარმატებებს აღწევს ანგლო-ამერიკული ანტიკოლოგია. განსაკუთრებული მრავალმხრივობით გამოირჩეოდა იგლისელი მეცნიერი მ. ფინლი (1912-1983), რომელიც ანტიმოდერნისტი იყო. მის მრავალრიცხოვან ნაშრომთა შორის დიდ ინტერესს იწვევს „ძველი ეკონომიკა“ (1973). მ. ფინლის აზრით კაპიტალისტურისაგან ანტიკური ეკონომიკა არსებითად განსხვავდებოდა, რამდენადაც ამ უკანასკნელთან დაკავშირებით არ შეიძლება ისეთი ცნებების გამოყენებაც კი, როგორიცაა „კაპიტალი“, „კაპიტალდაბანდება“, „პროდუქცია“, „მოთხოვნილება“, „შეთ ვაზება“. მკვლევრის თანახმად, ანტიკური ქალაქი არა წარმოების, არამედ მოთხოვნილების ცენტრი იყო. პოლისის ეკონომიკის საფუძველს ოიკოსური, ნატურალური მეურნეობა წარმოადგენდა. მ. ფინლის აზრით, ანტიკური საზოგადოების „დაღუპვის“ მიზეზი იყო ის, რომ პოლისური სისტემა ბიოროკრატიული მონარქიით შეიცვალა.

ათენის ეკონომიკის ისტორიის ცალკეული საკითხები ორიგინალურად და ნოვაციურადაა გამოკვლეული ჯ. ფაინის ნაშრომში „ჰოროი. მიწათმოყვობა, გირავნობა და ქონების სანიშნები ძველ ათენში“ (1951), რომელიც ბაზირებულია

თავისებური კატეგორიის წყაროზე, ე.წ. „ჰოროვებზე“, ქონების (მიწის ნაკვეთი, სახლი) სანიშნე ქვებზე. ჯ. ფაინის მტკიცებით, ძვ. წ. IV ს-ის ათენში, მიუხედავად მიწების კონცენტრაციის პროცესისა, აქ მსხვილი მეურნეობები არ შექმნილა და გლეხობის მასობრივ პაუპერიზაციასაც არ ჰქონია ადგილი. მართალია, მისი აზრით, სიღარიბის დონე ძალზე გაიზარდა, თუმცა მეორე სოციალურ პოლუსზე სიმდიდრის ზრდა არ შეიმჩნეოდა. ამიტომაც, ათენში სოციალური კონფლიქტი არ გამწვავებულა.

ანგლო-ამერიკელი ანტიკოლოგებია განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდნენ ბერძენთა საკოლონიზაციო მოძრაობის შესწავლას, ინგლისელმა მეცნიერმა ჯ. ბორდმანმა ამ პრობლემას სპეციალური ნაშრომი „ზღვისიქითა ბერძენები“ (1973), მიუძღვნა. მკვლევრის აზრით, კოლონიზაცია მუდამ ბერძენული ცივილიზაციის ჩვეული ფენომენი იყო. გ. გრეკემის ნაშრომში – „კოლონია და მეტროპოლია ძველ საბერძნეთში“ (1964) შესწავლილია კოლონიებისა და მეტროპოლისების პოლიტიკური ურთიერთობანი. მკვლევრის მტკიცებით, ზოგიერთი კოლონია პოლიტიკურად მთლიანად იყო დამოკიდებული თავის მეტროპოლისზე, ზოგი ნაწილობრივ, ზოგიერთი კი სრულიად დამოუკიდებელი იყო.

აღნიშნული პერიოდის ანგლო-ამერიკულ ანტიკოლოგიაში ძირითადი ყურადღება მაინც ანტიკური ეკონომიკის შესწავლას ეთმობოდა. ვ. დეფისონისა და ჯ. ჰარპერის მონუმენტურ ნაშრომში – „ევროპის ეკონომიკური ისტორია“, (ტ. 1, 1972), პოლისური ეკონომიკა განმარტებულია, როგორც საბაზრო ეკონომიკა, სადაც არსებითად წვრილი მეწარმეები ფიგურირებენ. ჯ. სენ-კრუა თავის ნაშრომში „პელოპონესის ომის გარემოებები“ (1972), ამტკიცებდა, რომ რაც არ უნდა ყოფილიყო პოლისების ცალკეულ ვაჭრებს შორის დაპირისპირება, ის პოლისებს მაინც არ პროვოცირებდა. ჯ. სენ-კრუას აზრით, პოლისებისათვის მერკანტელური პოლიტიკა, სავაჭრო მეტოქეობა და სავაჭრო ომები უცხო იყო.

ფ. ფროსტი ნაშრომში – „ტომობრივი პოლიტიკა და სამოქალაქო სახელმწიფო“ (1976) ასაბუთებდა, რომ ათენის ეკონომიკური აღმავლობა, მისი ტრადიციული მეურნეობის გარდაქმნა ათენის საზღვაო კავშირის ფორმირების შედეგი იყო. მეორე ინგლისელი მეცნიერის ა. ფრენჩის („ათენის ეკონომიკის აღმავლობა“, 1964) მტკიცებით კი, პირიქით, ათენის ეკონომიკის აღმავლობა ათენის საზღვაო კავშირის ფორმირების დროს დაემთხვა, რამაც განაპირობა კიდევ ამ ალიანსში მისი პეგემონობა.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდის ანგლო-ამერიკულ ანტიკოლოგიაში უმთავრეს თემას ათენის დემოკრატიის დაცვა წარმოადგენდა. ათენის დემოკრატიის თანმიმდევრული დამცველი იყო ცნობილი ინგლისელი მეცნიერი ა. ჯოუნსი. თავის მონოგრაფიაში „ათენის დემოკრატია“ (1957), მკვლევარი ცდილობდა დაესაბუთებინა, რომ შემოსავლები-გასავლები და ჯამაგირი არც თუ ისე დიდი იყო და მშვიდობიანობის დროს ქალაქის სახსრებით იფარგლებოდა. ა. ჯოუნსის მტკიცებით, მოქალაქეთა ძირითადი ნაწილი თავისივე შრომის ხარჯზე ცხოვრობდა და „მდიდარი ათენელებიც კი შედარებით მოკრძალებული ხალხი იყო.“ მკვლევრის აზრით, ათენის დემოკრატიის არსებობის გარანტი მოქალაქეთა საშუალო ფენა იყო.

მოქალაქეთა საშუალო ფენის განსაკუთრებულ როლზე მიაწინებდა ვ. ერენბერგიც. მკვლევარს („არისტოფანეს ხალხი“, 1951) გაცემისა და ანაზღაურების როლის მნიშვნელობა გადაჭარბებულად მიაჩნდა. მისი მტკიცებით, ისინი უღარიბესი ათენელების არსებობასაც კი ვერ უზრუნველყოფდნენ. ვ. ერენბერგის აზრით, ათენის საზოგადოების განვითარებაზე წარჩინებულებსა და მდაბიოებს, მდიდრებსა და ღარიბებს შორის განსხვავებას არ უმოქმედია, ვინაიდან ათენის სოციალური ორგანიზმი „საშუალო კლასისაგან“ შედგებოდა. ვ. ერენბერგი ერთადერთ შიდა კონფლიქტად ათენში თაობათა კონფლიქტს მიიჩნევს.

ათენური დემოკრატიის განვითარებაში სამოკავშირეო ფოროსის როლის გადაჭარბებულ შეფასებას არ იზიარებს რ. მეიგზი („ათენის იმპერია“, 1972). მკვლევრის თანახმად, მცდარია ის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ათენელებმა გაზარდეს ფოროსის რაოდენობა, რათა თავიანთი კეთილდღეობა უზრუნველყო. რ. მეიგზის ვარაუდით, ფოროსის ნაწილი მოკავშირეებს უბრუნდებოდათ გაწერული სამხედრო სამსახურისათვის, ხოლო ფოროსის გარკვეული ნაწილი მოკავშირე ქალაქებიდან ათენში ემიგრირებულ მეტოიკოსებს ხმარდებოდა, რათა მათთვის სასურველი პირობები შექმნილიყო. ათენი ზღვაზე უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდა და მით სავაჭრო კოტაქტები ფართოვდებოდა.

ანგლო-ამერიკულ ანტიკოლოგიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სპარტის ისტორიის პრობლემების შესწავლას. მრავალრიცხოვან მონოგრაფიათა შორის გამოირჩევა კ. ჩრაიმსის „ძველი სპარტა“ (1952), ხ. მიჩელის „სპარტა“ (1952), ჯ. ხაკსლის „ადრეული სპარტა“ (1962), ვ. ფორესატის „სპარტის ისტორია ძვ. წ. 950-192 წწ-ში“ (1968), მ. ფინლის სტატია „სპარტა“ (1975).

კ. ჩრაიმსის მიხედვით, სპარტის სახელმწიფოებრივმა წყობამ საუკუნეების მანძილზე, მცირეოდენი ცვლილებები განიცადა. მკვლევრისათვის ადრეული სპარტა იყო ფეოდალური სახელმწიფო, რომელიც ლოკურგოსის რეფორმების შემდეგ უნიფიცირებულ სახელმწიფოდ გარდაიქმნა. ხ. მიხელსაც სპარტა ფეოდალური ტიპის სახელმწიფოდ მიაჩნდა. მისი აზრით, სპარტიატს მიწა ფეოდალი რაინდის მსგავსად უნაწილდებოდა. მკვლევრის თანახმად, სპარტის სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურა საუკუნეების მანძილზე უცვლელი რჩებოდა და მისი კონსტიტუციური სისტემა იდეალური იყო.

ჯ. ხაკსლის აზრით, სპარტა თავდაპირველად სწრაფად განვითარებადი სახელმწიფო იყო და აქ სერიოზული ცვლილებები ხდება აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში სპარსეთის პოზიციების განმტკიცების შემდეგ, რის შედეგადაც სპარტამ ამ რეგიონში გასაღების ბაზრები დაკარგა.

მ. ფინლი სპარტის მილიტარისტულ ფუნქციას უარყოფს და მას პოლიტიკურ სახელმწიფოდ მიიჩნევს. მკვლევრის აზრით, სპარტანული სისტემა უნიკალობით არ გამოირჩეოდა, ვინაიდან იგივე ელემენტები სხვა პოლისებშიც დასტურდება, ხოლო მისი სპეციფიკა მდგომარეობას იმაში, რომ ეს ელემენტები (ილოტია, სამეფო ხელისუფლება, სისისტიები) ერთად იყო კონცენტრირებული.

ელინისტური ეპოქის ათენის ისტორიას სპეციალური მონოგრაფია მიუძღვნა კ. ხაბიხთმა „ელინისტური ათენი“, სადაც განხილულია ათენის პოლისის ძვ. წ. IV-I სს-ის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის საკვანძო საკითხები.

ანტიკური პოლისების შესწავლაში გარკვეული წვლილი მიუძღვით იტალიელ მეცნიერებს. ამ მხრივ, აღსანიშნავია გამოჩენილი ანტიკოლოგის გ. დესანკტისი (1870-1957). მის ნაშრომში „ატისი. ათენის რესპუბლიკის ისტორია“ დეტალურადაა გადმოცემული ატიკის ისტორია. ავტორი, თავისი მასწავლებლისაგან განსხვავებით, ათენის დემოკრატიული მმართველობის ფორმისადმი მხურვალე სიმპატიებს ამჟღავნებდა. ანტიკური პოლისის პრობლემებზე მუშაობდა, ასევე ცნობილი მეცნიერი მ. ფერაბინო. ნაშრომში „ბერძნული თავისუფლების დასასრული“, ავტორი ამტკიცებდა, რომ ბერძნებისათვის თავისუფლება ავტარკულ პოლისებში იყო განსახიერებული, ხოლო სპარსელებთან – მონარქიულში. სპარსეთის სახელმწიფო იფრო მყარი აღმოჩნდა, ვიდრე ბერძნული სამყარო, ვინაიდან მან ერთიანობა შეინარჩუნა. მკვლევარის აზრით, ბერძნებს თავისუფლების პრინციპებმა ხელი შეუშალეს, რომ დიდი იმპერია შეექმნათ.

XIX ს-ის დასასრულსა და XX ს-ის დასაწყისში ავსტრიასა და ბელგიაში ანტიკოლოგიისადმი გარკვეული დაინტერესება შეინიშნება. ცნობილი ავსტრიელი მეცნიერი უ. შვარცი (1819-1900) თავის ნაშრომში – „ათენის დემოკრატია“, უარყოფითად ახასიათებს ათენის დემოკრატიულ სისტემას. მისი მტკიცებით, ათენში თითქოსდა ადგილ ჰქონდა ანგარებას, სისასტიკეს, კორუფციას. აქ თავისუფალი აზრი იდეგნებოდა, უთანასწორობა იყო და ხელს უშლიდნენ მეცნიერების განვითარებას. ამიტომ უ. შვარცი ტირანიას და ოლიგარქიულ რეჟიმს თანაუგრძნობდა.

ბელგიელმა მეცნიერმა ა. ფრანკოტმა (1856-1918) ნაშრომების სერია მიუძღვნა პოლისების ფინანსებისა და მრეწველობის საკითხებს. ა. ფრანკოტის მტკიცებით, პოლისებში ბანკები და ფაბრიკები ფუნქციონირებდნენ. მიღების საქალაქო ანგარიშის შესახებ არსებული ცნობა, ქალაქის „ბიუჯეტად“ მიიჩნია. ა. ფრანკოტს ეკუთვნის ასევე ფუნდამენტური გამოკვლევები პოლისებში მეტოიკოსებისა და პროქსენების მდგომარეობისა თუ მათი სტატუსის შესახებ.

ბერძნული პოლისის ისტორიის შესწავლაში განსაკუთრებული წვლილი თანამედროვე რუსულ ანტიკოლოგიასაც მიუძღვის. პოლისური სისტემის წინაისტორია და მისი ადრეული ფორმების ასპექტებს ეძღვნება ი. ანდრეევის ფუნდამენტური მონოგრაფია „ადრებერძნული პოლისი“ (1976) და ე. ფროლოვის „ბერძნული პოლისის დაბადება“ (1988); პოლისის არსი, ქალაქისა და პოლისის დეფინიციის საკითხები განხილულია გ. კოშელენკოს ნაშრომებში: „პოლისი და ქალაქი“ (1980), „ძველბერძნული პოლისი“ (1983); პოლისური ეკონომიკის პრობლემები გაშუქებულია ვ. ანდრეევის სტატიებში: „მიწების ფასი ძვ. წ. IV ს-ის ატიკაში“ (1960); „მიწების კოცენტრაციის საკითხი ძვ. წ. IV ს-ის ატიკაში“ (1958); „ძვ. წ. V-III სს-ის ატიკური საზოგადოებრივი მიწისმფლობელობა“ (1967); პოლისური სისტემის კრიზისის საკითხების შესწავლას ეძღვნება ლ. მარინოვიჩის მონოგრაფია „ბერძნული მოქირავნეობა ძვ. წ. IV ს-ში და პოლისის კრიზისი“ (1975), ლ. გლუსკინას მრავალრიცხოვანი ნაშრომები: „მიწის არენდა ძვ. წ. IV ს-ის ატიკაში“ (1968), „ძვ. წ. IV ს-ის ათენის სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის პრობლემები“ (1975), „პოლისის კრიზისის პრობლემები“ (1983); ელინისტური აღმოსავლეთის პოლისების ისტორიის ასპექტები განხილულია გ. კოშელენკოს „პოლისი ელინისტურ აღმოსავლეთში“ (1970), ლ. მარინოვიჩის „ალექსანდრე მაკედონელი და მცირე აზიის პოლისები“ (1980); „პოლისი და ელინისტური მონარქია: ურთიერთობათა გენეზისის პრობლემა“ (1985).

რუსმა მკვლევარებმა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის და ელინური აპოიკიების ისტორიის პრობლემებს არაერთი ღირებული ნაშრომი მიუძღვნეს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ვ. ლაპინის „ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული ნეოლონიზაცია“ (1966), ვ. გაიდუკევიჩის „ბოსფორის სამეფო“ (1949), დ. შელოვის „ანტიკური სამყარო ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში“ (1956), ვ. ბლავატსკის „არქაული ბოსფორი“ (1954), „პანტიკაპეონი“ (1964), ი. ვინოგრადოვის „პოლისი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში“ (1983), „არქაული ოლვიის ისტორიიდან“ (1971) და სხვ.

ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში ბერძნული პოლისი მონოგრაფიულად ჯერ კიდევ არ არის შესწავლილი, მაგრამ ცნობილი ქართველი ანტიკოლოგების ალ. წერეთლის, ლ. სანიკიძის, გ. ქავთარიას, რ. გორდეზიანის („ბერძნული ცივილიზაცია“) და ლ. გორდეზიანის („ძველი ისტორიის ნარკვევები“) მონოგრაფიებში პოლისური სისტემის ფორმირებისა და მისი განვითარების პროცესიცაა განხილული. პოლისისა და ქალაქის დეფინიციის პრობლემები განხილულია ვ. ლიჩელის ნაშრომში „კოლხეთისა და იბერიის კულტურის საკითხები“. ქართველმა ისტორიკოსებმა და არქეოლოგებმა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციისა და კოლხეთის ანტიკური ხანის ქალაქების ისტორიის პრობლემებს მნიშვნელოვანი ნაშრომები მიუძღვნეს. ამ მხრივ, აღსანიშნავია ნ. ლომოურის „კოლხეთის სანაპიროს ბერძნული კოლონიზაცია“ (1962), ოტ. ლორთქიფანიძის „კოლხეთის ბერძნული კოლონიზაციის საკითხისათვის“ (1964), მ. ლორთქიფანიძის „ძვ. წ. VI-IV სს-ის კოლხურ-ბერძნული ურთიერთობის ხასიათის საკითხები“ (1994), მ. ნაძის „კოლხეთის შავიზღვისპირეთის ქალაქები“ (1968), თ. მიქელაძის „მასალები ძველი ფასისის „ხორის“ არქეოლოგიისათვის“ (1979), გ. გამყრელიძის „კოლხოლოგიური ნარკვევები“ (2001).

აღნიშნულ ნაშრომებში შესწავლილია ძველი კოლხეთის კოლონიზაციამდელი ვითარება, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის თავისებურებანი, მისი ეტაპები; ბერძნული ახალშენებისა და კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქების სტატუსი თუ მათი ფუნქციები.

აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის განხილვას მიუძღვნა წყალტუბოში საკავშირო სიმპოზიუმები: „ჩრდილოეთ და შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის პრობლემები“ (1977) და „შავიზღვისპირეთის მკვიდრი მოსახლეობა ბერძნული კოლონიზაციის ეპოქაში“ (1979).

ანტიკური პოლისის ფორმირებისა და განვითარების პროცესი

ძველი საბერძნეთის ისტორია არსებითად პოლისების ისტორიაა. ელინურმა პოლისებმა განვითარების ხანგრძლივი და საკმაოდ რთული გზა განვლეს.

პირველი სახელმწიფოები საბერძნეთში და საერთოდ ევროპის კონტინენტზე ჯერ კიდევ ძვ. წ. III-II ათასწლეულში აღმოცენდნენ. ესენი იყვნენ კრეტულ-მიკენური სამყაროს ცნობილი ცენტრები – კნოსო, ფესტოსი, აგიატრიადა, ზაკროსი, მიკენი, ტირინთოსი, პილოსი, არგოსი და სხვ. მართალია ზემოთ ჩამოთვლილი პუნქტები სასახლე-სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ მაგრამ კრეტულ-მიკენური სამყაროს სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში დაახლოებით იგივე როლს ასორციელებდნენ, როგორსაც გვიანდელი ხანის ქალაქები. თითოეული მათგანი თავისივე მიკრორეგიონის ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური, რელიგიური და კულტურული ცენტრები იყო. მიუხედავად ამისა, ეგეოსური სამყაროს აღნიშნული ცენტრები თავისი ბუნებით, ხასიათით პოლისების სტრუქტურისაგან ძალიან შორს იდგნენ. თუმცადა პროტოპოლისის პირველი ნიშნები უკვე მიკენის ეპოქის დასასრულს გამოიკვეთა.

ძვ. წ. XII ს. დასასრულს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური კატაკლიზმების შედეგად მიკენური სამყარო ქაოსმა მოიცვა. მოიშალა მიკენის კულტურული ერთობა. გაჩნდა ახალი ლოკალური კულტურული არეალები. მიკენურ ცივილიზაციაში უხვად იყო წარმოდგენილი უცხო, არამიკენური კულტურის ელემენტები. ცალკეული რეგიონების პოლიტიკური დეზინტეგრაციის პროცესიც შორს იყო წასული. ხსენებული პროცესები ე.წ. „ბნელი წლების“ (ძვ. წ. XI-VIII ს. შუა ხანები) პერიოდში კიდევ უფრო გაღრმავდა. „ბნელი საუკუნეების“ ეპოქის პირველი ეტაპი (სუბმიკენური პერიოდი) რეგიონების იზოლაციით ხასიათდება. ასე მაგალითად, არქეოლოგიური მონაცემებით, ათენი და არგოსი გარესამყაროსაგან თითქმის იზოლირებულია. თუმცა არგოსულ და ტირინთოსულ ლითონის ნაწარმზე ჩრდილოეთ ევროპისა თუ აღმოსავლეთის ცენტრების ზეგავლენა შეიმჩნევა (Snodgrass, 1971, გვ. 305) მართალია ე.წ. სუბმიკენური პერიოდის კერამიკა მიკენურთან შედარებით მდარე ხარისხისა იყო, მაგრამ ზოგიერთი ამფორისა და ლითონის ნაწარმის ნაირსახეობები მაღალ დონეზეა დამზადებული.

აღნიშნულ პერიოდშივე ინტენსიურად იწყება რკინის მოპოვება და მისი წარმოება. ძვ. წ. XI ს-ში რკინის ნაწარმი ფართოდ ვრცელდება კრეტაზე, არგოსში, ათენსა და ლეკანდოსში (Boardman, 1973, გვ. 35).

„ბნელი წლების“ მომდევნო ე.წ. „პროტოგეომეტრიული“ პერიოდისათვის დამახასიათებელია ახალი ტექნოლოგიების განვითარება და სრულყოფა; სტილისა და ფორმების კერამიკული პროდუქციის წარმოება. პროტოგეომეტრიული სტილის სამშობლოდ ათენია მიჩნეული (Desborough, 1962, გვ. 119). ათენური სტილის კერამიკული ნაწარმი დაფიქსირებულია არგოსში, მიკენში, ტირინთოსში, ლერნეში და სხვ (Desborough, 1962, გვ. 30-37). არგოსელი მეთუნეები არა მარტო ათენელ ოსტატთა ნაწარმს ბაძავდნენ, არამედ საკუთარი სტილის კერამიკაც შექმნეს. არგოსული კერამიკის ზეგავლენა კორინთულ კერამიკაზეც შეიმჩნეოდა; კოსური კერამიკა სიახლოვეს არგოსულ სტილთან ამჟღავნებდა.

პროტოგეომეტრიულ პერიოდში შესამჩნევად გაიზარდა რკინის საბრძოლო იარაღების წარმოებაც, რომელმაც ძვ. წ. X-IX სს-ში შეიარაღებიდან საბოლოოდ განდევნა ბრინჯაოს საბრძოლო იარაღები.

აღნიშნულ პერიოდში საკმაოდ ფართოდ ვრცელდება დაკრძალვის ახალი წესი – კრემაცია (Античная Греция, 1983, გვ. 119), მაგრამ მიუხედავად ამისა, ძვ. წ. X-IX სს-შიც საბერძნეთი ლოკალური თავისებურებების ქვეყნად რჩებოდა. მართალია, საბერძნეთის ცალკეული რეგიონის ნაწარმი სტილისტურად მსგავსი იყო, თუმცა ისინი მაინც ინდივიდუალურ სტილს ინარჩუნებდნენ. პროტოგეომეტრიულ პერიოდში საბერძნეთის ოლქები კვლავ იზოლირებული ჩანს. მინიმუმამდე შემცირებულია სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტები. ასე მაგალითად, არქეოლოგიური მონაცემებით, არგოსის გარეთ, ეპირში მხოლოდ ერთი არგოსული ვაზაა დაფიქსირებულია, ათენში ასევე იმპორტული ნაწარმი არ დასტურდება, თუმცა ათენური პროდუქცია ეგეიდის არაერთ რეგიონშია წარმოდგენილი. აღსანიშნავია ისიც, რომ არგოსული და ათენური მაღალხარისხოვანი კერამიკა აღმოსავლეთის ქვეყნებში ჯერჯერობით არ არის აღმოჩენილი.

იზოლაციური ვითარება გრძელდება მომდევნო, გეომეტრიულ, ეპოქაში (ძვ. წ. 900-700 წწ.), მაგრამ ცალკეულ რეგიონებს შორის ურთიერთობანი ძვ. წ. IX ს-ში განახლდა. ამიერიდან ათენის პროდუქცია ვრცელდება ეგეოსის აუზის სხვადასხვა მხარეში – კრეტაზე, კვიპროსში, დელოსსა და სამოსში. მაგრამ ამგვარი კონტაქტები უმნიშვნელო იყო და აღმოსავლეთის ქვეყნებთანაც

სპორადულ ხასიათს ატარებდა. მიუხედავად ამისა, IX ს-ს დასასრულს ბერძნული სამყაროს იზოლაციის ეპოქა დასრულდა. VIII ს-ის დასაწყისიდან ბერძნული სამყაროს კონტაქტები გარე სამყაროსთან კიდევ უფრო ღრმავდება. აღმოსავლეთის ქვეყნებთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების გაღრმავება-გამტკიცებით, უწინარეს ყოვლისა ბერძნული საზოგადოება იყო დაინტერესებული; რამეთუ საბერძნეთის ეკონომიკური განვითარება მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებთან კონტაქტების გარეშე შეუძლებელი იყო.

ძვ. წ. IX-VIII სს. საბერძნეთში „დემოგრაფიული აფეთქების“ ეპოქაა. როგორც ცნობილია, მიკენური სამყაროს დაღუპვას თან სდევდა საბერძნეთის მრავალი ოლქის დეპოპულაცია. მაგრამ „ბნელი წლების“ დასასრულს მოსახლეობის ზრდის ნიშნები შეიმჩნევა. ოდესღაც მიტოვებული ტერიტორიები, მაგალითად, ლერნა, ბერბატოსი კვლავ დასახლებული ჩანს; ტირონთოსსა და მიკენში მოსახლეობის რაოდენობა გაიზარდა. მოსახლეობის ზრდის პროცესი ათენშიც დასტურდება (Kelly, 1975, გვ. 53).

აღნიშნული ეპოქის ყველაზე უფრო დამახასიათებელ და მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა საკოლონიზაციო მოძრაობა, რომელიც ძვ. წ.-ის VIII ს შუა ხანებში დაიწყო. ამ მოძრაობასთან გარკვეული დოზით დაკავშირებული იყო მოსახლეობის ზრდის პროცესი, მაგრამ ეს ძალზე რთული და უნიკალური მოვლენა, მხოლოდ დემოგრაფიული აფეთქებით როდი იყო განპირობებული. მისი მიზეზები გამოწვეული იყო ბერძნული საზოგადოების უფრო ღრმა კულტურულ, სოციალურ-ეკონომიკური პროცესებით, რომლებიც მიმდინარეობდა მიკენური სამყაროს დასასრულიდან ვიდრე საკოლონიზაციო მოძრაობის დაწყებამდე. ამ პროცესების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მომენტს წარმოადგენდა ასევე VIII ს მეორე ნახევარში საბერძნეთის ტერიტორიაზე მონუმენტური ნაგებობების ჰერას ტაძრების მშენებლობის ფაქტი. ამ ტაძრებს ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა ეკავა: ჰერას ტაძარი არგოსიდან 5 კმ-ის, მიკენიდან – 3, ხოლო ტირონთოსიდან – 6 კმ-ის დაშორებით მდებარეობდნენ. ტაძრების მშენებლობა საბერძნეთის ეკონომიკური პოტენციალის მაჩვენებელია. ტაძრებს რელიგიურ-პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდათ.

ძვ. წ. -ის VIII ს-ის დასაწყისში, როგორც არქეოლოგიური მონაცემები მოწმობენ, ბერძნულ დასახლებებში სოციალური დიფერენციაციის პროცესი შესამჩნევია. ასე მაგალითად, არგოსში ღარიბული სამარხების გვერდით, დაფიქსირებულია საკმაოდ მდიდრული ინვენტარის შემცველი სამარხები.

ასეთივე სიტუაცია დასტურდება ტირინოსში, ნაეპილისში, ათენსა და სხვა ნამოსახლარების სამაროვნებზე (Античная Греция, 1983, გვ. 124).

უნივერსალური ხასიათის ინოვაციებმა საბერძნეთის შემდგომი განვითარების გზა განსაზღვრეს. ყალიბდებოდა სრულიად ახალი კულტურა, რომლის უმთავრესი მიღწევა ადამიანთა გაერთიანების უნიკალური ფორმა-პოლისი იყო.

პოლისების ფორმირების დროს საბერძნეთი ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა მიკენური ეპოქის ისეთი მემკვიდრეობის ელემენტებს, როგორიც იყო რეგიონების იზოლაცია, დეზინტეგრაცია, დასახლებათა ავტონომიურობა, სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტების სპორადული ხასიათი. მაგრამ მიკენური ბიუროკრატიული მონარქიული სისტემა საბოლოოდ წაიშალა და მის ნანგრევებზე პოსტმიკენურ პერიოდში პრიმიტიული სასოფლო თემი-დემოსი აღმოცენდა.

თავდაპირველად სასოფლო თემებს მცირე ტერიტორია ეკავათ და ერთმანეთისგან იზოლირებულნი იყვნენ. სათემო ტერიტორიების პოლიტიკური და ეკონომიკური ცენტრი პოლისი იყო. კლასიკური ეპოქის ბერძნულ ენაში პოლისი ქალაქსაც ნიშნავდა და სახელმწიფოსაც. აღსანიშნავია, რომ ჰომეროსის ლექსიკაში, სადაც სიტყვა „პოლისი“ ხშირად გვხვდება, სოფლის აღმნიშვნელი გვიანდელი ტერმინი „კომე“ არ ფიქსირდება (Luce, 1978, გვ. 6). ეს იმას ნიშნავს, რომ მის დროს ქალაქი და სოფელი რეალურად ერთმანეთისგან გამიჯნული არ ყოფილა. ჰომეროსისეული პოლისი ერთდროულად ქალაქიცაა და სოფელიც. მას ქალაქთან აახლოვებს ერთი მხრივ, მცირე სივრცეში კომპაქტურად განლაგებული ნაგებობანი, ხოლო მეორე მხრივ, სასიმაგრო სისტემა.

მართალია, ჰომეროსისეული პოლისების – ტროას ან ფეაკთა ქალაქს თავდაცვითი კედლები ჰქონდათ, თუმცა მაინც ძნელია ჰომეროსისეული პოლისი ნამდვილ ქალაქად მივიჩნიოთ, რადგან მისი მოსახლეობის ძირითად მასას მიწათმოქმედი გლეხები და მესაქონლეები შეადგენენ და არა ვაჭარ-ხელოსნები, რომლებიც ამ დროს მცირერიცხოვანი სახით იყვნენ წარმოდგენილნი. როგორც წესი, ცალკეული თემების სამფლობელოები მცირე ტერიტორიას მოიცავდა და მათ ერთმანეთისგან მთის ქედი ყოფდა.

ცალკეულ თემებს შორის დაძაბული ურთიერთობა სუფევდა. მეზობელი პოლისები ერთმანეთს როგორც მტრებს ისე უყურებდნენ. მეზობელ პოლისებს შორის ძარცვა-რბევა, მკვლელობა, სასაზღვრო კონფლიქტები ჩვეულებრივი

მოვლენა იყო, რაც სისხლისმღვრელი ომებით მთავრდებოდა. ომის მიზეზი შეიძლება გამხდარიყო, მაგალითად, მეზობელი პოლისის საქონლის გატაცება. „ილიადაში“, პილოსის მეფე ნესტორი იხსენიებდა თავის გმირულ ქმედებებს, რომლებიც მან ახალგაზრდობის დროს ჩაიდინა. როდესაც ნესტორი 20 წლის იყო, პილოსი მეზობელ ელიდეს თავს დაესხა და იქიდან მრავალრიცხოვანი საქონელი წაასხა. რამდენიმე დღის შემდეგ, როდესაც ელიდელებმა პილოსში გაილაშქრეს ნესტორმა ისინი სასტიკად დაამარცხა და მათი წინამძღოლიც სიცოცხლეს გამოასალმა.

ჰომეროსისეული პოლისის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჯერ კიდევ მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა გვაროვნული ტრადიციები. გვარები ფილევსა და ფრატრიებში ერთიანდებოდნენ. ისინი თემის პოლიტიკური და სამხედრო ორგანიზაციის ძირითად საფუძველს წარმოადგენდნენ. პირი, რომელიც არცერთ ფრატრიაში არ ირიცხებოდა, საზოგადოების წევრად არ ითვლებოდა. მას ოჯახი არ ჰყავდა და კანონიც არ იცავდა. ფრატრიებსა და ფილევების საშინაო საქმეებში თემი არ ერეოდა. ხშირი იყო ცალკეულ გვარებს შორის დაპირისპირება. თემის თავისუფალი წევრები მიწის ნაძელებს, კლეროსებს ფლობდნენ.

ჰომეროსის ეპოქაში და საერთოდ ძვ. წ. VIII ს-მდე ადრეებრძნული სოციუმი პროტოპოლისი მკაფიო სტრატეგიაფიულ გრადაციას მოკლებული კონგლომერატი იყო. ინდივიდუუმები ტერიტორიულ-გენტილურ ერთობას შეადგენდნენ.

ძვ. წ. VIII-VII სს-ში საბერძნეთში ძირითადად ძვ. წ. X-IX სს-ის სურათი შენარჩუნდა, მაგრამ მთელი რიგი კარდინალური ცვლილებები მოხდა. ერთხელისუფლებიანობა გაუქმდა, მაგისტრატურის სისტემა შეიქმნა და საგრძნობლად გაფართოვდა, სოციუმი სუვერენული გახდა. სოციუმები არც თუ ისე მრავალრიცხოვანი იყო და რამდენიმე ასეულ თუ ათას წევრს ითვლიდა, რაც მათ მართვას აადვილებდა. პოლისი ფორმირდებოდა მარტივი საზოგადოების წიაღში, სადაც მდიდრები და ღარიბები თითქმის თანასწორუფლებიანნი იყვნენ და ერთი სოციუმის წევრებად მოიაზრებოდნენ. კონტინენტურ საბერძნეთში, არასახარბიელო მატერიალური მდგომარეობის გამო, არქაულ ეპოქაში ღრმა ქონებრივი პოლარიზაცია არ ფიქსირდება. ქონებრივად დაწინაურების ცალკეულ შემთხვევებს ადგილი ჰქონდა, მაგრამ ისინი სოციუმის განვითარებაზე გადამწყვეტ ზეგავლენას ვერ ახდენდნენ. ამავე დროს, არქაულ პერიოდში ქონების კონცენტრაციის

მასშტაბები არც თუ ისე დიდი იყო. მაგალითად, პოლისი სიბარისი, რომელიც იმდროინდელ ბერძნულ სამყაროში სიმდიდრით გამოირჩეოდა, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, მის პერიფერიულ სექტორში, ჯერჯერობით ადგილობრივი წარმოების, ძვ. წ. VII-VI სს-ის მოოქროვილი ვერცხლის პექტორალი აღმოჩნდა.

ასე რომ, არქაულ ეპოქაში, ჯერ კიდევ არ დაგროვილა იმდენი სიმდიდრე რათა საზოგადოებრივ ურთიერთობებზე ზეგავლენა მოეხდინა. ეს იყო არა დაგროვების, არამედ წარმოებისა და მოთხოვნილების ეპოქა. ძვ. წ. VII ს-ის ცნობილი პოეტი არქილოქე პაროსელი წუხდა „ხშირად ხდებოდა, რომ დიდი ძალისხმევით აგროვებ ქონებას, ხოლო შემდეგ მას მეძავეებში ხარჯავ“.

არქაიკის საწყის ეტაპზე კონტინენტურ საბერძნეთში ინდივიდუალის წინაშე იდგა საკითხი არა იმდენად მატერიალური სიმდიდრის დაგროვებაზე, არამედ სასიცოცხლო მინიმუმის დაკმაყოფილებისათვის. პესიოდედან პინდარემდე არქაულ ლირიკაში ოპტიმისტური ნოტები ისმის: „იშრომებ და წარმატებას მიაღწევ“, „თითოეულს სიკეთის ნაწილი ხვდება წილად რამეთუ ყველა გზა ღვთის ნებით აყვავებისკენ მიდის“. შემთხვევითი არ არის, რომ არქაული ლირიკის საერთო თემაა შიმშილისაგან თავის დახსნა და შეძლებულად ცხოვრებაა, რაც მიიღწეოდა მიწაზე და ზღვაზე ხეტილით. ვაჭრობა და კოლონიზაცია, ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და პონტოსპირეთის მდიდარი ბუნებრივი რესურსების ექსტენსიური და ინტენსიური ათვისება ხელს უწყობდა მატერიალური კეთილდღეობის ღონის ამაღლებას.

ამრიგად, კონტინენტურ საბერძნეთში სოციუმები სასიცოცხლო მინიმუმის დაკმაყოფილებისათვის იბრძოდნენ, ხოლო კოლონიურ რეგიონებში ცხოვრების მაღალი სტანდარტებისკენ მიისწრაფოდნენ. ეს გასაგებიცაა. სწორედ ქონების დაგროვებისათვის ინდივიდუუმები სამშობლოს ტოვებდნენ.

კოლონიების ეკონომიკური და დემოგრაფიული ზრდა არქაიკის ეპოქის ფინალურ სტადიაში ფიქსირდება. ბერძენი ავტორები მრავალრიცხოვან და აყვავებულ ქალაქთა შორის იხსენიებენ კოლოფონს ლიდიელთა მიერ მის დაპყრობამდე (დაახლოებით ძვ. წ. 716-678 წწ). სირისს ძვ. წ. VII ს-ის დასასრულამდე და სიბარისს 510 წლამდე, შემდეგ მილეტს, რომლის ეკონომიკური აღმავლობა 499-494 წლამდე გაგრძელდა. გვიანდელი არქაიკის პერიოდის მნიშვნელოვან და დაწინაურებულ ეკონომიკურ ცენტრებს წარმოადგენდნენ, ასევე ხიოსი, სამოსი, ნაქსოსი, კორინთო და სხვა ქალაქები.

მატერიალური ღირებულებების მოპოვების მასიური ხასიათი ნარატიული და არქეოლოგიური მონაცემებით დასტურდება. საყოველთაოდ

ცნობილია ჰესიოდესა და სოლონის გამონათქვამები სიმდიდრის დაგროვებისკენ ხალხთა მისწრაფების შესახებ. ანალოგიური მოტივები ისმის, აგრეთვე არხილოხეს, თეოგონიდეს, პინდარეს პოეზიაში. აღნიშნული ავტორები ჰესიოდეს მსგავსად მიანიშნებენ: მოკვდავი ადამიანების მისწრაფებას სიმდიდრისაკენ. პოეტის სიტყვებს იმეორებს სოლონი: „თითოეული სხვადასხვა მიმართულებით მიიჩქარის – ერთნი ხომალდით ზღვაზე დაეხეტება, რათა სახლში მოგებით დაბრუნდეს. მეორენი – სეზონურად მოჯამაგირეობენ მესამენი მძიმე შრომით სასიცოცხლო სახსრებს მოიპოვებენ“ და ა.შ. მკვლევარები ხსენებულ ლექსებში ქონებრივი უთანასწორობის შესახებ მინიშნებებს ხედავენ, მაგრამ აქ საუბარია ქონების დაგროვებისათვის ხალხთა მიერ სხვადასხვა გზების ძიებაზე, შიმშილისაგან თავის დაღწევაზე, რასაც თეოგონიდე პირდაპირ მიუთითებს: „საჭიროა მიწაზე და ზღვაზე ვეკებოთ სიღარიბის დაძლევის საშუალებები“.

აღსანიშნავია, რომ ჰესიოდესთან, სოლონთან, თეოგონიდესთან, პინდარესთან სიღარიბე და სიმდიდრე ურთიერთდაკავშირებულ კატეგორიებად მოიაზრებიან. პერსე გაღატაკდა, მაგრამ თუ ის იმუშაავებს, მაშინ ჰესიოდეს აზრით, წარმატებას მიაღწევს. სოლონის თანახმად, ღარიბი ადამიანი ცდილობს ყველა საშუალებით მოიპოვოს კეთილდღეობა. ამრიგად, არქაული ეპოქის პირობებში, როდესაც თითოეული ადამიანი ფაქტობრივად პირისპირ აღმოჩნდა სტიქიისა და ეკონომიკური სიძნელეების წინაშე, ხოლო სამოქალაქო კოლექტივი, საზოგადოება ფორმირების პროცესში იყო, მდიდრებსა და ღარიბებს შორის გრადაცია მინიმალურ ზღვარს არ გასცილებია. არქაული ეპოქის ცხოვრებისეული სტანდარტი კლასიკურ ეპოქასთან შედარებით დაბალი დონისა იყო. „ფულის ტომრები“ არქაულ საბერძნეთში იყო, მაგრამ ქონებრივი დიფერენციაცია მასიურ ხასიათს არ ატარებდა. საზოგადოებრივი პროდუქტის წარმოების მოცულობა მცირე იყო. ასე მაგალითად, განვითარებულ კორინთოში კიპსელოსის დროს კორინთოელთა ქონება 10 წლის განმავლობაში მხოლოდ ორჯერ გაიზარდა, თანაც სოლიდური დანაკარგებით.

ჯონ კუკი, რომელიც წლების მანძილზე აწარმოებდა არქეოლოგიურ გათხრებს ადრეიონურ ცენტრებში, ასკვნიდა, რომ არქაულ იონიაში ცხოვრების მაღალი დონე დასტურდება. ის მიუთითებდა, რომ „ბნელი წლების“ შემდეგ საბერძნეთის განვითარება ჩვეულებრივი ხაზით წარიმართა: იონიის მასალებით, ხელისუფლების მეფეებისგან გვაროვნულ არისტოკრატიაზე გადაცემა და „ფულის ტუზები“, იონიაში არ ფიქსირდება. ამ დროს, აქ ღარიბი მასა არ არსებობდა. მონარქიების გაუქმების შემდეგ, იონიის ქალაქები მდიდარი

მოქალაქეების მიერ იმართებოდნენ. ბერძენ სპარსელთა ომის დროიდან ღარიბთა რიცხვის ზრდა შეიმჩნევა, ხოლო V ს-თვის იონური ვაჭრობის შემცირებით მდიდრებსა და ღარიბებს შორის მკვეთრი გრადაცია აშკარად ჩანს.

არქაიკაში, იონიის გარდა ცხოვრების შედარებით მაღალი დონე ფიქსირდება, აგრეთვე სიცილიაში, სამხრეთ იტალიაში, კირენაში ე.ი. ისევ კოლონიურ რეგიონებში. აქ პოლისის ფორმირების ძირითადი სოციალურ-პოლიტიკური პირობა იყო მოსახლეობის მასიური კეთილდღეობა. საკუთრივ საბერძნეთში რთული სურათი ჩანს ბუნებრივი რესურსების სიმცირის, მოსახლეობის სიმჭიდროვის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების კონსერვატულობის გამო.

ამრიგად, შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ პოლისის ფორმირების ორი განსხვავებული პროცესი არსებობდა: კონტინენტური და კოლონიური, რომელთა შორის განსხვავება მდგომარეობა იმაში, რომ კოლონიები უფრო სწრაფად ვითარდებოდნენ. მთლიანობაში არქაულ საბერძნეთში პოლისის ფორმირებისა და მისი განვითარების პროცესი ევოლუციურად მიმდინარეობდა.

თითოეული პოლისი განსაკუთრებული სამყარო იყო. პოლისი გარე საფრთხეების წინააღმდეგობის ინსტრუმენტს წარმოადგენდა და ის კოლექტივის ინტეგრაციას ეფუძნებოდა. პოლისის წევრები ფალანგის წყობაში თავის ახლობლებთან და ნათესავებთან ერთად მხარდამხარ იბრძოდნენ. მდიდარი და ღარიბი, არისტოკრატი და საშუალო ფენა ინტეგრაციის აუცილებლობის გამო, ერთიან კოლექტივად, დემოსად ყალიბდებოდა. ახლა კი განვიხილოთ საკითხი იმის შესახებ თუ რას წარმოადგენდა დემოსი ადრეულ ლირიკოსთა შემოქმედებაში.

ჰესიოდესთან დემოსი პოლისის მოსახლეობას შეადგენდა, ტირტეოსთან კი დემოსი პოლისის ეკვივალენტია. ტირტეოსის მიხედვით, სპარტის საზოგადოება სამწევრიანია – მეფეები, გერონტები და დემოსი. მაგრამ აშკარაა რომ აქ სპარტის ოლიგარქია და პლუტოკრატია, გერონტების ჩათვლით სოციალურად ჩართულია დემოსის რიცხვში. ე.ი. ტირტეოსისეული დემოსი ყველა სრულუფლებიან მოქალაქეებს ნიშნავს.

პოლისური სამყარო, რომლის ცენტრში თითოეული ადამიანი იდგა, მისი განვითარების ადრეული სტადია ძვ. წ. VII ს-ს შუა ხანების პოეტის – არქილოქეს შემოქმედებაში აისახა. ქალაქი პაროსი – არქილოქეს სამშობლო ღარიბია და არქილოქე შურის თვალთ უყურებს სამხრეთ იტალიის მდიდარ ქალაქს – სიროსს. პოეტი წარჩინებულთა წრეს ეკუთვნის, თუმცა, მისი

არისტოკრატიზმი არა მორალურ, არამედ სოციალურ ხასიათს ატარებს; „წარჩინებულმა სიმამაცე არ უნდა დაკარგოს“. რიგით ხალხზე ის თავს მაღლა აყენებს. მაგრამ არქილოქე ისეთივეა როგორიც ყველა პაროსელი. მისი მატერიალური მდგომარეობა არამყარია: „მუშა ხარი მყავს ჩემს მეურნეობაში, მაგრამ სახლს უბედურება დაატყდა და არისტოკრატი ღარიბდება: “ ხელებს ვიწვდენ და ვმათხოვრობ” – წერს არქილოქე.

მრავალი ადამიანი გადატაცდა პაროსში და გადაწყვიტეს გამეზავრებულიყვნენ კოლონია თასოსში. ადამიანი არქაიკის გარიჟრაჟზე დამოკიდებული იყო სტიქიაზე, საგარეო საფრთხეებზე, მაგრამ მუდმივი შრომა მის მდგომარეობას აუმჯობესებდა. მთელი ცხოვრება პოეტმა შრომაში გაატარა. თასოსში არქილიქე სხვადასხვა წარმოებაში მსახურობდა და თრაკიელებთან ბრძოლაში ის გაიქცა და ფარი გადაადგო. მაგრამ პოეტი არ დარდობს, ის ოპტიმისტია: „ფარს ისევ ავიღებ და უკეთესადაც დავიჭერ“.

რასაკვირველია, ეს პირდაპირი გაგებით არ არის ჩამოყალიბებული პოლისი. ისმის კითხვა: პოლისის რა ნიშნები ახასიათებს არქილოქესეულ პაროსს? სინამდვილეში ცოტა რამ: კერძოდ, ფორმალური ნიშანი – კოლექტიური აქცია თასოსში კოლონიების დაარსება. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ პაროსელები ერთიანი, მთლიანი კოლექტივია. არქილოქე თანამოქალაქეებს ასე მიმართავს: „თავშესაფრის გარეშე დარჩენილ მოქალაქენო, მე მომისმინეთ“. ეს მიმართვა თასოსში პაროსელ კოლონისტებს ეხება, მაგრამ ისინი აქ თანამოქალაქენი არიან. როგორც ერთობლიობა განსაკუთრებით მოიაზრება არქილოქეს ფრაგმენტში: „ესიმიდე ყურადღებას აქცევს რა დემოსის გაკიცხვას, სურვილებს ვერ აისრულებ“. აქ დემოსი პოლისის მოქალაქეობაა, რომელიც პიროვნებასთანაა დაპირისპირებული და ის იძულებულია მიმართოს აქციას, რომელიც წინ აღუდგება ცალკეული ინდივიდის მისწრაფებას. ვფიქრობთ, დემოსის ამგვარი ავტოკრატია პოლისის ფორმირების ინდიკატორს წარმოადგენდა.

ეს მომენტი ყველაზე უკეთ ირკვევა სპარტის მაგალითზე, სადაც VIII თუ VII საუკუნეებში შედგენილ იქნა რეტრა, რომელმაც ქვეყნის კონსტიტუციური წყობა დაადგინა. რეტრის შინაარსი პლუტარქესთანაა (ლიკურგოსის ბიოგრაფიაში 6.2) შემონახული: „ოდეს აღმართავ ტაძარს სილანიელ ზევსისა და ათენა სილანიელის სახელზე და ოდეს დააწესებ ფილებსა და ობებს, შენ მოაწეობ ოცდაათი კაცისაგან შემდგარ გერუსიას არქაგეტების მირიცხვით, დროგამოშვებით ჯერ არს შეკრიბო სახალხო კრება ბაბიკასა და კნაკიონს შუა.

აქ საბჭო წარადგენს კანონებს კენჭის საყრდელად; ხალხს (დემოსს) დაე ეკუთვნოდეს უფლება და ძალა“. როგორც ჩანს, რეტრას მიხედვით, უმაღლესი ხელისუფლება დემოს ეკუთვნოდა. დემოსი წერილობით, დოკუმენტურად აფიქსირებს თავის უპირატესობის უფლებას, რათა პოლისის საქმიანობის პრინციპული მომენტები გადაწყვიტოს.

ამრიგად, კოლექტივის წევრთა შორის ზეპირი ან წერილობითი ხელშეკრულების მომენტიდან, რომელიც არეგულირებდა საზოგადოებრივი წყობის ძირითად პრინციპებს და სოციუმის სუვერენიტეტს ითვალისწინებდა, პოლისი აღმოცენდა.

ახლა კი ჩვენს წინაშე დგება უფრო რთული საკითხი: არის კი პოლისი ქალაქი ან სახელმწიფო. თანამედროვე დასავლურ ლიტერატურაში პოლისი განისაზღვრება, როგორც ქალაქი-სახელმწიფო ან სახელმწიფო-ქალაქი. მაგრამ უკანასკნელ ხანებში სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად გაისმის კრიტიკული შენიშვნები პოლისის ამგვარი გაგების წინააღმდეგ.

უწინარეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ პოლისის ამგვარი განსაზღვრის დროს პირველ პლანზეა წამოწეული ამ სოციალური ორგანიზმის ერთი თავისებურება. შედარებით არც თუ ისე დიდი ზომის ტერიტორიები, რომლებიც ერთი საქალაქო ცენტრის გარშემო ერთიანდებიან, რაც მართებულად არ მიგვაჩნია. ეს დასტურდება საბერძნეთში არსებული ორი ცნობილი პოლისის მაგალითზე. მაგალითად, ატიკაში არა ერთი, არამედ ორი საქალაქო ცენტრი – ათენი და პირეუსი იყო. სპარტაში კი საქალაქო ცენტრი საერთოდ არ არსებობდა და ის ხუთი სოფლის გაერთიანებას წარმოადგენდა. განსახლების იგივე სისტემა დასტურდება ტარენტუმში. საერთოდ, საბერძნეთში მრავალი პოლიტიკური გაერთიანებები არსებობდა, რომლებსაც საქალაქო ცენტრები არ ჰქონდათ, მაგრამ ისინი ელინთა წარმოდგენით პოლისებად მოიაზრებოდნენ. როგორც ჩანს, ამგვარი პოლიტიკური გაერთიანებები არქაიკისათვის ტიპური იყო, რასაც მოწმობს თუკიდიდე (I, 5.1), თუმცა ისინი საკმაოდ მრავლად იყვნენ ახ. წ. I საუკუნემდეც. ყოველ შემთხვევაში პავსანიასმა იცოდა ისეთი პოლიტიკური გაერთიანებები, რომლებსაც საქალაქო ცენტრები არ ჰქონდათ, მაგრამ პოლისის სტატუსს ფლობდნენ. ასე მაგალითად, მიკრო პოლისის – პანოპეას მიმართ, პავსანიასი წერდა: „ხერონეადან 20 სტადიონის დაშორებით მდებარეობდა ფოკიდის პოლისი – პანოპეია, თუ შეიძლება მას პოლისი ეწოდოს, ვინაიდან აქ არ არის არც სამთავრობო ნაგებობები და არც გიმნასიები, თეატრი, მოედნები, წყალსატევები, მაგრამ მისი მოქალაქეები

ნახევრადმიწურებში ცხოვრობდნენ. თუმცა მათ მეზობლებისაგან საზღვრები ყოფნ.

პოლისსა და ქალაქს შორის სხვაობა, როგორც ზოგიერთი მკვლევარი მიიჩნევს ენაშიც აისახა. ასე რომ, დასავლურ ლიტერატურაში ერთობ პოპულარული განმარტება პოლისისა, როგორც ქალაქ-სახელმწიფოსი ძალზე შეზღუდულ მნიშვნელობას იძენს, ის პოლისის არსებით ხასიათს არ იძლევა. ვფიქრობთ, პოლისის არსის განმარტებისას უფრო რეალური ჩანს მის შესახებ თვით ძველი ბერძენი ავტორების შეხედულებებით ვიხელმძღვანელოთ.

ბერძენი ავტორებისათვის პოლისი, უწინარეს ყოვლისა, განსაზღვრულ კოლექტივს, ხალხთა ერთობის გარკვეულ ორგანიზებულ სახეს წარმოადგენს. ამგვარმა იდეამ ზოგადად პირველად ძვ. წ. VII საუკუნის პოეტის ალკეოსის პოეზიაში გაიუფლრა. ალკეოსი თავის ერთ-ერთ ლექსში ხომალდსა და პოლისს ერთმანეთს ამსგავსებს. ის ხატოვნად აღწერს უბედურებაში ჩაყვანილ ხომალდს და მოუწოდებს თანამოაზრეებს ქარიშხალს ერთად გაუმკლავდნენ. ალკეოსის შემდეგ, პოლისისა და ხომალდის მსგავსებას სოლონთან (VI ს.) ვხვდებით. პლუტარქეს ცნობით სოლონს დელფოსის მისანმა ურჩია: „ხომალდის შუა ადგილას დაჯექ და მესაჭის შეუდექ საქმეს, ათენის მრავალი მკვიდრი გეყოლება მარჯვენა ხელად“ (სოლონი, 14).

პოლისის არსი შედარებით უფრო მკაფიოდაა ფორმირებული თუკიდიდესთან: „პოლისი ეს ხალხია და არა კედლები და ცარიელი ხომალდები“, პლატონის მიხედვითაც პოლისი ადამიანების ერთობლივი დასახლებაა“. პოლისის არსი უფრო დეტალურად მაინც არისტოტელემ განმარტა. არისტოტელეს თანახმად „პოლისი ადამიანების ერთობაა, რომელიც აღმოცენდა საერთო კეთილდღეობის მიღწევისათვის“. (პოლიტიკა I, 1, 1, 1252) ამ ფრაზაში მთავარია ის რომ პოლისი უწინარეს ყოვლისა, მოქალაქეთა კოლექტივია. ამავე დროს, ის პირველად იძლევა პოლისური კოლექტივის ხასიათის დეფინიციას: „პოლისი თავისუფალ ხალხთა ერთობლიობაა“. (პოლიტიკა III, 4, 4, 1279).

ძველ ბერძენ ავტორთა წარმოდგენით, პოლისის იდეა ასე შეიძლება იყოს ფორმულირებული: „ჩვენ“, „ერთობა“, „ჩვენი“, „საერთო“. სწორედ, პოლისის ამგვარი გაგებით უნდა განვითარებულიყო შეხედულება პოლისის, როგორც მოქალაქეთა პოლიტიკური გაერთიანების შესახებ.

ამ ერთობის თუ გაერთიანების იდეის ფორმულირებას მკვლევართა აბსოლუტური უმრავლესობა სოციალურ-პოლიტიკურ რეალებს უკავშირებს,

მაგრამ ვფიქრობთ, აღნიშნული იდეის ფორმირებაში გადამწყვეტი როლი რელიგიურმა დეტერმინიზმმა შეასრულა, რადგანაც საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებაში პირველადია არა პოლიტიკა, ეკონომიკა, სოციალურობა, არამედ რელიგიური და მენტალურ-კულტურული ფაქტორები. ეს პოზიცია ისტორიული განვითარების პროცესში სოციო-ეკონომიკური ფაქტორების როლის უგულველყოფას როდი ნიშნავს. ისინი საზოგადოებრივი ურთიერთობის განვითარებაზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენენ, თუმცა უმთავრესი მაინც მენტალური ფაქტორია, რამეთუ ადამიანთა ქცევას აყალიბებს მათი გარემომცველი სამყარო და მასზე დაფუძნებული ღირებულებათა სისტემა, რაც ძველი საზოგადოებისთვის რელიგიური საწყისების აღიარებას ნიშნავდა. სწორედ ამაში მდგომარეობს პრინციპული განსხვავება რელიგიურ-მენტალურ პოზიციასა და სოციალურ-ეკონომიკურ დეტერმინიზმს შორის. ამიტომ ბერძნული პოლისის რაციონალობის თემა ამ შემთხვევაში გამოიყენება, როგორც კლასიკური ეპოქის ჩამოყალიბებული, „მზა“ პოლისის სახით, რომელიც არქაიკის მსოფლმხედველობრივი წარმოდგენების მთელი კომპლექსის საფუძველზე ფორმირდებოდა, რამაც პოლისი რაციონალური და უნივერსალური გახადა.

პოლისის იდეის ძიება ბერძნულ რელიგიაში რთულ და ძნელ საქმეს არ წარმოადგენს. ის ზედაპირზე დევს და ყველასთვის კარგადაა ცნობილი. ეს იდეა მდგომარეობს პოლისის არა მარტო ხომალდის, არამედ სათემო კერიის იდენტიფიცირებაშიც. ჯერ კიდევ ფიუსტელ დე კულანჟი, ძველ ბერძენთა ძირითად სოციალურ წარმოდგენებსა და ინსტიტუციებს საოჯახო კერას უკავშირებდა. მანვე პირველად შენიშნა, რომ ბერძენთა წარმოდგენით, ხელისუფლება კერიის კულტისაგან აღმოცენდა და ხელისუფალნი სათემო კერას მუდამ იცავდნენ. ბერძნული რელიგიის ცნობილმა მკვლევარმა მ. ნილსონმა ეს შეხედულება გაიზიარა და ამტკიცებდა რომ, ოჯახი, რომლის ცენტრადაც ღვთიური კერა ითვლებოდა, ბერძნული სახელმწიფოებრივი წყობის საფუძველი იყო. შემდგომში ეს იდეა განავითარა ცნობილმა ფრანგმა მკვლევარმა ჟ.ვერნანმა, რომელმაც მრავალი მაგალითის საფუძველზე დაასკვნა, რომ კერიის მითოლოგიური სახე და ღვთაება ჰესტიას სახით მისი პერსონიფიკაცია ბერძნული საზოგადოების მოდელს წარმოადგენდა, როგორც ცალკეული ოჯახებისათვის, ასევე პოლისური თემებისათვის.

გ. ნადის აზრით, კერიის სიმბოლიკური მნიშვნელობა, როგორც ხელისუფლების წყაროსი ინდოევროპულ ეპოქას განეკუთვნება და „დაბადების“

„გამოკვების“ და „საკურთხევლის“ გაგებას უკავშირდება. ამ თვალსაზრისით, საოჯახო და სახელმწიფო საკურთხევლები ანალოგიურად უნდა ჩაითვალოს: როგორც ოჯახის უფროსი კვებას თავის წევრებს, ასევე მეფე კვებას თავის „ოჯახს“ – პოლისს, ხალხთა ერთობას.

ამრიგად, კერა ესაა საკურთხეველი, სადაც ხორციელდება ცეცხლის „გამოკვება“, ასევე ის ხალხთა ერთობის საკრალური ცენტრია. ჩანს, რომ მითოლოგიური იდენტიფიცირების სიმბოლური ჯაჭვი ასე გამოისახება: კერა = ოჯახი = პოლისი. შესაბამისად, ამ კონტექსტში პოლისი აღიქმება, როგორც დიდი ოჯახი და მეთემთა ფაქტიური საოჯახო ერთიანობა სათემო კერა-საკურთხეველშია განსახიერებული. ამიტომ, გასაკვირი არ არის, რომ კერა ხელისუფლების მისტიკური წყარო იყო, რადგან ოჯახს/პოლისს ხომ კერიის მფლობელი მართავს.

სრული საფუძველი გვაქვს ვაღიაროთ, რომ უძველესი დროიდან, ბერძნები პოლისს მოიაზრებდნენ, როგორც დიდ ოჯახს. ამიტომ სავსებით ბუნებრივია, რომ სამეფო ხელისუფლების გაუქმების შემდეგაც, კერამ თავისი საკრალური ცენტრისა და პოლისის სიმბოლოს სტატუსი შეინარჩუნა. მაგრამ აქვე ისიც უნდა დავსძინოთ რომ მხოლოდ კერა = ოჯახი არ შეიძლება პოლისის იდეად ჩაითვალოს. მართალია, ამ იდეის ძირითადი კრიტერიუმი ოჯახია, მაგრამ მას მხოლოდ კერა როდი აერთიანებს, არამედ მის გარშემო განხორციელებული საერთო რიტუალური ქმედებები ე. ი. ტრაპეზი.

ფაქტობრივად, ძველ დროში ხალხთა ერთობა ორგანიზდებოდა და კონტაქტში შედიოდნენ კერიის ახლოს გამართული ტრაპეზის დროს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ კერა იყო არა მარტო სოციუმის რელიგიური ცენტრი, არამედ რელიგიური და სოციალური კომუნიკაციების ადგილი. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ საერთო ტრაპეზები, არქაულ ეპოქაში, საზოგადოებრივი ცხოვრების განუყოფელი ნაწილი იყო. მთელს საბერძნეთში, თვით პოლისებში და მათი პოლიტიკური ინსტიტუციები ფორმირდებოდნენ პრიტანეების (თანამდებობის პირების შენობა) ცენტრალური კერიის გარშემო. მის პარალელურად, როგორც არქაულ, ასევე კლასიკურ ეპოქებში, ტრაპეზების გარშემო იკრიბებოდა თანამოქალაქეთა ლოკალური გაერთიანებები, განსაკუთრებით კი არისტოკრატები, რომ არაფერი ვთქვათ სპარტაზე. სადაც მთელი სამოქალაქო საზოგადოება თანამეინახეების – სისისტების ჯგუფებად იყო განაწილებული.

ამრიგად, პოლისი, რომელიც პოსტმიკენურ საბერძნეთში სპეციფიურ ვითარებაში აღმოცენდა და შემდგომ განვითარების მრავალმხრივი სტადია განვლო, საზოგადოებრივი ორგანიზაციის უნიკალური ტიპი იყო. პოლისი, უწინარეს ყოვლისა, მოქალაქეთა პოლიტიკური გაერთიანებაა, ხალხთა პირადული, ფსიქოლოგიური, სულიერი და პოლიტიკური ალიანსია, რომელიც „აშენდა“ ადამიანთა კავშირის საწყისი მოდელისაგან. ე.ი. საერთო კერის გარშემო გაერთიანებული ოჯახის, ტრაპეზისა და საერთო კეთილდღეობის იდეის მოდელის მიხედვით.

პოლისის ამგვარ განმარტებასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა: რაში მდგომარეობდა პოლისის, როგორც პოლიტიკური ერთობის სპეციფიკა, რით განსხვავდებოდა ის აღმოსავლური ტიპის ქალაქ-სახელმწიფოსაგან ან გვაროვნული, საოჯახო, ტერიტორიული და სხვა ტიპის გაერთიანებისაგან. ამ კითხვაზე პასუხი საკუთრების არსის განსაზღვრაში უნდა ვეძიოთ, ე.ი. უნდა დადგინდეს საკუთრების ის ფორმა, რასაც ანტიკური პოლისი ეფუძნებოდა. ძველი ბერძენი მოაზროვნეები ანტიკური საკუთრების ფენომენის ორმაგ სტანდარტებს აფიქსირებდნენ. მაგალითად, არისტოტელე განიხილავდა რა საკითხს იმის შესახებ საკუთრების რომელი ფორმაა კოლექტიური თუ საკუთარი – უფრო რაციონალური, ასკნიდა, რომ ორივე ფორმას უარყოფით შედეგამდე მიყვავართ: „საკუთრება – საერთო უნდა იყოს მხოლოდ შეფარდებით, ხოლო კერძო აბსოლუტური. (პოლიტიკა II, 2, 4, 1263) იგივე იდეას პლატონიც იმეორებს: „დაე მიწები ისე უნდა განაწილდეს, რომ თითოეული მათგანი თავის წილს მიიღებს და მთელი პოლისის საერთო საკუთრებად ჩათვლის“ (Legg., 740)

ანტიკური საკუთრების ორმაგი ხასიათი, გამოიხატება იმაში რომ არსებობს მიწების გარკვეული კატეგორიები, რომლებიც საზოგადოებრივ მფლობელობაში იმყოფება ანუ პოლისის ან მის დანაყოფებში (ფილე, ფრატრიები, დემები და ა.შ.). მაგრამ, დიდი მნიშვნელობა აქვს სხვა გარემოებას, რომელიც ანტიკური საკუთრების ხასიათს მკაფიოდ ამჟღავნებს: პოლისური ტერიტორიის ფარგლებში, მხოლოდ პოლისის მოქალაქეებს აქვთ უფლება მიწის ნაკვეთის საკუთრებისა. თავდაპირველად ბერძნულ პოლისებში მხოლოდ მიწის მესაკუთრე ითვლებოდა მოქალაქედ. თუ მას მიწა ჩამოერთმეოდა, მაშინ ის მოქალაქეობასაც კარგავდა. და ბოლოს, ძველ საბერძნეთში არსებობდა პოლიტიკური სისტემები, სადაც მიწის ნაკვეთის სიდიდე პოლიტიკური უფლებების მოცულობას განსაზღვრავდა. მაგალითად, სოლონის

კონსტიტუციით, ათენში დაბალი ქონებრივი ცენზის მქონე ფენებს მხოლოდ სახალხო კრებაში მონაწილეობის უფლება ჰქონდათ. პოლისური მაგისტრატურების შესრულებისათვის მაღალი ქონებრივი ცენზის მქონე ფენების წარმომადგენლები უნდა აერჩიათ. ანალოგიური სისტემა ზოგიერთ სხვა პოლისებშიც დასტურდება.

ამრიგად, ანტიკური პოლისის საფუძველი მიწის მესაკუთრეობაა, შესაბამისად ადრეული პოლისი აგრარული ხასიათისაა, ხოლო მისი სტრუქტურა მიწათმფლობელთა ორგანიზაციაა და მოქალაქეთა პოლიტიკური უფლებები სწორედ მასთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. პოლისი უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდა, თავისებურ „ფოკუსს“, მიწათმოქმედი მოსახლეობის ცენტრს ქმნიდა და ამიტომაც ის ხელოსნებსა და ვაჭრებს იზიდავდა. აღმოსავლური ტიპის ქალაქ-სახელმწიფოები მხოლოდ ტაძრის ან სასახლის დანამატი იყო, ხოლო სახელმწიფო სექტორმა მთლიანად დაიქვემდებარა თემი, მაშინ როცა პოლისი სოციუმის სუბლიმირებული („სუბ“ ნიშნავს დაქვემდებარებას) ფორმა იყო. საუკეთესო შემთხვევაში აღმოსავლურმა ქალაქ-სახელმწიფოებმა სოციალურ-პოლიტიკური განვითარების იმ სტადიას მიაღწიეს რაც ბერძნებმა ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებში გაიარეს. ბერძნულ პოლისში კი გაჩნდა ახალი ფაქტორი – კერძო საკუთრება, რაც ძველადმოსავლური სოციუმისათვის მხოლოდ სტიმულატორის ფუნქციას ასრულებდა.

ყოველივე ზემოთქმული, იმ დასკვნის გამოტანის შესაძლებლობას გვაძლევს, რომ არქაიკის გარიჟრაჟზე, პოლისური სისტემის ფორმირების დროს, მისი სტრუქტურა იყო პირველადი. მოგვიანებით კი, პოლისური სისტემის განვითარების გარკვეულ ეტაპზე, მისი სტრუქტურის წიაღში ქალაქი და სახელმწიფოც აღმოცენდა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ქალაქის წარმოშობის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა. მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, ადრეული ქალაქი წარმოიქმნა სოფლის მეურნეობიდან ხელოსნობის გამოყოფის ბაზაზე და ის ადრეკლასობრივი საზოგადოების წარმოების ცენტრად შეიძლება ჩაითვალოს; მკვლევართა მეორე ნაწილის მიხედვით „ქალაქი ესაა ჰეტეროგენული (სხვა წარმოშობის) მოსახლეობის ტერიტორიული კონსოლიდაციის ნახევრად ფუნქციური ფორმა, რომელიც სასოფლო-სამეურნეო სფეროში არ არის ჩართული“. მკვლევართა მესამე ნაწილის მიხედვით, კი ქალაქად ითვლება ის დასახლებანი, რომლებიც ხუთი ათას კაცს ითვლიდნენ და სადაც მონუმენტური არქიტექტურაა წარმოდგენილი და დამწერლობაა დაფიქსირებული. ზოგიერთი

მკვლევარი აღნიშნულ კრიტერიუმებს „ხელოსნური წარმოების ცენტრებსაც“ ამატებენ. ზოგს კი ქალაქი ადმინისტრაციის ცენტრად და არასასოფლო სამეურნეო სპეციალისტთა „თავშესაფრად“ წარმოუდგენია; ქალაქის არსის შესახებ ყველაზე საინტერესო მოსაზრებად მიგვაჩნია ზოგადსოციალოგიური თვალსაზრისი, რომლის ავტორია ცნობილი ამერიკელი სოციოლოგი რ. სომლინსონი. მკვლევარი ქალაქის ფუნქციის განსაზღვრის 15 კრიტერიუმს გეთავაზობს. მე ამჯერად თავს შევიკავებ ყველა კრიტერიუმების აღნიშვნით. შემოვიფარგლები ძირითადი კრიტერიუმებით:

1. ქალაქი-დასახლება, სადაც მეტია მცხოვრები, ვიდრე სოფელში;
2. ქალაქი სოფლისგან მოსახლეობის კომპაქტურობით გამოირჩევა;
3. ქალაქის ძირითადი ფუნქცია განაწილება;
4. ქალაქი, როგორც საკომუნიკაციო ცენტრი;
5. ქალაქი, როგორც მოხმარების ცენტრი და ა.შ

რ. სომლინსონი ამგვარი კრიტერიუმებით არ კმაყოფილდება და იზიარებს იმ მკვლევართა შეხედულებას, რომლის თანახმადაც ქალაქი ესაა სამრეწველო ცენტრი, ხოლო სოფელი სასოფლო-სამეურნეო წარმოებითაა დაკავებული. ანალოგიურ შეხედულებებს ვხვდებით, ასევე გ. სობერგის გამოკვლევებში.

არანაკლებ პრობლემატურია სახელმწიფოს წარმოშობისა და საერთოდ მისი არსის საკითხიც. როგორც ცნობილია, სახელმწიფო უნივერსალური პოლიტიკური ორგანიზაციაა, რომელიც საზოგადოებრივი განვითარების გარკვეულ საფეხურზე აღმოცენდა. სამეცნიერო ლიტერატურაში სახელმწიფოს წარმოშობის არაერთი თეორია არსებობს: რელიგიური, ინდივიდუალურ-კოლექტიური, მარქსისტული და ოლიგარქიული. თანამედროვე დასავლურ სამეცნიერო ლიტერატურაში პოპულარულობით სარგებლობს სახელმწიფოს წარმოშობის ოლიგარქიული თეორია. ამ თეორიის თანახმად, ნებისმიერ საზოგადოებაში (ტომი, კოლექტივი) ყალიბდება ადამიანთა გარკვეული იერარქია, რომელიც ადამიანთა ეკონომიკურ-პოლიტიკური უთანასწორობის, მათი არაერთგვაროვანი ფიზიკური ძალისა თუ შესაძლებლობების გზით იქმნება, რის შედეგადაც ჩნდება ელიტა, რომელიც სოციუმის მეთაური ხდება. შრომის დანაწილების პრინციპებთან ერთად, რომელიც თავისთავად ეფექტურ მართვას მოითხოვდა, ელიტა ხელში იგდებს ძალაუფლებას, ოლიგარქი ხდება, რაც სახელმწიფოს წარმოშობით მთავრდება.

სახელმწიფოს არსის შესახებ თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში ძირითადად ხუთი განმარტება არსებობს: თეოლოგიური, კლასიკური ანუ არითმეტიკული, იურიდიული, სოციოლოგიური და ტექნიკურ-

კიბერნეტიკული. მათგან თანამედროვე სახელმწიფომცოდნეობაში პოპულარულია სოციოლოგიური. ამ თეორიის მიხედვით, სახელმწიფო ნაციის იურიდიული პერსონიფიკაციაა. ის ამა თუ იმ კლასის დიქტატურის ორგანო კი არ არის, არამედ საზოგადოების ოფიციალური წარმომადგენელია, რომელიც სხვადასხვა სოციალურ ფენებს, პარტიებს, საზოგადოებრივ გართიანებებსა და პიროვნებებს შორის არბიტრის ფუნქციას ასრულებს.

მე ამჯერად არ შევუდგები ქალაქისა და სახელმწიფოს არსის შესახებ არსებული ყველა მოსაზრებების განხილვა-განზოგადებას, რადგანაც ისინი ჩემთვის საინტერესო თემის ფარგლებს სცდება. ჩემი ამოცანაა მნიშვნელოვანი მეგაპოლისების- ათენისა და სპარტის მაგალითზე ვუჩვენოთ, პოლისის ფარგლებში ქალაქისა და სახელმწიფოს ფორმირების ტენდენციები.

ათენი ძვ. წ. VIII-VI სს-ში

პოლისური სისტემის ინსტიტუციების ფორმირება ათენში უფრო გვიან მოხდა, ვიდრე სპარტაში. მაგრამ ათენი ევოლუციური განვითარების გზით გადაიქცა არა მარტო ძლიერ პოლის-სახელმწიფოდ, არამედ ის პოლისური საბერძნეთის განსახიერება, კლასიკური ეპოქის ელადის ცენტრი გახდა.

ათენში პოლისური სისტემის ჩამოყალიბება გენტალური დაწესებულებების ტრანსფორმირებისა და მისი შიდა განვითარების პროცესის გზით წარიმართა. სპარტისაგან განსხვავებით, ანექსიისა და ოკუპაციის როლი, ათენის პოლისური სისტემის ფორმირებაში მინიმალური იყო.

არქეოლოგიური მონაცემებით, ათენი და საერთოდ ატიკა, ჯერ კიდევ ნეოლითის პერიოდში ჩანს დასახლებული. მიკენის ეპოქაში, მის ტერიტორიაზე წარმოიქმნა ერთ-ერთი უძველესი სამეფო, რომელმაც არსებობა ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრულს შეწყვიტა. დორიელთა ექსპანსია ატიკას ზედაპირულად შეეხო. მათ ატიკაში ვერ შეაღწიეს და აქ კვლავ ავტოქტონური მოსახლეობა – იონელები და პელასგები დარჩნენ, მაგრამ ატიკაში პელოპონესიდან დევნილმა აქეველთა გარკვეულმა კონტიგენტმა თავშესაფარი იპოვა. ამ ეთნიკური ელემენტებისაგან, ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში, ჩამოყალიბდა ათენელთა სოციალური, რომელიც ელინური ენის იონურ დიალექტზე საუბრობდა. ჰომეროსის ეპოქაში ატიკის ტერიტორიაზე რამდენიმე დამოუკიდებელი გენტალური თემი არსებობდა, რომლებსაც ბასილევსები და გერონტები მართავდნენ. მოსახლეობა ოთხ ფილედ იყოფოდა. თითოეული მათგანი, თავის მხრივ, სამი ფრატრიისაგან შედგებოდა და რამდენიმე ათეულ გვარს ითვლიდა.

მიწისმფლობელობის ძირითადი ფორმა იყო საოჯახო ნადელი, კლეროსი, რომელიც არ განიყოფოდა. ჰომეროსის პოემებიდან ჩანს, რომ სათემო მიწათმფლობელობის ფორმაც არსებობდა. საოჯახო მეურნეობაში ათენის ჩარევა ზედაპირული ხასიათისა იყო. ძირითადი ეკონომიკური ტენდენცია კერძო საკუთრების ზრდითა და მიწათმესაკუთრეობის მობილობით განისაზღვრა. სათემო ორგანიზაციის ახალი ფორმის ფარგლებში საბოლოოდ ფორმირდება თავისუფალი გლეხობის ფართო ფენა, რომელიც პოლისის მთავარი სოციალური საყრდენი ხდება.

ძვ. წ. IX-VIII სს-ის მიჯნაზე, ატიკაში ისევე როგორც მთელს ელადაში გენტალური სისტემის, მოსახლეობის სოციალური დიფერენციაციის,

სახელმწიფოსა და ქალაქის ფორმირების პროცესი შეიმჩნევა. ზოგიერთი მეკლესიარის აზრით, ელინური ქალაქისა და სახელმწიფოს წარმოქმნაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა არა ეკონომიკური, არამედ დემოგრაფიული ფაქტორი. მართლაც, აღნიშნული ფაქტორის როლი ფრიად მნიშვნელოვანია. ძვ. წ. VIII ს-ში მთელ საბერძნეთში დემოგრაფიული აფეთქება დასტურდება; აღნიშნული საუკუნის დასასრულს, ჯ. სტარის გამოანგარიშებით, მოსახლეობა 2 000 000 შეადგენდა.

არანაკლებ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ელინთა რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების ევოლუციაც; არსებითი იყო, ასევე ეკონომიკური პროგრესი, რაც ორმა ფაქტორმა განაპირობა: ტაძრების ინტენსიურმა მშენებლობამ და მრავალსახოვანი ლოკალური თუ საერთობერძნული დღესასწაულების დაწესებამ. პირველი მათგანი ხელს უწყობდა ხელოსნობის განვითარებას, მეორე კი საქონლის გაცვლა-გამოცვლას.

აღნიშნულმა ფაქტორებმა ბერძნული საზოგადოების პროგრესი განსაზღვრეს. ამ პროგრესის მამოძრავებელი ძალა არისტოკრატია იყო. არქაული ეპოქის არისტოკრატია გამდიდრებისკენ მიისწრაფოდა, რასაც მისი „არისტოკრატული ცხოვრების სტილი“ უზრუნველყოფდა. ამიტომაც არისტოკრატია, როგორც საკოლონიზაციო მოძრაობაში, ასევე საზღვაო ვაჭრობაში აქტიურად მონაწილეობდა. თუმცა კოლონიზაცია და საზღვაო ვაჭრობაც ჭარბი პროდუქციის კონცენტრაციით იყო შესაძლებელი, რამაც განაპირობა კიდევ არისტოკრატებს გლეხობა კონტროლქვეშ ჰყოლოდათ და მათგან ეს პროდუქცია ამოეღოთ.

ადრებერძნულ სოციუმში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდნენ არისტოკრატებთან დაახლოებული, თუმცა მათი არაიდენტური სოციალური ფენები. როგორებიც იყვნენ არისტოკრატული ოჯახის უმცროსი შვილები, ქვეყნიდან გაძევებული და არისტოკრატებზე დამოკიდებული პირებიც. ისინი, არისტოკრატების მსგავსად გამდიდრებაზე ფიქრობდნენ და საზოგადოების აქტიურ ელემენტებს შეადგენდნენ.

წარჩინებული ფენების გამდიდრება ძლიერ ზეგავლენას ახდენდა არამარტო საზოგადოების პროგრესზე, არამედ მის ეკონომიკურ და სოციალურ განვითარებაზე. მაგრამ წარჩინებულთა ხელში ქონების კონცენტრაცია იმას როდი ნიშნავდა, რომ კაპიტალი წარმოებაში ინვესტიციზირდებოდა. მისი გავლენა წარმოებაზე უფრო ზომიერი იყო: არისტოკრატის მოთხოვნილება ფუფუნების

საგნებისადმი, წარმოებისა და ვაჭრობის განვითარებისათვის სტიმულატორის ფუნქციას ასრულებდა.

ყოველივე ზემოთაღნიშნულმა გარემოებებმა დააჩქარეს ელადაში სახელმწიფოსა და ქალაქის ფორმირება – განვითარების პროცესები. ძვ. წ. IX-VIII სს-ში ატიკაში, ისევე როგორც დანარჩენ ბერძნულ რეგიონებში გენტალური ინსტიტუტების რღვევის, მოსახლეობის სოციალური დიფერენციაციისა და სახელმწიფოებრიობის ნიშნები შეიმჩნევა. ატიკაში პოლისური ორგანიზაციის ჩამოყალიბება, გენტალურ სამოსახლოთა შორის ათენის უპირატესობით წარიმართა. ათენი, როგორც ნაყოფიერ, მიწათმოქმედებისათვის ხელსაყრელ ტერიტორიაზე მდებარეობდა, ხარისხიანი თიხის მარაგს ფლობდა და კერამიკული წარმოების ცენტრი გახდა. მისი ე.წ. „დიპილონის“ ვაზები საბერძნეთში ფართოდ გავრცელდა. ათენი ზღვის სანაპიროდან 5 კმ-ით იყო დაშორებული და ის კლდიან აკროპოლისზე არსებული საკმაოდ ძლიერი თავდაცვითი კლდეებით იყო დაცული, რაც ატიკის მოსახლეობის უსაფრთხოებას უფრო უზრუნველყოფდა, ვიდრე სხვა დასახლებები. ათენის გარშემო იწყებენ გაერთიანებას (სინოკიზმი) ატიკის ყველა გენტალური თემები, ზოგი იძულებით, ზოგიერთი კი ნებაყოფლობით. ამგვარი გაერთიანება, ანტიკური ტრადიციით, ლეგენდარულმა ათენელმა გმირმა – თესევსმა დაასრულა. მან ყველა გვაროვნულ დასახლებებში ძველი მართვის ორგანოები – უხუცესთა საბჭოები და თანამდებობები გააუქმა. ამიერიდან ატიკის მართვის სადავეები გადაეცა ბასილევსებისაგან შემდგარ უხუცესთა საბჭოს, რომლის შტაბ-ბინა ათენში განთავსდა. ათენის მფარველი ქალღვთაება – ათენა საერთო ატიკური კულტი გახდა. მის პატივსაცემად პანათენური დღესასწაულები დაწესდა. ათენში სხვა დასახლებებიდან მრავალი დიდგვაროვანი პირები გადასახლდნენ, რამაც ათენის მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა გამოიწვია. მიუხედავად ყოველივე ამისა, ჯ. სტარის მართებული შენიშვნით, ათენის, ისევე როგორც ელადის დანარჩენი ადრეული პოლისები, ეკონომიკური თვალსაზრისით, ქალაქს არ წარმოადგენდა. ვფიქრობთ, აღნიშნულ სტადიაში ათენი, კორინთო, მეგარა, ეგინა, მილეტი და ა.შ. მსხვილ აფრარულ დასახლებას ან მოდიფიცირებულ სასოფლო თემებს წარმოადგენდნენ, ხოლო ურბანიზაცია წინასწარულ ხასიათს ატარებდა, თუმცა საქალაქო პოლისური თემი მასტიმულირებულ ზეგავლენას ახდენდა არქაულ სტრუქტურებზე და ძვ. წ. V-IV სს-ში მათ განვითარებულ ანტიკურ ქალაქად გარდაქმნაზე. აღსანიშნავია, რომ არქაიკის დასაწყისში, როგორც ათენი, ასევე

სხვა პოლისებიც სახელმწიფოებრივ გაერთიანებას არ უნდა ჩაითვალოს, ვინაიდან ძვ. წ. IX-VIII სს-ში სოციალურ ფენებს შორის მკვეთრი გრადაცია არ ჩანს, მართვის აპარატიც რუდიმენტულია, ის სრულყოფილი არ არის და ხალხისაგან გამიჯნული არ იყო. მართალია, ათენი და სხვა ბერძნული პოლისები, პოლიტიკური თვალსაზრისით არისტოკრატიულ რესპუბლიკას წარმოადგენდნენ, მაგრამ საკმაოდ მყარი პირველყოფილი სახალხო ხელისუფლების გადმონაშთებით; სოციოლოგიური თვალსაზრისით კი ეს იყო ერთმენეთისგან ეკონომიკურად განცალკევებული და პატრიარქალური ოჯახების ღუნე, მყიფე კონგლიმერატი. ერთადერთი რაც მათ აკავშირებდათ ერთიან სოციუმში გარე საფრთხეები, სამხედრო რისკები იყო. ადრეული პოლისის შიდა სტრუქტურა იერარქიზირებული იყო. წარჩინებული ფენა რიგითი მეთემე მასისაგან, დემოსისაგან გენეალოგიურად გამიჯნული ჩანს და ის მათ გენტლური ორგანიზაციების – ფილეებისა თუ ფრატრიების მეშვეობით მართავდა. თუმცა, წარჩინებულთა პრივილეგირებული მდგომარეობის მიუხედავად, არისტოკრატია ჯერ კიდევ არ იყო ისეთი ძლიერი, რომ თემი მთლიანად დაექვემდებარებინა ან ის ექსპლუატაციის ობიექტად გაეხადა აქ არისტოკრატია არსებითად დემოს უზენაესი ფენა, მდიდარი გლეხები იყვნენ, რომლებიც პოლიტიკური და რელიგიური ხასიათის პრივილეგიებით სარგებლობდნენ. ეკონომიკური თვალსაზრისით, არისტოკრატიული ოიკოსი და რიგითი მეთემის ოჯახი, „მამაკაცი ხალხიდან“, როგორც მას ჰომეროსი უწოდებს, იდენტური გაერთიანებებია. მათ შორის განსხვავება არა სამეურნეო მეთოდებისა და გამდიდრების წყაროებში, არამედ მხოლოდ მათი გამოყენების მაშტაბები იყო. არქაული ეპოქის გვაროვნულ დიდკაცობას განვითარების იმ სტადიამდე არ მიუღწევია, როდესაც შესაძლებელი იქნებოდა მისი პროფესიონალი მეომრებისა და ქურუმების შეკრულ კასტად გადაქცევა, ამგვარი ფორმით, როგორც, მიკენური სასახლის ელიტა იყო. საზოგადოების რთული ფუნქციური სტრატეგიაფიისათვის აუცილებელი იყო შესაბამისი მატერიალური ბაზა ერთიანი საერთო სახელმწიფოებრივი მეურნეობის არსებობა. მაგრამ ამგვარი ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება არქაიკის გარიჟრაჟზე, პრაქტიკულად გამორიცხული იყო.

ძვ. წ. VII ს-დან კი საბერძნეთში ინტენსიურად დაიწყო მონეტების ცირკულაცია, ძვ.წ. 621 წელს ათენში კანონების კოდიფიკაცია ჩატარდა. ამავე დროს გადრმავედა სოციალური დიფერენციაცია და მართვის აპარატიც შედარებით დაიხვეწა.

ათენის საზოგადოება სამი სოციალური ფენისაგან შედგა: ევპატრიდები – გვაროვნული არისტოკრატია, გეომორები – ყმა-გლეხები და დემიურგები – ხელოსნები. მოსახლეობის ძირითად მასას მეომრები შეადგენდნენ. პოლიტიკური მართვის სფეროში ბასილეგები ტომის ბელადები, ადგილს უთმობენ არქონტთა კოლეგიას, ხოლო უხუცესთა საბჭო გარდაიქმნა არეოპაგის საბჭოდ, რომლის წევრები ყოფილი არქინტებისაგან შედგებოდა. მართალია, არქონტთა კოლეგია და არეოპაგი დიდგვაროვნებისაგან კომპლექსდებოდა, მაგრამ ახალი საბჭოსა და ახალი თანამდებობების დაწესებით ტრადიციულ გენტალურმა ინსტრუმენტებმა მძიმე დარტყმა იგემეს.

ძვ. წ. VIII-VII სს-ში ათენის პოლისური სისტემის ფორმირების დროს, წამყვანი პოზიცია ევპატრიდებს ეკავათ. დიდი წილი მიწებისა, რომელიც ადრე თანატომელებს ეკუთვნოდათ, დიდგვაროვნებმა მიისაკუთრეს. უმიწოდ დარჩენილი ყმა-გლეხები ღარიბდებოდნენ და ევპატრიდების მფლობელობაში აღმოჩნდნენ. ეს კი ათენის მოქალაქეთა უკმაყოფილებას იწვევდა. ხანგრძლივი დროის მანძილზე წერდა არისტოტელე დიდგვაროვნებსა და ხალხს შორის უთანხმოება ღრმავდებოდა. ზოგადად, პოლისური წყობა ოლიგარქიული იყო, მაგრამ მთავარი იყო ის რომ, ღარიბები, არა მარტო თავად, არამედ მათი ცოლებიც და შვილებიც მონობაში იმყოფებოდნენ. ისინი პელატებად და ექვსმეწილეებად იწოდებოდნენ, ვინაიდან ამგვარ საარენდო პირობებში (ე.ი. 1/6-ს, ანუ მოსავლის 17%-ს მიწისმფლობელი იღებდა) მდიდრების ველ-მინდორს ამუშავებდნენ. საერთოდ კი მთელი მიწა უმცირესობის ხელში იყო. ამავე დროს, თუ ღარიბები საიჯარო თანხას არ გადაიხდიდნენ, ისინი ოჯახითურთ კაბალაში გარდებოდნენ.

ძვ. წ. VII ს-ის დასასრულს სოციალური აფეთქება ათენში გარდაუვალი იყო. ევპატრიდები დათმობაზე წავიდნენ და გამოსავლის მოძებნა სოლონს მიახდეს. ძ.წ. 594 წ. სოლონი ათენის საზოგადოებრივი სისტემის გარდაქმნის რეალიზებას შეუდგა. მისი რეფორმები ათენის სოციუმის თითქმის ყველა მხარეს – ეკონომიკურ, სოციალურ, სამხედრო საქმესა და პოლისის მართვის სფეროებს შეეხო. ეკონომიკურ სფეროში სოლონმა ათენის სამეურნეო ცხოვრება აქტიური გახადა. ატიკის წყლით მომარაგება უზრუნველყო. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო ზეთისხილის წარმოებას. კანონით დაშვებულ იქნა ატიკიდან ზეთისხილის ექსპორტი, ხოლო მარცვლეულის გატანა აიკრძალა.

ხელოსნობის განვითარების მიზნით, სოლონმა გამოსცა კანონი, რომლის თანახმად შვილი არ იყო ვალდებული მოხუცი მამისთვის ეპატრონა, თუ ის რაიმე ხელობას არ შეასწავლიდა. სოლონის ინიციატივით მოხდა ზომა-წონის ერთეულების უნიფიკაცია. ეგინის ფულადი სისტემის მაგივრად შემოღებულ იქნა ევბეის სისტემა, რომელიც უფრო მოხერხებული და გავრცელებული იყო ეგეოსის სამყაროში. ფულის რეფორმამ ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა ათენის სავაჭრო ოპერაციებს. სამეწარმეო საქმიანობის წახალისებასთან ერთად, სოლონი იბრძოდა უშედეგო ხარჯების წინააღმდეგ. სპეციალური კანონი მოითხოვდა გარდაცვლილის დაკრძალვასთან დაკავშირებული ხარჯების შემცირებას, იკრძალებოდა მდიდრული აკლდამები და სტელები. სოლონის სოციალურ სფეროში გატარებულ რეფორმათა შორის რადიკალური იყო ე.წ. „სისარხია“ – „ტვირთის მოხსნა“, რომელიც ვალების გაუქმებას ითვალისწინებდა. კანონით აიკრძალა ვალის გადაუხდელობის შემთხვევაში ადამიანის მონად გაყიდვა. კანონის ძალით, ატიკის ფარგლებს გარეთ დავალიანების გამო გაყიდული მოქალაქეები მოისყიდეს და სამშობლოში დააბრუნეს.

სოლონის გატარებულ სოციალურ რეფორმათა შორის უმნიშვნელოვანესი მაინც ქონებრივი ცენზის დაწესება, ანუ ტიმოკრატიული რეფორმაა. რეფორმის თანახმად, ათენის თავისუფალი მოსახლეობა, მეტოიკოსების (უცხოელების) გამოკლებით, ყოველწლიური შემოსავლების სიდიდის მიხედვით, ოთხ სოციალურ ფენად დაიყო. პირველ ფენაში შედიოდნენ პენტაკოსიმედიმნები – ხუთასმედიმნიანები, რომელთა წლიური შემოსავალი იყო 500 მედიმნი; მეორე ფენაში – 300 მედიმნიანები, მასში შედიოდნენ მხედრები; მესამეში – 200 მედიმნიანები. აქ ერთიანდებოდნენ ძეგვიტები, რომლებიც ჯარში პოპლიტების ფალანგს ქმნიდნენ. მეოთხე ფენას შედგენდნენ 200 მედიმნზე ნაკლები შემოსავლის მქონე თეტები (გლეხები). პირველი და მეორე ფენის მოქალაქეებს შეეძლოთ ნებისმიერი თანამდებობის დაკავება. დანარჩენ სოციალურ ფენებს უფლება ჰქონდათ მონაწილეობა მიეღოთ არჩევნებში.

რაც შეეხება ათენის სახელმწიფო მართვის სისტემას, აქ ერთმანეთთან შერწყმული იყო ძველი და სოლონისეული სტრუქტურები. მართვის უმაღლეს ორგანოს წარმოადგენდა სახალხო კრება, სადაც ათენის ყველა სრულუფლებიანი მოქალაქე ხმის მიცემის თანაბარი უფლებით სარგებლობდა. ქალებს არჩევნებში და საერთოდ, პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდათ. სოლონმა დააარსა სახალხო კრების სათათბირო ორგანო

– ბუღე, ანუ საბჭო, რომელიც 400 წევრისაგან შედგებოდა. ბუღე აგვარებდა მიმდინარე საკითხებს და სახალხო კრების მუშაობის ორგანიზაციას აწესრიგებდა. სოლონის მნიშვნელოვან ნოვაციას წარმოადგენდა პელიეია ანუ ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო, რომელშიც მსაჯულები ყველა ფენის მოქალაქეთაგან ირჩეოდნენ. პელიეიას კომპეტენციაში შედიოდა არა მხოლოდ სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საკითხების გარჩევა, არამედ ის თანამდებობის პირთა საქმონობასაც აკონტროლებდა. ათენში არ არსებობდა სახელმწიფო ბრალმძებელი და ადვოკატურა. რაღდება და დაცვა კერძო ხასიათისა იყო. საფინანსო საქმის მოწესრიგებისათვის შეიქმნა პოლემებისა და კოლაკრეტების თანამდებობები. პოლიციურ ფუნქციას ასორციელებდა სპეციალური კოლეგია, რომელიც 11 კაცისაგან შედგებოდა.

სამხედრო სფეროშიც არსებითი გარდაქმნები გატარდა. თუ სოლონამდე სამხედრო ორგანოებში გადამწყვეტ როლს დიდგვაროვნები ასრულებდნენ, სოლონის დროს ძირითადი ფიგურა ხდება მძიმედ შეიარაღებული ჰოპლიტი, რომელიც ძევგიტებისაგან – საშუალო შეძლების მოქალაქეებისაგან კომპლექტდებოდა.

ამრიგად, სოლონის დროს ათენის მოსახლეობის სოციალური სტრატეფიკაცია აშკარაა, მეტიც ის კანონითაა განსაზღვრული, მართვის აპარატიც სრულყოფილი ჩანს. ცხადია, რომ სოლონის არქონტობის დროს ათენის პოლისის ფარგლებში სახელმწიფოსა და ქალაქმშენებლობის პროცესი ძირითადად დასრულდა. ეს პროცესი პისისტრატესა და განსაკუთრებით კლისთენეს მმართველობის დროს კიდევ უფრო გაღრმავდა.

პისისტრატე ცდილობდა ათენის მოსახლეობის ყველა ფენა დაეკმაყოფილებინა. მან გლეხობას სამიწათმოქმედო სამუშაოებისათვის შეღავათიანი კრედიტი დაუწესა. გლეხი რომ მიწათმოქმედებას არ მოსწყვეტოდა, მან დემებში (სოფლებში) მობილური სასამართლოები მოაწყო, რომლებიც ყველა სადავო საკითხს ადგილზე წყვეტდნენ. საგადასახადო სისტემაც ლიბერალური გახდა. გლეხს სახელმწიფოსთვის მოსავლის 10% უნდა გადაეხადა. ის ზრუნავდა ხელოსნობის განვითარებაზე. საკმაოდ გაიზარდა საექსპორტო საქონლის წარმოება. პისისტრატეს დროს ათენში ინტენსიური მშენებლობა დაიწყო: აიგო ათენას, აპოლონისა და ზევსის ტაძრები. ალაქის წყლით მომარაგების უზრუნველყოფისათვის წყალსადენი გაიყვანეს. პისისტრატეს დროს კერამიკის დეკორაციაში შავფიგურული სტილი წითელფიგურულმა სტილმა შეცვალა, რამაც კერამიკული წარმოების

განვითარებას ახალი იმპულსი შესძინა. ათენის მეთუნეთა უბანში – კერამიკოსში – ახალი სახელოსნოები გაიხსნა. გემთმშენებლობის საქმეც გამოცოცხლდა. პისისტრატეს არც დიდგვაროვნები დაუტოვებია ნაწყენი. მართალია, პისისტრატემ ოპოზიციას მიწების გარკვეული ნაწილი ჩამოართვა და ის ღარიბ გლეხობას გადასცა, მაგრამ წარჩინებულთა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა ქონება შეინარჩუნა.

პისისტრატემ ათენს კულტურისა და რელიგიური ცენტრის ფუნქციაც შესძინა. მან თავის კარზე მოიწვია ბერძნული ლიტერატურისა და ხელოვნების ისეთი გამოჩენილი მოღვაწეები, როგორებიც იყვნენ მაგალითად, პოეტები ანაკრეონტი და სიმონიდე. პისისტრატეს სახელს უკავშირდება ჰომეროსის გენიალური პოემების – „ილიადასა“ და „ოდისეას“ ჩაწერა-რედაქტირება. პისისტრატე საზოგადოებრივი დღესასწაულების ჩატარებისათვის სახსრების ხარჯვას არ ერიდებოდა. განსაკუთრებული ზარ-ზეიმით ტარდებოდა პოლისის მფარველი ღვთაების ათენას – პანათენური დღესასწაული, რომელშიც პისისტრატე და მისი ოჯახის წევრებიც მონაწილეობდნენ. რანაკლებ დიდებულად ტარდებოდა ღვინისა და მხიარულების ღვთაების – დიონისეს დღესასწაულები – დიონისიები, რომელიც საერთო ატიკური კულტი გახდა.

წარმატებული და მასშტაბური იყო პისისტრატეს საგარეო პოლიტიკაც. მისი ძირითადი მიზანი შავი ზღვისაკენ მიმავალი გზების კონტროლი იყო. პისისტრატემ შეძლო პანგეას ვერცხლით მდიდარი მადაროების ხელში ჩაგდება. პოზიციები განიმტკიცა კუნძულ ლემნოსსა და იმბროსზე. მეგობრული ურთიერთობა დამყარდა ნაქსოსთან, სამოსთან, არგოსთან და კორინთოსთან. ამრიგად, პისისტრატეს დროს ათენი ელადის მნიშვნელოვან სავაჭრო-ეკონომიკურ, რელიგიურ და კულტურის ცენტრად გადაიქცა.

ათენის სახელმწიფოს ქალაქმშენებლობისა და მისი დემოკრატიზაციის პროცესი კლისთენეს მმართველობის დროს გაგრძელდა. კლისთენეს რეფორმებით შეიზღუდა გვაროვნული პრივილეგიები. ატიკა 10 ტერიტორიულ ფილედ დაიყო. თითოეული ფილე იყოფოდა ტრიტიებად, ხოლო ტრიტიები დემებად. ატიკა სამ ნაწილად დაიყო: ქალაქი, სანაპირო და შიდა ნაწილი, რომლებიც ერთ ფილეს ქმნიდნენ. ტრიტიების ფილეებად დანაწილება, არისტოტელეს მტკიცებით, კენჭისყრით ხდებოდა. ყველაზე პატარა, თუმცა მთავარი ადმინისტრაციული ერთეული, დემი გახდა. დემებში მისის წევრების სია ინახებოდა. დემოტების საერთო კრებაზე ერთი წლის ვადით ირჩევდნენ დემის მამასახლისს – დემარხოსს. სწორედ დემებში წყდებოდა მოქალაქეობის

სტატუსის მინიჭების საკითხი. დემების რაოდენობა ფილევში ლიმიტირებული არ იყო, ხოლო დემები 100-ზე მეტს ითვლისნენ. სტრაბონის ცნობით (IX, 1, 16), მისი დროისათვის 170 დემი არსებობდა. მიუხედავად იმისა, რომ დემები ტერიტორიული ერთეულები იყო, დემის წევრობა მემკვიდრეობითი იყო: თუ ათენელი მოქალაქე, კლისთენეს რეფორმების დროს, ამა თუ იმ დემში ცხოვრობდა, მაშინ მისი შთამომავლები იმავე დემის წევრებად რჩებოდნენ.

სამოქალაქო კოლექტივის დაყოფის პრინციპის საფუძველზე შეიქმნა ახალი საბჭო – „ხუთასთა საბჭო“, რომელშიც 10 ფილე იყო წარმოდგენილი, თითოეული ფილედან კი 50 მოქალაქე. ხუთასთა საბჭო უმაღლესი ადმინისტრაციული ორგანო გახდა. საბჭოს წევრების არჩევა კენჭისყრით ხდებოდა. მოქალაქეს უფლება ჰქონდა საბჭოს წევრობაზე ორჯერ ეყარა კენჭი.

არისტოტელე, კლისთენეს მიერ გატარებულ რეფორმებს შორის, ასახელებს კანონს ოსტრაკისმოსის შესახებ, რომელიც პისისტრატეს პოლიტიკური ოპოზიციის წინააღმდეგ იყო მიმართული (Aah., Pol., 22, 1). შპეციალურად მოწვეულ სახალხო კრების სხდომაზე წყდებოდა იყო თუ არა კანდიდატურა ოსტრაკისმოსისთვის და ვინ უნდა გაეძევებინათ. თუ კრების წევრთა უმრავლესობის პასუხი დადებითი იქნებოდა, მაშინ მათ დაურიგდებოდათ თიხის ფირფიტები, სადაც უნდა დაეწერათ იმ პირის სახელი, რომლის ათენში ყოფნა დემოკრატიას საფრთხეს უქმნიდა. პიროვნებას, რომლის სახელს ყველაზე ხშირად მიუთითებდნენ ოსტრაკონზე, ათენიდან 10 წლით აძევებდნენ, ოღონდ ის მოქალაქეობას და პირად ქონებას არ კარგავდა. ამ უკანასკნელ ხანებში გამოქვეყნებული XVს-ის ბიზანტიური ხელნაწერის ფრაგმენტიდან ირკვევა, რომ თავდაპირველად ოსტრაკისმოსის საკითხს ხუთასთა საბჭო იხილავდა და ფირფიტებს ბულევტერიის ეზოში ყრიდნენ. თავიდან პირის გაძევებისთვის საკმარისი იყო 200 ფირფიტა, ხოლო შემდეგ დემოსის მოთხოვნით, ფირფიტების რიცხვი გაიზარდა (Codex. Vatic. Gr. 1144). ოსტრაკისმოსს ფართოდ იყენებდნენ მომდევნო ეპოქის ათენის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. აღსანიშნავია, რომ ოსტრაკისმოსმა განვითარების ორი ეტაპი განვლო: პირველ ეტაპზე ის ტირანიის წინააღმდეგ ბრძოლის იარაღის როლს ასრულებდა და დემოკრატიის ინტერესებს იცავდა; მეორე ეტაპზე კი შიდაპარტიული ბრძოლის ინსტრუმენტი ხდება. ოსტრაკისმოსის ინსტიტუტის დაწესება ათენში მიმდინარე მწვავე პოლიტიკურ კოლიზიებზე მიუთითებს. ის პოლისური და პიროვნული ინტერესების დაპირისპირებას ასახავდა.

კლისთენეს დროს სამხედრო სფეროც გადახალისდა. შეიქმნა ათი სტრატეგოსის კოლეგია და მას მიენდო ათენის ჯარის ხელმძღვანელობა; რეფორმა შეეხო ადმინისტრაციულ აპარატსაც: კლისთენემ კოლაკრეტების მაგივრად, აპოდექტების (გადასახადებისა და ბაჟის ამკრეფი) თანამდებობა დააწესა. შეიქმნა პრიტანიების კომიტეტი, რომელიც 50 კაცისაგან შედგებოდა. კომიტეტის შტაბ-ბინა ბულევეტერიის გვერდით, ტოლოსში განთავსდა. პრიტანების მთავარი ამოცანა საბჭოსა და სახალხო კრების სხდომებს შორის მიმდინარე საკითხების განხილვა იყო.

ისმის კითხვა: რაში მდგომარეობდა კლისთენესეული რეფორმის მიზანი? არისტოტელეს აზრით, კლისთენეს მიზანი იყო სოლონის მიერ დაწყებული დემოკრატიული გარდაქმნების გაგრძელება ათენის დემოსის ინტერესების სასარგებლოდ. XIX-XX სს-ის ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, კლისთენე „ვაჭართა პარტიისა“ და „კაპიტალისტთა ახალი კლასის“ ინტერესების დამცველი იყო. ზოგი თანამედროვე მკვლევარი, მაგალითად, პ. ბიკნელი, არისტოტელეს ცნობის საფუძველზე, ვარაუდობს, რომ კლისთენეს რეფორმის მიზანი იყო მოქალაქეთა რიცხვის გაზრდა და ნეოპოლისტების დაჩქარებული ადაპტაცია. თუმცა საეჭვოა, რომ არისტოტელეს განკარგულებაში ყოფილიყო ზუსტი მონაცემები კლისთენესეული რეფორმების ამოცანების შესახებ. ამასთანავე, დასაბუთებულად მიგვაჩნია ის მოსაზრებაც, რომლის თანახმადაც არისტოტელე კლისთენესეული რეფორმის მთავარ ამოცანად მოქალაქეთა რიცხვის გაზრდას მიიჩნევდა. მართალია, არისტოტელეს მიხედვით, ათენის მოსახლეობა გაიზარდა არა მარტო სოფლებიდან გადმოსახლებული გლეხების, არამედ მეტოიკოსების ხარჯზე, მაგრამ მისი აზრით ეს იყო არა ერთადერთი, არამედ ერთ-ერთი საშუალება სახელმწიფოს ცენტრალიზაციის განმტკიცებისათვის. ვფიქრობთ, კლისთენესეული რეფორმა უწინარეს ყოვლისა, მიმართული იყო იმ არისტოკრატების წინააღმდეგ, რომლებიც ატიკის სოფლებში ქონებასა და გავლენას ინარჩუნებდნენ და ქალაქელ არისტოკრატთა იმ ნაწილის წინააღმდეგაც, რომლებიც ნოვაციებს ვერ ეგუებოდნენ და მხოლოდ მიწათმფლობელებად რჩებოდნენ. ის არისტოკრატთა წრე, რომელიც ახალ წესრიგს შეეგუა და ვაჭრობას მიჰყო ხელი, კლისთენე მათ ანგარიშს უწევდა. რისტოკრატთა იმ ნაწილმა ფაქტობრივად კლისთენეს რეფორმების დროს, ეკონომიკური და პოლიტიკური პოზიციები შეინარჩუნა. ათენის ადმინისტრაციაში მაღალ თანამდებობებს დემოსის წარჩინებულ პირებთან ერთად „ახალგაზრდა“ არისტოკრატთა წარმომადგენლებიც იკავებდნენ.

კლისთენეს რეფორმები ობიექტურად ხელს უწყობდა დემოსის დაწინაურებული ფენისა და აღნიშნული წრის არისტოკრატთა პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კონსოლიდაციას, ერთიანი მონოლითური სოციალური ფენის ფარგლებში. მაგრამ ათენში კლეონამდე ხელისუფლების სათავეში ძირითადად არისტოკრატია რჩებოდა, რომელიც ქონების გარდა, პრესტიჟს, პოლიტიკურ და სამხედრო გამოცდილებას ფლობდნენ. აქედან გამომდინარე გასაგები ხდება კლისთენეს მცდელობა, რომ თითოეულ ფილეში საქალაქო ტრიბუნები ყოფილიყო. ამრიგად, ათენელი არისტოკრატები შეიძლებოდა სტრატეგოსებად არჩეულიყვნენ თითოეული ფილედან და გარდა ამისა, ხუთასთა საბჭოსა და პრიტანებშიც წარმოდგენილნი ყოფილიყვნენ.

კლისთენეს რეფორმების შემდეგ ათენში დემოკრატია დამყარდა, რომელიც გამოიხატებოდა სახალხო კრების წამყვანი როლით, მაგისტრატურის არჩევითობითა და ა.შ. თუმცა თვით ტერმინი „დემოკრატია“ ათენში მოგვიანებით, დაახლოებით ძვ.წ. Vს-ის შუა ხანებში დამკვიდრდა, როგორც სახელმწიფო წყობის ფორმა. ისმის კითხვა: რას უწოდებენ თანამედროვენი ათენის კლისთენესეულ სახელმწიფო წყობას?

მკვლევარები დიდი ხანი, რაც ყურადღებას ამახვილებენ სიტყვა „ისონომიაზე“ (კანონების წინაშე ყველას თანასწორობაზე), რომელიც კლისთენეს რეფორმებით შეიქმნა. ჰეროდოტეს მიხედვით, ისონომია ტირანიის საპირისპირო წესრიგია და მასში ისტორიკოსი გულისხმობს როგორც დემოკრატიას, ასევე არისტოკრატიას (III, 80, 142). ვფიქრობთ, ისონომია მმართველობის განსაკუთრებული ფორმა კი არ არის, არამედ ის პოლისური წყობის იდეალია, რომლის დროსაც ყველა მოქალაქე თანასწორუფლებიანია. კლისთენესეული ათენის პოლიტიკური წყობა კი დემოკრატიის პირველი ეტაპი იყო. მოქალაქეები თანასწორუფლებიანნი იყვნენ, მაგრამ მაგისტრატურები არნაზღაურდებოდა და ამიტომ რეალურად თანამდებობების დაკავებაზე პრეტენზიას აცხადებდნენ არისტოკრატები და დემოსის წარჩინებულებიც. თუმცა არისტოკრატები, თავიანთი პრესტიჟული მდგომარეობის, მაღალი დონის პოლიტიკური და სამხედრო მომზადების წყალობით, ძირითადად, სახელმწიფო თანამდებობებს იკავებდნენ. კლისთენეს მთავარი ამოცანაც სწორედ ეს იყო: დემოკრატიული სახელმწიფოს პირობებში, პოლიტიკური ხელმძღვანელობა ახალი არისტოკრატიის ხელში ყოფილიყო. ამიტომ გარკვეულწილად საფუძვლიანია გვიანდელი ხანის ავტორების ცნობები კლისთენეს „მამობრივი კანონების“, „კლისთენეს დროინდელი არისტოკრატიის“ შესახებ. მის

რეანიმინირებას, პლუტარქეს აზრით, კომონი – ძვ. წ. V-ის ათენის ახალი პოლიტიკოსი ცდილობდა. ამ კონტექსტში „არისტოკრატია“ ნიშნავს არა მართვის არისტოკრატიულ ფორმას, ამანედ სახელმწიფოში არისტოკრატია მოწინავეობას. პლუტარქე ძვ. წ. V ს-ის ათენელ კონსერვატორ პოლიტიკოსებსა და კლისთენეს შორის კავშირს ავლენდა. არისტიდე კლისთენეს —————იყო. კლისთენე არისტიდეს „მასწავლებელი“ იყო, ხოლო არისტიდე-კომონის.

როგორც აღვნიშნე, ძველ ავტორთა შეფასებები კლისთენეს დროინდელი არისტოკრატიის შესახებ ნაწილობრივად მართებული იმიტომ რომ კლისთენემ ხელისუფლების სათავეში დასვა არისტოკრატია, არა როგორც სოციალური ფენა, არამედ მისი ზოგიერთი წარმომადგენელი, რომელიც დემოკრატიული გზით ირჩეოდნენ.

ამრიგად კლისთენეს რეფორმებმა საუკეთესო პირობები შექმნეს ათენის პოლიტიკური კურსის განსაზღვრის საკითხზე „ახალი“ არისტოკრატიისა და დემოსის წარჩინებულ პირთა კონსოლიდაციისათვის, რაც საერთო ინტერესების გარშემო ახალი, ერთიანი გაბატონებული ფენების საბოლოო ფორმირებით დასრულდა. ეს სრულიად არ გამორიცხავდა მომავალ პოლიტიკურ კოალიზებს, მაგრამ ის ახალ განზომილებაში გადავიდა: თუ კლისთენეს რეფორმებმა ათენის პოლიტიკური განვითარების ტენდენციებს ჩაუყარეს საფუძველი. ძვ. წ. V-ის პირველ ნახევარში პოლიტიკური დაპირისპირება ათენში დემოკრატიის განვითარების ხარისხის გაუმჯობესებისათვის მიმდინარეობდა.

ათენის დემოკრატიული ინსტიტუტების მშენებლობა ბერძენ-სპარსელთა ომის დროსაც არ შეწყვეტილა. ათენის დემოკრატიული პარტიის ლიდერმა თემისტოკლემ შეადგინა ოპტიმალური „სახლვაო პროგრამა“, რომლის თანახმადაც ბერძნებს საბრძოლო ოპერაციები სპარსელების წინააღმდეგ ხმელეთიდან ზღვაზე უნდა ეწარმოებინათ. ამ ამოცანის წარმატებული გადაწყვეტისათვის, თემისტოკლეს მითითებით, ლავრიონის ვერცხლით აიგო 200 წსრაფმავალი ტიერი და ათენის ნავსადგური პირეოსიც თავდაცვითი კედლებით გაამაგრეს. პლუტარქეს სიტყვით, „თემისტოკლემ პირეოსი კი არ მიაწება ქალაქს“, როგორც ამას არისტოფანე კომინოსი ამბობს, არამედ ქალაქი მიუსადაგა პირეოსს და ხმელეთი – ზღვას. ამით მან წარჩინებულთა ფენის საწინააღმდეგოდ დემოსი განადიდა და მხნეობით აავსო. ძალა გადავიდა მეზღვაურთა, მენიხბეთა წინამძღოლებისა და მესაჭეთა ხელში“ (პლიტარქე,

თემისტოკლე, 19). ამასთან დაკავშირებით პლატონიც ირონიულად შენიშნავდა „თემისტოკლემ ათენელები, რომლებიც მედგარი პოპლიტები იყვნენ, მესომალდებოდნენ და მეზღვაურებად აქცია“, (პლატონი, „კანონები“ IX, 706 გვ.).

როგორც ჩანს, თემისტოკლეს პროგრამას არა მარტო სამხედრო, არამედ პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. მისი რეალიზაციის შემთხვევაში სოლონისეული რანჟირების სქემის მეოთხე სოციალური ფენის –თეტების პოლიტიკური როლი გაიზრდებოდა. თეტების ძვირადღირებული პოპლიტების აღჭურვილობის შესაძენად სახსრები არ ჰქონდათ და ამიტომ მათ ფლოტში შეეზღოთ ემსახურათ. აი რატომ ეწინააღმდეგებოდნენ თემისტოკლეს პროგრამას ათენელი მიწათმფლობელი წარჩინებულები, რომელთა ინტერესების დამცველი არისტიდეიყო. იგი პოპლიტური არმიის განმტკიცებას, ათენის თავდაცვითი კედლებით გამაგრებას და პასიური საგარეო პოლიტიკის გატარებას ცდილობდა.

ძვ. წ. V ს-ის 80-იან წლებში თემისტოკლემ გაიმარჯვა, ხოლო მისი ოპონენტი არისტიდე ათენიდან გააძევეს და თემისტოკლესეული საზღვაო პროგრამაც „ამუშავდა“. თემისტოკლეს ინიციატივით გარკვეულწილად შეიცვალა ათენის სახელმწიფოს მართვის სისტემა და ხელმძღვანელ პირთა არჩევის წესიც. შტრატეგოსების როლი გაიზარდა. პრქონტების არჩევა დემოკრატიული, ფარული კენჭისყრით ტარდებოდა.

ათენის სახელმწიფოს დემოკრატიზაციის პროცესი, დემოკრატიული პარტიის კიდევ ერთმა ლიდერმა ეფიალტემ გააგრძელა. მისი რეფორმა პოლიტიკური ხასიათისა იყო. ეფიალტემ ათენის არისტოკრატიული ორგანოს – არეოპაგს ძლიერი დარტყმა მიაყენა. ან არეოპაგს ძველი და საკმაოდ ბუნდოვანი, გაურკვეველი უფლება ჩამოართვა, რაც სახელწიფო მართვაზე გავლენას ახდენდა და მას მხოლოდ რელიგიურ-სასამართლო ფუნქცია შეუნარჩუნა, თუმცა რეფორმის შემდეგაც, არეოპაგი არსებობას განაგრძობდა, როგორც დემოკრატიული ინსტიტუტების თავისებური ალტერნატიული ორგანო.

ათენის სახელმწიფოს დემოკრატიზაციამ აპოგეას პერიკლეს მმართველობის დროს მიაღწია. პერიკლეს რეფორმებით ათენის სახელმწიფოს დემოკრატიული ინსტიტუტები და სახელმწიფო აპარატი კიდევ უფრო სრულყოფილი ხდება. პერიკლეს კანონმდებლობით, არქონტის თანამდებობა მესამე სოციალური ფენისათვის – ძევგიტებისათვის მისაწვდომი გახდა; სახელმწიფო მოხელეებისათვის დაწესდა გასამრჯელო. ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო წევრებს, თითოეული სხდომისათვის, დაენიშნათ ხელფასი ორი

ობოლის ოდენობით. ჯამაგირი დაენიშნათ ასევე სამხედრო სამსახურში გაწეულ დარიბ მოქალაქეებსაც, ხუთასთა საბჭოს (ბულევტერიის) წევრებს და იმ პირებს, რომლებსაც გარკვეული სახელმწიფო თანამდებობები ეკავათ. მოსახლეობის დარიბ ფენას დაუწესდა ე.წ. თეორიკონი – „თეატრალურ სანახაობათა“ ფული სპექტაკლზე დასწრებისათვის. პერიკლეს ინიციატივით მიღებულ იქნა კანონი, რომლის თანახმადაც ათენის მოქალაქედ ჩაითვლებოდა ის, ვინც მშობლებიც ათენის მოქალაქენი იყვნენ.

სოლონის, პისისტრატეს, კლისთენეს, თემისტოკლეს, ეფიალტესა და პერიკლეს ნოვაციურმა რეფორმებმა გზა გაუკაფეს ათენში დემოკრატიული ფასეულობების დამკვიდრებას. მოქალაქეებს პიროვნული ინიციატივის გამოვლენის, ქვეყნის მართვის სფეროში ანალიტიკური მონაწილეობის შესაძლებლობა მიეცათ. აღნიშნული რეფორმებით, ძვ. წ. V-IV სს-ის ათენი გახდა, არა მარტო ატიკის, არამედ მთელი ელადის დემოკრატიის ფლაგმანი და მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ცენტრი.

ძვ. წ. V-IV სს-ში დემოკრატიისა და თავისუფლების დამკვიდრებას ხელი უნდა შეეწეოს ათენში მოსახლეობის პროფესიული კლასიფიკაცია, წარმოების დიფერენციაციის გაღრმავებას, თავისუფალი ვაჭრობის, ფულადი სასაქონლო-მეურნეობისა და საერთოდ საქალაქო ეკონომიკის განვითარებას.

სპარტა ძვ. წ. VIII-VI სს-ში

ათენი თუ ჰარმონიული, დინამიური, ღია პოლისი იყო, სპარტა ჩაკეტილ, დისჰარმონიულ და კონსერვატიულ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. სპარტის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური სტრუქტურა ერთობ უჩვეულო იყო. ამიტომაც ის ძველ დროშივე გამოცანად იქცა. ზოგს სპარტა იდეალური წყობილების პოლისად მიაჩნდა, სხვები კი ანტიჰუმანურ სახელმწიფოდ მოიაზრებოდნენ. ზოგიერთი თანამედროვე მკვლევარიც სპარტის სახელმწიფო წყობას იდეალურად მიიჩნევს. (Miller, 1824, გვ. 12-13), სხვათა აზრით, კი სპარტა წარმოადგენს „ანომალიას“, „ისტორიულ კურიოზს“ ძველი საბერძნეთის ისტორიაში (Bengtson, 1969, გვ. 118). მართლაც, თუკი ელინური პოლისების დიდი ნაწილი კლასიკური ტიპის პოლისები იყვნენ თავიანთი აკროპოლისებიტა და ქალაქური ცხოვრებისათვის დამახასიათებელი ატრიბუტებით, სპარტა ასეთ ელემენტებს მოკლებული იყო, რადგანაც ის სპეციკიურ ბიოგეოგარემოსა და განსხვავებულ გარემოში აღმოცენდა. სპარტა მდებარეობდა პელოპონესის ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილში, მდინარე ევროტასის ხეობაში. ის ლაკონიკის მთავარი ცენტრი იყო. ლაკონიკას პოლოპონესის დანარჩენი რეგიონებისაგან მთიანი ზოლი საზღვრავდა, ზღვის სანაპიროც ნაოსნობისათვის ძნელად გამოსაყენებელი იყო, რაც სპარტას გარე სამყაროსთან იზოლირებულს ხდიდა.

სპარტა ძვ. წ. XI თუ X ს-ში ჩრდილოელამ დორიელებმა დააარსეს. ის ხუთი სოფლის გაერთიანებისაგან შედგებოდა. დორიელების განსახლებამ სპარტაში სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება გაამწვავა. ძვ. წ. VII ს-ის შუა ხანებიდან სიტუაცია უფრო გამწვავდა, როდესაც სპარტაში, ისევე როგორც დანარჩენ ბერძნულ პოლისებში მიწის „შიმშილი“ დაიწყო. ეს პრობლემა დროულად უნდა გადაჭრილიყო. ბერძნული სახელმწიფოების უმრავლესობა ამ პრობლემის დაძლევის თუ შორეული საკოლონიზაციო მოძრაობით ცდილობდნენ, სპარტამ აგრარული კრიზისი უახლოესი მეზობლების მესხებიდების ნაყოფიერი ტერიტორიების მიტაცებით შეაჩერა, თუმცა საშინაო ვითარება ძალზე დაიძაბა, რამაც სპარტის შემდგომ განვითარებაზე კატალიზატორის როლი შეასრულა.

სპარტის მილიტარისტული პოლიტიკის შედეგი იყო ლაკონიკასა და მესენიაში ჰოლოტების, ექსპლოატირებული მოსახლეობის თავისებური ინსტიტუტის შექმნა. ჰილოტები წარმოების საშუალებებს მოკლებულნი არ

იყვნენ. მათ საკუთარი მეურნეობა, მუშა საქონელი, სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარი გააჩნდათ. ნორმირებული ბეგარის გადახდის შემდეგ, ჰილოტების განკარგულებაში რჩებოდა მოსავლის გარკვეული ნაწილი, რომელიც შეიძლებოდა შესხედულებისამებრ გამოეყენებინათ ან გაეყიდათ კიდეც.

ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით, სპარტიატები ჰილოტების პირად მეურნეობაში არ ერეოდნენ. ისინი მხოლოდ მათგან მიღებული გადასახადებით კმაყოფილდებოდნენ (Plut., Moral., 216-F-217A). ვფიქრობთ, ჰილოტებს ოჯახის შექმნის უფლებაც უნდა ჰქონოდათ.

ყოველივე ზემოაღნიშნული დეტალები ჰილოტების სოციალური სტატუსის შესახებ, სრულ საფუძველს გვაძლევს იმის მტკიცებისა, რომ ჰილოტები იყვნენ არა მონები, როგორც ეს მკვლევართა დიდ ნაწილს მიაჩნია, არამედ ყმა-გლეხები, რომლებიც სახელმწიფოს ან თემის კუთვნილებად ითვლებოდნენ. სთემო-სახელმწიფო საკუთრებაში ითვლებოდა, ასევე მიწაც, ტუმცა სპარტის ეკონომიკაში სახელმწიფო სექტორის როლი არც თუ ისე მნიშვნელოვანი იყო. სახელმწიფოს ეკონომიკური სუვერენიტეტი სპარტაში, ისევე როგორც მთელ რიგ ბერძნულ პოლისებში, უპირატესად ცალკეული მოქალაქეების საკუთრების უფლების გაკონტროლებასა და შეზღუდვათა ზომების მიღებაში. ასეთ შეზღუდვათა რიცხვს განეკუთვნება სპარტის ადმინისტრაციის მიერ მიღებული განკარგულება, რომლის თანახმადაც მიწების ყიდვა-გაყიდვა იკრძალებოდა, ასევე აკრძალული იყო სპარტის ფარგლებს გარეთ ჰილოტების გაყიდვა, მათი განთავისუფლება (Strabo, VIII, გვ. 365). დაბოლოს, კანონი კრძალავდა სპარტაში უცხოური მონეტების ცირკულაციას (პლუტარქე, ლიკურგოსი, 9, Xen., Pesp. Lac., VII, 5, 6).

სპარტელ კანონმდებლებს კარგად ესმოდათ, რომ ზემოთჩამოთვლილი აკრძალვები სრულ გარანტიებს არ იძლეოდა ქონების დაგროვების ზრდა და შესაბამისად მოქალაქეთა მასიური გადატაცება თავიდან აეცილებინა. ამიტომაც სპარტელ კანონმდებლებს ყველა დონე უნდა ესმარათ რათა თეოკრატეს სიტყვით, „სიმდიდრე აეკრძალათ, რათა ის სიმდიდრედ არ ქცეულიყო“. სიმდიდრის აღმოფხვრისათვის, სპარტის მთავრობამ ოფიციალური აკრძალვებისა და მითითებების მთელი სერია გამოსცა, რომელიც თითოეული სპარტიატის ცხოვრებას არეგულირებდა დაბადებიდან სიკვდილამდე. ამ უზვეულო სისტემის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ელემენტს წარმოადგენდა, „სისისტიები“ – საერთო ტრაპეზები, სადაც თანასწორობისა და მკაცრი ურთიერთკონტროლის პრინციპი სუფევდა. კანონით დადგენილი ნორმირებული

საწევრო შესატანი და სისისტიების წევრებისათვის დაწესებული მოხმარების ნორმა, თანასწორობის პრინციპების დაცვის მიმანიშნებელია, რაც ვფიქრობთ, სპარტის სახელმწიფო სისტემის საფუძველთაგანი იყო. სპარტანული მიკროკოსმოსის მეორე არსებითი ელემენტი მოქალაქეთა აღზრდის სისტემა იყო. ორივე ეს სისტემა სპარტიატების კონსოლიდაციაზე იყო გათვლილი, სხვაგვარად ისინი ვერც იარსებდნენ, რადგანაც ლაკონიკის მოსახლეობის უმცირესობას შეადგენდნენ.

ანტიკური პოლისისათვის დამახასიათებელი კორპორაციული გაერთიანებები სპარტის სოციალურ-პოლიტიკურ სფეროში უფრო მკვეთრად იყო ფიქსირებული. სპარტის პოლიტიკური კარიერის იერარქიაში შეინიშნება სპარტიატების ერთი კორპორაციიდან მეორეში, უფრო პრივილეგირებულ საფეხურზე გადანაცვლების პროცესი, რითაც მათი სოციალური სტატუსი განისაზღვრებოდა. ამის შესაბამისად თვით სპარტის სამოქალაქო სოციალის სისტემა უნიფიცირებული მამაკაცთა ალიანსისაგან შედგებოდა. ამ კავშირთა სისტემის წარმართველ და მაკოორდინებელ ორგანოს ეფორთა კოლეგია წარმოადგენდა. სწორედ ის უწევდა კონტროლს სახელმწიფოს ფუნქციონირების ყველა მხარეს, კონსტიტუციის დაცვას. ასეთი განუსაზღვრელი უფლებების გამო, ანტიკური ავტორები ეფორების მცირერიცხოვან კოლეგიას ტირანის მსგავს ხელისუფლებას უწოდებდნენ (Xen., Pesp. Lac., VIII, 4; Plato, Legg., IX, 712D; Arist., Pol., II, 1270b). ეფორთა თითქმის ტირანული ერთმმართველობა იყო პერსონიფიკაცია ლიკურგოსის იმ კანონის დესპოტიისა ჰეროდოტეს მიხედვით (VII, 104), ასე მბრძანებლობდა სპარტაში.

სპარტის ამ თავისებური პოლიტიკური რეჟიმის ხასიათის განსაზღვრა საკმაოდ რთულ საქმეს წარმოადგენს. აღსანიშნავია, რომ ძველი ავტორები სპარტის პოლიტიკურ წყობას სხვადასხვაგვარად აფასებდნენ. არისტოტელეს მიხედვით, ავტორთა ერთი ნაწილი ლაკედემონურ კონსტიტუციას დემოკრატიის ნიმუშად მიიჩნევდა. სხვებს პირიქით, ოლიგარქიების მოდელად ესახებოდათ (Pol., IV, 1294b). არისტოტელეს კი ის ორივე პოლიტიკური რეჟიმის სიმბიოზად წარმოუდგენია (Pol., II, 1265b35). არისტოტელეს სპარტის სახელმწიფოებრივი მოწყობის დემოკრატიულ ელემენტებად მიაჩნია სპარტიატების თანასწორუფლებიანობის პრინციპის დაცვა და ეფორატის არჩევნებში ხალხის მონაწილეობა.

არისტოტელეს თანახმად, ეფორთა არჩევნებში რიგითი მოქალაქეებიც აქტიურად მონაწილეობდნენ, რის შედეგადაც კოლეგიის შემადგენლობაში

ზოგჯერ მცირე ქონებრივი შეზღუდვის პირებიც ხვდებოდნენ. ეს პრეცედენტი არისტოტელეს სპარტის პოლიტიკური სისტემის სერიოზულ დეფექტად მიაჩნდა, რადგანაც სიღარიბე ეგორებს კორუმპირებულს ხდიდა. ამას კი სახელმწიფოსთვის დამღუპველი შედეგი მოჰყვებოდა. არისტოტელეს აზრით, სპარტანული სახელგანთქმული თანასწორობაც დემოაგოგიური კომუფლიაჟი იყო, რადგანაც მასში უთანასწორობის გრადაცია იფარებოდა, რაც დიდი მოაზროვნის თანახმად, „თანასწორთა საზოგადოებას“ ღრღნიდა (Pol., II, 1271a). ამრიგად, სპარტა, რომელიც არისტოტელეს იდეალური სახელმწიფოს ნიმუშად მიაჩნდა, სინამდვილეში ამგვარი იდეალისაგან საკმაოდ შორს იდგა. როგორც ჩანს, არისტოტელემ სპარტას იმ დროს მოუსწრო, როდესაც ის ღრმა ეკონომიკურ-პოლიტიკურ კრიზისის ვითარებაში იმყოფებოდა. არისტოტელეს ცნობით, სპარტის სრულფუფლებიანი მოქალაქეების ათას კაცამდე შემცირენა მისი დემოკრატიული საწყისების დასუსტებას გამოიწვევდა. (Pol., II, 1270a). არისტოტელე, რომ მის თანამედროვე სპარტის ვითარებას აღწერს, ამას ისიც მოწმობს, რომ არისტოტელესვე ცნობით, „არგოსში კლეომენესთან ბრძოლის მეშვიდე დღეს ლაკედემონი იძულებული იყო მოქალაქეთა რიცხვში მიეღო ზოგიერთი პერიეკი“ (Pol., V, II, 1303a), რაც უდავოდ სპარტის პოლისური სისტემის კრიზისის სიმპტომების მიმანიშნებელია. თუმცა სპარტას თავისი დიდი წარსულიც ახსოვდა. ბერძენ-სპარსელთა ომის ეპოქაში, ჰეროდოტეს სიტყვით „სპარტა იყო პოლისი, სადაც 8000 მამაკაცი ცხოვრობდა“ (Herod., VII, 234), რომელიც, როგორც ჩანს, ძვ. წ. IV ს-ის დასასრულის დაუძლურებულ სახელმწიფოს არ ჰგავდა.

ასე რომ, არისტოტელეს გვიანდელი ცნობების მისადაგება სპარტის ძლიერების ეპოქის პოლიტიკურ სისტემასთან გაუმართლებელია. აღსანიშნავია, რომ ანტიკურ ისტორიოგრაფიაში სპარტის ადრეული ისტორია ორ პერიოდად იყოფა: პირველი – „ანომიისა“ და „კაკონომიის“, ბუნტისა და უკანონობის ეპოქა, ხოლო მეორე – „ენომიის“ კანონიერების პერიოდი. ვფიქრობთ, აღნიშნული სქემის პირველ ფაზაში უნდა იგლისხმებოდეს ძვ. წ. VIII-VII სს., როდესაც სპარტის პოლისური სისტემის ფორმირების პროცესი, როგორც წესი, საკმაოდ რთულ ვითარებაში მიმდინარეობდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ სპარტის ეკონომიკური სისტემა სხვა პოლისებისაგან თითქმის არაფრით განსხვავდებოდა. აღნიშნულ ხანაში, ისევე როგორც ათენში, მეგარასა და კორინთოში, სპარტაშიც მრეწველობა განვითარებული ჩანს, რასაც არქეოლოგიური მონაცემები დოკუმენტურად ადასტურებენ. არქეოლოგიური

გათხრების შედეგად. ისტორიული სპარტის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა ძვ. წ. VII-VI სს-ის ადგილობრივი, ლაკონური წარმოების მრავალრიცხოვანი მხატვრული ხელოსნობის ნიმუშები, ნატიფი მოხატული კერამიკული ნაწარმო, რომლებიც საუკეთესო კორინთულ და ათენურ პროდუქციას არ ჩამოუვარდებოდნენ. აქვე დაფიქსირდა ასევე უნიკალური ტერაკოტული ნიღბები, ოქროს, წარვისა და სპილოს ძვლისაგან დამზადებული სამკაულები და სხვ., (Dawkins, 1910, გვ. 13-16).

აღნიშნულ პერიოდში, სპარტას, მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა აკავშირებდა, როგორც ამას არქეოლოგიური მასალები მოწმობენ, მეზობელ პოლისებთან (Boardman, 1963, გვ. 2-7) და ასევე აღმოსავლეთის სახელმწიფოებთან, რაზეც გარკვეულწილად ჰეროდოტე მიანიშნებს (Her., I, 153).

როგორც ჩანს, ძვ. წ. VII-VI სს-ში სპარტა ასევე როდი ცხოვრობდა და გარე სამყაროსაგან იზოლირებული არ ყოფილა. ამ დროს სპარტა ელინურ სამყაროში მხატვრული ხელოსნობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ცენტრად ითვლებოდა და გარე სამყაროსთანაც სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტები ჰქონდა. ვფიქრობთ, ეს ფაქტი იმით უნდა აიხსნას, რომ ამ დროს ე.წ. ლიკურგესეული კანონმდებლობის ნიველირების მექანიზმი ჯერ კიდევ არ იყო ამოქმედებული და სპარტა, როგორც ტიპური, ნორმალური არქაული პოლისი დანარჩენი ელინური პოლისების იდენტური იყო. ძვ. წ. VI ს-ს მეორე ნახევრიდან კი ამ მხრივ, სპარტაში ვითარება მკვეთრად იცვლება: ხელოსნური ნაწარმის ხარისხი შესამჩნევად ეცემა, იმპორტული პროდუქცია სრულიად გამქრალია. ცხადია, სპარტის ისტორიაში ახალი ეტაპი იწყება, რომელსაც ძველი ავტორები „ვენომიის“ კანონიერების ეპიქად მიიჩნევენ. ამ დროიდან ჩაკეტილ და ყაზარმულ პოლისად გარდაიქმნება.

ისმის კითხვა: რით იყო განპირობებული ძვ. წ. VI ს-ის მეორე ნახევრიდან სპარტის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის ამგვარი, სწრაფი ტრანსფორმაცია. ამასთან დაკავშირებით ერთობ საინტერესო მინიშნება მოეპოვება პლუტარქეს. მისი ვერსიით, სპარტაში „კანონიერება“ სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ დამკვიდრდა. გადატრიალებაში, პლუტარქეს ცნობით, მომავალი კანონმდებელი ლიკურგოსი და მისი თანამოაზრეთა მცირე ჯგუფი მონაწილეობდა. პლუტარქესეულ ამ ვერსიის რეალობას მკვლევართა აბსოლუტური უმრავლესობა ერთხმად აღირებს (Huxley, 1962, გვ. 64-65; Michell, 1952, გვ. 22). მათივე მოსაზრებით, სპარტის ადრეული ხანის ისტორიაში გარდამტეხ მომენტად მეორე მესენური ომი (ძვ. წ. VII ს-ის მეორე ნახევარი)

უნდა ჩაითვალოს. მართლაც, მესენიის ოკუპაციის შემდეგ, სპარტაში უკიდურესად რთული ვითარება შეიქმნა. სპარტიატები ყოველი მხრიდან გარემოცულნი იყვნენ მათ მიერვე დამორჩილებული მრავალრიცხოვანი მოსახლეობით და ჰილოტების პერმანენტული აჯანყებების მოლოდინში იმყოფებოდნენ. ამავე დროს თვით სპარტის სამოქალაქო თემი მონოლითური არ იყო და დაპისპირება სუფევდა. დემოკრატიზაციის პროცესი, რომელიც სპარტაში ჯერ კიდევ მესენური ომის წლებში დაიწყო, ძვ. წ. VI ს-ის მეორე ნახევრიდან დაჩქარდა და მან მთელი სახელმწიფო მოიცვა. დემოკრატიული მოძრაობის ძირითადი პრინციპი იყო მოქალაქეთა შორის საყოველთაო თანასწორობა, რამაც რეფორმების მთელი სერიის გატარება მოითხოვა. სპარტაში ის ძვ. წ. VI ს-ის პირველ ნახევარში დაიწყო და ამავე საუკუნის შუა ხანებში დასრულდა (Finley, 1970, გვ. 144).

უფიქრობოთ, პრიორიტეტული უნდა ყოფილიყო აგრარული რეფორმა, ვინაიდან მწირმიწიანი სპარტიატებისათვის მას სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა. გამოიცა სპეციალური კანონი, რომლის თანახმადაც მესენიის ნაყოფიერი მიწები და ლაკონიკის მეურნეობისთვის ვარგისიანი ტერიტორიის ნაწილი სპარტიატებს შორის თანაბარ ნაკვეთებად – კლეროსებად დანაწილდა. კლეროსებს დამორჩილებული მოსახლეობა – ჰილოტები მიამაგრეს. მიწების ამგვარი დანაწილებისა და კლეროსზე ჰილოტების მიმადგომის პრინციპი, მოგვიანებით სპარტანული „თანასწორთა სოციუმის“ ძირითადი მატერიალური ბაზა, მისი საარსებო წყარო ხდება. მესენიისა და ლაკონიკის მიწების დანაწილებით სამოქალაქო საზოგადოების ჩარჩოები გაფართოვდა. მის შემადგენლობაში უქონელი და მცირე შეძლების სპარტიატებიც ჩაერთვნენ, რომლებსაც შესაძლებლობა მიეცათ ჰილოტური შრომის ხარჯზე ეარსებათ.

სპარტანული დემოსი პროფესიონალ მეომარ პოპლიტა კარჩაკეტილ ფენად გადაიქცა და ისინი მრავალრიცხოვან ჰილოტთა მასას იარაღის ძალით იმორჩილებდნენ.

აგრარული რეფორმის პარალელურად სპარტანული სოციუმი გაელენიანმა ინდივიდებმა წარმოადგინეს სოციალურ-პოლიტიკური გარდაქმების პროგრამათა მთელი სერია, რომელიც რეალობად აქციეს. ამ გარდაქმების მიზანს სპარტანული საზოგადოების გაჯანსაღება და მისი დემოკრატიზაცია წარმოადგენდა. აღნიშნული პროექტის მიზანი იყო ასევე სპარტის პოლისის სამხედრო ბანაკად გადაქცევა, რათა ჰილოტები პერმანენტული აჯანყებები თუ თავდასხმები მოეგერიებინა. ამგვარ გარდაქმნათა რიცხვს განეკუთვნებოდა

„სისისტემების“ სასაფილო-კლუბების სისტემის, ახალგაზრდობის აღზრდის ორგანიზაცია, სიმდიდრისა და ფუფუნების საგნების აკრძალვა, ხელოვანთა გაძევება, მოქალაქეთა ყოველდღიურ ცხოვრებაზე პოლის-სახელმწიფოს სისტემატური კონტროლი და სხვა აქტები, რისგანაც ე.წ. „ლიკურგოსის კანონების“ კრებული შედგებოდა. აღნიშნულ მოვლენებს უკავშირდება, ასევე გავლენისა და ავტორიტეტის ზრდა. ეფორთა კოლეგიისა, რომელიც ძვ. წ. VI ს-ის შუა ხანებამდე სახელმწიფო მართვაში უმნიშვნელო როლს ასრულებდა. პირველი პოლიტიკოსი, ვინც ეს სახელისუფლებო ორგანო ძლიერი და გავლენიანი გახდა ბრძენი ხილონი იყო, რომელსაც ვ. ერენბერგი „ლიკურგოსის კანონების“ ავტორად მიიჩნევდა (Ehrenberg, 1927, 27), თუმცა ამ მოსაზრებამ ისტორიკოსთა მხარდაჭერა ვერ ჰპოვა. ყოველ შემთხვევაში ერთი რამ ცხადია: ხილონმა ეფორის თანამდებობა ძვ. წ. 556 თუ 551 წწ-ში თვითონ დაიკავა (Diog., Laerts., I, 68).

ლიკურგოსისეული რეფორმები ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, ანტიარისტოკრატიული ხასიათისა იყო (Андреев, 1983, 215. Erhenberg, 1927, 299). ჩვენი აზრით, რეფორმის შემდეგაც არისტოკრატია გარკვეულ პრივილეგიებს ინარჩუნებდა, თუმცა ის ისე იყო დემოსის ფართო მასაში ნიველირებული, რომ სპარტაში არისტოკრატის არსებობა საერთოდ ეჭვს იწვევს. ძვ. წ. VI ს-ის გადატრიალების შემდეგ სპარტაში ფორმირებული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სისტემა მკვლევარებს მოაგონებთ „პოპლიტურ პოლიტიას“ ანდა დემოსური დემოკრატიის იმ ვარიანტს, რომელიც ათენში სოლონისა და კლისთენეს რეფორმების შემდეგ დამკვიდრდა (Andrewes, 1938, გვ. 102; Toynbee, 1969, გვ. 234; Olivia, 1971, გვ. 79), მაგრამ ათენისაგან განსხვავებით სპარტის დემოკრატიზაციის პროცესი შეფერხდა, ვინაიდან „ლიკურგოსის კანონებმა“ ფულად-სასაქონლო წარმოების განვითარება მკვეთრად დაამუხრუჭეს, ხოლო ახალშობილი ვაჭარ-ხელოსანთა ფენა პოლისის პოლიტიკური სისტემიდან სამუდამოდ ამოირიცხა. ხელისუფლებამ წარმოება, ფულად-სასაქონლო ურთიერთობანი ლაკედემონური პოლისის ფარგლებიდან ანექსირებულ ტერიტორიაზე გადაიტანა, რითაც სპარტა ელადის ეკონომიკურად ჩამორჩენილ. პოლისად ტრანსფორმირდა. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ „ლიკურგოსის კანონებმა“ ამავე დროს სპარტის ისტორიაში პოზიტიური როლიც შეასრულეს: ძვ. წ. VI ს-ის შუა ხანებში პოლისური სისტემის ფორმირების პროცესი სპარტაში საბოლოოდ დასრულდა, სპარტანული სოციალისტური სამხედრო-პოლიტიკური ორგანიზაცია დანარჩენ ელბურ პოლისებთან შედარებით უფრო

რაფინირებული და სრულყოფილი გახდა; პოლის-სახელმწიფოს როლი მნიშვნელოვნად გაიზარდა. მან მოქალაქის ყოველდღიურ ცხოვრებაზე განუსაზღვრელი კონტროლი დააწესა; მყარი და სტაბილური გახდა სპარტანული რეჟიმი, რომელსაც მთელი ორი საუკუნის მანძილზე არსებითი ცვლილება არ განუცდია. აი რატომ მიიჩნევდნენ ძველი ავტორები და თანამედროვე მკვლევარები სპარტას, როგორც ნაშრომის ამ პარაგრაფის შესავალშივე აღვნიშნეთ, „ანომალიად“, „ისტორიულ კურიოზად“ ძველი საბერძნეთის ისტორიაში. მართლაც, ელინურ პოლისთა შორის სპარტას განსაკუთრებული ადგილი უკავია. დემოკრატიული ათენისაგან განსხვავებით სპარტაში არ ფუნქციონებდა ლიტურგიების, დიონილების, თეორიკონისა თუ ფოროსის სისტემა, რითაც ათენში სოციალური კონფრონტაციის გამუხსტვა ხდებოდა. ამ მხრივ, სპარტამ უფრო მარტივი და იოლი გზა აირჩია. მან მოქალაქეთა ერთობლივი კერძო საკუთრების პრინციპი დაამკვიდრა, მოქალაქეებზე სახელმწიფო კონტროლი დააწესა. ამგვარი სისტემა, ჩამორჩენილი ეკონომიკისა და პოპლიტებისაგან მუდმივი საფრთხის პირობებში, მოქალაქეთა კონსოლიდირების ერთადერთი რაციონალური და ოპტიმალური მექანიზმი იყო. თუმცა იგივე მეთოდებმა სპარტის საზოგადოებრივი სისტემის სტაგნაცია და გარე სამყაროსაგან მისი სრული იზოლაცია გამოიწვია. მართალია, ათენთან შედარებით კლასიკური პერიოდის სპარტა საკმაოდ პრიმიტიული პოლისია, მაგრამ ის სავსებით ჩამორჩენილი სახელმწიფო როდი იყო. პოლისური სისტემის სპეციფიკური და სწორხაზოვანი ფორმა სპარტაში განვითარების მაღალ დონეს აღწევს. გარდა ამისა, სპარტანული სამხედრო და პოლიტიკური ორგანიზაცია ეფექტური აღმოჩნდა, რაც დადასტურდა კიდევ როგორც ბერძენ-სპარსელთა ომის დროს, ასევე პელოპონესის ომის წლებში, რაც ელინურ სამყაროში სპარტის ჰეგემონიით დასრულდა.

რაც შეეხება სპარტის სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის ტიპოლოგიზაციას, ზოგიერთი დასავლელი მეცნიერი და განსაკუთრებით ბკი მარქსისტი მკვლევარ-ისტორიკოსები ფორმაციების უნივერსალობიდან გამომდინარე, ერთმხედ აღიარებდნენ, რომ სპარტა, ისევე როგორც ათენი ტიპიური მონათმფლობელური სახელმწიფოების იყვნენ. მაგრამ უნდა აღვნიშნოს, რომ ისტორიაში „არაფერია უნივერსალური, გარდა სახელწოდებებისა“. ვფიქრობთ, სახელმწიფოების ტიპოლოგიზაციის განსაზღვრისას არსებითია მათი პოლიტიკური თუ სოციალურ-ეკონომიკური

სტრუქტურების სპეციალური თუ სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურების სპეციფიური ელემენტების გამოვლენა და კვლევა-ძიება.

ამ მხრივ, სპარტის პოლის-სახელმწიფოს საერთო სისტემის არსი მის მონათმფლობელურ სახელმწიფოდ კვალიფიცირებას გამოირიცხავს. სპარტანული მიწისმფლობელობისა და სოციალურ ურთიერთობათა სისტემა შუა საუკუნეების ფეოდალურ წესსა და ნორმებს მოგვაგონებს: სპარტიატებს მიწები ფეოდალი რაინდების მსგავსად უნაწილდებოდათ; შუა საუკუნეების ყმა-გლეხების ანალოგიურად სპარტელი ჰილოტებიც ფლობდნენ მიწის გარკვეულ ნაკვეთებს, რომლებსაც ისინი დამოუკიდებლად ამუშავებდნენ და სპარტიატ რაინდ-ფეოდალებს ნატურით უხდიდნენ გადასახადს. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ჩვენი აზრით, სპარტა ტიპოლოგიურად ფეოდალური, ხოლო ფუნქციურად სამხედრო-პოლიციური პოლის-სახელმწიფო უნდა ყოფილიყო.

III. მეტროპოლისი და კოლონია

ძვ. წ. VIII-VI სს. დიდი ბერძნული საკოლონიზაციო მოძრაობის ეპოქაა. მართალია, მას მიკენური საკოლონიზაციო პრაქტიკა უძღოდა, მაგრამ ის ეპიზოდური იყო. დიდ ბერძნულ კოლონიზაციას კი მასშტაბური ხასიათი ჰქონდა და მან სამი კონტინენტი (ევროპა, აზია, აფრიკა) მოიცვა.¹

როგორც ცნობილია, დიდი ბერძნული კოლონიზაცია გამოიხატებოდა მეტროპოლისიდან ანუ პირველსაცხოვრისიდან მოქალაქეთა ერთი ნაწილის გადასახლებაში უცხო ქვეყანაში და იქ, აპოიკიის, ახალი პოლისური სისტემის შექმნაში კოლონიზაცია იძულებითი პროცესი იყო. მას ბერძნული სოციალური შინაგანი განვითარებით განპირობებული მიზეზები ჰქონდა, რომელთა შორის უმთავრესი იყო ეკონომიკის ინტენსიფიკაცია, გასაღების ახალი ბაზრების ძიება-ათვისება, მიწის სიმცირე, დემოგრაფიული აფეთქება, მწვავე სოციალურ-პოლიტიკური დაპირისპირება, რის შედეგადაც უმიწოდ დარჩენილი მოქალაქენი, სოციალურ-პოლიტიკურ ბრძოლაში დამარცხებული პარტიები თუ სოციალური ფენების ერთი ნაწილი, ახალი ბაზრების მაძიებელი ვაჭარ-ხელოსნები თავიანთ სამშობლოს ტოვებდნენ და ბედის საძიებლად უცხო ქვეყნებში სახლდებოდნენ.

აპოიკიების დაარსება ორგანიზებულად ხდებოდა. მას პოლისის ადმინისტრაცია წარმართავდა. თავდაპირველად მოახალშენთა სიები დგებოდა, შემდეგ ისინი ირჩევდნენ ოიკისტესს, ხელმძღვანელს, რომელიც ეცნობოდა მომავალი დასახლების ტოპოგრაფიას და ადგილობრივი მოსახლეობის ზნე-ჩვეულებებს, მათ პოლიტიკურ მდგომარეობას. ოიკისტესი მოპოვებულ ინფორმაციას პოლისის ადმინისტრაციას წარუდგენდა. ის თუ მას მოიწონებდა, მაშინ კოლონიზატორების გაყვანა დაიწყებოდა.

აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთ ახალშენს მისი ოიკისტესის სახელი ეწოდა. ასე მაგალითად, ტარენტუმს თავისი დამაარსებლის სახელი ტარასი უწოდეს, კიზიკოსსა და ფანაგორიას თანამოსახელე წინამძღოლის სახელი.

ელისური ახალშენები ორ ტიპად იყოფოდა: აგრარულ კოლონიებად ანუ აპოიკიებად და ემპორიონებად, კომერციულ ფაქტორებად. აგრარული ახალშენები მეტროპოლისის დემოგრაფიული სიჭარბის დაძლევის მიზნით არსებობდა და მათი მთავარი ფუნქცია დამატებითი მიწის ფართობის მოპოვება იყო. ემპორიონების ძირითადი ფუნქცია კი სავაჭრო საქმიანობა, საქონლის ექსპორტ-იმპორტის ოპერაციების წართმევა იყო. ზოგიერთი მკვლევრის აზრით

¹ ძვ. წ. VIII-VI სს-ში უცხო ქვეყნებში 1, 5-2 მილიონი მოახალშენი იქნა გაყვანილი.

(ჯ. სტარი), არქაულ პერიოდში ვაჭრობის მთავარი ობიექტი მხოლოდ ფუფუნების საგნები იყო. მართალია, ეს პროდუქცია მუდამ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ინარჩუნებდა, მაგრამ ვფიქრობთ, ძვ. წ. VIII ს-დან სავაჭრო ოპერაციებში ჩვეულებრივი საქონელიც (ქსოვილები, მარმარილო, ხე-ტყე, ლითონი, კერამიკა, მონები და სხვ.) იყო წარმოდგენილი. პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭებოდა იმ მომენტს, როდესაც ექსპორტის სფეროში სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციაც ჩართეს, რამაც ვაჭრობის აღმავლობა გამოიწვია. ძვ. წ. 500 წლისთვის კი ბერძნებს ელადიდან უმთავრესად ხელოსნური ნაწარმი გაჰქონდათ.

აღსანიშნავია, რომ სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტების გარეშე, ელინები რაციონალური ეკონომიკური სისტემის განვითარებას ვერ შეძლებდნენ. ბერძნული პოლისების უმრავლესობა სავაჭრო ოპერაციების ინტენსივობაზე იყო დამოკიდებული, თუმცა ჩვენი აზრით, ვაჭრობა კოლონიზაციის შედეგი იყო და არა მიზეზი. მთავარი იყო ასევე ბერძნული პოლისების საშუაშაველო როლის მნიშვნელობა დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობათა სფეროში. აქვე ისიც მინდა დავსძინო, რომ ვაჭრობა მრავალრიცხოვან მასას იზიდავდა, ხოლო მისი განვითარება ტექნურ პროგრესს და ხელოსნური წარმოების მასშტაბების ზრდას იწვევდა. თავდაპირველად ვაჭრები ბერძნული სოცუუმის ელიტის წარმომადგენლები იყვნენ, მაგრამ უკვე ძვ. წ. VI ს-ში მათ ძირითად მასას დაბალსტატუსიანი სოციალური ფენები შეადგენდნენ.

ბერძნული საკოლონიზაციო მოძრაობა ერთიანი პროცესი არ ყოფილა და მისი წარმატება განპირობებული იყო ავტონომური მოსახლეობის პოლიტიკურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების დონით. კოლონიზაციის ადრეულ ეტაპებზე ბერძენ მოახალშენეებს სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა პირობები ხვდებოდათ და შესაბამისად მათი სამხედრო-პოლიტიკური აქტივობაც განსხვავებული ჩანს. ასე მაგალითად, თუკი სამხრეთ იტალიაში, სიცილიასა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ბერძენ მოახალშენეთა აქტივობა მაღალი დონისა იყო, რადგანაც ამ რეგიონების მოსახლეობა პოლიტიკურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების დაბალ საფეხურზე იდგა, სამაგიეროდ ამ მხრივ საკმაოდ განვითარებულ ეგვიპტესა და სირიაში ბერძნები პოლიტიკური აქტივობით ვერ გამოირჩეოდნენ.

მეტროპოლისსა და აპოიკიას შორის პოლიტიკური დამოკიდებულებაც არაერთგვაროვანი იყო. მართალია, თითოეულ აპოიკიას ჰქონდა საკუთარი

კანონები, მართვის სისტემა, ზარაფხანა, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, როგორც ეს ზოგიერთ მკვლევარს მიაჩნია, რომ ყველა ახალშენი დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული იყო (Шелов, 1956, გვ. 35). ჩვენი აზრით, მეტროპოლისებსა და კოლონიებს შორის პოლიტიკური დამოუკიდებლობის სხვადასხვა ფორმა არსებობდა. ზოგიერთი კოლონია (კუმე, კროტონი, ხერსონესი) პოლიტიკურად სრულიად დამოკიდებული იყო მეტროპოლისზე, ზოგი ნაწილობრივ ზოგიც კი დამოუკიდებელი იყო.

მკვლევართა აზრით, საკოლონიზაციო მოძრაობაში უპირატესად ახალგაზრდობა მონაწილეობდა, რაც მიწის სიმცირით იყო გაპირობებული. მოახალშენეს შეეძლო თან წაედო ან მამისეულ ოიკოსში დაეტოვებინა მისი კუთვნილი კლეროსის მოძრავი ქონების ნაწილი. მაგრამ კლეროსის მიწის გაყოფა მიზანშეწონილი იყო, რაც ამ შემთხვევაში ჭარბ მემკვიდრეებს აიძულებდა სამშობლო დაეტოვებინათ და გადასახლებულიყვნენ. კირენას მოახალშენეების ძირითად კონტიგენტს ახალგაზრდობა შეადგენდა. მათი მონაწილეობა მთელ რიგ კოლონიებშია ასევე დაფიქსირებული (Plut., Mor., 294e);

ძველი ავტორების ცნობებითა და ახალი დროის ანალოგიებით, შობადობის ზრდა კოლონიებში მათი დაარსებისთანავე კი არ დაწყებულა, არამედ 50 წლის შემდეგ. ასე მაგალითად, კირენეში, ჰეროდოტეს ცნობით, მისი დაარსებიდან 50 წლის განმავლობაში „იქ მცხოვრები კირინელები იმდენნი იყვნენ, რამდენიც დასაწყისში, როდესაც მოახალშენეებად მოვიდნენ“ (IV, 159). კოლონიების დაარსებისთანავე შობადობის ზრდას შესაძლოა ადგილი ჰქონოდა ხელსაყრელი პირობების შემთხვევაში, მაგრამ ბავშვთა სიკვდილიანობაც მაღალი იყო. ზოგიერთი მკვლევრის დაკვირვებით, მაგალითად, არქაული ეპოქის ბერეჯანის სამარხთა უმრავლესობა ბავშვებისაა (Лапин, 1970, გვ. 75) ნებისმიერ შემთხვევაში მოსახლეობის ზრდა კოლონიებში შესაძლებელია. მაგალითად, ჰიმერაში, რომელიც ძვ. წ. VII ს-ის შუა ხანებში დაარსდა, ძვ. წ. V ს-ის დასაწყისისათვის აქ დაახლ. 20 ათასი კაცი ცხოვრობდა (Asheri, 19...).

კოლონიებში კერძო და კოლექტიური მიწისმფლობელობის სისტემა ერთმანეთთან იყო შერწყმული. არქაული ეპოქისათვის დამახასიათებელი ამ პრინციპის მკაფიო ილუსტრაციაა არქილოქეს ერთი ცნობა ვინმე ეთიოპესის კორინთოდან სირაკუზაში გადასახლების შესახებ. აი ისიც: „სიცილიაში მიმავალ გზაზე ვინმე კორინთოელმა ეთიოპესმა, რომელიც თვითკმაყოფილებითა და სულსწრაფობით გამოირჩეოდა, სირაკუზაში წილისყრით მისთვის გამოყოფილი კლეროსი, თავის თანამეინახეს სპილენძის

კერძოდ მიჰყიდა“. არქილოქეს ამ ამონარიდის საფუძველზე, ზოგიერთი მკვლევარი ასკვნის, რომ როგორც არქილოქემ თავისი ფარი ძირს დაანარცხა, ასევე ეთიოპესმაც თავისი კლეროსი არარაობაზე გაცვალა და რამდენადაც არქაულ ეპოქაში სამემკვიდრეო ნადელის გასხვისება აკრძალული იყო, ეთიოპესის შემთხვევაში ეს გამონაკლისია, რაც რევოლუცია უნდა ჩაითვალოს. მართლაც, აღნიშნული ეპიზოდი მიუთითებს, რომ კოლონიზაცია მიწათსარგებლობის ფართო შესაძლებლობებს ქმნიდა: ეთიოპესის მიერ კლეროსის გასხვისება ითვალისწინებდა მის შესაძლო მონაწილეობას საკოლონიზაციო ექსპედიციებსა თუ სამხედრო ოპერაციებში, სადაც ეთიოპესს შეეძლო არქილოქეს მსგავსად შუბით ხელში ახალი კლეროსი მოეპოვებინა. გარდა ამისა, იგივე ეპიზოდი იმასაც მოწმობს, რომ ძვ. წ. VIII ს-ში მიმდინარეობდა სოციუმისაგან ინდივიდუუმის გამოყოფის პროცესი. (პიროვნების ახალი კონცეფცია პოლისური სისტემის შეამავლობით საზოგადოებასთან ინდივიდუუმის ინტეგრაციაში მდგომარეობდა).?

ბერძნული სამყაროს პერიფერიულ რეგიონებში უკანასკნელ ხანებში ჩატარებული ინტენსიური არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საშუალებას იძლევა კოლონიების ფიზიკურ-ეკონომიკური წარმოქმნის პროცესი რამდენამდე დაკონკრეტდეს. ახალშენების მოწყობისას, ჩვეულებრივი ქალაქშენებლობის ფაქტორებთან ერთად, ხორასთან, სასოფლო-სამეურნეო ტერიტორიასთან კავშირსაც ითვალისწინებდნენ. მაგალითად, გელა დაარსდა ზღვასთან ახლოს და ორმდინარეთის შესართავთან, რამაც ის გახადა მდინარეების დაბლობიდან მომდინარე სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების თავმოყრის პუნქტი. ზონების სივრცობრივი ორგანიზების გარდა კოლონია და ხორა რეგულარული დაგეგმარებით შენდებოდა. მეგარის გათხრების ძვ. წ. VIII ს-ის მიწურულს 11 საცხოვრებელი სახლი, რომელიც ოთხი ქუჩის ზოლზე იყო ორიენტირებული ისე რომ ახალშენის ცენტრალურ ნაწილში ისინი ქმნიდნენ ტრაპეციული ფორმის აგორას. რეგულარული დაგეგმარებისა უნდა ყოფილიყო არქაიკის პერიოდის მეტაპონტუმი, მილეტი, ნეაპოლისი, სელინუნტი, აკრაგანტუმი, მარილია, ნავკრატისი, კირენე და სხვ. პოლისები.

ხორის ათვისება თანდათანობით ხდებოდა. მაგალითად, მეგარაში მის მომიჯნავე ორი ბორცვიდან ერთი ათვისებულ იქნა კოლონიის დაარსებისთანავე, მეორე კი ასი წლის შემდეგ, პოლისის დემოგრაფიული და ეკონომიკური მაჩვენებლების ზრდასთან დაკავშირებით. კოლონიების სამეურნეო და მოსახლეობის ზრდამ შიდა კოლონიზაცია გამოიწვია. კოლონიების

ტერიტორიების ათვისება ხდებოდა სასოფლო-სამეურნეო დასახლების ანდა ისეთი მიკრო ქალაქების დაარსების სახით, როგორიც იყო ტირიტაკა, მირმეკიონი, პატრეა და სხვ. შიდა საკოლონიზაციო მოძრაობა, ზოგჯერ მეზობელი კოლონიების ტერიტორიულ ექსპანსიაში გადაიზრდებოდა. მაგალითად, სირაკუზელმა სამხრეთ-აღმოსავლეთ სიცილიაში პოზიციები განიმტკიცეს და აქ მოგვიანებით რამდენიმე ახალშენი (აკრა, კასმენა, კამარინა) დააარსეს.

ხორის ათვისების პროცესში ახალშენების გარშემო მრავალრიცხოვანი სასოფლო-სამეურნეო დასახლებები აღმოცენდნენ. ტარენტუმის, სიბაროსისა და სირაკუზის ხორაზე მრავალი ასეთი დასახლებებია დაფიქსირებული.

ბერძნული კოლონიების ეკონომიკურ სფეროში ადგილობრივი მოსახლეობა ფართოდ ჩანს ჩაბმული. ზოგიერთი მკვლევრის მტკიცებით, სიცილიასა და სამხრეთ იტალიაში კოლონისტებს ადგილობრივი მოსახლეობა დამონებული ჰყავდათ. ამის საილუსტრაციოდ მათ მოჰყავთ სირაკუზელთა მიერ დაარსებული დასახლებების – ფინოკიტოსა და პანტალიკონის დაცარიელების ფაქტი, რაც მათი აზრით, იმით იყო გაპირობებული, რომ სირაკუზის ხორას დამუშავებისათვის სამუშაო ძალა ამ დასახლებებიდან გაედინებოდა და ეს ძალა აქ კილირიები, მონები ხდებოდნენ. ჩვენ საამისო მონაცემები არ გაგვაჩნია, რომ კილირიები მონებად მივიჩნიო

თ, რადგან არისტოტელე მათ ადარებს თესალიელ პენესტებსა და კრეტულ კლაროტებს, (fr., 586), რომელიც მონებად არ ითვლებოდნენ (Шишова И., , 1975, გვ. 39).

ზოგიერთი მკვლევარი კი არქაულ ეპოქაში მოახალშენე ბერძნებსა და მკვიდრ მოსახლეობას შორის ურთიერთობათა ისტორიაში ოთხ ტიპს გამოყოფს: 1. პირველი ტიპი საკოლონიზაციო მოძრაობის საწყის ფაზეს განეკუთვნება, როდესაც მკვიდრი მოსახლეობა მოახალშენეებზე იყო დამოკიდებული. ამ დროს, ავტოხტონური მოსახლეობა, როგორც წესი, თავის კუთვნილ მიწაზე რჩებოდა. პირველსაცხოვრისი არ შეუცვლიათ ლაკედემონელ ჰილოტებს, თესალიე პენესტებსა თუ კრეტულ კლაროტებს. მეორე ტიპი – მკვიდრ მოსახლეობაზე შედარებით დამოკიდებული ინსტიტუტი, რომელიც ბერძნული სამყაროს სხვადასხვა რეგინში წარმოიქმნა. კერძოდ, პერაკლეაში, ნავპავტოსში, მორისტენისში. მესამე ტიპი – კერძო მონათმფლობელობის სექტორი, რომელიც ბერძენ სამხედრო ტყვეებისა და მკვიდრი მოსახლეობისაგან შედგა. კერძო მონათმფლობელობის პროცესი ძვ. წ. VI ს-ში ფორმირდება ჯერ კოლონიურ

სამყაროში, ხოლო შემდეგ მეტროპოლისებშიც დამკვიდრდა. დაბოლოს, მეოთხე და თანაც ყველაზე უფრო პროდუქტიული ვარიანტი ბერძენ კოლონისტებსა და მკვიდრ მოსახლეობას შორის ნებაყოფლობითი სამუშაო კოოპერაცია იტო, რაც აღნიშნული ტიპოლოგიის ავტორისაგან განსხვავებით, ძირითად და არსებით მომენტად მიგვაჩნია. თითქმის ყველა ბერძნული კოლონია მკვიდრ მოსახლეობას იზიდავდა. არქაული ბერძნული სოციუმისთვის ჯერ კიდევ უცნობი იყო ცნება ელინი და ბარბაროსი და ეს ორივე სამყაროს კონტაქტებს აადვილებდა. ბერძნული კოლონიების რაციონალურ ეკონომიკურ სისტემაში მკვიდრი მოსახლეობის მონაწილეობა მათ სასიცოცხლო სტანდარტებს უზრუნველყოფდა. კოლონიების ეკონომიკურ ცხოვრებაში მკვიდრი ელემენტების აქტიურმა მონაწილეობამ შერეული დასახლებები წარმოქმნა და ამ ორი სამყაროს მატერიალურ-კულტურული დაახლოება გამოიწვია. ასე მაგალითად, ძვ. წ. VIII ს-ში ქალაქ გელას დაბლობი ბერძენი კოლონისტების გამოჩენამდე დაუსახლებელი და აუთვისებელი იყო. ძვ. წ. VII ს-ში გელას სამოსახლოებიდან 20-30 კმ-ის დაშორებით ბერძენ კოლონისტთა განსახლების შემდეგ, ამ მიდამოებში ადგილობრივი მოსახლეობისა და ბერძენი ემიგრანტების თანაარსებობის პროცესი შეიმჩნევა. ანალოგიური ურთიერთობანი სხვა კოლონიურ რეგიონებშიც დასტურდება. ამის თვალსაჩინო ილუსტრაციას წარმოადგენს სიცილიაში ბერძნული ლეონტინისა და სინქრონული სიკულელთა დასახლების მშვიდობიანი თანაარსებობის ფაქტი. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ ლეონტინის დასავლეთით არსებულ გრამიკელეს ადგილობრივ სამოსახლოში ბერძნებიც ცხოვრობდნენ. ამგვარი ტიპის დასახლებები სიცილიაში ბერძენი კოლონისტების განსახლების შემდეგ, ელინური საქონლით ვაჭრობდა, ხოლო ძვ. წ. 600 წლიდან ამ ნამოსახლარებზე ბერძნული ტიპის სამარხები და სამლოცველოა წარმოდგენილი. მკვიდრ მოსახლეთა სამარხებში კი ბერძნული კერამიკური ნაწარმი დაფიქსირდა. აღსანიშნავია ისიც რომ, მკვიდრ მოსახლეობას შორის ბერძნულ საქონელზე დიდი მოთხოვნილება იყო. სიკულელთა ზოგიერთ ნამოსახლარზე დადასტურებულია ადგილობრივი წარმოების თიხის ჭურჭელი ბერძნული დეკორით, რომელიც ბერძენ ოსტატთა მიერ მკვიდრი მოსახლეობისთვის სპეციალურად მოიხატა. მართალია, სიკულეებმა ტერიტორიის ნაწილი დაკარგეს, მაგრამ ბერძნებთან კონტაქტებით, მათ ცხოვრების მაღალ დონეს მიაღწიეს.

ანალოგიური ვითარება დასტურდება სამხრეთ იტალიაშიც. აპულიაში, ტარენტუმის ახლოს დაფიქსირებულია ბერძნული ორნამენტით შემკული

ადგილობრივი წარმოების კერამიკული ნიმუშები. სიბარისში აღმოჩენილია იაპიგური გეომეტრიული სტილის კერამიკა, ხოლო მის ახლომდებარე ტორე მორდილიოს ადგილობრივ ნამოსახლარზე პროტოკორინთული კერამიკა გვხვდება.

ბერძნული და მკვიდრი ელემენტების თანაცხოვრების პროცესი შეიმჩნევა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში. ბორისთენისის არქაული ხანის ნამოსახლარებზე ბერძნული გრაფიტოებია დადასტურებული, რაც აქ ბერძენთა არსებობაზე მიუთითებს. ბერეხანისა და ქვემო ბუგის ნასახლარებზე აღმოჩენილია ადგილობრივი კერამიკული ფორმების გავლენით დამზადებული ხელით ნაძერწი ბერძნული ჭურჭლის ფრაგმენტები, სკვითებში ბერძნული ემპორიების არსებობის შესახებ ჰეროდოტეც მიუთითებს. (IV, 108).

ბერძნული და კოლხური ელემენტების მშვიდობიანი თანაარსებობის კლასიკურ ნიმუშს წარმოადგენს ქობულეთ-ფიჭვნარის კოლხურ-ბერძნული სამაროვანი. აქ, საბრძოლო იარაღის არცერთი ფაქტი არ დადასტურებულა, ხოლო ძვ. წ. IV ს-დან კოლხურ სამარხებში ბერძნული ნაწარმი ჩნდება, რაც მკვიდრი და ბერძნული ეთნოსის სიმბიოზის მიმანიშნებელია.

კოლონიზაცია სამი მიმართულებით წარიმართა: დასავლეთით, ჩრდილო-აღმოსავლეთით და სამხრეთით. განსაკუთრებული ინტენსივობით მიმდინარეობდა დასავლეთის კოლონიზაცია, რომელიც ცენტრალურ და სამხრეთ იტალიას, სიცილიას, სამხრეთ საფრანგეთსა და ესპანეთის აღმოსავლეთ სანაპიროებს მოიცავდა.

ცენტრალურ იტალიაში პირველ ახალშენებად ითვლებიან კუმე და პითეკუსა, რომლებიც ძვ. წ. VIII ს-ის პირველ ნახევარში ევბეულებმა დააარსეს. სამხრეთ იტალიაში აქველებმა დააარსეს სიბარისი, კროტონი, მეტაპონტუმი, პესტუმი. სპარტელებმა კი ტარენტუმი კოლოფონელების კოლონია იყო სირისი, ხოლო ლოკრისელების ლოკრი. აღმოსავლეთ სიცილიაში ქალკისელებმა დააარსეს ნაქსოსი, ლეონტინი და კატანე. სიცილიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით ქალკისელები აარსებენ ასევე ძანკლეს, ევბეულები მილესა და რეგიუმს. კორინთელები აქვე აარსებენ სირაკუზს, რომელიც მოგვიანებით სიცილიის ყველაზე მდიდარი აპოკია ხდება. აღმოსავლეთ სიცილიაში დაფუძნდა ასევე გელა, რომელიც როდისის კოლონია იყო. დასავლეთ სიცილიაში ელინებმა სელინუნტი და აკრაგანტუმი დააარსეს.

ასე რომ, სამხრეთ იტალია და სიცილია ბერძნული ახალშენებით თითქმის მთლიანად დაიფარა. ელინებმა ისე საფუძვლიანად აითვისეს ეს რეგიონები,

რომ მოგვიანებით სამხრეთ იტალიისა და სიცილიის ტერიტორიებს „მეგალე ჰელას“, დიდი საბერძნეთი ეწოდა.

საფრანგეთის სამხრეთ სანაპიროზე, ძვ. წ. VII ს. დასაწყისში დაარსდა მასალია (თანამ. მარსელი), რომელიც ფოკეელთა კოლონია იყო. მოგვიანებით მასალია მნისენელოვანი სავაჭრო-სატრანზიტო პოლისი ხდება. მისი მეშვეობით ბერძნული პროდუქცია გალიის სიღრმეში, თანამედროვე პარიზამდე აღწევდა.

ესპანეთის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ფოკეელები აარსებენ ემპორიონსა და საგუნტს, რომლებმაც პირენეის ნახევარწკუნძულზე ელინური ცივილიზაციის გავრცელებაში გარკვეული როლი შეასრულეს.

საკოლონიზაციო მოძრაობა ნაკლებად ინტენსივობით წარიმართა სამხრეთის მიმართულებით, ეგვიპტის, ლიბიისა და ფინიკიის სანაპიროებზე, ვინაიდან ამ რეგიონებში ფინიკიელი ზღვაოსან-ვაჭრების, ახალბაბილონური თუ ეგვიპტის ფარაონების სახით, ბერძენი კოლონისტები ძლიერ წინააღმდეგობას წააწყდებოდნენ. აი რატომ იყო, რომ ელინებმა აქ მხოლოდ რამდენიმე ახალშენის და ისიც სავაჭრო ფაქტორების დაარსება მოახერხეს. ასეთი ტიპის ახალშენი იყო აღ-მინა სირიაში, საუკასი ფინიკიაში, ნავკრატისი და დაფნე ეგვიპტეში. მათ ბერძნულ სამყაროსთან სავაჭრო კონტაქტების წარმოება ჰქონდათ დაკისრებული და ადგილობრივი ადმინისტრაციის კონტროლქვეშ იმყოფებოდნენ.

განსხვავებული გზით წარიმართა კოლონიზაცია ლიბიის სანაპიროზე, რომელთა ათვისება ბერძნებმა საფუძვლიანად შეძლეს, რადგანაც ეს რეგიონი, ეგვიპტელი ფარაონებისა და ფინიკიელი ზღვაოსნებისათვის ძნელად მისაწვდომი იყო. ლიბიაში ბერძენმა მოახალშენებმა ტიპური ელინური პოლისი კირენა დააარსეს. მოგვიანებით, მის გარშემო დორიული ახალშენები არსდება და პენტაპოლისი, ხუთი ქალაქის კავშირი იქმნება. კირენაიკა ნაყოფიერ ტერიტორიაზე მდებარეობდა. ის მალე გადაიქცა აყვავებულ პოლისად, რომელმაც ბალკანეთის საბერძნეთის პოლისებთან მჭიდრო კონტაქტები დაამყარა.

კოლონიზაცია მძლავრად წარიმართა ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით, რომელიც პროპონტიდისა (მარმარილოს ზღვის) და შავიზღვისპირეთის სანაპიროებს მოიცავდა. აქ წამყვან როლს ასრულებდა ცნობილი იონური პოლისი მილეტი, რომელსაც ანტიკური ტრადიცია ასამდე ახალშენის დაარსებას მიაწერს. მილეტის აქტიური და ამავე დროს წარმატებული საკოლონიზაციო მოძრაობა გაპირობებული იყო არა მარტო მისი

ეკონომიკური პოტენციალით, არამედ იმითაც რომ მილეტურ კოლონიზაციაში მეზობელი პოლისების მოქალაქეებიც მონაწილეობდნენ.

ბერძნებმა პროპონტიდის სანაპიროზე პერინთოსი, ღორილეონი, კიზიკოსი, ხალკედონი, ბიზანტიონი, რომლებიც მოგვიანებით მეგაპოლისები გახდნენ. სამხრეთ სანაპიროზე მნიშვნელოვანი კოლონიები იყო სინოპე, პონტოს ჰერაქლეა, ტრაპეზუნტი, ამისოსი, კერასუნტი, კოტიორა. შავიზღვისპირეთის დასავლეთ სანაპიროზე ბერძნებმა დააარსეს მესემბრია, ოდესოსი, აპოლონია, ისტროსი, ტომისი, კალატისი. ძვ. წ. VI ს დასაწყისიდან ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიც ბერძნული კოლონიებით მოიფინა. ელინებმა ყირიმისა და ტამანის ნახევარკუნძულზე დააარსეს ოლვია, ტირასი, ხერსონესი, პანტიკაპეონი, კერკინიტისი, თეოდოსია, მირმეკიონი, ტირიტაკა, ნიმფეონი, კიმერიკონი, ფანაგორა, ჰერმონასა და სხვ.

მოგვიანებით, ძვ. წ. VI ს-ის შუა ხანებისათვის საკოლონიზაციო მოძრაობის ტალღამ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, კოლხეთის სანაპირომდეც მიაღწია. ბერძნებმა, კოლხეთის ცნობილ ზღვისპირა ცენტრებში – ფასისში, დიოსკურიასა და გიენოსში ახალშენები დააარსეს. ამ ახალშენების სტატუსის შესახებ დღემდე მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. მკვლევართა ერთი ჯგუფი მათ აპოიკიებად მიიჩნევს (გ. ლორთქიფანიძე, გ. დუნდუა, ი. ვორონოვი, ა. ბოლტუნოვა), ხოლო მეორენი ემპორიონებად, სავაჭრო ფაქტორიებად (ოთ. ლორთქიფანიძე, თ. მიქელაძე, გ. კვირკველია, ი. ბრაშინსკი). დიამეტრიულად განსხვავებულ ამ მოსაზრებებს, ძლიერი და სუსტი მხარეები გააჩნია. როგორც არ უნდა გადაწყდეს კოლხეთის სანაპიროს ბერძნული კოლონიზაციის პრობლემა, ერთი რამ ცხადია: აქ კოლონიზაცია განსხვავებულ პირობებში წარიმართა. ვფიქრობთ, ძვ. წ. VI-V სს-ში კოლხეთის სამეფოს ძლიერების ვითარებაში და დემოგრაფიული სიტუაციიდან გამომდინარე, ბერძენთა აქტივობა ეპიზოდური ხასიათისა ჩანს და მათი ახალშენები ემპორიონების უნდა ყოფილიყო. ძვ. წ. IV ს-დან კოლხეთის სამეფოს დაქვეითების შემდეგ, ელინთა სამხედრო პოლიტიკური აქტივობა ძლიერდება და აქ თავისებური მიკრო პოლისური ორგანიზაციები ყალიბდება. ამას მოწმობს არა მარტო ძვ. წ. IV ს-ის ფსევდო არისტოტელესეული ექსცერპტი ფასისელთა პოლიტიის შესახებ, არამედ ძვ. წ. IV-III სს-ის კოლხური წარმოების ამფორაზე ამოტვიფრული დამღა - -----; ამგვარ მოსაზრებას მხარს უჭერს ასევე ძვ. წ. II-I სს-ის დიოსკურიადის მონეტები, რომლებიც ამ ელინურ ქალაქში პოლისური ტრადიციების აღორძინების მიმანიშნებელია.

ამრიგად, ძვ. წ. VIII-VI სს დიდი ბერძნული კოლონიზაცია ბერძნული სამყაროს სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ფაქტორი გახდა. ეკონომიკა, სოციალური პროცესები, მართვის ახალი სისტემა თუ კულტურა კოლონიებში უფრო თავისუფლად და სწრაფად განვითარდა, ვიდრე მეტროპოლისებში. თავდაპირველად მცირე და ღარიბი კოლონიების უმრავლესობა ხალხმრავალ პოლისებად, მნიშვნელოვან პოლიტიკურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ცენტრებად გადაიქცნენ. კოლონიების სწრაფმა ზრდამ ბერძნული სოციალური განვითარებაზე მასტიმულირებელი ზეგავლენა იქონია და მან ასევე პოლისური სისტემაც განამტკიცა. ახალი ქვეყნების, უცხო ხალხების გაცნობამ და მათთან კონტაქტებმა ბერძენთა თვალსაწიერი გააფართოვა. ბერძნული ცივილიზაცია ნოვაციური იდეებით და ცოდნით გაამდიდრა.

IV. პოლისის ტოპოგრაფია. ყოფა-ცხოვრება

ბერძნული პოლისები ჩვეულებრივ ორი ნაწილისაგან – აკროპოლისისა და აგორასაგან შედგებოდა. აკროპოლისი ანუ ზედა ქალაქი გამაგრებულ ბორცვზე იყო განლაგებული, ხოლო აგორა ანუ ქვედა ქალაქი ვაკე ადგილზე. აკროპოლისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და საკულტურო ცენტრს წარმოადგენდა. ქვედა ქალაქი კი საცხოვრებელი, სავაჭრო-სახელოსნო და კულტურული ცენტრი იყო. პოლისის მოშორებით, ქალაქიდან გამომავალი გზის გასწვრივ ნეკროპოლი – „მცვალებულთა ქალაქი“ მდებარეობდა.

ადრეული ბერძნული პოლისები, მაგალითად კორინთო ან ათენი ზღვის სანაპიროდან რამდენიმე კილომეტრის დაშორებით მდებარეობდნენ. ამიტომაც მათი აკონომიკის საფუძველი სოფლის მეურნეობა იყო. მოგვიანებით, ქალაქები ზღვის სანაპიროზე შენდებოდა, რაც საზღვაო ვაჭრობის განვითარებისათვის ხელსერულ პირობებს ქმნიდა.

ბერძნული პოლისების ფართობი და მცხოვრებთა რაოდენობა განსხვავებული იყო. ამ მხრივ გამორჩეული ადგილი სპარტას ეკავა. მისი ფართობი 8400 კვ. კმ-ს აღწევდა, ხოლო მცხოვრებთა რაოდენობა დაახლოებით 150-200 ათას კაცს შეადგენდა; ათენის მეგაპოლისის ფართობი დაახლოებით 2500 კვ.კმ იყო. 120-150 ათასი კაცის რაოდენობით. მცირე ზომის პოლისებიც არსებობდა. ასე მაგალითად, ფოკიდის პოლისი-პანოპეისის ფართობი 30-40 კვ. კმ-ს არ აღემატოდა და რამდენიმე ასეულ კაცს ითვლიდა. მაგრამ ??????

ტიპიური ბერძნული პოლისის ფართობი = 100-200 კვ.კმ-ს 5-10 ათასი მცხოვრებით. „პოლისის მოსახლეობა – წერდა არისტოტელე თვალმისაწვდომი უნდა ყოფილიყო. ასევე თვალმისაწვდომი უნდა ყოფილიყო მისი ტერიტორიაც. თვალმისაწვდომობა ნიშნავდა იმას, რომ პოლისის დაცვა გაიოლებულიყო“. ტიპიური ბერძნული პოლისის ტერიტორიის შემოვლა ერთ დღეში შეიძლებოდა. მისი მცხოვრებნი ერთმანეთს ცნობდნენ. პოლისის ძირითადი მოსახლეობა საქალაქო ცენტრში იყო თავმოყრილი.

საქალაქო მოედანზე, აგორაზე სახალხო კრების სხდომები იმართებოდა. აქვე ხორციელდებოდა სავაჭრო ოპერაციები; ეწყობოდა საერთოპოლისური დღესასწაულები და სპორტული შეჯიბრებები ტარდებოდა. ზღვის სანაპიროსაგან მოშორებით მდებარე პოლისებში აგორა საცხოვრებელი კვარტალების შუაგულში იყო განლაგებული. ზღვისპირა სავაჭრო ტიპის ქალაქებში, მაგალითად მილეტში აგორა ნავსადგურთან ახლოს მდებარეობდა.

ელისური პოლისების შემდგომი განვითარებისა და აგორას პოლიტიკური მნიშვნელობის გაფართოებასთან დაკავშირებით, აგორას გარშემო სხვადასხვა დანიშნულების საზოგადოებრივი ნაგებობებისა თუ ტაძრების კონცენტრირება ხდებოდა.

ძვ. წ. V ს-დან აგორამ პოლიტიკური მნიშვნელობა დაკარგა და ის მხოლოდ სავაჭრო, საქმიანი შეხვედრებისა თუ სასაქონლო ადგილი გახდა.

სახალხო კრებისა თუ საბჭოს მიერ მიღებული კანონებს, დადგენილებებს, საპატიო დეკრეტებს, რომლებიც სპეციალურ ხის დაფებზე, კირბეებზე იწერებოდა, აგორაზე გამოიფენდნენ. დადგენილებები ასეთი სიტყვებით იწყებოდა: „დღე მშვიდობისა“ საბჭომ და ხალხმა გადაწყვიტა...“. მნიშვნელოვანი დეკრეტები კირქვის ან მარმარილოს ფილებზე ამოიკვეთებოდა. ასეთ ფილებს სტელები ეწოდებოდა. ისინი ჩვეულებრივ აგორის თვალსაჩინო ადგილას აღიმართებოდა.

ბერძნული პოლისების მნიშვნელოვანი ნაწილი თავდაცვითი კედლებით იყო გამაგრებული. ამასთანავე, ელისური ქალაქების აკროპოლისის საფორტიფიკაციო ნაგებობებმა წინანდელ მნიშვნელობა დაკარგეს.

თითოეულ პოლისს თავისი მფარველი ღვთაებები ჰყავდად. კლასიკური პერიოდის ბერძნული პოლისების საზოგადოებრივ ნაგებობათა ძირითად ტიპს ტაძრები და საკურთხეველები წარმოადგენენ. ელისური ტაძარი ღვთაებათა სამეუფოდ ითვლებოდა და მლოცველთა თავშეყრის ადგილს არ განეკუთვნებოდა. საკულტო წეს-ჩვეულებანი, ტაძრის გარეთ, საკურთხეველთან სრულდებოდა. საკულტო ადგილი, სადაც ტაძარი მდებარეობდა, ნაკრძალად ითვლებოდა და მას ელინები „ტემენოსს“ უწოდებდნენ. სახელმწიფო მნიშვნელობის ღვთაებების ტაძრები აკროპოლისის ტერიტორიაზე იგებოდა.

საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ურთიერთობის განვითარებასთან დაკავშირებით, პოლისებში გაიზარდა საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობათა რაოდენობა. ამ მხრივ აღსანიშნავია ე.წ. „პრიტანები“, რომლებიც ქალაქის თანამდებობის პირთა, პრიტანთა შტაბ-ბინას წარმოადგენდა; პრიტანებში არსებობდა საქალაქო თემის კერა, სადაც მარადიული ცეცხლი ენთო. აქ ხდებოდა ელჩების მიღება, რჩეული მოქალაქეებისა და სტუმრებისათვის ყოველდღიური სადილი იმართებოდა. საზოგადოებრივი დანიშნულების გამორჩეული ნაგებობა იყო ასევე „ბულევტერია“, სადაც საქალაქო საბჭოს წევრები იკრიბებოდნენ. ქვედა ქალაქში აღმართული იყო პალესტრა და

გიმნასია, სადაც ათლეტები ვარჯიშობდნენ. აღნიშნულ ნაგებობათა დაგეგმარება კვადრატული ან სწორკუთხა ფორმისა იყო.

საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობათა რიცხვს განეკუთვნებოდა აგრეთვე თეატრები. ელინურ თეატრს სახურავი არ ჰქონდა და თეატრალური წარმოდგენები ღია ცის ქვეშ იმართებოდა. თეატრალური ნაგებობა სამი ნაწილისაგან შედგებოდა: თეატრონი – ნახევარწრიული ფორმის მაყურებელთა დარბაზი; ორქესტრა – მრგვალი მოედანი, სადაც ქორო გამოდიოდა, სკენა – მსახიბთა გასახდელი ოთახი.

ელინური თეატრები მრავალრიცხოვან მაყურებელს იტევდა. ასე მაგალითად, ათენის დიონისეს თეატრ 17000 მაყურებელს ითვლიდა; მეგაპოლისის (სამხრეთ საბერძნეთი) თეატრი კი 44000. თეატრის პირველი რიგები საპატიო პირებისათვის იყო განკუთვნილი. სილამაზით, არქიტექტურული ფორმის ჰარმონიითა და აკუსტიკური თვისებებით გამოირჩეოდა ეპიდავროსის თეატრი, რომელიც ძვ. წ. IV ს-ის შუა ხანებში აიგო. თეატრალური წარმოდგენები საკმაოდ პრიმიტიული იყო. ყველა წარმოდგენა დღისით იმართებოდა. ძალზე მარტივი იყო დეკორაციები, რომლებიც პირველად ძვ. წ. V ს-ში გამოიყენეს. ბერძნული თეატრისათვის უცხო იყო სცენაზე მკვლელობის ან თვითმკვლელობის ჩვენება. ყოველივე ეს სცენის მიღმა, კულისებში ხდებოდა. მაყურებელს უკვე გარდაცვლილის სხეულს უჩვენებდნენ.

ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და შავიზღვისპირეთში ბერძნული პოლისების წარმოქმნამ არსებითად შეცვალა საქალაქო დაგეგმარების პრინციპები. ქვედა ქალაქის ადრეული უსისტემოდ განლაგებულ ნაგებობათა სერია რეგულარულმა დაგეგმარებამ შეცვალა. ამ უკანასკნელი სისტემისათვის დამახასიათებელი იყო სწორი ქუჩების სწორკუთხოვანი ქსელი, რომლებიც ერთნაირი ზომისა და ფორმის კვარტალებს აყალიბებდნენ. ამგვარი დაგეგმარება გვხვდება სიცილიისა და სამხრეთ იტალიის ქალაქებში, რომლებიც ფართობით, სიმდიდრითა და კეთილმოწყობით თავიანთ მეტროპოლისებს აღემატებოდნენ.

ელინური პოლისის რეგულარული დაგეგმარების ნათელი ილუსტრაციაა ოლინთოს ნაგებობათა სისტემა. ნაქალაქარის ჩრდილოეთ ნაწილში, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა სწორკუთხა კვარტალების მთელი ქსელი, რომელიც ოთხი ცენტრალური და ოცდაათი განივი ზუზუებით იყოფოდა. თითოეული საცხოვრებელი კვარტალი სწორკუთხოვანი ფორმისაა და

ათი სახლისაგან სედგებოდა. სახლების კედლის გარეთა ფასადი ყრუ ყოფილა. სახლებს ფანჯრები მხოლოდ მეორე სართულზე ჰქონდათ.

ელინისტურ ეპოქაში ქალაქის მოედანზე განლაგებული ყოფილა პორტიკები, ტაძრები, საკურთხევლები. პორტიკებში იდგა წარწერიანი სტელები. მოედანზე განთავსებული ყოფილა ასევე აუზები, საწონები, ქვის ტრიბუნები ორატორებისათვის. ქალაქს გარს ერტყა გაღავანი კოშკებითურთ, რომლებიც ნაგები იყო დიდი ზომის ქვის კვადრებით.

ელინურ ქალაქთა შორის გამორჩეული ადგილი ათენს ეკავა. ათენის განაშენიანების პროცესი ფაქტობრივად V ს-ს პირველ ნახევარში, პერიკლეს მმართველობის ხანაში დასრულდა. ამ დროს ათენის აკროპოლისზე აიგო პართენონის ტაძარი, რომელიც „ჰეკატომპედონად“ იწოდებოდა. მის მშენებლობას ფიდიასი ხელმძღვანელობდა, ხოლო არქიტექტორები პლუტარქეს ცნობით, კალიკრატე და იქტინე იყო (პერიკლე, 13). პართენონი ცხრა წლის მანძილზე, ძვ. ს. 447-438 წწ-ში შენდებოდა. ის პროპორციულობითა და ცალკეული დეტალების ორიგინალური აღნაგობით გამოირჩეოდა. ათენის თავდაცვით კედელს კალიკრატე აგებდა.

პლუტარქეს აღწერით, **ოდენის** ინტერიერი მერხითა და სვეტით იყო მორთული. მისი სახურავი კი ერთი წვეროდან ისე დაქანებულად იყო ნაგები, რომ ამბობენ, ეს შენობა სპარსთა მეფის კარვის მიბაძვით აშენდა. აქ მუდამ მუსიკალური შეჯიბრებები იმართებოდა (პერიკლე, 13).

აკროპოლისის პროპილევები ხუთ წელიწადში აიგო. მისი ხუროთმოძღვარი იყო მნესიკლე. აკროპოლისზე, საკურთხევლის სიახლოვეს აღმართული იყო „ათენა-ჰიგიას“ ათენა-მხსნელის ბრინჯაოს ქანდაკება (პერიკლე, 13).

ტაძრის სიგრძე 70 მეტრს შეადგენდა, ხოლო სიგანე 32 მ-ს. კოლონების რაოდენობა – 8 X 17, სვეტების სიმაღლე 10 მეტრს აღწევდა. ტაძარი მარმარილოსაგან იყო ნაშენი. ტაძრის ინტერიერში აღმართული ყოფილა ათენას ქანდაკება. ტაძრის გარეთა ფასადის აღმოსავლეთის ფრონტონზე გამოსახული იყო ქალაქის მფარველი ღვთაების – ათენას დაბადების სცენა, პოსეიდონის დავა ატიკისათვის, რომელიც პოსეიდონის დამარცხებით მთავრდება. მრავალრიცხოვან მეტოპებზე გამოსახული იყო გიგანტომახიების, კენტავრომახიების, ამადონომახიების ბრძოლებისა და ტროას ომის სიუჟეტები; ფრიზებზე კი პანათენეების პროცესია. აკროპოლისზე იდგა ერეხთეიონის ტაძარი, რომელიც ათენის ლეგენდარული მეფის ერეხთეის სახელზე აიგო. ტაძარს კოლონების მაგივრად კარადიტების – ქალების ქანდაკებები ამშვენებდა.

პართენონსა და ერესთეიონს შორის აღმართული იყო ათენა – პრომაქოსის ბრინჯაოსაგან ჩამოსხმული გრანდიოზული ქანდაკება. აკროპოლისის აღმოსავლეთი ბორცვის ძირას მდებარეობდა ოდეიონი – საკონცერტო დარბაზი.

აკროპოლისის არქიტექტურულ ანსამბლში შედიოდა პროპილეები – ბორცვზე აღმავალი საზეიმო გზა. პროპილეების გარეთა და შიდა მხარეს აღმართული იყო დორიულ-იონური კოლონადები. საზეიმო გზის ნაგებობებში ჩართული ყოფილა მცირე იონური ტაძარი, სადაც ნიკე-აპტეროსის ქანდაკენა იდგა.

ქვედა ქალაქში, აგორას მოედანზე განთავსებული იყო საცხოვრებელი კვარტლები, ბულევეტების, პალესტრებისა თუ გიმნასიების ნაგებობები; ქვედა ქალაქშივე ცალკეული საზოგადოებრივი ცენტრებიც გამოიყოფოდა.

პნიქსის ბორცვი სახალხო კრების ადგილსამყოფელი იყო. არეოპაგის ბორცვზე კი არეოპაგის – არისტოკრატიული საბჭოს სხდომები იმართებოდა. საზოგადოებრივი და საკულტო დანიშნულების ნაგებობები არქიტექტურულად მდიდრულად იყო მორთული. პარადოქსია, მაგრამ ფაქტია, რომ აღნიშნული ნაგებობის ფონზე, ძვ. წ. V-IV სს-ში ათენის საცხოვრებელი სახლების დიდი ნაწილი საკმაოდ ღარიბულად გამოიყურებოდნენ. ძვ. წ. V ს ათენის გამოჩენილი სარდლები კი ღარიბულ სახლებში ცხოვრობდნენ. სახლების წინა ფასადი შიდა ეზოსკენ იყო მიბრუნებული, ქუჩის მხარეს სახლებს ყრუ კედლები ჰქონდათ. სახლები ძირითადად ალიზის აგურისაგან იგებოდა და ორი თუ სამი ოთახისაგან შედგებოდა. იატაკი თიხა კეპნილიანი ან მოკირწლული. შედარებით უფრო მდიდრულ სახლებს მარმარილოს ფილების იატაკი ჰქონდათ. სახლების უმრავლესობას საკანალიზაციო და წყალსადენის სისტემაც არ გააჩნდათ. სახლები დანაწევრებული ნახშირით სავსე ორყურა ჭურჭლით თბებოდა. ღამის განათებისათვის გამოიყენებოდა თიხის ან ლითონის ჭრაქები, რომლებიც სპეციალურ სადგარზე – კანდელაბრებზე ეკიდა. კანონით აკრძალული იყო ვიწრო ქუჩებში მდებარე სახლების კარ-ფანჯრების ისე დაკიდება, რომელიც გარეთ იდებოდა. არისტოტელე გვამცნობს, რომ ათენში პისისტრატეს შვილის – ჰიპიასის მმართველობის დროს ასეთი აკრძალვების დამრღვევნი ჯარიმდებოდნენ.

ათენს, რომელიც ზღვის სანაპიროდან 5 კმ-ის დაშორებით მდებარეობდა, ორი ნავსადგური – ფალერონი და პირეუსი ჰქონდა.

პირეუსის გამაგრებას ჯერ კიდევ თემისტოკლე ცდილობდა, მაგრამ ის მხოლოდ პერიკლეს დროს გახდა არა მარტო ათენის დიდი ნავსადგური,

არამედ ის მთელი ბერძნული სამყაროს სავაჭრო-სანავსადგურო ცენტრს წარმოადგენდა. პირეუსის განაშენება ჰიპოდამოს მილეტელის სახელთანაა დაკავშირებული. ნავსადგური მძლავრი თავდაცვითი კედლებით იყო გამაგრებული.

ელინიზმის ეპოქიდან ურბანიზაცია არნახულ მასშტაბებს აღწევს. სპარსეთი იმპერიის ყოფილ ტერიტორიაზე არაერთი ახალი ელინური და ბერძნულ-აღმოსავლური ქალაქები დაარსდა. ელინისტური ქალაქები, განსაკუთრებით, კი პტოლემაიოსების მონარქიის დედაქალაქი – ალექსანდრია და სელევკიდების სამეფოს მთავარი ქალაქი – ანტიოქია მეგაპოლისები იყვნენ. ალექსანდრიისა და ანტიოქიის მცხოვრებთა რაოდენობა 500000-1000000 კაცს აღწევდა. ასეთი ქალაქები არნახული ეკონომიკური პოტენციითა და კეთილმოწყობის მაღალი დონით გამოირჩეოდნენ. საერთოდ ელინიზმის ეპოქის ქალაქების გარეგანი სახე პორტიკების, კოლონადებისა და ქანდაკებების სიმრავლით, მათი მდიდრულად მორთულობით ხასიათდება. ასე მაგალითად, კუნძულ როდოსზე აღმართული ყოფილა ასი დიდი ქანდაკება, მათ შორის ჰელიოსის ქანდაკება. კოლოსის სიმაღლე 31 მ-ს აღწევდა და ქვეყნიერების ერთ-ერთ საოცრებად ითვლებოდა.

ძველი ავტორების ცნობებით, ელინისტური სამყაროს უდიდესი და უბრწყინვალესი იყო ალექსანდრია. ქალაქი მოხერხებული და კეთილმოწყობილი ქუჩებით იყო დასერილი. ორ ერთმანეთზე გადამკვეთ მთავარ ქუჩას კოლონადები ამშვენებდა. მთავარი ქუჩის სიგრძე 40 სტადიუმს (7.2 კმ) აღემატებოდა. სწორკუთხა ფორმის ქალაქის ცალკეული უბნები ბერძნული ასოებით აღინიშნებოდა. ქალაქის ყველაზე ლამაზი და მდიდარი უბანი იყო ბრუხეიონი – მეფეთა სასახლეების კვარტალი, რომელსაც ალექსანდრიის მეოთხედი ფართობი ეკავა. აქვე მდებარეობდა მეფეთა, მათ შორის ალექსანდრე მაკედონელის საძვალეები, ტაძრები, თეატრი, სავაჭრო მოედანი, „მუსეიონი“, სადაც ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ მეცნიერები, მწერლები. ამავე უბანში იყო სახელგანთქმული ალექსანდრიული ბიბლიოთეკა, რომლის წიგნსაცავი 500000 ეგზემპლარს ითვლიდა.

ქალაქის სიახლოვეს ზღვაში არსებული კუნძული ფაროსი, ჯებირებით ხმელეთს უერთდებოდა. აქ მდებარეობდა გრანდიოზული შუქურა, რომლის მშენებლობა 20 წელს გრძელდებოდა. მისი არქიტექტორი იყო სოსტრატე კნოდოსელი. შუქურა სამიარუსიანი ნაგებობა ყოფილა და მისი სიმაღლე 120 მეტრს აღწევდა. პირველი იარუსი სწორკუთხა ფორმისა იყო, მეორე –

რვაწახნაგიანი, ხოლო მესამე – მომრგვალებული. გუმბათზე მოთავსებული იყო შუქურა, რომელიც 60 კმ-ის მანძილზე ანათებდა.

ელინისტური ქალაქის კლასიკური ნიმუში იყო პერგამონი. ის ბორცვის ძირში იყო გაშენებული. ბორცვის წვერზე და მის ფერდობებზე აკროპოლისი მდებარეობდა. ქვემოთ მეფეთა სასახლეები. ფართო ტერასაზე განთავსებული იყო ათენას საკურთხეველი და პერგამონის ბიბლიოთეკა, აგორა. ბორცვის ფერდობზე იყო თეატრი.

მდიდარი და კეთილმოწყობილი ქალაქები არსებობდა სამხრეთ იტალიასა და სიცილიაში. ესენი იყვნენ ტარენტუმი, აკრაგანტუმი, განსაკუთრებით კი სირაკუზი. ციცერონის სიტყვით „სირაკუზი ელინურ ქალაქთა შორის ყველაზე დიდი და ლამაზი იყო“.

ელინისტურ პერიოდში მაღალ დონეზე იდგა ქალაქის მოედნებისა და პარკების არქიტექტურული გაფორმება. მოედნებს ამშვენებდა დორიული და იონური სტილის კოლონადები. ელინისტური ქალაქის აუცილებელი ატრიბუტი ხდება პარკები, სადაც სხვადასხვა სახეობის დეკორატიული მცენარეები ხარობდნენ. აქვე აღმართული იყო ქანდაკებები და კოლონადები.

ელინური ქალაქების უმთავრესი ატრიბუტი ტაძარი იყო. ტაძართა სიმრავლით მაინც საერთოელინური რელიგიის ცენტრი დელფოსი გამოირჩეოდა. ის შუა საბერძნეთის მთიან ნაწილში მდებარეობდა. წმინდა ქალაქში აღმართული იყო აპოლონის, ათენას ტაძრები, აქვე იყო თეატრი, სტადიონი, სხვადასხვა ქალაქების საგანძური, მრავალრიცხოვანი ქანდაკებები და ა. შ.

ელინური სამყაროს სპორტული ასპარეზობის ცენტრად ითვლებოდა ოლიმპია, სადაც ოთხ წელიწადში ერთხელ იმართებოდა სპორტული შეჯიბრი. პირველი ოლიმპიური თამაშები ძვ. წ. 776 წ. გაიმართა. პირველი ჩემპიონი ათენელი „კორები“ გახდა. ოლიმპიაში აღმართული იყო ზევსის ტაძარი, მისი საკურთხეველი. აქ განთავსებული ყოფილა სხვადასხვა ქალაქთა საგანძური, სპორტული ნაგებობანი. სპორტული პროგრამა ორი ნაწილისაგან შედგებოდა: თავდაპირველად ზევსის სახელზე მსხვერპლშეწირვა ტარდებოდა; შემდეგ იწყებოდა შეჯიბრი სპორტის სხვადასხვა საეობაში – სირბილში, ჭიდაობაში, დისკოს ტყორცნაში, ჯირითში და სხვ. მონებს, ქალებს ოლიმპიურ თამაშებზე დასწრების უფლება არ ჰქონდათ. გამარჯვებულებს ზეთისხილის გვირგვინით აჯილდოებდნენ.

ძველი ბერძნები საკმაოდ კომუნიკაბელური იყვნენ. მაგრამ ქალაქელთა პირადული ცხოვრება კარნაკტილობით გამოირჩეოდა. სახლი გარე სამყაროსაგან იზოლირებული იყო. მისი ფასადი შიდა ეზოსკენ იტოვრებოდა, ხოლო ქუჩის მხარეს სახლს ყრუ კედელი ჰქონდა. სალი ძირითადად ალიზის აგურისაგან იგებოდა. ძვ. წ. VIII-VII სს-ში, ის სადა კეთილმოუწყობელი იყო. სახლი ორი ან სამი ოთახისაგან შედგებოდა. იატაკი თიხით ან ქვით იყო მოგებული, ჭერი კი კრამიტით გადახურული. სახლების უმრავლესობას ასენიზაციისა (კანალიზაციის) და წყალსადენის სისტემები არ ჰქონდათ. პარადოქსია, მაგრამ ფაქტია, რომ ათენში სახლი მუდამ პატარა და მოუხერხებელი იყო. ძვ. წ. V ს-შიც კი გამოჩენილი ათენელი პოლიტიკოსები და სტრატეგოსები ღარიბულ სახლებში ცხოვრობდნენ. სამაგიეროდ, მილეტში წარჩინებულებისა და ტირანებისათვის პორტიკიან-მოზაიკურიატაკიანი სახლები შენდებოდა.

სახლი, დანაწევრებული ნახშირით სავსე ორყურიანი ჭურჭლით თბებოდა; ღამის განათებისათვის გამოიყენებოდა თიხის ან ლითონის ჭრატები, რომლებიც სპეციალურ სადგრებზე, კადელაბრებზე ეკიდნენ.

ელინისტურ ეპოქაში ბრძნული სახლის დაგეგმარება იცვლება. ამ დროის ნაგებობანიც წინანდებურად ღია ეზოს გარშემოა შეჯგუფებულნი, მაგრამ ძვ. . VI-V სს-ში პოპულარული პასტადა, (ნაგებობის ერთი მხარის ჩაკეტვა) იცვლება კოლონადებით, რომლებიც შიდა ეზოს გარს ერტყა. შიდა ეზოს ცენტრში მდებარეობდა აუზი, სადაც სახლის სახურავიდან წვიმის წყალი ჩაედინებოდა.

სახლში შუქი და ჰაერი შიდა ეზოდან აღწევდა. ღარიბული სახლების იატაკის დიდი ნაწილი თიხაკეპნილიანი, ხოლო მდიდართა სახლების იატაკი კი მოზაიკით იყო მოპირკეთებული. სახლების უმრავლესობას აბაზანა და საპირფარეშო ჰქონდათ.

ელინიზმის პერიოდში ვილების შენებაც დაიწყო. ვილები სილამაზითა და კომფორტულობით გამოირჩეოდნენ. მათ ჰქონდათ საცურაო აუზები, შადრევნები, კანალიზაციისა და წყალსადენის სისტემები, აბაზანები და საპირფარეშოები. ვილები მდიდრული ავეჯით იყო გაწყობილი. საერთოდ კი ბერძნული ავეჯი სადა და მოხერხებული იყო. ავეჯის ტიპები მრავალრიცხოვნობით არ გამოირჩეოდა. ძირითადად ეს იყო სკამები, მაგიდები, სარეცლები, ტაბურეტები, ზანდუკები. სკამებს ჰქონდათ ჩახნექილი, ფართოდ გადაშლილი ფეხები და მოღუნული საზურგე. იყო ასევე უზურგო სკამები და ოჯახის უფროსისათვის განკუთვნილი სავარძლები.

სარეცლებს მაღალი ფიგურირებული ფეხები და დაბალი სასთუმალი ჰქონდატ. მაგიდები ოთხკუთხა ან მრგვალი ფორმისანი იყო. საძინებელ ოთახში იდგა უბრალო, დაბალფეხიანი და ჩარჩოიანი საწოლები, რომლებიც ტყავის თასმებით იყო შეკრული. მასზე დებდნენ მატყლის ლეიბს, ზეწარსა და ბალიშს. საწოლი საბნით, ცხვრის ტყავით და ბეწვეულით იფარებოდა. ამგვარ საწოლზე, ბერძნები ნახევრად მწოლიარე მდგომარეობაში წერდნენ და კითხულობდნენ.

ტანსაცმელი და სამკაული ზანდუკებში ინახებოდა; ზანდუკებს ბოქლომებს ადებდნენ. ხის ყუთში წიგნები და პაპირუსის გრაგნილები ელაგა. ქალების ოქროს სამკაულები და ტუალეტის საგნები შკატულკებში ინახებოდა, რომლებიც გასაღებ-ბეჭდით იკეტებოდნენ. გასაღებ-ბეჭედი თითზე ჰქონდათ ჩამოცმული, ვინაიდან ტანსაცმელს ჯიბეები არ ჰქონდა. ოთახის მორთულობაში არანაკლებ როლს ასრულებდნენ მითოლოგიური პერსონაჟებით მოხატული დიდი ზომის დეკორატიული ვაზები, რომლებიც იატაკზე იდგმებოდნენ, ხოლო პატარები თაროებზე ელაგნენ, მცირე ზომის თასები და თეფშები კედელზე ეკიდნენ.

ოთახებში იდგა ასევე ფიშიატურები, სასაკმევლეები. მდიდრულ სალხებსი მარმარილოს ქანდაკებებიც იყო აღმართული. საოჯახო მეურნეობასა და ყოფაში ფართოდ გამოიყენებოდა თიხის ჭურჭელი, რომელიც მრავალფეროვანი და მრავალსახიანობით გამოირჩეოდა. ღვინის, ზეთისა და მარცვლეულის შესანახად დიდი ზომის ქვევრები პითოსები გამოიყენებოდა; ხოლო მათი ტრანსპორტირებისათვის ორყურიანი წაგრძელებულძირიანი ამფორები. წყლისათვის გამოიყენებოდა სამსახელურიანი მრგვალი ფორმის დოქი – ჰიდრა, დიდი ზოის, სარწყულას ფორმის, პრყურიან კრატერში ბერძნები წყალსა და ღვინოს აზავებდნენ, კილიქსი ღვინის სასმელი ფეხზე შეყენებული ფიალა იყო, რიტონი, ადამიანის ან ცხოველის თავის გამოსახეულების მქონე სასმელ ყანწს წარმოადგენდა, ხოლო მაღალსახელურიანი კიათოსი კრატერიდან ღვინის ამოსახაპ ჭურჭელს. ლეკითოსი ერთსახელურიანი ვიწროყელიანი, ცალყურა, ცილინდრულტანიანი ჭურჭელი სანელსახებლე ზეთისათვის გამოიყენებოდა, კანთაროსი ორყურიანი, ქუსლიანი საღვინე თასი იყო, არიბალოსი მუცელგანიერი ჭურჭელი ნელსაცხებელთათვის, ასკოსი ჩაიდნისებური ფორმის ჭურჭელი, რომელიც განკუთვნილი იყო ნელსაცხებლისა და ზეთისათვის. გუტუსი მაღალი და ვიწროყელიანი ჭურჭელი, საიდანაც სითხე წვეთ-წვეთად იღვრებოდა, გამოიყენებოდა ყოველდღიურ ცხოვრებაში წყლისა და ზეთისათვის, რელიგიურ რიტუალებში შეწირვისას. სკიფოსი კიტიქისებური

სადვინე სასმისი იყო, ბაღზამარია მინის სანელსაცხებლე. ოინოზოია თიხის ან ბრინჯაოს სადვინე ჭურჭელი, დოქი იყო, ხოლო ლუთერიუმი ღარისებურტუჩიანი სამეურნეო დანიშნულების ჯამი, რომელიც ტაშტის მოვალეობას ასრულებდა, გამოიყენებოდა ცისტერნების შესავსებადაც. ლეკანები, პიკსიდები და კალპიდები სურნელოვანი ზეთისა და კოსმეტიკური ინსტრუმენტების შესანახად გამოიყენებოდა.

კერამიკა ფერწერულად იყო გაფორმებული. ძვ. წ. VI ს-დან ვითარდება ვაზური ფერწერის შავფიგურული სტილი: მოწითალო ფერის თიხის ფონზე შავი სილუეტით ნახატის გამოყვანის ტექნიკა. ძვ. წ. VI ს-ის დასასრულისათვის შავფიგურული ადგილს უტმობს ახალ, წითელფიგურულ სტილს – შავ ფონზე წითელი სილუეტით ნახატის გამოყვანას, რაც სურათის ფიგურებს უფრო რელიეფურსა და მეტყველს ხდიდა.

ძველი ბერძნები მოკრძალებულად იკვებებოდნენ. მათ რაციონში იყო პური, ბოსტნეული, ზეთისხილი, წაბლი, თევზი. ხორცეულს ნაკლებად ეტანებოდნენ. შეზღუდული ათენელის პირველი საუზმე ღვინოში დამბალი პურის რამდენიმე ნაჭრისაგან შედგებოდა; მეორე საუზმე ღუფრო ნოყიერი იყო და ის ოჯახის უფროსის ბაზრიდან დაბრუნების შემდეგ იშლებოდა; სადილზე მიირთმევდნენ მუხუდოსა და ოსპის შეჭამანდს, სხვადასხვა სახეობის თევზეულს, ხამანწკებს და თეთრ პურს. დესერტად ლეღვი და ვაშლი ჰქონდათ. ოჯახის უფროსი მამაკაცი ნახევრად მწოლიარე მდგომარეობაში სადილობდა, ცოლი კი სკამზე იჯდა. ღარიბების ძირითადი საკვები იყო ქერის შეჭამანდი და კვერი, ცერცვის ფაფა, მარილიანი თევზი, იაფფასიანი ღვინო.

სპარტელების კვების რაციონი უფრო ღარიბული და უბემური იყო, ვიდრე ათენელებისა. სპარტელები მოქალაქეთა საერთო სასადილოებში – სისისტებში სადილობდნენ. რაციონში შედიოდა ე.წ. შავი წვენი, ღორის ადუღებული სისხლი, მოხარშული ღორის ხორცი, პური, ღვინო და ტკბილი ორცხობილა. პლუტარქეს ცნობით, „მოხუცი სპარტელები ხორცს თითქმის არ ეკარებოდნენ და ახალგაზრდებს უთმობდნენ, თვითონ კი სიამოვნებით შეექცეოდნენ შავ წვენს“. ზომიერი ღრეობის შემდეგ სისისტების მონაწილეები სახლებში ბრუნდებოდნენ ყოველგვარი სანთლის გარეშე. სანტლით ხელში სიარული აკრძალული იყო; რა შემთხვევაც არ უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან სპარტელები უნდა მიჩვეოდნენ ღამის წყვდიადში გაბედულ სიარულს.

ბერძნები ხშირად სიმპოსიუმებს – მდიდრულ სადღესასწაულო ნადიმებს აწყობდნენ. ნადიმობისთვის ისინი მზარეულ, მოცეკვავეებსა და ფლეიტისტებს

ქირაობდნენ. სიმპოსიუმებში მხოლოდ მამაკაცები და ჰეტერები მონაწილეობდნენ. შესასვლელშივე მონა სტუმრებს ფეხსაცმელს ხდიდა და ფეხებს ბანდა, შემდეგ სტუმრები ანდრონს გაივლიდნენ და ლოშებში მოკალათდებოდნენ. თითოეულ ლოშაში პატარა, დაბალი გაწყობილი მაგიდები იდგა. საჭმელი ნაჭერ-ნაჭერ იყო დაჭრილი, ვინაიდან სავებს ხელით შეექცეოდნენ. კოვზებს მხოლოდ მოლუსკებისათვის იყენებდნენ. თავიდან თევზის, ფრინველისა და საქონლის ხორცის მცირე ულუფას მიირთმევდნენ. ხელის დაბანვის შემდეგ კი ღვინოს და დესერტს – ხილსა და ნამცხვარს აყოლებდნენ. ცეკვავდნენ, უსმენდნენ მუსიკას და ლექსებსაც კითხულობდნენ. თანამეინახეებისაგან ირჩევდნენ თამადას, რომელსაც ღვინოში წყლის გაზავების პროპორციის დაცვა ეკავებოდა. სიმთვრალე უზრდელობად ითვლებოდა. ბერძენთა აზრით, პირველი თასი სასარგებლოა, მეორე – სიამოვნება, მესამე კი ძილის მომგვრელი, ღარიბებისათვის ამგვარი სიმპოსიუმები ხელმისაწვდომი არ იყო.

პლატონი სიცილიის ქალაქ აკრაგანტუმის მცხოვრებთა მდიდრულ სუფრასთან დაკავშირებით შენიშნავს „აკრაგანტელები იმდენს ჭამენ, რომ თითქოსდა ხვალ სიცოცხლეს ეთხოვებიან“. სიმპოსიუმები ზოგჯერ ღრეობაში გადაიზრდებოდა. დამამცირებელ სანახაობას წარმოადგენდნენ ის სტუმრები, რომლებიც სადილის გამო, თავიანთი მახვილსიტყვაობის საზოგადოებას ართობდნენ და ამიტომაც მათ პარასიტოსენს („პარა“ – თან, „სიტოსი“ – პური“) უწოდებდნენ. მაგრამ ხშირად სიმპოსიუმები მუსიკალური, ლიერატურული და პოლიტიკური დებატების შეკრების ადგილს წარმოადგენდნენ.

ბერძენების ტანისამოსი სადა და მარტივი იყო. ტანზე ეცვათ მატყლის ან სელის გრძელი უსახელო პერანგი – ქიტონი. მასზე გადაცმული ჰქონდათ შალის ან სელის ლაბადის მსავსი წამოსასხამი ჰიმატიონი, რომელიც მარცხენა მხარზე მაგრდებოდა, საიდანაც ის ზურგზე გადაიდებოდა, ისე რომ მისი ბოლო ზურგზე ეშვებოდა.

ქუდეებს მხოლოდ ქალაქგარეთ მოგზაურობის დროს ატარებდნენ, რათა წვიმისა და სიცხისაგან თავი დაეცვათ. ქალებს მრგვალ-ბრტყელი, კუნწულებიანი ქუდეები ეხურათ; მამაკაცებს ე.წ. „პეტასი“) ბრტყელი, თასმიანი ნაბდის ქუდეები. ხელოსნები ატარებდნენ „პილოსს“ – პატარა, წვეტიან ნაბდის ქუდეებს.

ფეხსაცმელი მრავალფეროვანი იყო: მამაკაცებს ეცვათ ტყავის თხელი, თასმიანი „სანდლები“, წაღები, ჩექმები. მდიდრებს კი მოოქროული და

მოვერცხლილი ფეხსაცმელი, ხოლო ღარიბებს – მძიმე, მოუქნელი. ქალებს კი სანდლები, ფეხსაცმელი და მაღალყელიანი წაღები. ფეხსაცმელს მხოლოდ ქუჩაში იცვამდნენ, ხოლო სახლში ფეხშიშველა დადიოდნენ. სხვათა შორის, სოკრატე ყველგან, შინ და გარეთ ფეხშიშველა დაიარებოდა. ქუჩაში მამაკაცებს ჯოხი ან „ტროსტი“ ეჭირათ, ქალებს კი ქოლგა,

განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ვარცხნილობას. ძვ. წ. V ს-მდე საბერძნეთის მოელ რიგ ქალაქებში გავრცელებული იყო მამაკაცთა შორისაც კი დაწნული ლოკონები, რომლებიც სიმეტრიულად მხრებამდე ეშვებოდნენ. ძვ. წ. V ს-დან მხოლოდ ფილოსოფოსები და კოპჭია მდიდრები ატარებდნენ გრძელ თმებს. აღსანიშნავია, რომ სპარტელები თავიანთ გრძელ თმას განსაკუთრებით უვლიდნენ. პლუტარქეს ცნობივ, სპარტელები თმას ბრძოლის წინ კიდევ უფრო მეტ ყურადღებას აქცევდნენ, ნელსაცხელებლით იპრიალებდნენ და შუაზე იყოფდნენ. „მათ მუდამ ახსოვდათ ლიკურგოსის სიტყვები: გრძელი თმა ღამაძებს ამშვენებს, მახინჯებს კი უარესად ამახინჯებსო“ (პლუტარქე, ლიკორგოსი, 125). მოკლედ იკრეჭდნენ თმას ათლეტები. ქალების ვარცხნილობა მრავალნაირი იყო: ქალები ატარებდნენ როგორც გრძელ დაწნულ, ასევე მხრებამდე ჩამოშვებულ თმებს. თმებს იკრეჭდნენ მხოლოდ მონა-ქალები. დიდ დროს უთმობდნენ სახის მაკიაჟს. გამოიყენებოდა პუდრა, პომადა და ა.შ., დიასახლისის კანი თეთრი უნდა ოფილიყო, მამაკაცების კი გარუჯული. მზისგან გაურუჯავ მამაკაცებს ეჭვის თვალით უყურებდნენ. მამაკაცები წვერს ატარებდნენ და ის ვაჟკაცობის ნიშნად მიიჩნეოდა. წვერის გაპარსვა ალექსანდრე მაკედონელი დროიდან დაიწყო. სურნელოვანი ზეთებით, როგორც სუნამოებით, ქალები სარგებლობდნენ, მამაკაცები კი მხოლოდ იონიაში.

ძვ. წ. VIII-VI სს-ში მამაკაცები და ქალები სამკაულებს ხშირად ატარებდნენ. ძვ. წ. V-IV სს-ში დიადემებს, ბეჭდებს, საყურეებს, სამაჯურებს მხოლოდ ქალები ატარებდნენ, მამაკაცები კი ბეჭდებს.

თავისუფალი ბერძენი მამაკაცი დროის დიდ ნაწილს ოჯახის გარეთ ატარებდა. კერძოდ, შორეულ მოგზაურობაში, ომში, სავაჭრო და სამოქალაქო საქმეებით იყო დაკავებული. დიდიდანვე ის ბაზარში მიდიოდა, ფილოსოფოსებთან და ორატორებთან მუსაიფობდა, სახალხო კრებისა და სასამართლოების სხდომებს ესწრებოდა, ღამით კი სიმპოსიონებში მონაწილეობდა. ბერძენი ქალები, განსაკუთრებით ათენელი მანდილოსნები, მეუღლეების საქმეებში არ ერეოდნენ, საზოგადოებრივ საქმიანობაში არ მონაწილეობდნენ. მათ სახალხო კრებაზე დასწრების უფლება არ ჰქონდათ.

ისინი მუდამ მამაკაცებს ემორჩილებოდნენ. ქალები საოჯახო საქმეებს განაგებდნენ: ბავშვებს უვლიდნენ, ქსოვდნენ, კერავდნენ. ისინი ბაზარში არ დადიოდნენ. ეს მხოლოდ ქმრებსა და მონა-ქალებს ევალებოდათ. ქალები ძირითადად რელიგიურ დღესასწაულებში იღებდნენ მონაწილეობას, თეატრალურ წარმოდგენებს ესწრებოდნენ, ნათესავებს სტუმრობდნენ, მაგრამ ისინი მეტწილად სახლებში იყვნენ გამოკეტილნი.

ათენელებისაგან კარდინალურად განსხვავდებოდა სპარტელი ქალების უფლება-მოვალეობანი. ისინი მეტი უფლებებით, პატივითა და თავისუფლებით სარგებლობდნენ. პლუტარქეს ცნობით, „მუდამ სალაშქროდ მყოფი მამაკაცები იძულებულნი ხდებოდნენ თავიანთი ქალებისათვის სრული თავისუფლება მიეცათ, ზომავე მეტი პატივი ეძღვანთ და ქალბატონები ეძახათო“ (ლიკურგოსი, 14); სპარტელი ქალები სირბილში, ჭიდაობაში, შუბისა და დისკოს ტყორცნაში ვარჯიშობდნენ, რათა მათ ჯანსაღ სხეულში ჩასახული ნაყოფი ძლიერი და ღონიერი ყოფილიყო. მომავალი დედა ძალ-რონით აღსავსე უნდა დახვედროდა მშობიარობას და ტკივილები ადვილად გადაეტანა. მათ აკრძალული ჰქონდათ ნებივრობა, სახლში ჩაკეტვა და ფუფუნებით ცხოვრება. ქალებს შეეზღოთ ზეიმზე მამაკაცებივით გაშიშვლებულნი მოსულიყვნენ და ზოგიერთ დღესასწაულზე დედიშობილა ემღერათ და ეცეკვათ მამაკაცებთან ერთად. სიშიშვლე კი ქალებს აჩვევდა უბრალოებას, უღვიძებდა მათ საკუთარი სხეულის გაკაუებისა და გამოწრობის სურვილს.

თავისუფლად ცხოვრობდნენ ასევე ჰეტერიები (კურტიზანები). ზოგიერთი მათგანი წიგნიერი იყო. ცნობილ ჰეტერიებს დრამებს უძღვნიდნენ და ქანდაკებებსაც უდგამდნენ. ისინი სიმპოსიონებში მონაწილეობდნენ. მამაკაცები ჰეტერიებთან ხშირად ერთობოდნენ. ბერძენ მამაკაცთა ცნობილი გამოთქმა იყო: „ცოლები გვჭირდება ბავშვები რომ გააჩინონ, გართობისათვის კი ჩვენ ჰეტერიები გვყავსო“.

განსაკუთრებული თვისუფლებით სარგებლობდნენ, აგრეთვე გლეხი ქალები, ხელოსანთა ცოლები, რადგანაც ქმრებთან ერთად მუშაობდნენ. ზოგიერთი ვაჭრობდა კიდეც და ძიძებადაც მსახურობდა.

ქორწინება, ბერძენთა უმრავლესობის აზრით, ეს იყო ოჯახის უფროსთა შეთანხმების შედეგი. სახელმწიფო განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ქორწინების აქტს. სპარტასი უცოლოებისათვის სასჯელი იყო დაწესებული. მათ აკრძალული ჰქონდათ გიმნოპედიებზე (აპოლინ ღმერთისადმი მიძრვნილი დღესასწაული, სადაც შიშველი ახალგაზრდები ფერხულში ებმებოდნენ და

ცეკვა-თამაშს აჩაებდნენ) დასწრება. ზამთარში კი, უცოლოებს ტანზე უნდა გაეხადათ და დედიშობილა მოედნის გარშემო ერბინათ, თან ემღერათ მათივე წინააღმდეგ შეთხზული სიმღერა.

სპარტელები ცოლს მოტაცებით ირთავდნენ. მოტაცებულ პატარძალს ე.წ. ნიმფევტრიას ჩააბარებდნენ. იგი პატარძალს თმას ძირამდე შეერეჭდა, მამაკაცის ტანსაცმელში გამოაწყობდა და ბნელ კუთხესი ჩაღისაგან გამზადებულ ლოგინზე მარტო დააწვენდა. ნეფე პატარძალთან შედიოდა, სარტყელს შემოხსნიდა, ხელში აიყვანდა და საქორწონო სარეცელზე დააწვენდა. იგი ცოლთან მცირე ხნით რჩებოდა. მერე კი ბრუნდებოდა მისთვის მიჩენილ ოთახში, სადაც სხვა მამაკაცებთან ერთად იძინებდა. შემდეგ ქმარი დღე-ღამეს თანატოლებთან ატარებდა, ცოლთან კი მალულად დადიოდა. ასეთი იშვიათი შეხვედრა, პლუტარქეს მიხედვით, მარტო მოკრძალებას კი არ აჩვევდა ცოლ-ქმარს, არამედ გამრავლების უნარსაც უძლიერებდა და მათ ურთიერთობას მუდამ სიყვარულის ახალი ძალით აგზნებდა.

ათენელებს ქორწინების განსხვავებული წესი ჰქონდათ. თავისუფალი ქალის მოტაცებისათვის ჯარიმა იყო დაწესებული. ქორწინება ნეფე-დედოფლის ოჯახების უფროსების შეთანხმებით ხდებოდა. ჯვრისწერა პატარძლის სახლში, კერიასთან ტარდებოდა. შემდეგ პატარძალს მორთავდნენ და სახედაფარული სიძის სახლში მიჰყავდათ. ნეფე-დედოფლის ასაკს შორის სხვაობა 12-14 წელი იყო. სოლონის განკარგულებით, მზითვი აკრძალული იყო. პატარძალს ქმრის სახლში შეეძლო წაეღო მხოლოდ სამი კაბა, რამდენიმე ძვირფასი ნივთი. პლუტარქეს მიხედვით, სოლონს არ სურდა ქორწინება ვაჭრობას დამსგავსებოდა, მისი მიზანი გახლდათ ცოლ-ქმრის კავშირი დამყარებულიყო ბავშვების ყოლაზე, ურთიერთსიამოვნებასა და სიყვარულზე. პლუტარქეს სასაცილოდ მიაჩნდა სოლონის ის კანონი, რომელიც ნებას რთავდა მდიდარ ქალს ეცხოვრა ქმრის ახლო ნათესავ კაცთან, თუ ქმარი ცვედანი აღმოჩნდებოდა.

რაც შეეხება განქორწინებას, ის მამაკაცებისათვის პრობლემას არ წარმოადგენდა. მას შეეძლო ცოლი მისსავე სახლში დაებრუნებინა ან სხვისთვის მიეთხოვებინა, როგორც ეს, მაგალითად, პერიკლემ ჩაიდინა, როცა თავისი კანონიერი ცოლი სხვა მიათხოვა, თვითონ კი პეტეირაზე, ასპარიაზე დაქორწინდა. ქალებსაც ჰქონდათ განქორწინების უფლება, მაგრამ ფაქტობრივად ეს შეუძლებელი იყო, რადგან მათ ამის შესახებ თხოვნით უნდა მიემართათ არქონტისათვის. ხშირ შემთხვევაში პასუხი უარყოფითი იყო.

მონებს ოჯახის შექმნის უფლება არ ჰქონდათ. მონათმფლობელის ნებართვით, მათ შეეძლოთ მხოლოდ ერთად ეცხოვრათ.

სახელმწიფო ოჯახის სიმტკიცეზე და სიწმინდეზეც ზრუნავდა. სოლონის კანონი, ქმარს ნებას აძლევდა ავხორცობაზე წამსწრეს იქვე მოეკლა მრუში ცოლი (სოლონი, 23). სპარტაში სიძვა-მრუშობა სასტიკად აკრძალული იყო. ტუმცა სპარტული კანონმდებლობით, ახალგაზრდა ცოლის პატრონ მოხუც კაცს უფლება ეძლეოდა, თუკი ვინმე ღამაში ჭაბუკი მოეწონებოდა, თავის ცოლთან მიეშვა, მათი ურთიერთობის ნაყოფი კი თავისად მიეჩნია. კეთილშობილ ვაჟკაცს, რომელსაც მოეწონებოდა სხვისი ღამაში ცოლი, შეეძლო ეთხოვა ქმრისათვის მის ცოლთან ურთიერთობის ნება, რათა ამ ქალისაგან, ძვირფასი ნაყოფი მიეღო (პლუტარქე, ლიკურგოსი, 16).

ელინური კანონმდებლობა გლობისა და დაკრძალვის წესებსაც არეგულირებდა. ათენში ქალებს აკრძალული ჰქონდათ თავ-პირში ხელის ცემა, სახის კაწვრა, წინასწარ მოფიქრებული მოთქმით ტირილი და გოდება შორეული მიცვალებულის დაკრძალვის დროს. ასევე აკრძალული იყო ხარის მსხვერპლად შეწირვა და მიცვალებულისათვის საფლავში სამ კაბაზე მეტის ჩატანება. აკრძალული იყო, აგრეთვე საფლავებზე მდიდრული სტელების აღმართვა. კანონი კრძალავდა მიცვალებულის აუგად მოხსენიებას, ვინაიდან იმქვეყნად წასულნი წმინდანებად ითვლებოდნენ.

სპარტაში მიცვალებულები ქალაქში იკრძალებოდნენ და ტაძრების მახლობლად მათი ძეგლები იყო აღმართული. მიცვალებულისათვის რაიმე ნივთების ჩატანება აკრძალული იყო. ცხედარი უნდა გაეხვიათ ძოწეულის მოსასხამსა და ზეთისხილის ფოთლებში. გარდაცვლილი პირის საფლავზე სახელის წარწერა არ შეიძლებოდა, თუ მიცვალებული ომში დაღუპული ვაჟკაცი ან ქურუმი ქალი არ იყო. გლოვის ხანგრძლივობა 11 დღეს არ აღემატებოდა.

ელადაში განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ახალგაზრდების აღზრდისა და განათლების სისტემას. ამ მხრივ, სპარტული და ათენური სისტემები ერთმანეთისაგან დიამეტრულად განსხვავდებოდნენ. სპარტული აღზრდის სისტემა სამი საფეხურისაგან შედგებოდა: 7-დან 12 წლამდე სპარტიაცი ვაჟები ე.წ. „აგელებში“ (ჯოგი) იზრდებოდნენ. აი, რას წერდა ამის შესახებ პლუტარქე: „მამრობითი სქესის ბავშვებს, როგორც კი შეუსრულდებოდათ შვიდი წელი, ლიკურგე თავს მოუყრიდა და „აგელებად“ დაყოფდა, რათა ერთად ყოფნას მიჩვეოდნენ, ერთად გაზრდილიყვნენ, ერთად

ეთამაშათ, ერთად ესწავლათ. „აგელები“ უფროსად ლიკურგე მას აყენებდა, ვინც გონიერებითა და ბრძოლებში განსაკუთრებული სიმამაცით გამოირჩეოდა. წერა-კითხვას ისე ასწავლიდნენ, რამდენადაც ეს აუცილებელი შემთხვევის დროს დასჭირდებოდათ. მთელი აღზრდის მიზანი იყო უსიტყვო მორჩილება, შრომაში გამძლეობა და ბრძოლაში გამარჯვების მოპოვება“. აგელებს ხელმძღვანელობდნენ აღმზრდელები – „პედონომოსები“, რომლებსაც კეთილშობილ ვაჟკაცთა წრიდან ირჩევდნენ.

12 წლიდან აღზრდისა და განათლების ახალი ეტაპი იწყებოდა. ამჯერად მოზარდები ერთიანდებოდნენ „ილებში“ (რაზმებში), რომლებსაც ხელმძღვანელობდნენ „ირენები“. ისინი უფროსი ასაკის ავტორიტეტული ახალგაზრდები იყვნენ. აღნიშნული ასაკიდან სავარჯიშოები რთულდებოდა. „რაც უფრო იზრდებოდნენ ბავშვები, მით უფრო სასტიკი ხდებოდა მათი გაწრთვნა: თმას ძირამდე კრეჭდნენ, აჩვენებდნენ ფეხშიშველად სიარულს და აიძულებდნენ ტიტლიკანებს ეთამაშათ. თორმეტი წლის ასაკს რომ მიაღწევდნენ, ისინი უკვე უქიტონოდ დადიოდნენ და ამიერიდან წელიწადში თითო „გიმნატიებს“ (ლაბადებს) იღებდნენ. სხეული მუდამ ჭუჭყიანი ჰქონდათ, თბილ წყალში არ ბანაობდნენ, ტანს ზეთით არ იხელებდნენ. ასეთი ფუფუნების ნება ეზღუდებოდათ წელიწადში მხოლოდ რამდენიმე დღეს. იძინებდნენ ერთად „ილებისა“ და „აგელების“ მიხედვით ღერწმის საწოლებზე. ზამთარში ქვეშ იფენდნენ ღერწამთან შერეულ „ლიკოფონს“, რომელიც მათი აზრით, სითბოს შემნახავი მცენარე იყო“ (პლუტარქე, ლიკურგოსი, 16). სწორედ ამ ასაკში სპარტიატები სამხედრო სწავლების რთულ კურსს გადიოდნენ: იარაღის ფლობას, სწრაფ გადაადგილებასა და ტაქტიკურ ხერხებს სწავლობდნენ. წერა-კითხვასაც ასწავლიდნენ, თუმცა, ის მეორეხარისხოვნად ითვლებოდა. ასწავლიდნენ მახვილსიტყვაობას, მოხდენილ, მოსაზრებულ და სხარტ ლაპარაკს“ (პლუტარქე, 19).

20 წლის ასაკიდან ახალგაზრდების აღზრდის მესამე ეტაპი იწყებოდა. ამ დროიდან ისინი საერთო სასადილო კლუბების – „სისისტების“ წევრები ხდებოდნენ. 30 წლის ასაკიდან კი სტარტიატს შეეძლო დაქორწინებულიყო, საკუთარ მეურნეობაზე ეზრნა და სახელმწიფო საქმიანობაში აქტიურად ჩართულიყო.

აღსანიშნავია, რომ აღზრდა-განათლების ანალოგიური სისტემა იყო კრეტაში. აქაც სპარტის მსგავსად სკოლები სახელმწიფო ხასიათისა იყო. სახელმწიფო სკოლები იყო, ასევე დელფოსში, ათენში კი კერძო და ფასიანი.

რვა წლიდან 16 წლამდე ათენის სკოლებში მოზარდებს ასწავლიდნენ წერა-კითხვას, არითმეტიკას, მუსიკას, პოემების, განსაკუთრებით ჰომეროსის „ილიადას“ დაზუთხვას. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ტანგარჯიშის შესწავლას, რომელსაც სახელმწიფო აკონტროლებდა. ასწავლიდნენ ასევე სირბილს, ხტომას, ჭიდაობას, შუბისა და დისკოს ტყორცნას. ათენში მოსწავლეებს „ეფენოსებს“ უწოდებდნენ, ხოლო მასწავლებლებს – „სოფრონისტებს“, რომლებსაც დღეში 1 დრაქმას უხდიდნენ. 20 წლის ეფებოსი სწავლების სავალდებულო კურსს ასრულებდა და ათენის სრულუფლებიანი მოქალაქე ხდებოდა. მდიდარი ათენელი მოქალაქეების შვილები სწავლას აგრძელებდნენ პლატონის აკადემიაში, არისტოტელეს პერიპატეტიკოსების (ფეხით მოსიარულები) სკოლაში და მათ მსგავს უმაღლეს სასწავლებლებში.

V. ელინური სამყაროს მეგაპოლისები

ელდაში და მის ფარგლებს გარეთ, სამ კონტინენტზე (ევროპა, აზია, აფრიკა) ასეულობით დიდი და მცირე სიდიდის პოლისი არსებობდა. მე ამჯერად არ შევუდგები თითოეული პოლისის აღწერა-დახასიათებას, არამედ ყურადღებას გაგამახვილებ ელინური სამყაროს მნიშვნელოვანი მეგაპოლისების სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის არსებით საკითხებზე.

ელინური სამყაროს ფლაგმანს, როგორც უკვე არაერთხელ აღინიშნა, ათენი და სპარტა წარმოადგენდა. მათ შესახებ ჩვენ ნაშრომის შესაბამის თავებში, საკმაოდ ვრცლად ვისაუბრეთ და ამიტომ ამ პოლისების დახასიათებაზე არ შევჩერდებით. ნაშრომის წინამდებარე თავში კატალოგის სახით წარმოვადგენთ ელინური სამყაროს ზოგიერთი მეგაპოლისების ისტორიას.

ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ი ა. (ლათ. Alexandria) ძვ. წ. 332-331 წწ-ში ალექსანდრე მაკედონელის მიერ დაარსებული ქალაქი ეგვიპტეში, მდ. ნილოსის შესართავთან, თავდაპირველად სამხედრო-სტრატეგიული და ადმინისტრაციული ცენტრი. ძვ. წ. 323-30 წწ-ში პტოლემეიდების დინასტიის დედაქალაქი გახდა, ასევე საერთაშორისო სავაჭრო და კულტურული ცენტრი. ქალაქი დააგეგმარა დეგინოკრატემ. „სამეფო კვარტალში“ არსებობდა მმართველთა სასახლეები და აკლდამები; მუსეიონი, ბიბლიოთეკა, სერაპისის ტაძარი. კუნძულ ფაროსზე იდგა შუქურა, რომელიც 299-279 წწ. აიგო, მისი სიმაღლე – 110 მეტრი იყო. 1326 წ. დაინგრა ახ. წ. IV-V სს-ში ქალაქი ეკონომიკურ და კულტურულ კრიზისს განიცდიდა. მუსეიონი ანტიკური მეცნიერების უკანასკნელი ციტადელი დაინგრა წარმართებსა და ქრისტიანებს შორის ბრძოლის დროს 391 წ.

ა ბ ი დ ო ს ი (ლათ. Abydus). ძვ. წ. VII ს-დან მილეტის სავაჭრო კოლონია და საყრდენი პუნქტი ჰელესპონტში. ძვ. წ. 411 წ. ათენელებმა აბიდოსთან სპარტელები დაამარცხეს. ალექსანდრეს აღმოსავლური ლაშქრობების დროს მისი პლაცდარმი იყო.

ა კ რ ა გ ა ნ ტ ი (ლათ. Agrigentum). მდებარეობდა სიცილიის სამხრეთ სანაპიროზე. გელეს კოლონია. ძვ. წ. V სს-ში აკრაგანტის მოსახლეობა 80 ათას კაცს ითვლიდა (Diog., Laert., VIII, 7, 63). ძვ. წ. VI-V სს-ში აკრაგანტს ტირანები განაგებდნენ. მათ შორის განსაკუთრებულ ძლიერებას მიაღწიეს ფალაროსმა და ფერონმა. ძვ. წ. 480 წ. ჰიმერასთან ბრძოლაში აკრაგანტისა და გელეს გაერთიანებულმა საჯაროსო შენაერთებმა სასტიკად დაამარცხეს კართაგენის

ძლიერი არმია. ძვ. წ. 405 წ. აკრიგენტი კართაგანელებმა დაიკავეს. პუნიკური ომების დროს პოლისი-სახელმწიფო არაერთხელ იქნა დაპარცეული და დარბეული. ძვ. წ. 210 წ. რომაელებმა დაიპყრეს. ძვ. წ. 207 წ. რომის კოლონია გახდა. აკრაგანტი ემპედოკლეს სამშობლოს ითვლებოდა. ის ბერძნულ სამყაროში სიმდიდრით ცნობილი ქალაქი იყო. აქ დიდი რაოდენობით მოჰყავდათ მარცვლეული, აწარმოებდნენ ღვინოსა და ზეთს, რომლებიც საზღვარგაეთ გაჰქონდათ. ქალაქში მრავალი ღამაში ნაგებობა იყო. შემორჩეულია რამდენიმე დორიული ტაძრის ნანგრევები: ჰერაკლეს, იუნონას, კონკორდის ტაძრები. განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ოლიმპიტი ზევსის ტაძარი; პოლისში განთავსებული იყო საზოგადოებრივი შენობები, თევზეულის საწყობი, რომლის დმ. 1,3 კმლ ხოლო სიღრმე 9,25 მ-ს შეადგენდა.

გ ე ლ ე (Gele) როდოსულ-კრეტული კოლონია. დაარსდა ძვ. წ. 690 სიცილიის სამხრეთ სანაპიროზე. ძვ. წ. V ს-ში ტირანია დამყარდა. განსაკუთრებულ ძლიერებას ტირანი გელონი აღწევს. მან მრავალი ქალაქი დაიმორჩილა. ძვ. წ. V ს-ის 80-იან წლებში გელონმა სირაკუზი დაიკავა და ის თავის რეზიდენციად გაიხადა. მის დროს სირაკუზი სიცილიის პოლიტიკურ ცენტრად გადაიქცა.

ა მ ფ ი პ ო ლ ი ს ი. ქალაქი თრაკიაში ძვ. წ. 437 წ. დაარსდა ათენის კოლონია. ძვ. წ. 424 წ. სპარტელებმა დაიპყრეს. ძვ. წ. 358 წლიდან მაკედონელებს ეკუთვნოდათ, ძვ. წ. 168 წ. რომაელებმა აიღეს. ქალაქის შესასვლელში არმართული იყო ღომის ქანდაკება, მსგავსი ქერონეას ღომის ქანდაკებისა.

ნ ა ვ კ რ ა ტ ი ს ი. ძველი ბერძენი ემპირიონი (სავაჭრო კოლონია) მილეტელების დაარსებული ძვ. წ. VII ს-ის შუა ხანებში. ძვ. წ. VI ს-ის დასასრულამდე ბერძნულ-ეგვიპტური სავაჭრო გზის გადამზიდის მთავარი პუნქტი იყო. აქედან ბერძნებს გაჰქონდათ ბალკანეთის საბერძნეში მარცვლეული, სელი, პაპირუსი, ხოლო საბერძნეთიდან ეგვიპტეში შემოდიოდა ღვინო, ზეთისხილი და ნატიფი კერამიკა.

კ ო რ ნ ი თ ო. პელოპონესში, ისთემოსზე მდებარეობდა. ბერძნული მითოლოგიით, სიზიფე კორინთოს მეფე თუ დამაარსებელი, ოდისეესის მამა იყო. მიკენის ეპოქის დასასრულს, ძვ. წ. XII ს-ში, აქ განსხვავებით თესალიისა და ლონიკისაგან უცხო და დამხვდურ მოსახლეობას შორის ურთიერთობა ნორმალური ჩანს. ამის დასტურია ის ფაქტი, რომ კორინთოში სამ დორიულ ტრიბესთან ერთად არადროული ცნობებია წარმოდგენილი, რაც აბორიგენი

მოსახლეობის უფლებების გაზრდაზე მიუთითებს. VIII ს-ის შუა ხანებში კორინთოში მზადდება პროტოკორინთული სტილის კერამიკა, რომელმაც ძვ. წ. VII ს-ის შუა ხანებიდან კორინთული პროდუქცია ადგილს უთმობს ატიკურ შავლაკიან, შავფიგურულ და წითელფიგურულ კერამიკას. ძვ. წ. VIII ს-ში კორინთომ დააარსა შემდგომში ისეთი ცნობილი კოლონიები, როგორებიც იყვნენ სირაკუზი, კერკირა და პოტიდეა. ძვ. წ. VII ს-ის 60 წლამდე კორინთოს ბაქსიადების დინასტია განაგებდა. მათი მმართველობის დროს, არისტოტელეს ცნობით, კანონმდებელმა ფეოდონმა მოქალაქეთა თანასწორუფლებიანობა დააწესა. ძვ. წ. 657 წ. არისტოკრატმა კიპსელოსმა ოლიგარქოსები დაამხო და ტირანია დაამყარა. მან მოსახლეობა დაასაქმა, უსაქმურებს სასჯელი დაუწესა, აკრძალა მონების ყიდვა-გაყიდვა. კიპსელოსის შვილი პერიანდროსი მკაცრი და დესპოტური ხასიათით გამოირჩეოდა. მის დროს კორინთო ძლიერი საზღვაო სახელმწიფო გახდა. ძვ. წ. 582 წ. ისთმური თამაშები დაწესდა. 456 წ. ეგინას წინააღმდეგ ათენის მოკავშირე იყო. მოგვიანებით ათენსა და კორინთოს შორის სავაჭრო კონკურენცია გამწვავდა, რაც პელოპონესის ომის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი გახდა. 395-387 წწ. კორინთოს ომში, ათენთან, ბეოტიასთან და არგოსთან ერთად, კორინთო სპარტის წინააღმდეგ იბრძოდა. 337 წ. კორინთოს კავშირის ცენტრი ხდება. 243 წ. აქეის კავშირის შემადგენლობაში შევიდა, ხოლო 146 წ. რომაელებმა ლუციუს მუმიუსის მთავარსარდლობით, კორინთო დაანგრიეს. 44 წ. ნანგრევებიდან აღდგა და რომის კოლონიად გამოცხადდა. ძვ. წ. 27 წლიდან აქეის პროვინციის მთავარი ქალაქი გახდა. კორინთოში არსებობდა ერთ-ერთი პირველი ქრისტიანული თემი, რომელიც აპოსტოლმა პავლემ დააარსა. შემორჩენილია ძვ. წ. VI ს-ის აპოლონის დორიული ტაძრის მნიშვნელოვანი ნაწილი, ასევე რომაული ხანის ნაგებონათა ფრაგმენტები. ამერიკელი არქეოლოგების მიერ აღმოჩენილია პოსეიდონისა და თეატრის ნანგრევები.

ი ლ ი ო ნ ი. ეოლიური კოლონია ძვ. ტროას მახლობლად. განსაკუთრებული მნიშვნელობა მოიპოვა ელინიზმისა და რომის იმპერიის ეპოქაში. აქ აღმართული იყო ათენა ილიონელის ქანდაკება. მისი მეორე სახელწოდებაა ტროა.

კ ა ლ ხ ე დ ო ნ ი, ხალკედონი. ძვ. წ. 700 წ. მეგარელმა კოლობისტებმა დააარსეს პროპონტიდის სამხრეთ სანაპიროზე. მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრი იყო. ის ბოსფორზე მარცვლეულის გადაზიდვას აკონტროლებდა. ქალაქს სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა და ამიტომ ხშირად იყო სამხედრო

კონფლიქტები სპარტასთან, ათენთან, სპარსთან, მაკედონიასთან, გალატიასთან. ძვ. წ. 74 რომაელებმა დაიკავეს.

კ ი ზ ი კ ო ს ი. მილიტელთა კოლონია პროპონტიდის სამხრეთ სანაპიროზე. მონაწილეობდა სპარსელთა წინააღმდეგ იონის ქალაქთა აჯანყებაში. მოგვიანებით ათენის საზღვაო კავშირში შედიოდა. ძვ. წ. 410 წ. მოხდა საზღვაო ბრძოლა, სადაც ათენელებმა აღკიბიადეს მეთაურობით სასტიკად დაამარცხეს სპარტის ფლოტი.

მ ა ს ა ლ ი ა (Massalia, თანამედროვე მარსელი) იონიურმა ემპორიონმა ფოკეამ დააარდსა ძვ. წ. 600 წ. მდო რონას შესართავთან. განვითარებული იყო მევენახეობა, სელისა და ზეთისხილის წარმოება (Strabo, III, 4, 9, 16). დასავლეთ სმელთაშუაზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრი იყო. ის ეტრუსკებსა და კართაგენელებს სავაჭრო ურთიერთობის სფეროში კონკურენციას უწევდა. ელინიზმის ეპოქაში მასალიამ მდ. რონადან ავინიონამდე ვრცელი ტერიტორია შემოიერთა. სტრაბონი მას მასალიოტიდას უწოდებს (strabo, IV, 1, 4). მისივე ცნობით, მასალიოტებმა გამაგრების მთელი სისტემა ააშენეს (strabo, IV, 1, 9) ფრანგ მეკლევართა აზრით, ძვ. წ. II ს-ში მასალია მეგაპოლისი გახდა (Historoire d' Avignon, 1979, გვ. 46).

რომაელების მიერ მასალიის დაპყრობის შემდეგ ის დასავლეთის ბერძნული კულტურის გავრცელებაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა. მარსელში შემორჩენილია ანტიკურობის უმნიშვნელო ძეგლები.

მ ე გ ა პ ო ლ ი ს ი (Megapolis) არკადიის კავშირის პოლიტიკური ცენტრი, რომელიც ძვ. წ. 371 წლის ლევიკატრას ბრძოლის შემდეგ დაარსდა. მან განსაკუთრებული როლი შეასრულა სპარტელებთან ბრძოლაში.

კ ო ს ი დოდეკანესის (სამხრეთ სპორადი) სიდიდით მეორე კუნძული, ჯერ კიდევ მიკენის ეპოქაში ჩანს დასახლებული. XII ს-ში ის დორიელებმა დაიკავეს. ბერძენ-სპარსელთა ომის დროს სპარსელთა მხარეს იბრძოდნენ. შემდეგ ათენის I და II საზღვაო კავშირის წევრი იყო, მაგრამ ათენელებს გაუნაწიებდნენ და ელინისტურ ეპოქაში პტოლემეაიოსების დაქვემდებარებაში აღმოჩნდნენ. ძვ. წ. IV ს-ში ასკლეპიოსის სამლოცველო აიგო და მოგვიანებით მისი არეალიც გაფართოვდა. სამლოცველო დღემდე შემორჩენილია აქ რამდენიმე ტაძრისა და პავილიონის ტიპის შენობათა ნანგრევებია. სამლოცველოს ტერიტორიაზე 1900-1904 წწ. არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას აწარმოებდა რ. ჰერცოგი.

კოსი სახელგანთქმული იყო ტანსაცმლის წარმოებით. კოსური გამჭვირვალე ქსოვილები ექსპორტის საგანს წარმოადგენდა. ასევე ის ცნობილი

იყო, როგორც მიუთითებდა, რომ მისი დროისათვის კოსური ღვინო წარმატებით უწევდა კონკურენციას ლესბოსსა და ქიოსს, რომლებიც საუკეთესო ღვინის მწარმოებლად ითვლებოდნენ მაშინდელ ოიკუმენაში (იხ., Strabo, XIV, II, 19).

დ უ რ ა – ე ვ რ ო პ ო ს ი (ბერძნ. Dura-Europos) თანამედროვე კალატეს-სალიხია, ქალაქი მდ. ევფრატზე. დაარსდა ძვ. წ. 302 წ. (Rostovtzeff, 1938, გვ. 9). დურა-ევროპოსის სტატუსის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. მკვლევართა ერთი ჯგუფის აზრით, ის თავდაპირველად სამხედრო კოლონია იყო (Cohen, 1978, გვ. 78; Cumont, 1926, გვ. 291); მეორე ნაწილის მიხედვით, ქალაქის დაარსების დროიდან თუ არა, დურა-ევროპოსმა მალე პოლისის სტატუსი მოიპოვა, ხოლო სელევკიდებისა და პართელთა ბატონობის პერიოდშიც თვითმმართველობა შეინარჩუნა (Rostovtzeff, 1938, გვ. 100; Кошеленко, 1979, გვ. 94). ანტიოქოს I დროს, დურა-ევროპოსი საკუთარ პოლისურ მონეტებს ჭრიდა. პოლისის არსებობის მანძილზე, დურა-ევროპოსის მოსახლეების ძირითად კონტიგენტს ბერძენ-მაკედონელები შეადგენდნენ. ძვ. წ. 100 წლიდან პოლისი პართიის სამეფოს შემადგენლობაში აღმოჩნდა, ხოლო ახ. წ. 116 წ. მას რომაელები დაუფლნენ. ახ. წ. II-III სს-ში აქ რომაული სამხედრო შენაერთები იდგნენ. ახ. წ. 242 წ. სასანიანთა სახელმწიფოს შემადგენლობაში იმყოფებოდა. ახ. წ. 363 წლისათვის ქალაქი ნანგრევებად იყო ქცეული.

დურა-ევროპოსი არქეოლოგიურად საკმაოდ კარგადაა შესწავლილი. 1928-1936 წწ-ში აქ ჯერ ფრანგული არქეოლოგიური ექსპედიცია ფ. კიუმონის, ხოლო შემდეგ ამერიკული მ. როსტოვცევის ხელმძღვანელობით არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას აწარმოებდა. აღმოჩენილია საცხოვრებელი, საზოგადოებრივი და სატაძრო კომპლექსები, მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი კერამიკული და ლითონის ნაწარმი და სხვა ბერძნული წარწერები, მონეტები.

ნ ა გ პ ლ ი ა ს ი. საპორტო ქალაქი არგოლიდაში. პირველი დასახლება აქ მიკენის ეპოქაში დასტურდება. ის კალავრის ამფიქტიონში შედიოდა. შუა საუკუნეებში ვენეციელთა ციხე-სიმაგრე.

ოლიმპია. ზევის სალოცავი ელიდაში, ოლიმპიური თამაშების ადგილი. მითის თანახმად, პეპოსმა ეტლების შეჯიბრში პისის მეფე ენომაეზე გაიმარჯვა და ჯილდოს სახით ენომაეს ქალიშვილი ჰოპოპოდამოსი ერგო. მის საპატივსაცემოდ ეტლების შეჯიბრი დაწესდა. ზევის სალოცავი ჰერაკლემ დააფუძნა. მანვე თავისი მამის ზევის პატივსცემის ნიშნად საყოველთაო ბერძნულ თამაშებს ჩაუყარა საფუძველი. მთავარი საკულტო ნაგებობებში სალოცავის ტერიტორიაზე მდებარეობდა. უძველეს ნაგებობას განეკუთვნება

ჰერას ტაძარი (ძვ. წ. VII ს. შუა ხანებში), რომლის მხოლოდ საძირკველია შემორჩენილი. ზევსის პირველი ტაძარი აგებულია ძვ. წ. V ს-ში. დორიული სტილისაა. მიწისძვრის შედეგად დაინგრა. ოლიმპიაში აღმართული იყო მჯდომარე ზევსის ოქროს ქანდაკება ფიდიასისა. აქვე იყო ფილიპეიონი – მრგვალი ნაგებობა, რომლის აგება ფილიპე მაკედონელმა დაიწყო და ალექსანდრემ დაასრულა და თეოკოლეონი – ქურუმთა სახლი.

კ ი რ ე ნ ა – ქალაქი და ოლქი (კირენაიკა) ჩრდილოეთ აფრიკაში. ძვ. წ. 630 წ. აქ თერას კოლონისტებმა ახალშენი დააარსეს. მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრი იყო: აქ იტვირთებოდა აფრიკული საქონელი, აქედან იგზავნებოდა სილფიები, რომლებიც დიდი მოთხოვნილებით სარგებლობდნენ, როგორც სუნელი და წამლის მცენარე. კირენა იყო ერთადერთი ბერძნული კოლონია, სადაც სამეფო ხელისუფლება არსებობდა. კირენამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა სამედიცინო და ფილოსოფიური სკოლების (კალიმახე, არსტიპე, ერატოსთენე) წყალობით მოიპოვა. ძვ. წ. IV ს-ში პტოლემაიოსებმა დაიმორჩილეს, ხოლო ძვ. წ. I ს-ის დასაწყისში რომაელებმა. ახ. წ. 117 წ. იუდეველთა აჯანყების ჩახშობის შემდეგ, კირენა დაცარიელდა. შემორჩენილია ბერძნულ-რომაული არქიტექტურის ნიმუშები, მათ შორის არქაული ხანის აპოლონის ტაძრის, იმპერატორების ეპოქის თეატრისა და თერმას ნანგრევები.

კ ლ ა ზ ო მ ე ნ ე – იონიის ქალაქი მცირე აზიის დასავლეთ სანაპიროზე. კერამიკული წარმოების ცნობილი ცენტრი, ანაქსაგორეს სამშობლო.

კ ნ ი დ ო ს ი – დორიული საპორტო ქალაქი მცირე აზიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში. მან სახელი გაითქვა ექიმთა სკოლითა და აფროდიტეს ტაძრით. ძვ. წ. 349 წ. ათენელმა კონონმა, რომელიც სპარსელთა ფლოტის აღმირალი იყო სპარტული ფლოტი გაანადგურა. ქალაქში აღმართული იყო აპოლონ ტრიონიის ტაძარი.

კ უ მ ე (ლათ. Cumae) ბერძენთა უკიდურესი ჩრდილოეთის კოლონია იტალიაში, დაარსებული ქალკიდის მიერ დაახლოებ., 750 წ. კუმე რომში ბერძნული კულტურის ძირითადად კუმიდან ვრცელდებოდა. ძვ. წ. 474 წ. კუმესთან ბრძოლაში ჰიერონ I ეტრუსკებზე გაიმარჯვა. 421 წ. ქალაქი სამნიტებმა აიღეს. 338 წ. კუმელებმა რომის მოქალაქეობის სტატუსი მოიპოვეს. მოგვიანებით კუმე რომის კოლონია გახდა. შემორჩენილია აპოლონის ტაძრის, სიბილას მღვიმის თაღის ფრაგმენტები, ბერძნული ნეკროპოლი.

მ ა ნ ტ ი ნ ე ა (ლათ. Mantinea) ჩრდილო აკადიის მთავარი ქალაქი. ძვ. წ. 425-421 წწ-ში დემოკრატიული პრინციპებით იმართებოდა, რამაც სპარტასთან ურთიერთობა გაამწვავა. 418 წ. სპარტის მეფემ აგის III მანტინეასთან ბრძოლაში სასტიკად დაამარცხა მანტინიელების, არგივიანებისა და ათენელების კოალიციური ლაშქარი. 362 წ. აქ ეპამინონდემ დაამარცხა ანტიოხური კოალიცია (სპარტა, ათენი, მანტინეა). 223 წ. მაკედონიის მეფემ ანტიგონემ მანტინეა დაანგრია. მისი მოსახლეობა მონობაში აღმოჩნდა. ქალაქს ანტიგონეა უწოდა.

კოლოფონი – იონელთა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი ლიდიის რეგიონში. გადმოცემით ის პილოსელთა ანდრემონომემ დააარსა. ქალაქი ზღვიდან 3 კმ-ის დაშორებით, მდ. პაკესის სანაპიროზე მდებარეობდა. ზღვის სანაპიროზე მას საკუთარი ნავსადგური-ქალაქი ნოტიონი ჰქონდა (სურ. 1). არქაულ ეპოქაში კოლოფონი მსხვილი და აყვავებული ცენტრი იყო; წყაროები განსაკუთრებით ხაზს უსვამდნენ მის სამხედრო ძლიერებას. ასეთი ხატოვანი გამოთქმაც არსებობდა „აღებულია კოლოფონის დახმარებით“, სხვა სიტყვებით, გამარჯვებას უზრუნველყოფდა (Herod. I, 142; Strabo, XIV, 1, 3, 28; Liv., XXXVII, 26). მაგრამ ძვ. წ. VI საუკუნიდან კოლოფონმა უწინდელი მნიშვნელობა დაკარგა, რაც მეზობელი ლიდიის აგრესიას უკავშირდება. დროის გარკვეულ ეტაპზე ქალაქი გიგიესის მფლობელობაში აღმოჩნდა. შემდეგ დიდი ზარალი კრეზოსმა მიაყენა (ჰეროდ., I, 14, 16). სპარტელთა მიერ ქალაქის დაპყრობას შემდეგად მოჰყვა VI ს. მეორე ნახევრიდან კოლოფონელთა მნიშვნელოვანი ნაწილის გადასახლება სამხრეთ იტალიასა და თრაკიაში (Античная Гречия, т. 1, М., 1983, გვ. 168). ძვ. წ. V ს-ში კოლოფონი ათენის „არხეში“ შედიოდა, ხოლო 450 და 446 წწ. ათენის გარნიზონი ჩადგა და დემოკრატიული მმართველობის ფორმა დამკვიდრდა. პელოპონესის ომის დროს ქალაქი კვლავ სპარსებმა დაიკავეს (Thuc., III, 34). ცნობილია ასევე, რომ ლისიმახემ კოლოფონელები ეგესოში გადაასახლა (Paus., I, 9; VII, 3), ხოლო ძვ. წ. I ს-ში ქალაქი მეკობრეებმა მიიტაცეს (Cic. de imp. Gn. Pomp, XII, 33).

ქალაქის ეკონომიკის შესახებ მწირი ცნობები გაგვაჩნია. არისტოტელე აღნიშნავდა, რომ კოლოფონელების უმრავლესობა, ლიდიელთა შემოესევებადვე მნიშვნელოვან უძრავ ქონებას ფლობდა (Arist., Pol., IV, 3, 8). საფიქრებელია, რომ ასეტი დოვლათიანობის საფუძველი განვითარებული მიწათმოქმედება უნდა ყოფილიყო. ძველი ავტორების ცნობებით, ჯერ კიდევ არქაიკის პერიოდში კოლოფონელები თრაკიაში ოქროს მადაროებს ფლობდნენ. ძველთაგანვე

განთქმული იყო კოლონოფონური ფისი, რომელიც კანიფოლად (ლათინურად „resina Colophonina“) იწოდებოდა (Plin., NH., XIV, 25, 2). მართალია კოლოფონის „ოქროს ხანა“ ძვ. წ. VI ს-ში დასრულდა, მაგრამ ის არსებობას შემდგომ საუკუნეებშიც აგრძელებდა, როგორც „საშუალო“ ეკონომიკური მნიშვნელობის პოლისი, რაზეც მიუთითებს რომაელებისაგან მისთვის მინიჭებული იმუნიტეტის სტატუსი (Liv., XXXVIII, 39).

გარკვეულ ეტაპზე კოლოფონი დამღიან კერამიკულ ტარას აწარმოებდა. კოლოფონური კონუსურტანიანი ცილინდრული ამფორები ჯერჯერობით მცირე რაოდენობით დადასტურებულია ალექსანდრიაში, ფაიუმში ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ქალქებში – გორგიპიაში, ოლივიაში, ელიზავეტის ნაქალაქარზე (იხ., Монахов. 1990, გვ. 99-105).

მ ე გ ა რ ა – სავაჭრო ქალაქი შუა საბერძნეთში. ათენის კონკურენტი ათენის მიერ კ. სალამინის დაპყრობის შემდეგ (600 წ.), მისი სავაჭრო მნიშვნელობა შემცირდა. ძვ. წ. 432 წ. ათენის სახალხო კრების გადაწყვეტილებით, მეგარელ ვაჭრებს ათენსა და მის მოკავშირე პოლისებში პროდუქციის გაყიდვა აეკრძალა (ე.წ. მეგარის პსეფიზმი). ეს პელოპონესის ომის გაჩაღების ერთ-ერთი მიზეზი იყო.

მ ე ტ ა პ ი ნ ტ ი (ბერძნ., Metapontion) ქალაქი ტარენტუმის სანაპიროზე, აქაველების დაარსებული ძვ. წ. VII ს-ის დასაწყისში. შემორჩენილია ანტიკურობის დანგრევეები, მათ შორის ძვ. წ. VI ს დასასრულს ჰერას ტაძარი.

მ ი ლ ა ს ი – ქალაქი სიცილიის ჩრდილოეთ სანაპიროზე. მესანიის კოლონია. ის დააარსეს ძვ. წ. 716 წ. პირველ პუნიკური ომის დროს რომაელების სექსტუს პომპეუსის ესკადრა.

ელინისტურ ეპოქაში ხმელთაშუაზღვისპირეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი ცენტრი იყო. ძვ. წ. 408 წ. კუნძულზე განლაგებული სამი დამოუკიდებელი პოლისი გაერთიანდა და ახალი ქალაქი – როდოსი დააარსეს. როდოსმა აღმავლობას ძვ. წ. IV-III სს-ში მიაღწია. ელინისტურ ეპოქაში როდოსის სახელმწიფო მთელ კუნძულს და მზირე აზიის ხმელეთის ზოგიერთ ტერიტორიას მოიცავდა. მის შესახებ სტრაბონი წერდა: „ნავსადგურის, გზების, კედლების და სხვა ნაგებობების მხრივ, ის იმდენად გამოირჩევა დანარჩენი ქალაქებისაგან, რომ მე არ შემიძლია დავასახელო მისი თანასწორი თუ მასზე უკეთესი“.

რ ო დ ო ს ი – დაარსდა ძვ. წ. 408-407 წწ-ში. არისტოტელეს ცნობით, სასჯელის თავიდან აცილების მიზნით, „ცნობილი ადამიანები აჯანყდნენ

ხალხის წინააღმდეგ“ (პოლიტ. II, გვ. 16). კომენტარი: როდოსი აჯანყდა დემოკრატიის წინააღმდეგ, რის შედეგად როდოსიდან გააძევეს ათენელები და მათი მომხრენი.

როდოსი ელინისტური სამყაროს არა მარტო მსხვილი ეკონომიკური და პოლიტიკური, არამედ მხატვრული ხელოსნობის ცენტრი იყო. აქ დაფუძნდა და განვითარდა სკულპტორთა განსაკუთრებული სკოლა. ქვეყნიერების შვიდ საოცრებათაგან ერთ-ერთად ითვლებოდა „როდოსის კოლოსი“ – მზის ღმერთის პელიოსის ბრინჯაოს გიგანტური ქანდაკება, რომლის სიმაღლე 30 მეტრს აღწევდა. ის ძვ. წ. 276 წ. შექმნა ლისიპეს მოწაფე ხარესმა. ქანდაკება ნავსადგურს ამშვენებდა და ერთდროულად შუქურის მოვალეობასაც ასრულებდა. ძვ. წ. 220 წ. ძლიერი მიწისძვრის შედეგად კოლოსი დაინგრა და აღარ აღდგენილა.

ქალაქი განლაგებული იყო მრგვალი ყურის გარშემო, როგორც „თეატრი ორხესტრას გარშემო“. ქალაქს ორი ნავსადგური – სავაჭრო და სამხედრო ჰქონდა. სამხედრო ნავსადგური გულმოდგინედ იყო დაცული, ვინაიდან როდოსელები სამხედრო გემებზე ახალ ტექნოლოგიებს ინახავდნენ.

როდოსის აყვავება მნიშვნელოვნად განპირობებული იყო მისი ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობით. ის დასავლეთ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის გზაჯვარედინზე მდებარეობდა. როდოსი აქტიურ საზღვაო ვაჭრობას ეწეოდა. მისი მასშტაბები დასტურდება როდოსული დამღიანი ამფორების აღმოჩენით ანტიკური სამყაროს ყველა რეგიონში. როდოსის ექსპორტს შეადგენდა ძირითადად მარცვლეული, ხშირად ეგვიპტური წარმომავლობის, ღვინო და ზეთისხილი. ეპიგრაფიკული მონაცემებით, როდოსზე ყოფილა იარაღის მრავალრიცხოვანი სახელოსნოები, რომელთა ნაწარმი უცხოეთის ქვეყნებში გაჰქონდათ. ძვ. წ. 165 წ. რომის სენატში ცხარე დებატების დროს გაირკვა, რომ როდოსის ნავსადგურით სარგებლობისათვის, როდოსელთა წლიურმა შემოსავალმა 1 მლნ. დრახმა შეადგინა.

როდოსი საერთაშორისო ვაჭრობის განვითარებას ხელს უწყობდა. მან გამოაცხადა „ზღვევების თავისუფლება“. ამ პრინციპს ის ერთგულად იცავდა. როდესაც ბიზანტიამ შავიზღვისპირეთის სრუტეებით სარგებლობისათვის ბაჟი დააწესა, როდოსმა ბიზანტიას ომი გამოუცხადა. როდოსის მოქალაქეებს მთელ რიგ ქალაქებში უბაჟო ვაჭრობის უფლება ებოძათ. ეს იმით იყო განპირობებული, რომ როდოსს პურის ფასი არ გაეზარდა. მთელ რიგ ზღვისპირა ქალაქებში ფუნქციონირებდა როდოსელთა ტრაპეზიტების (ბანკირების) ოფისები. როდოსი

შეუპოვრად ებრძოდა მეკობრეებს. მისი სამხედრო ფლოტი ხმელთაშუაზღვისპირეთში ერთ-ერთი უძლიერესი იყო. ძვ. წ. 250 წლიდან როდოსული ფლოტი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში საკაბოტაჟო ნავიგაციის უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდა. როდოსზე შეიქმნა სპეციალური „საზღვაო სამართალი“, რომელიც რომაელებისა და ბიზანტიელების წყალობით ჩვენს დრომდე მოაღქია.

როდოსის სიმდიდრის წყაროს წარადგენდა ასევე მისი სამფლობელოები მცირე აზიაში. როდოსზე მძიმე გადასახლებებს იხდიდა, ქალაქებში როდოსის სამხედრო შენაერთები იდგნენ.

როდოსში ოლიგარქიული წყობა იყო. როდოსი კავშირებში გაერთიანებას გაურბოდა. ამავე დროს ის ფაქტობრივად კონკრეტულ მომენტში ორიენტირებული იყო ძლიერ პოლიტიკურ ძალაზე. თავდაპირველად მას მჭიდრო კონტაქტების ჰქონდა ეგვიპტესთან, ხოლო შემდეგ ის რომის საიმედო პარტნიორი გახდა. მაგრამ რომსა და როდოსს შორის ურთიერთობა გაუარესდა. რომის რესპუბლიკისა და მაკედონიის მეფის – პერსეუსის დაპირისპირების დროს, რომაელთა აზრით, როდოსმა არასაკმარისი ღლიალობა გამოიჩინა. და ამიტომაც როდოსელები სასტიკად დაისაჯნენ. რომმა როდოსელებს მცირე აზიის სამფლობელოები წაართვა, გარდა ამისა, დელოსი „თავისუფალ ნავსადგურად“ გამოაცხადა, როდოსის მნიშვნელობა მკვეთრად შემცირდა.

დ ე ლ ო ს ი (ბერძნ., Delos) თანამედროვე დილოსი. ეგეოსის ზღვის კუნძული, კიკლადების არქიპელაგის ცენტრში მდებარეობდა. მითების თანახმად, ლატონმა აქ გააჩინა აპოლონი და არტემიდე. დელოსზე აპოლონის კულტი იყო პოპულარული. ის ბერძნული ამფიქტიონის მნიშვნელოვან ცენტრად ითვლებოდა. ძვ. წ. 491 ქმენიანთა იმპერიის სისტემაში აღმოჩნდა. სპარსელთაგან განთავისუფლების შემდეგ, ძვ. წ. 478-477 წწ-ში ათენის საზღვაო კავშირის წევრი ხდება. ალიანსის ხაზინა დელოსზე განთავსდა. ძვ. წ. 425 წ. ათენელებმა კუნძულზე დააწესეს დელიური თამაშები, რომლებიც ოთხ წელიწადში ერთხელ იმართებოდა. ათენელთა ბატონობისაგან განთავისუფლების შემდეგ, ძვ. წ. 314 წლიდან საბერძნეთის კუნძულების კავშირის ცენტრი გახდა.

ძვ. წ. 166 წ. დელოსი „თავისუფალ ნავსადგურად“ გამოცხადდა, რამაც მის ძლიერებასა და განვითარებას ხელი შეუწყო. სტრაბონის ცნობით, „თუმცა დელოსი გახდა სახელგანთქმული, მაგრამ მისი დიდება გაიზარდა, როდესაც

კორინთო დაინგრა. ვაჭრები დელოსში ბაუებს არ იხდიდნენ. მათ იზიდავდათ დელოსის მოხერხებული ნავსადგური“.

დელოსის ეკონომიკის ძირითად სექტორს აპოლონის ტაძრის მეურნეობა წარმოადგენდა. ტაძრის ქონებას შეადგენდა მამულები, ასევე შენობა, რომელიც არენდით (სასტუმროები, საცხოვრებელი სახლები, სახელოსნოები) გაიცემოდა; არენდის ხანგრძლივობა ჩვეულებრივ ხუთი წელი იყო. ტაძრის შემოსავლის გაზრდის მიზნით, მისი ადმინისტრაცია ახალ შენობებს აგებდა. ძვ. წ. II ს-ის 60-იან წლებში ტაძრის მფლობელობაში იყო 30 სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობები. ტაძრის შემოსავალი იზრდებოდა, ასევე შემოწირულებებით, რომლებიც მთელი ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან უპირატესად მეფეებისაგან იგზავნებოდა. შემოწირულობებს შეადგენდნენ ძვირფარი ლითონის ქანდაკებები, ჭურჭელი. საკულტო საგნები. ისინი ინახება დანომრილ თაროებზე, ყოველწლიურად ხდებოდა მათი ინვენტარიზაცია. მონეტები ინახებოდა ჭურჭელში. თითოეულ ჭურჭელს ერთვოდა ეტიკეტი, სადაც მონეტების რაოდენობა იყო მითითებული.

დამოუკიდებლობის პერიოდში, კუნძულზე უცხოელი ვაჭრების მოზღვავება შეინიშნებოდა. მათი რიცხვი ათენელთა ბატონობის დროს განსაკუთრებით გაიზარდა. უცხოელებს კუნძულზე მიწისმფლობელობის უფლება არ ჰქონდათ. ისინი პოლიტიკური უფლებებითაც არ სარგებლობდნენ. მაგრამ, მათი ეკონომიკური პოტენციალი ისეთი დიდი იყო, რომ ათენის ხელისუფლებაზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენდნენ. უცხოელი ვაჭრები „საძმოებში“ ერთიანდებოდნენ. ასეთი საძმოების ცენტრი იყო ტაძარი. ვაჭრობდნენ სურნელოვანი ზეთით, სპილოს ძვლით, რომლებიც სირიულ-ფინიკიური და ალექსანდრიის ნავცსადგურებიდან შემოდის. ცნობილია, მაგალითად, ის რომ დელოსის გზით მარცვლეულის ტრანსპორტირება ხდებოდა მაკედონიაში, ხოლო აქედან იცვლებოდა ხე-ტყეზე და ფისზე. მაგრამ მალე ვაჭრობის მთავარი ობიექტი მონები გახდნენ. სტრაბონი წერს: „სწორედ დელოსს შეეზღო ერთ დღეში მიედო და გაეყიდა ათასობით მონები. აქედან წარმოსდგა ცნობილი ანდაზა: „ვაჭარო შეჩერდი და დაცალე ხომალდი, ყველაფერი გაყიდულია“. ამის მიზეზი იყო ის, რომ კართაგენისა და კორინთოს განადგურების შემდეგ, რომაელები გამდიდრდნენ და მონათა დიდ რაოდენობას საჭიროებდნენ. ძვ. წ./ 130 წ. დელოსელი მონების დიდი მდელვარება მოხდა.

კუნძულის აღმავლობა სამშენებლო სფეროში გამჟღავნდა. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა შესანიშნავად მოწყობილი ნავსადგურის,

საწყობების, ტაძრების, საცხოვრებელი ნაგებობების, აგორის ნაშთები. საცხოვრებელი და საზოგადოებრივი დანიშნულებს ნაგებობები მოზაიკით იყო მორთული.

ძვ. წ. 88 და 69 წწ-ში პონტოს მეფემ მითრიდატე VI ეგპატორმა დაარბია, რის შემდეგაც მისი ტერიტორიის დიდი ნაწილი გაუკაცრიელდა. შემდგომში ის ღრმა ეკონომიკურმა კრიზისმა მოიცვა, ვინაიდან ძვ. წ. 30 წლიდან აღმოსავლეთის მთავარი სავაჭრო ცენტრი ალექსანდრია გახდა.

დელოსი არქეოლოგიურად საკმაოდ კარგადაა შესწავლილი. ფრანგმა არქეოლოგებმა, აქ გამოავლინეს აპოლონის საკურთხეველი სამი დორიული ტაძრითურთ, რომლებიც ძვ. წ. VI ს-ში ჩანს ნაგები. ტაძრების გაყოებაზე განლაგებული ყოფილა გალერეა და მცირე ტაძარი. საკურთხეველის გარეთ დაფიქსირდა ბაზრის მოედანი, ტაძარი და თეატრი. ლატონის ტაძარსა და წმინდა ტბის შემაერთებელი გზის გასწვრივ აღმართული ყოფილა ძვ. წ. VI ს-ის ლომების მასიური ქანდაკებები. ელინისტური ხანის მრავალრიცხოვან ნაგებობათა შორის გამოირჩევა ძვ. წ. II ს-ის ე.წ. „დელფინის სახლი“.

ს ი რ ა კ უ ზ ი – სიცილიის ქალაქთა გაერთიანების დედაქალაქი. ბერძნულ-აღმოსავლური დედაქალაქების წარმოქმნის შემდეგაც მნიშვნელოვან ცენტრად რჩებოდა. ციცერონი მას ბერძნულ ქალაქთა შორის დიდ და ლამაზ ქალაქად მოიხსენიებდა (Cic., in cerr, Secund, IV, 52); ელინისტურ ეპოქაში, სირაკუზში და საერთოდ სიცილიის ქალაქებში მეცნიერებამ და ტექნიკამ მაღალ დონეს მიაღწია. პიერონ სირაკუზელმა ხომალდი-ვილა ააგო.

ს ი ბ ა რ ი ს ი – სტრაბონის მიხედვით, მისი ტერიტორია 50 სტადიუმს (9,35 კმ.) აღემატებოდა. (Strabo., VI, 1, 13), ხოლო მოსახლეობა ფსევდო სკიმნოსის (Ps. Skumn, 341) თანახმად 100 ათასს, სტრაბონისა (VI, 1, 13) და დიოდორე სიცილიელის მიხედვით (Diod, X, 23) 300 ათასს შეადგენდა. ქალაქი კეთილმოწყობილი იყო. ჰქონდა რაციონალური საირიგაციო სისტემა (Fr., Lenormant. 1881, I, გვ. 261). ქალაქში არსებობდა თერმები, საზოგადოებრივი დანიშნულების შენობები; ქალაქის ქუჩები მცხუნვარე მზისაგან ფარდულებით იყო დაცული. ეკოლოგიური ვითარების გაუმჯობესების მიზნით, ხელოსნური საწარმოები ქალაქის გარეუბანში იყო გადატანილი. სიბარიტელები კომფორტულად ცხოვრობდნენ. მათ ქალაქგარეთ, ზაფხულის ცხელ დღეებში დასვენებისათვის, ხელოვნური მღვიმეები ააშენეს.

ჰალიკარნასი (ბერძნ. Halikarnassos), თანამ., ბოდრუმი. დორიელთა დიდი ქალაქი მცირე აზიის სამხრეთ-დასავლეთ სანაპიროზე. ძვ. წ. XII ს-ში

არგოლიდელმა კოლონისტებმა დააარსეს. ჰეროდოტეს სამშობლო 560-548 წწ-ში ლიდიელთა მფლობელობასი იმყოფებოდა. შემდეგში უცხო ხელისუფლების (სპარსეთი, ათენი, სპარტა, რომი) მორჩილებაში იყო. ბერძენ-სპარსელთა ომის დროს პალიკარნასის მმართველი არტემიზიას I სპარსელთა მოკავშირე იყო. ლიგდამიდეს ტირანობის დროს, პალიკარნასი შეეცადა დემოკრატიული მმართველობა დაემყარებინა. 454 წ. ათენის საზღვაო კავშირში შედიოდა. ქალაქმა მნიშვნელოვან წარმატებას მუფე მავსოლის (გარდ. 353) და მისი მეუღლის არტემიზიას II დროს მიაღწია. აქ იყო მსოფლიოს ერთ-ერთი საოცრებათაგანი მავსოლეუმი. 333 წ. ალექსანდრე მაკედონელის ბრძანებით ქალაქი დაანგრეს. ამიერიდან ქალაქმა დაკარგა პირველადელი მნიშვნელობა.

მ ი ტ ი ლ ე ნ ა – კუნძულ ლესბოსის პოლიტიკური ცენტრი. ათენის საზღვაო კავშირი შედიოდა. ძვ. წ. 428 წ. ათენის სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის დატოვების მცდელობის გამო, ათენელებმა (პერიკლემ) ქალაქი დაიკავეს და მემპოხეები სასტიკად დასაჯეს. მნიშვნელოვანი კულტურული ცენტრი იყო. აქ მოღვაწეობდნენ ალკეოსი და სპაფო.

ქ ი ო ს ი – იონიური საბერძნეთის ერთ-ერთი უდიდესი სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრი. ქიოსი შავიზღვისპირეთის ბაზარზე ღვინის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო აქტიური მიმწოდებელი იყო. ქიოსში მზადდებოდა ასევე სხვადასხვა ტიპის ამფორები. ანტიკურ ავტორთა ცნობებით, პირველად შავი ღვინო აქ ჩამოასხეს. ძვ. წ. VII ს-დან II ს-მდე, ქიოსური ამფორები დადასტურებულია მაროკოდან შავი ზღვის სანაპიროებამდე. ამ ცენტრის ამფორების რიცხოვრივი შედარება როდოსისა და კნილოსის ამფორებთან გვაგარაუდებინებს, რომ ამ ცენტრის ღვინო საკმაოდ ძვირი იყო.

ქიოსის პროდუქციის იმპორტი კოლხეთში ძვ. წ. VII ს-ის დასასრულსა და VI ს-ის დასაწყისიდან იწყება, მაგრამ მას ჯერ კიდევ არა აქვს რეგულარული ხასიათი. ძვ. წ. VI ს-ის შუა ხანებიდან შეინიშნება ქიოსის ინტენსიური სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა კოლხეთთან.

ო ლ ი ნ თ ო ს ი – ქალაქი ქალკიდაში, ძვ. წ. 4332 წლიდან ქალკიდის კავშირის ცენტრი. ძვ. წ. 379 წ. სპარტელებმა აიღეს. 349-348 წწ-ში ფილიპე II დაანგრია. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილია მდიდრული საცხოვრებელი სახლები, რომლებიც დაგეგმარებული იყვნენ ჰიპოპოდამური სისტემით.

პ ლ ა ტ ე ა – ბეოტის ქალაქი, კითერონის მთის ძირას. ძვ. წ. 479 წ. ბერძნებმა პავსანიასის მეთაურობით მარდონიოსის სპარსული არმია გაანადგურეს. საბოლოოდ თებელემა დაანგრეს.

პ ო ტ ი დ ე ა – ქალაქი ხილკიდიკის დასავლეთში. კორინთოს სავაჭრო კოლონია დაარსებული დაახლ. ძვ. წ. 600 წ. მის მიერ ათების საზღვაო კავშირის ერთ-ერთი საბაზი გახდა. 316 წ. ქალაქი კასანდრემ განაახლა და ეწოდა კასანდრია.

ტარენტუმი – (ლათ., Tarent, ბერძნ. Taras, იტალ., Taranto) ქალაქი ნავსადგური სამხრეთ იტალიაში. ტარენტუმი ჯერ კიდევ მიკენის ეპოქაში ჩანს დასახლებული. ძვ. წ. 708 წ. სპარტელებმა დააარსეს. ტარენტუმი განთქმული იყო კერამიკულ ნაწარმითა და საფეიქრო წარმოებით. ძვ. წ. IV ს-ში პოლისი განვითარების კულმინაციას აღწევს. არხიტე ტარენტელი დროს (ფილოსოფოსი, პითაგორელი იყო), ტარენტუმი იტალიის ბერძნულ ქალაქთა კავშირის მეთაური ხდება; ძვ. წ. 272 წ. რომის მოკავშირეა. 219-208 წწ. ჰანიბალი ფლობდა. ძვ. წ. 123 წ. ტარენტუმი რომის კოლონიად გამოცხადდა. ახ. წ. VI ს-ში ბიზანტიის ქალაქად გადაიქცა. დღემდე შემორჩენილია ფორუმის, თეატრის, მუსეონის ნანგრევები. დღესაც ფუნქციონირებს ძველი წყალმომარაგების სისტემა („აკვედუკი“).

მ ი ლ ე ტ ი (ბერძნ., Miletos) ევსევის ქრონიკის თანახმად, ის 1087 წ. დაარსდა. მისი მეტროპოლისის შესახებ ანტიკურ ავტორთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. ჰეროდოტეს ცნობით, მილეტი ათენის კოლონიად ითვლებოდა (V, 97); სტრაბონის მიხედვით კი ის კარიელების ახალშენი ყოფილა (XII, 8, 5). მილეტი სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მდ. მეანდროსის შესართავთან, ლატმოსის ყურის პირას მდებარეობდა. ის გაშენებული იყო კონცხზე, რომელსაც ოთხი ნავსადგური ჰქონდა და დაცულნი იყვნენ კუნძულებით: ლიდეთი, დრომისკოთი და პერნეთი. მილეტში განვითარებული იყო ხელოსნობა, კერძოდ კერამიკული წარმოება, სოფლის მეურნეობა, მეტადრე მეცხვარეობა. მილეტის ეკონომიკური ძლიერების საფუძველს მაინც ვაჭრობა შეადგენდა. აქ იჭრებოდა მონეტები. ანტიკური ტრადიცია მილეტს 80 თუ 90 კოლონიის დაარსებას მიაწერს. მრავალი მათგანი მდებარეობდა შავი ზღვისპირეთის სტრუქტურებსა და სანაპირო (აბიდოსი, კარდია, სინპე, ოლვია, პანტიკაპეონი).

ძვ. წ. 600 წ. თრასიბულეს ტირანობის დროს მილეტი ეკონომიკური და კულტურული განვითარების ზენიტს აღწევს. ქალაქი ადრებერძნული

ფილოსოფიის კერად ითვლებოდა. ე.წ. „ნატურ-ფილოსოფიის კოლოსები – თალესი, ანაქსიმანდრე და ანაქსიმენი მილეტელები იყვნენ. მილეტელებივე იყვნენ ცნობილი ლოგოგრაფოსები – ჰეკატე, კადმოსი და დიონისე.

ძვ. წ. 500 წ. მილეტი ტირან არისტაგორეს მეთაურობით სათავეში ედგა სპარსელების წინააღმდეგ იონიის ქალაქთა აჯანყებას, რომელსაც 494 წ. ირანელები სასტიკად ახშობდნენ და მილეტს მიწასთან ასწორებდნენ. ქალაქი ნანგრევებისაგან აღდგა მიკალესთან (479 წ.) ბერძენთა გამარჯვების შემდეგ. პელოპონესის ომის დროს, მილეტი ხან ათენის, ხან კი სპარტის მხარეზე იბრძოდა. მმართველობის ფორმაც (დემოკრატია, ოლიგარქია) ხშირად იცვლებოდა. ძვ. წ. 387 წ. კარიის მეფის მავსოლის დამოკიდებულებაში აღმოჩნდა. 334 წ. ალექსანდრე მაკედონელმა დაიპყრო.

ელინიზმის ეპოქაში მილეტის მოსახლეობა 70-100 ათასს შეადგენდა. ეს იყო დიდი ქალაქი, სადაც აღმართული იყო მრავალრიცხოვანი ქანდაკებები, საცხოვრებელი სახლები კოლონადებითა და პორტიკებით. ქალაქში იყო რამდენიმე ბაზარი. ჩრდილოეთის ბაზარი ოთხკუთხა ფორმის იყო, ორსართულიანი იონური პორტიკით. დასავლეთის ბაზრის მოედანი 15 ათას კვ. მ-ს მოიცავდა. მას აღმოსავლეთით ემიჯნებოდა 78 სავაჭრო პუნქტები – დუქნები, საწყობები, ოფისები. რომის იმპერიის ეპოქაში, განსაკუთრებით, ახ. წ. II ს-ში ქალაქი სავაჭრო და კულტურული ცენტრის მნიშვნელობას ინარჩუნებდა.

1899-1914 წწ-ში გერმანელმა არქეოლოგებმა გამოითვალეს ელინისტური და რომაული ეპოქების ტაძრების, საცხოვრებელი და საზოგადოებრივი დიანიშნულების ნაგებობათა ნაშთები.

ა მ ი ს ო ს ი (Amisos) მდებარეობდა სამხრეთ შავიზღვისპირეთში. მისი დააარსების შესახებ ძველ დროში აზრთა სხვადასხვაობა იყო. სტრაბონის ცნობით, მისი პირველ მოახალშენნი მილეტელები იყვნენ, ხოლო მესამე ათენელები თუ ვინ იყვნენ მეორე მოახალშენნები ჯერჯერობით დაუდგენელია. ფსევდოსკიმნოსი ფოკეელთა კოლონიად მიიჩნევა (Ps-Skumn., 917). თანამედროვე მკვლევარები უპირატესობას სტრაბონის ცნობას ანიჭებენ (Ehrhardt, 1983, გვ. 58-60).

ამისოს დაარსების თარიღად ძვ. წ. V ს-ის შუა ხანები, დაახლ., ძვ. წ. 560 წ. ითვლება; ამისოსი ლოკალიზდება თანამედროვე ქალაქ სამსუნის დასავლეთით, ყარა სამსუნის ტაფობზე.

ამისოსი ძვ.წ. VI-I სს-ში შავიზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი სამრეწველო-სავაჭრო ცენტრი იყო. აქ დიდი რაოდენობით იჭრებოდა მონეტები, რომლებიც მთელ შავიზღვისპირეთი, მათ შორის კოლხეთშიც ცირკულირებდნენ. ძვ. წ. II ს-ში ამისოსი პონტოს სამეფოს II-ის დამარცხების ცენტრი იყო. პონტოს მეფის კარნაკე II-ის დამარცხების შემდეგ, ძვ. წ. 47 წ. გაიუს იულიუს ცეზარმა ამისოს „Civitas liberta“-ს, თავისუფალი ქალაქის სტატუსი მიანიჭა (Dio Cas., X I, 64).

ამისოსში სტაციონალური არქეოლოგიური გათხრები არ ჩატარებულა. ეპიზოდური ხასიათის გათხრების შედეგად აღმოჩენილია ძვ. წ. VI ს-ის ბერძნული არქიტექტურული ტერაკოტის ნიმუში, ფრიგიული კერამიკის ფრაგმენტები, ძვ. წ. IV ს-ის თიხის ფიგურიანი ვაზები, ტერაკოტები, ბრინჯაოს რელიეფი, ახ. წ. 63-65 წწ. ბერძნული წარწერები და სხვ.

ბ ი ზ ა ნ ტ ი ა – (ბერძ., ბიზანტიუმი ახლ., სტამბული, ისტამბული) ქალაქი თრაკიის ბოსფორის სანაპიროზე. მნიშვნელოვან პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ როლს ასრულებდა. მეგარიელმა კოლონისტებმა ძვ. წ. 660 წ. დააარსეს. ძვ. წ. VI ს-ის დასასრულიდან 478 წლამდე სპარსელებს ეკავათ. ძვ. წ. V ს-ის შუა ხანებში ათენის საზღვაო კავშირის შემადგენლობაში შედიოდა. სამჯერ გამოვიდა მისი სისტემიდან. 378 წ. ათენის მეორე საზღვაო კავშირის წევრი გახდა. 340 წ. ფილიპე II მაკედონელის არმიის ალყას გაუძლო. ქერონეას ომის შემდეგ ავტონომია შეინარჩუნა. ძვ. წ. IV ს-ში ქალაქი აღმავლობის გზაზე იდგა; ძვ. წ. I ს-ში რომის სახელმწიფოს შემადგენლობაში აღმოჩნდა. ამ დროს ის ვაჭრობისა და ხელოსნობის ცენტრი ხდება. ახ.წ. 330 წ. კონსტანტინე I-ის განკარგულებით მას ეწოდა კონსტანტინოპოლი და ბიზანტიის იმპერიის დედაქალაქად გამოცხადდა. 1453 წ. თურქებმა აიღეს და ამიერიდან მას ისტამბული ეწოდა.

ა პ ო ლ ო ნ ი ა (Apollonia) მდებარეობა დასავლეთ შავიზღვისპირეთში. მილეტის კოლონია. ძვ. წ. VII ს-ის ბოლოს ოიკისტუს ანაქსიმანდრემ დააარსა. ლოკალიზება ბულგარეთში, ბურგასის ყურის სამხრეთით „წმინდა კირიაკის“ კუნძულზე. ძვ. წ. V ს-ში ათენის საზღვაო კავშირის წევრი იყო. აპოლონია არქეოლოგიურად კარგადაა შესწავლილი. აღმოჩენილია ძვ. წ. VII-I სს-ის ტერაკოტული ქანდაკებები, ოქროსა და ვერცხლის სამკაულები, დამღიანი კრამიტები, ამფორები, პითოსები, კანთაროსები და სხვ., მცირე აზიის საქალაქო მონეტები. ძვ. წ. V საუკუნიდან აპოლონია საკუთარ მონეტებს ჭრიდა. რომაული ხანის მასალები აპოლონიაში ჯერჯერობით არ დადასტურებულია.

ჰერაკლეა (Heraclea) მდებარეობდა სამხრეთ შავიზღვისპირეთში, ბიოვინიაში, მარიანდინების ქვეყანაში. ქსენოფონტისა და არიანეს ცნობით, მეგარელებმა დააარსეს (Xenoph., Anab., VI, 2, 1; Arr., PPE, 18); ფსევდო-სკიმნოსის მოწმობით, ჰერაკლეა დააარსეს ბეოტიელებმა და მეგარელებმა (Ps. – Scumn, 973), ხოლო პავსანიასის თანახმად, ტანაგრელთა კოლონიაა (Paus., V, 26, 7). სტრაბონი მას მიღეტელთა კოლონიად მიიჩნევს (Strabo., XII, 3, 4). მკვლევართა აზრით, ჰერაკლეს მეტროპოლისი იყო მეგარა და კოლონისტთა ძირითად კონტიგენტს მეგარელები შეადგენდნენ (Ruge, RE, Bd, VIII, 1, გვ. 433, Hind, 1969, გვ. 84). ქალაქის დაარსების თარიღად ძვ. წ. 559-547 წწ. ითვლება Hind, 1969, გვ. 85). ახ. წ. I-III სს-ში ჰერაკლეა მეტროპოლისადაც იწოდებოდა (Ruge, RE, Bd, VIII, 1, 1912, გვ. 433-434).

ჰერაკლეა ლოკალიზდება თანამედროვე ქალაქ ერეგლის ადგილას (Danoff, RE, IX, 1962, გვ. 19; Hind, 1969, გვ. 80).

ჰერაკლეელებმა მკვიდრი მოსახლეობა – მარიანდინები დაიქვემდებარეს და მათი ტერიტორიაც შემოიერთეს. მარიანდინები ბერძენ კოლონისტებს გადასახადს ნატურით უხდიდნენ. ჰერაკლეს მოქალაქეები ქალაქგარეთ სასოფლო-სამეურნეო ტერიტორიებს ფლობდნენ და მათ თვითონვე ამუშავებდნენ. ჰერაკლეელები დიდი რაოდენობის ღვინოს აწარმოებდნენ და ნამატი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში გაჰქონდათ. ღვინის ექსპორტი მოითხოვდა კერამიკულ ტარას, რომელსაც ჰერაკლეაში მრავალრიცხოვანი სახით აწარმოებდნენ. ჰერაკლეაში განვითარებული იყო ასევე გემთმშენებლობა, ლითონდამუშავება და საფეიქრო წარმოება.

ძვ. წ. IV ს-ში ჰერაკლეა მსხვილი სავაჭრო ცენტრი ხდება აქედან პროდუქცია ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის გზით, ბალკანეთის საბერძნეთში იგზავნებოდა. შავ ზღვაზე ჰერაკლესა და სინოპეს შორის ეკონომიკურ-პოლიტიკური გავლენის სფეროების გამიჯვნა მოხდა. ჰერაკლეს გავლენის ორბიტასი მოექცა ყირიმის ნახევარკუნძული და დასავლეთ შავიზღვისპირეთის სამხრეთი რეგიონის ქალაქები – აპოლონია, მესემბრია, კალატისი. ჰერაკლეს მკვიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტები აკავშირებდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთთანაც. ჰერაკლეს ელინისტური და რომაული პერიოდის ამფორები მრავლადაა დადასტურებული ბიჭვინთაში, სოხუმში, ოჩამჩირესა და ეშერაში. ჰერაკლემ ჩრდილოეთ და დასავლეთ შავიზღვისპირეთში ხერსონესი და კალატირი დააარსა. ძვ. წ. V-IV სს-ში მას მკვიდრო პოლიტიკური ურთიერთობა აკავშირებდა ფეოდოსიასთან, რომელსაც ბოსფორის მეფეების

წინააღმდეგ ბრძოლაში ეხმარებოდნენ. ძვ. წ. 380 წ. ჰერაკლემ ბოსფორელთა მიერ ალყაშემორტყმული ფეოდოსის დასახმარებლად პროკიანტიოდატვირთული 40 გემი გააგზავნა.

ძვ. წ. V-IV სს-ში ჰერაკლიაში სამხედრო-სამიწათმოქმედო ატისტოკრატიასა და დემოსს შორის დაპირისპირება არსებობდა. თავიდან ძალაუფლება ოლიგარქოების ხელში აღმოჩნდა. მათ ბატონობას 600 წევრისაგან შემდგარი საბჭო ახორციელებდა. ჰერაკლე ათენის პირველი საზღვაო ალიანსის წევრი გახდა. ძვ. წ. V ს-ის დასასრულს დემოკრატიული მოძრაობა გაძლიერდა. ძვ. წ. 424 წ. ჰერაკლემ ათენის საზღვაო კავშირი დატოვა. დემოკრატიული მოძრაობის შერბილების მიზნით, ოლიგარქოებმა თავრიდის ხერხონესი დააარსეს, მაგრამ სოციალური კონგრონტაცია გაამწვავა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის პოლისებში არსებულ კონფლიქტებში მონაწილეობად. სოციალური პრობლემების მოუგვარებლობამ ხელი შეუწყო ტირანიის დამყარებას. ძვ. წ. 364 წ. ჰერაკლეს ტირანი კლეარხოსი გახდა. მან 600 საბჭო დაითხოვა. საბჭოს წევრთა ერთი ნაწილი სიკვდილით დასაჯა, ხოლო მეორენი პოლისიდან გააძევა. კლეარხოსმა მონებს თავისუფლება და მოქალაქეობა უბოძა; საკალო კაბალა გააუქმა, მიწები ღარიბებს გაუნაწილა. კლეარხოსმა ძალაუფლების განმტკიცების მიზნით, თავი ზევსის შვილად გამოაცხადა. კლეარხოსის ავტოკრატიული მმართველობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. იგი ძვ. წ. 352 წ. მოკლეს, მაგრამ ჰერაკლეაში ტირანია მყარი აღმოჩნდა. ტირანი კლეარხოსის ძმა სატიროსი ხდება, მისი გარდაცვალების შემდეგ ტიმოთეოსი და დიონისე. ჰერაკლეს ტირანების გაქნილი პოლიტიკოსები აღმოჩნდნენ, მათ მეგობრული ურთიერთობა დაამყარეს სპარსელ სატრაპებთან და ადგილობრივ დინასტიებთან. ჰერაკლემ მცირე აზიასა და შავიზღვისპირეთში საერთაშორისო ავტორიტეტი შეინარჩუნა. ის ძვ. წ. 280 წ. „ჩრდილოეთ ლიგის“ აქტიური წევრი ხდება (Саприкин, 1985, გვ. 46-57), მაგრამ ის მალე ძვ. წ. 278 წ. დაიშალა. ამ დროიდან ჰერაკლეა სუსტდება და შავიზღვისპირეთში პოზიციებსაც კარგავს.

ჰერაკლეა – ერგლიში გეგმაზომიერი არქეოლოგიური გათხრები არ ჩატარებულა. აქ სხვადასხვა დროს აღმოჩნდა ძვ. წ. V ს-ის იონიური მარმარილოს ქანდაკების ფრაგმენტი, ძვ. წ. VI-I სს-ის ადგილობრივი და იმპორტული ამფორები, II-III სს-ის ბერძნული წარწერები და სხვ.

ს ი ნ ო პ ე (Sinope) სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი სამრეწველო-სავაჭრო პოლისი. ძვ. წ. 631 წ. მილეტელებმა დააარსეს (Максимова, 1956, გვ. 37). სინოპე ლოკალიზდება თანამედროვე ქ.

სინოპეში. ანტიკური ხანის სინოპეში ორი დიდი და კეთილმოწყობილი ნავსადგური არსებობდა. პოლისი ბუნებრივი რესურსებით მდიდარ რეგიონში მდებარეობდა. გარშემორტყმული იყო გემთმშენებლობისათვის აუცილებელი ტყის მასივებით, აქ დიდი რაოდენობით მოიპოვებოდა რკინა, ვერცხლი, სპილენძი, ტყვია. ნაყოფიერი ნიადაგი და კლიმატი ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა ზეთისხილის წარმოებისა და მევენახეობის განვითარებას.

სინოპე აქტიურად მონაწილეობდა საკოლონიზაციო მოძრაობაში. მან სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში დააარსა კოტიორა, კერასუნტი და ტრაპეზუნტი, რომლებიც მნიშვნელოვან პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პოლისებად გადაიქცნენ. ძვ. წ. IV საუკუნიდან სინოპე ვაჭრობისა და ხელოსნობის თვალსაჩინო ცენტრი იყო. ის შავიზღვისპირეთის ქალაქებსა და ეგეოსის მარავლ პოლისს სამშენებლო მასალებით, ლიტონითა და სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით ამარაგებდა. სინოპეში დიდი რაოდენობით იწარმოებოდა კერამიკული ტარა – ამფორები, პითოსები; არქიტექტურული დეტალები – კრამიტები, ანტეფიქსები, წყალსადენის მილები და სხვ. სინოპური ხელოსნობის ნაწარმით მოფენილია შავიზღვისპირეთი. სინოპური ამფორების, პითოსებისა და კრამიტების ფრაგმენტები მრავალრიცხოვანი სახითაა წარმოდგენილი კოლხეთის სანაპიროზე, სადაც ძვ. წ. IV-III სს-ში სინოპური ხელოსნური პროდუქციის მინაბადებიც მზადდებოდა.

სინოპე ათენის პირველი საზღვაო კავშირის წევრი იყო. ძვ. ვ. 437 წ. ათენის ესკადრადმ სინოპე აიღო. დაემხო ტიმესილეოსის ტირანია და დემოკრატია დამყარდა. სინოპეში დემოკრატიული პოლისებისათვის დამახასიათებელი მართვის სისტემა ფუნქციონირებდა. პელოპონესის ომის შემდეგ სინოპემ ათენის საზღვაო კავშირი დატოვა, ხოლო ძვ. წ. 387 წ. ანტალკიდეს ზავით, ის სპარსეთის მფლობელობაში გადავიდა. ძვ. წ. 183 წ. სინოპე პონტოს მეფემ ფარნაკე I დაიკავა და პონტოს სამეფოს დედაქალაქი გახდა. ძვ. წ. I ს-ის 60-იანი წლებიდან სინოპეს რომაელები დაეუფლნენ და მას „თავისუფალი ქალაქის“ სტატუსი მიანიჭეს.

სინოპეში სტაციონალური არქეოლოგიური გათხრები არ ჩატარებულა. 1951-1953 წწ-ში აქ არქეოლოგიურ გათხრებს აწარმოებდა თურქულ-გერმანული ექსპედიცია. აღმოჩენილია ელინისტური ეპოქის ნაგებობათა ნაშთები, ძვ. წ. V-IV სს-ის სამაროვანი, მრავალრიცხოვანი კერამიკული ნაწარმი, ბერძნული წარწრები და მონეტები.

ტ რ ა პ ე ზ უ ნ ტ ი (Trapezus) სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სამრეწველო და სატრანზიტო პოლისი. სინოპეს კოლონია (Макимова, 1956, გვ. 70; Hind, 1969, გვ. 70). ევსევიოსის ქრონიკის თანახმად, 756 წ. დაარსდა (Euseb.-arm. Chron. can). ლოკალიზდება თანამედროვე ქ. ტრაპიზონში. ტრაპეზუნტი განსაკუთრებულ აღმავლობას რომაულ ხანაში აღწებს. ადრიანეს დროს აქ კარგად გამართული ნავსადგური აშენდა (თოდუა, 2003, გვ. 104). ახ. წ. III ს-ში I პონტური ლეგიონი იდგა. ტრაპეზუნტს მჭიდრო ურთიერთობა აკავშირებდა საქართველოს ზღვისპირა ცენტრებთან, რასაც მოწმობს ნუმიზმატიკული მასალები: ბიჭვინთაში აღმოჩენილი ახ. წ. II ს-ის 50 მონეტიდან 25 ტრაპეზუნტშია მოჭრილი, ხოლო III ს-ის პირველი ნახევრის 247 მონეტიდან 191 ცალი ასევე ტრაპეზუნტის ზარაფხანას განეკუთვნება (დუნდუა, 1975, გვ. 290). ტრაპეზუნტი მცირე აზიის ცენტრებთან აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის საშუამავლო რგოლის ფუნქციას ასრულებდა.

ძვ. წ. 63 წლიდან რომის მფლობელობაში და მას „თავისუფალი ქალაქის“ სტატუსი მიენიჭა. ტრაპეზუნტში არქეოლოგიური გათხრები არ წარმოებულა.

ხ ე რ ს ო ნ ე ს ი (chersonesus) ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის პოლისი, ჰერაკლეას კოლონია. დაარსდა ძვ. წ. 422-421 წწ. ლოკალიზდება ყირიმში, თანამედროვე ქ. სევასტოპოლის ტერიტორიაზე. ძვ. წ. V ს-ის დასასრულსა და IV ს-ის დასაწყისში საშუალო სიდიდის და უმნიშვნელო გავლენის ქალაქი იყო. ძვ. წ. IV ს-ის დასასრულს შავიზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი ეკონომიკურ-პოლიტიკურ ცენტრად გადაიქცა.

ხერსონესის პოლისის გაძლიერება ოლიგარქოსებსა და დემოკრატებს შორის მწვავე კონფრონტაციის ვითარებაში მიმდინარეობდა. საბოლოოდ დემოკრატებმა გაიმარჯვეს, რამაც ხერსონესის შემდგომი აღმავლობა უზრუნველყო.

ხერსონესი არქეოლოგიური საკმაოდ კარგადაა შესწავლილი. სხვადასხვა დროს აქ აღმოჩნდა ძვ. წ. VI – ახ. წ. IV სს-ის მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი მატერიალური კულტურის ძეგლები: სატაძრო და საყოფაცხოვრებო ნაგებობათა ნაშთები, კერამიკული და ლითონის ნაწარმი, სამარხეული კომპლექსები, ბერძნული წარწერები, მონეტები და სხვ.

პ ა ნ ტ ი კ ა პ ე ო ნ ი (Panticapaeon) პოლისი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში. სტრაბონისა (Strabo, VII, 4, 4) და პლინიუსის (NA, IV, 26) ცნობებით, მილეტის კოლონია. დაარსდა ძვ. წ. VII-VI სს-ის მიჯნაზე (Блаватский, 1964, გვ. 15). ლოკალიზდება ქერჩის სრუტის სანაპიროზე.

პანტიკაპეონი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის დანარჩენი ბერძნული აპოიკიების მსგავსად გამუდმებულ თავდასხმებს განიცდიდა. მათი აღკვეთის მიზნით, ბოსფორის პოლისები ნიმფეონი, ფეოდოსია, ფანაგორა, ჰერმონასა, კეპი და სხვ. პანტიკაპეონის მეთაურობით გაერთიანდნენ. ამ გაერთიანებას ბოსფორის სამეფო ეწოდა. პანტიკაპეონის არქონტები ბოსფორის სამეფოს მაგისტრატები გახდნენ. არქონტებმა ხელში აიღეს ბოსფორის საშინაო და საგარეო წარმართვა.

ძვ. წ. 480 წ. პანტიკაპეონისა და მთელი ბოსფორის სამეფოს გამგებლები არხენაკტიდების დინასტია გახდა. ისინი ძვ. წ. 438 წ. სპარტოკიდების დინასტიამ შეცვალა. ამ დინასტიის მეფეების სატიროსისა და ლევკონის დროს ბოსფორის სამეფო განსაკუთრებით გაძლიერდა. მის შემადგენლობაში ყირიმის ბერძნული პოლისები და მკვიდრი ტომების დიდი ნაწილი აღმოჩნდა. მას მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ელადის წამყვან პოლისებთან.

ძვ. წ. 107 წ. ბოსფორი პონტოს სამეფოს სემადგენელი ნაწილი გახდა, ხოლო ძვ. წ. 63 წლიდან რომაელთა მფლობელობაში მოექცა.

პანტიკაპეონი არქეოლოგიურად კარგადაა შესწავლილი. გამოვლენილია სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობათა ნაშთები, ბეკროპოლი, იმპორტული და ადგილობრივი წარმოების კერამიკული ნაწარმი, ლითონის იარაღები, მრავალრიცხოვანი ბერძნული წარწერები, მონეტები და სხვ.

ო ლ ბ ი ა (Olbia) პოლისი ჩრდილო-დასავლეთ შვიზღვისპირეთში. მილეტის კოლონია, დაარსდა ძვ. წ. VI ს-ის შუა ხანებში (Скуднава, 1960, გვ. 12-13; Крыжицкий, Отрешко, 1968, გვ. 3). ღოკალიზდება ბუგის ყურის მარჯვენა სანაპიროზე. სოფ. პარუტინოსთან. ძვ. წ. V ს-ში მსხვილ პოლისად გადაიქცა. ოლბიას მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდა სკვითებთან, რომლებსაც ოლბიიდან ეგზავნებოდათ ღვინო, საზეიმო კერამიკა და ოქროს სამკაულები. თავის მხრივ, ოლბიოპოლიტებს სკვითიდან შემოჰქონდათ სოფლის მეურნეობის პროდუქტები.

ელბინებთან ერთად მკადრი მოსახლეობა ცხოვრობდა. ძველი ავტორები მათ სკვი ოელინებსა და მიკსელინებს უწოდებდნენ.

ჰეროდოტეს ცნობით, ოლბიაში სკვითის მეფე სკილესის საკუთარი სასახლე ჰქონდა და თავისუფალი დროის დიდ ნაწილს იქ ატარებდა; ის აქტიურად მონაწილეობდა დღესასწაულებსა და რელიგიურ რიტუალებში (Herod., IV, 7, 8).

ძვ. წ. V ს-ში ოლბიამ თავის მეტროპოლისთან ისოპოლიტიის ხელშეკრულება გააფორმა. ამავე საუკუნის მეორე ნახევარში ათენის პირველი საზღვაო ალიანსის წევრი გახდა, მაგრამ კავშირის პირობებს ნაწილობრივ ასრულებდა. ძვ. წ. I ს-ში ოლბია პოლიტიკურად და ეკონომიკურად საკმაოდ გაძლიერდა. გაიფართოა საზღვრები, ქალაქი კეთილმოეწყო და თავდაცვითი კედლებიც აღიმართა. პოლისში ზომიერი დემოკრატიული წყობილება არსებობდა, მართვაში მოქალაქეთა ფართო ფენები იყვნენ ჩართულნი. ძვ. წ. 331 წ. ოლბიამ ალექსანდრე მაკედონელის სარდლის ზოპირიონის ალყას გაუძლო და მისი 30 ათასიანი არამია სასტიკად დაამარცხა. ძვ. წ. II ს-ის დასასრულიდან პონტოს სამეფოს სემადგენლობაში შედიოდა, ხოლო ძვ. წ. I-სის მეორე ნახევრიდან რომაელთა დიქტატს დაემორჩილა.

ოლბია არქეოლოგიურად საკმაოდ კარგადაა შესწავლილი. აქ წარმოებული სტაციონალური გათხრების შედეგად დადასტურებულია ძვ. წ. VI – ახ. წ. IV სს-ის ნაგებობათა ნაშთები, არქიტექტურული დეტალები, სამაროვანი, ადგილობრივი და ინპორტული კერამიკული ნაწარმი, ოქროსა თუ ვერცხლის სამკაულები, მრავალრიცხოვანი მონეტები, ბერძნული წარწერები და სხვ.

მ ე ს ა მ ბ რ ი ა (Mesambria) პოლისი დასავლეთ შავიზღვისპირეთში. ძვ. წ. 493 წ. ბიზანტიელებმა და ქალკედონელებმა დააარსეს (Herod., VI, 33). ლოკალიზდება ბურგასის უირის ჩრდილო სანაპიროზე, თანამედროვე ქ. ნესებრთან. 510 წ. ბიზანტიელთა სამხედროს ნავსადგური იყო. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა ძვ. წ. V – ახ. წ. II სს-ის სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობათა ნაშთები, დიონისესა და სურაპისის ტაძრის ნანგრევები, მცირეაზიური და ეგეოსური კერამიკის ნიმუშები, სამაროვანი, მრავალრიცხოვანი ბერძნული წარწერები და მონეტები. აღსანიშნავია, რომ ძვ. წ. V საუკუნიდან მესამბრია საკუთარ მონეტებსაც ჭრიდა. ახ. წ. I საუკუნიდან რომაელთა მფლობელობაშია.

ო დ ე ს ო ს ი (Odessos) პოლისი დასავლეთ შავიზღვისპირეთში ძვ. წ. 570 წ. მილეტელებმა დააარსეს. ლოკალიზდება თანამედროვე ქ. ვარნასთან. ძვ. წ. VI-IV სს-ში შავიზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრი იყო. ძვ. წ. 50 წ. გეტებმა დაანგრიეს. რომაულ ხანაში ქვედა მეზიის პროვინციაში შედიოდა. არქეოლოგიურად კარგადაა შესწავლილი. სხვადასხვა დროს აქ აღმოჩნდა ახ. 2. II-III სს-ის რომაული თერმები, ელინისტური ეპოქის საკურთხეველი, მარმარილოსა და ქვის სარკოფაგები, სამარხის სტელები, ძვ. წ.

V-I სს-ის კერამიკული და მინის ნაწარმი, ფაიანსის ჭურჭელი, ტერაკოტული ფიგურები, სხვადასხვა ხასიათის ეპიგრაფიკული ძეგლები, მონეტები და სხვ.

კ ა ლ ა ტ ი ს ი (Callaris) აგრარული პოლისი დასავლეთ შავიზღვისპირეთში. ძველი ავტორების ცნობებით, პონტოს ჰერაკლეს ახალშენი იყო. (MEmn, GeracL., fr., XXI, Strabo, XII, 3, 6; Ps. – Skumn., 76-763). ფსევდო-სკიმნოსის მიხედვით, კალატისი მაკედონიის მეფის ამინტა I დროს დაარსებულია (Ps. – Skumn., 761 ff.). მკვლევართა უმრავლესობის არით, კალატისი ძვ. წ. 520 წ. დაარსდა (Roebuck, 1959, გვ. 120; Burn, 1960, გვ. 120-121); კალატოსი ლოკალიზდება რუმინეთის ქალაქ მანგალიაში. ძვ. წ. V-IV სს-ში მჭიდრო ეკონომიკურ-პოლიტიკური ურთიერთობანი აკავშირებდა თავის მეტროპოლისთან – ჰერაკლესთან. ძვ. წ. 313 წ. კალატისი მაკედონელთა ბატონობის წინააღმდეგ გაჩაღებულ აჯანყებას ედგა სათავეში.

კალატისი არქეოლოგიურად საკმაოდ კარგადაა შესწავლილი. არქაული და კლასიკური პერიოდის არტეფაქტები მწირადაა წარმოდგენილი. ძვ. წ. V-II სს-ში კალატისი შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სამრეწველო-სავაჭრო ცენტრად ითვლებოდა. აქ სხვადასხვა დროს აღმოჩნდა ელინისტური და რომაული ეპოქის მრავალრიცხოვანი ძეგლები: ბერძნულ-რომაული წარწერები, თასოსის, სინოპეს, როდოსის, ჰერაკლეს, კოსის დამდიანი ამფორები, ტერაკოტული ნიღბები თუ ქანდაკებები, რომის რესპუბლიკური დენარები, რკინის ღუზები, სამარხები და სხვ.

VI. პოლისური ეკონომიკა და სოციალური სტრუქტურა

ძვ. წ. V-IV სს-ში

პოლისური ეკონომიკის პრობლემების შესწავლას მკვლევარების ნაკლებ ყურადღებას უთმობენ და ეს გასაგებიცაა. მის შესახებ ძველ ავტორებს საკმაოდ მწირი, ფრაგმენტული ხასიათის ცნობები მოეპოვებათ. თავის დროზე ცნობილ ფრანგ ისტორიკოსს ე. ვილიას პოლისის ეკონომიკური ისტორიის რეკონსტრუქცია თითქმის შეუძლებლად მიაჩნდა (Will, 1954, გვ. 7). მიუხედავად ამისა, განმაზოგადებელ ნაშრომებში ხშირად განიხილება პოლისური ეკონომიკის ზოგადი ასპექტები. ჩვენც, პოლისური ეკონომიკის საერთო დახასიათებით შემოვიფარგლებით.

ძვ. წ. VIII-VII სს-ში, პოლისური სისტემის ფორმირების დროს, საბერძნეთის ეკონომიკის სხვადასხვა სფეროში მნიშვნელოვანი ნოვაციები ფიქსირდება. ანტიკური ეკონომიკის უმთავრესი დარგის სოფლის მეურნეობის სფეროში წარმოების სტრუქტურის გარდაქმნები შეინიშნება. ეს განსაკუთრებით მევენახეობისა და ზეთისხილის მრეწველობაში აისახა, რადგანაც ეს კულტურები საგულდაგულო მოვლას, მრავალრიცხოვან მატერიალურ და ხალხთა რესურსებს მოითხოვდა. საბერძნეთის მთიანი რელიეფი და კვიანი ნიადაგი მევენახეობის, ზეთისხილის, მებოსტნეობისა და მეხილეობის განვითარებისათვის ხელსაყრელი აღმოჩნდა. ეს კი თავის მხრივ ხელს უწყობდა ელადის მეურნეობის ინტენსიფიკაციას, მის ოპტიმიზაციას და რაციონალიზაციას. სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში დამატებითი სახსრებისა და მუშახელის მოზიდვა ზემეტი პროდუქციის შექმნის წინაპირობა გახდა. ჭარბი პროდუქცია ბაზარზე იყო ორიენტირებული. საბაზრო კონტაქტების შედეგად მიღებული მოგება სტუმრულს აძლევდა მიწათმფლობელებს წარმოების მოცულობა და მასშტაბები გაეზარდათ.

ძვ. წ. VIII-VI სს-ში სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ძირითადი ბირთვი მცირე გლეხური და მსხვილი გენტილური მემამულეთა მეურნეობა იყო. არისტოკრატთა მამულებს პაუპერიზირებული მასა ამუშავებდა. დიდგვაროვანთა მამულების ნაწილი არენდით გაიცემოდა გადატაკებულ ყმა-გლეხებზე, რომლებიც მიწათმფლობელს მოსავლის ნახევარს უყოფდა. როგორც ჩანს, ძვ. წ. VIII-VI სს-ის საბერძნეთის აგრარულ სექტორში შესამჩნევია მსხვილი მიწათმფლობელობის განვითარებისა და მცირე მეწარმეთა გაკოტრების პროცესი, რამაც საგძნობლად გააღრმავა.

აღნიშნულ პერიოდში არსებითი ცვლილებები და ნოვაციები შეინიშნება კერამიკურ წარმოებაში, რომელიც სოფლის მეურნეობისაგან გამიჯნული ჩანს. ძვ. წ. XI-IX სს-ში თუ ხელოსნობა და სოფლის მეურნეობა ტითოეული სამოსახლოს ფარგლებში თანაარსებობდნენ, ძვ. წ. VIII-VI სს-ში ხელოსნური წარმოება ქალაქებშია თავმოყრილი. სოფლის მეურნეობისაგან ხელოსნობის გამოყოფის შედეგი იყო მეწარმეთა სპეციალიზაციისა და პროფესიონალიზმის ზრდა, წარმოების ტექნიკური პროგრესი და მისი მკაფიოდ ფორმირებული დარგების ორგანიზება. განსაკუთრებული მიღწევები შესამჩნევია მეტალურგიულ წარმოებაში. ძვ. წ. VIII-VI სს-ში ბერძენთა მეტალურგებმა რკინის დამუშავების ტექნოლოგია აითვისეს. რკინისაგან მზადდებოდა მრავალგვარი დანიშნულების საბრძოლო და სამეურნეო იარაღი. იხვეწება უკვე ცნობილი და ფართოდ გავრცელებული ბრინჯაოს დამუშავების ტექნოლოგია, გაუმჯობესდა ბრინჯაოს ნაწარმის ხარისხი. სამოსელმა ოსტატებმა რიოკოსმა და თეოდოროსმა ბრინჯაოს ჩამოსხმის ახალი ტექნიკა აითვისეს, რამაც შესაძლებელი გახადა ქანდაკებები ჩამოესხათ, სამხედრო აღჭურვილობის სხვადასხვა საგნები, საზეიმო ხასიათის ჭურჭელი და ხომალდებისათვის აუცილებელი ლიფონის მრავალი დეტალი დაემზადებინათ.

რკინის დამუშავების ტექნოლოგიების გაუმჯობესების შედეგად, შეიქმნა ისეთი ტიპის სამურნეო იარაღები, რომლებმაც გააადვილეს ტყეების გაჩეხვა, გამოთავისუფლებული მიწების და მთის ქანების დამუშავება. არსებითი ცვლილებები განიცადა სამხედრო ხელოვნებამ. ამიერიდან არისტოკრატიული მხედრობის მნიშვნელობა შემცირდა და ჰოპლიტების, მძიმედ შეიარაღებული ქვეითების როლი გაიზარდა. ჰოპლიტები ბერძნული პოლისების საშუალო ფენის მოქალაქეებისაგან კომპლექტდებოდა.

არქაულ ეპოქაში არნახულ დონეს მიაღწია კერამიკულმა წარმოებამ ძვ. წ. VIII ს-ის დასასრულიდან, კერამიკული წარმოება უპირატესად ბაზარზე ორიენტირებული, მასობრივი, სერიული ხასიათისა იყო. ბერძენი მეთუნეები მრავალფეროვან საზეიმო და ყოველდღიურ მოხმარების ჭურჭელს, ჭრაქებს, კრამიტებს, სპეციალური დანიშნულების ტარასამფორებსა და პითოსებს ამზადებდნენ. ბერძენი ოსტატები საზეიმო ხასიათის თიხის ჭურჭლის ზედაპირს სახელგანთქმული შავი ლაკით ფარავდნენ და მათზე მითოლოგიურ თუ საყოფაცხოვრებო სცენებს გამოსახავდნენ. ისნი ზოგჯერ დეკორატიულ სიუჟეტებსაც იყენებდნენ. კერამიკული სახელოსნოები თითქმის ყველა მეგაპოლისებში ფუნქციონირებდა, მაგრამ განსაკუთრებით სახელი გაითქვეს

კორინთოელმა და ათენელმა ოსტატებმა, რომელთა ნაწარმი, ეგეოსის აუზის ფარგლებს გარეთაც იყო ცნობილი.

ძვ. წ. VIII-V სს-ში სასიცოცხლო მნიშვნელობას იძენს გემთმშენებლობა. მართალია, ამ დროს საბერძნეთში დიდი მოცულობის ფლოტი არ არსებობდა, ვინაიდან ბერძნები საზღვაო ბრძოლებს ჯერ კიდევ არ აწარმოებდნენ, მაგრამ ინტენსიური სავაჭრო კონტაქტები მრავალრიცხოვან სამეზავრო ფლოტს მოითხოვდა. ბერძნები სხვადასხვა ტიპის ხომალდებს აგებდნენ. ესენი იყვნენ პენტეკონტერები 50 ნიჩბიანი გემები და 180 ნიჩბიანი ტრიერები, რომლებიც საათში 10 საზღვაო მილის სიჩქარეს აწვითებდნენ.

ჰომეროსის ეპოქაში ბერძნული თემები თუ იზოლირებულად ცხოვრობდნენ, ძვ. წ. VIII-VI სს-ში პოლისთაშორისო ურთიერთობანი ინტენსიური ხდება. აქტიურ ურთიერთობათა სისტემაში განსაკუთრებულ როლს ვაჭრობა ასრულებდა. მეტროპოლისებს თავიანთ კოლონიებში ღვინო, ზეთისხილი, ლითონისა და კერამიკული პროდუქცია გაჰქონდათ. სამაგიეროდ, შემოჰქონდათ ძვირფასი ლითონები, ტყავი, ხორბალი, ხე-ტყე და სხვ. საქონლის გაცვლა-გამოცვლის აღწარმოების გაადვილებისათვის მონეტა გამოიგონეს, რომელიც ანტიკური ცივილიზაციის ერთ-ერთი დიდი მონაპოვარი იყო. პირველად მონეტა გაჩნდა ძვ. წ. VIII-VII სს-ის მიჯნაზე, ძველი სამყაროს ორ პუნქტში: მცირე აზიის სახელმწიფო ლიდიაში და საბერძნეთში, კუნძულ ეგინაზე. ლიდიური მონეტები ელექტრუმის იყო, ხოლო ეგინური ვერცხლისა. მალე მონეტების მოჭრა მრავალმა ბერძნულმა პოლისმა დაიწყო. ძველბერძნული მონეტების ორივე მხარეზე გამოსახული იყო ღვთაებები და მათი სიმბოლოები. სამონეტო სისტემამ ხელი შეუწყო საქალაქო ცენტრების ზრდა-განვითარებას.

ძვ. წ. VIII-VI სს. საბერძნეთში „ურბანისტული აფეთქების“ ეპოქაცაა. თითქმის მთელი ბერძნული სამყარო ქალაქების ქსელით დაიფარა. ქალაქები არა მარტო ადმინისტრაციული და რელიგიური, არამედ სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრები ხდებიან. ქალაქებში ფუნქციონირებენ ერგასტერიუმები, სახელოსნოები, აგორაზე, სავაჭრო მოედანზე სავაჭრო ოპერაციები მიმდინარეობს. ქალაქებში სავაჭრო-სამრეწველო ფენის რაოდენობა იზრდება. მასთან ერთად ქალაქში ცხოვრობენ და მოღვაწეობენ მსხვილი და მცირე მიწისმფლობელები. ქალაქთან მჭიდროდაა დაკავშირებული ხორის, სასოფლო ტერიტორიაზე მოსახლე მიწისმუშაკები, რომლებიც საქალაქო ცხოვრების რიტმში აქტიურად არიან ჩაბმულნი. ასე რომ, ქალაქი მთელი პოლისის არსებით ფაქტორად გვევლინება.

ძვ. წ. VIII-VI სს-ის ბერძნული ეკონომიკა ძველადმოსავლური და ძვ. წ. II ათასწლეულის აქეური სახელმწიფოების ეკონომიკასთან შედარებით დინამიურობით და რაციონალობით გამოირჩევა. პოლისური ეკონომიკური სისტემის უნიკალობა მდგომარეობს ასევე იმაში, რომ აქ აღვილი პქონდა ფულად-სასაქონლო მეურნეობის ინტენსიფიკაციას, მრავალრიცხოვანია კერძო ხასიათის საწარმოები, პოლისური ადმინისტრაცია ნაკლებად ერეოდა სამეწარმეო საქმიანობაში. პოლისური ეკონომიკის ხასიათმა და სტრუქტურამ მნიშვნელოვნად განსაზღვრეს მოსახლეობის იმ ფენის განსაკუთრებული როლი, რომელიც მრეწველობასა და სავაჭრო ოპერაციებთან იყო დაკავშირებული, ხოლო სოფლის მეურნეობის როლი უმნიშვნელო ჩანდა. ამგვარი სავაჭრო-სამრეწველო ტიპის პოლისებს წარმოადგენდა ათენი, კორინთი, მეგარა, მილეტი და სხვ. ამავე დროს, ჩნდება პოლისური ეკონომიკის სხვა ტიპიც, სადაც სოფლის მეურნეობას უპირატესი მნიშვნელობა ენიჭება, ვაჭრობასა და ხელოსნობას კი ნაკლები. ასეთი აგრარული ტიპის პოლისები იყვნენ სპარტა, ვეოტიის, თესალიისა თუ ფოკიდის მრავალი ქალაქ-სახელმწიფო.

ძვ. წ. VIII-VI სს-ში ბერძნული რაციონალური ეკონომიკური სისტემის ფორმირება და წარმოებაში მოსახლეობის აქტიურად ჩართვა საამისო ბპირობებს ქმნიდა სხვადასხვა სოციალური ჯგუფების ჩამოყალიბებისათვის. ცალკეულ სოციალურ ფენებს განსხვავებული ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესები ამოძრავებდათ. სოციალური ფენებისა თუ ჯგუფების ფორმირების პროცესი საკმაოდ რთული და ხანგრძლივი იყო. ის ორ ეტაპად წარიმართა. პირველი ეტაპი, რომელიც ძვ. წ. VIII ს-ისა და VII ს-ის პირველი ნახევრით განისაზღვრება, დიდგვაროვნების არისტოკრატიის პეგემონობით ხასიათდება. მან საგვარეულო მიწის ფონდის ძირითადი ნაწილი მიისაკუთრა და თავისი ნადელების დამუშავებისათვის გადატაკებულ ყმა-გლეხებს იყენებდა.

გენტილური არისტოკრატია თავისი გაკოტრებული თანამეთემეების დაკაბალებითა და მათი შრომის გამოყენებით იყო დაინტერესებული, ვინაიდან შრომისუნარიანი მონა ძვირად ფასობდა, თანაც ამ დროს ბაზარზე მონები იშვიათად იყიდებოდა. არისტოკრატებმა მოვალეებს მაღალპროცენტიანი სესხი დაუწესა, რის გადახდასაც ისინი ვერ ახერხებდნენ და კაბალაში ვარდებოდნენ. ძვ. წ. VIII-VII ს-ის პირველი ნახევრის საბერძნეთის სოციალური ურთიერთობანი გენტილური არისტოკრატიის გამდიდრებისა და დაკაბალებული ყმა-გლეხების რაოდენობის გაზრდით ხასიათდება, თუმცა სოციუმის ღრმა ქონებრივი პოლარიზაცია არ შეინიშნება.

ძვ. წ. VII ს-ის მეორე ნახევრიდან ბერძნული სოციუმის სოციალური სტრატეფიკაციის მეორე ეტაპი იწყება. ეკონომიკის ინტენსიფიკაციამ, წარმოებისა და ვაჭრობის განვითარება, პოლისების სამრეწველო-სავაჭრო ფენის ხვედრითი წილი გაზარდა. ამ სოციალური ფენის დაწინაურება და წარმატება მსხვილი მემამულე არისტოკრატიას საფრთხეს უქმნიდა, ვინაიდან პრივილეგიების დაკარგვას უქადდა. ეს იყო კონსერვატიული საზოგადოებრივი ძალა, რომელიც აქტიურად იცავდა უპირატესობას როგორც მიწაზე, ისე პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. მრეწველები და ვაჭრები კი, რომლებმაც საკმაო რაოდენობის სიმდიდრე დააგროვეს და შესაბამისად დიდი გავლენა მოიპოვეს, პოლიტიკურ სფეროს მოწყვეტილნი იყვნენ. ამიტომ ისინი აქტიურად იწყებენ ბრძოლას თავიანთი სიმდიდრის შესაბამისი პოლიტიკური სტატუსის მოსაპოვებლად. კონფლიქტი პოლისის სამრეწველო-სავაჭრო ფენასა და გვაროვნულ არისტოკრატიას შორის გარდაუვალი ხდებოდა, თუმცა ის მწვავე დაპირისპირებაში არ გადაზრდილა. ახალმა ფენამ კომპრომისების გზით გვაროვნულ არისტოკრატიათან უფლებლივ გათანაბრებას მიაღწიეს, ხოლო ძვ. წ. VII ს-ის მეორე ნახევრიდან არისტოკრატის პოლიტიკური გავლენა უმნიშვნელო ხდება. ახალმა ფენამ გვაროვნულ არისტოკრატიას ჩამოართვა სახელისუფლებო ბერკეტები და თავისი პოლიტიკური უპირატესობაც დააკანონა.

განსხვავებული იყო რიგირთი მიწათმფლობელთა მდგომარეობა. ისინი ბერძნული სოციუმის მრავალრიცხოვან მასას შეადგენდნენ და არსებობის გარანტიებს მოითხოვდნენ. კერძოდ, მიწების გამოყოფას, პირად თავისუფლებას და პოლისის პოლიტიკურ ცხოვრებაში შესაძლო მონაწილეობას, რასაც ძვ. წ. VII-VI სს-ში ნაწილობრივ კიდევ მიაღწიეს. დემოსის ფართო ფენების დიდი გამარჯვება იყო ჩვეულებრივი სამართლის კოდიფიკაცია და მოქმედი სამართლებრივი ნორმების ჩაწერა; რაც სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობებს არეგულირებდა. ნარატიულ წყაროებში დაცულია ცნობები ამგვარი კოდიფიკაციების შესახებ სპარტაში, ე.წ. „დიდი რეტრა“; ლოკრაში, ზალევეკოსის კანონმდებლობა; სიცილიის კატანაში, ხარონდის კანონმდებლობა; დრაკონტის კანონები ათენში და სხვ. მოქმედი სამართლებრივი ნორმების ჩანაწერებით იურიდიული წესების თვითნებურად შესწორება აიკრძალა; ჩვეულებრივი სამართლის ნორმების შედგენა ტრადიციისამებრ არისტოკრატის პრეროგატივა იყო. ჩაწერილი კანონების თანახმად, უძრავ-მოძრავი ქონება ხელშუხებელი რჩებოდა; კერძო საკუთრება გვაროვნული არისტოკრატის მიერ

თვითნებური მიტაცებისაგან დაცული უნდა ყოფილიყო; რიგით მოქალაქეებს მიწის ნადელები დაუკანონდათ; დაფიქსირდა მოქალაქეთა კრების კომპეტენცია; უხუცესთა საბჭოს უფლებამოსილება შეეზღუდათ, --- კაბალა გაუქმდა, კანონი მოვალე მოქალაქის პირად თავისუფლებას უზრუნველყოფდა. მიუხედავად ამისა, ძვ. წ. VIII-VII სს. პოლისებში სოციალური კონფლიქტები არ აღმოფხვრილა და ის კვლავ გაგრძელდა.

ეკონომიკის ინტენსიფიკაციის, მისი რაციონალიზაციისა და სოციალური ურთიერთობის განვითარების პროცესი კულმინაციას ძვ. წ. V-IV სს-ში, კლასიკურ პერიოდში აღწევს. აღნიშნული პერიოდის ბერძნული ეკონომიკა ერთგვაროვანი არ ყოფილა. მრავალრიცხოვან პოლისთა შორის სტრუქტურულად ორი ძირითადი ტიპის პოლისი გამოირჩევა. პირველი აგრარული ტიპის პოლისები, სადაც წამყვანი სოფლის მეურნეობა იყო, ხოლო მრეწველობა და ვაჭრობა სუსტად განვითარებული. ასეთი ტიპის პოლისები იყვნენ სპარტა, არკადიის, ბეოტიისა და თესალიის პოლისები. მეორე – სამრეწველო-სავაჭრო ტიპის პოლისის სტრუქტურაში მრეწველობისა და ვაჭრობის როლი მნიშვნელოვანი იყო. ამგვარი ტიპის პოლისებში შეიქმნა სასაქონლო ეკონომიკური სისტემა, რომელსაც გააჩნდა საკმაოდ რთული და დინამიური სტრუქტურა, ხოლო საწარმოო ძალები განსაკუთრებით სწრაფად განვითარდა. ამგვარი პოლისების ნიმუშებად შეიძლება დასახელდეს ათენი, კორინთი, მეგარა, მილეტი, როდოსი და სხვ., რომლებიც ძვ. წ. V-IV სს-ში საბერძნეთის მნიშვნელოვან სამრეწველო ცენტრებს წარმოადგენდნენ. თუმცა ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ამ პოლისებში სოფლის მეურნეობა მეორეხარისხოვან როლს ასრულებდა. სამრეწველო-სავაჭრო პოლისებში ვაჭრობა-ხელოსნობასთან ერთად სოფლის მეურნეობას წამყვანი პოზიცია ეკავა და პოლისის ეკონომიკური სისტემის საფუძველს წარმოადგენდა.

სამრეწველო-სავაჭრო ტიპის პოლისების სასოფლო-სამეურნეო წარმოება მრავალდარგოვანი იყო: მევენახეობა, მებაღეობა-მებახჩეობა, მემინდვრეობა, ზეთის წარმოება და მესაქონლეობა. ბერძნის ძირითადი საკვები პური იყო და ამდენად მარცვლეული ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კულტურას წარმოადგენდა. თუმცა სამრეწველო-სავაჭრო პოლისების ხორას ნიადაგი ქვა-ღორღიანი იყო, რაც მემინდვრეობის განვითარებას აფერხებდა.

წამყვან მარცვლეულ კულტურად ქერი ითვლებოდა. ქერის პური, ფაფა და კვერები ძველი ბერძნების ძირითადი საკვები იყო. მაგრამ ეს კულტურაც ბერძენთა მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებდა და შიმშილის საფრთხე მათ

რეალურად ემუქრებოდათ. კლასიკური ეპოქის სამრეწველო-სავაჭრო ტიპის პოლისებში მარცვლეულის პრობლემა შავიზღვისპირეთიდან იდგა. ეს დეფიციტი სიცილიიდან და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდან იმპორტირებული ხორბლით ივსებოდა. დაწინაურებული ჩანდა მევენახეობა და მებაღეობა-მებაღეობა. სწორედ, ღვინო და ხილ-ბოსტნეული შედიოდა ელინთა ყოველდღიურ რაციონში. საბერძნეთში მესაქონლეობა ნაკლებად განვითარებული იყო, ვინაიდან მთიან-ბორცვიანი ლანდშაფტი მის განვითარებას აფერხებდა. ხორცი და რძე მეორეხარისხოვან საკვებ პროდუქტად ითვლებოდა. ცხენები გამწევ ძალად პრაქტიკულად არ გამოიყენებოდა, ვინაიდან ისინი მცირერიცხოვანი სახით იყვნენ წარმოდგენილნი. სამაგიეროდ მრავლად ჰყავდათ მოშენებული ცხვარი, ხარი, ვირი ჯორი.

ძვ. წ. V-IV სს-ში საბერძნეთის სოფლის მერუნეობაში წარმოების ძირითად უჯრედს პოლისის მოქალაქის საკუთრებაში არსებული საშუალო სიდიდის დაახლოებით, 3-5 ჰა-ის ფართობის მამული წარმოადგენდა. ამგვარ მეურნეობებში ზედმეტი პროდუქცია იწარმოებოდა და ნამატი ადგილობრივ ბაზარზე იყიდებოდა ან ექსპორტზე გადიოდა.

სამრეწველო-სავაჭრო პოლისების ეკონომიკურ სისტემაში განსაკუთრებული პოზიცია ეკავა ხელოსნობას, რომლის საფუძველთაგან მეტალურგია იყო. ლითონდამუშავების დაწინაურება საბერძნეთის სასარგებლო წიაღისეულების სიმდიდრემ განაპირობა. ბალკანეთის საბერძნეთის სხვადასხვა რეგიონში მოიპოვებოდა რკინა, სპილენძი, ოქრო და ვერცხლი. ქვეყნის აღმოსავლეთ ნაწილში მრავლად იყო კირქვისა და მარმარილოს კარიერები; მაღალხარისხოვანი თიხა პრაქტიკულად ყველა პოლისში იყო; ლაკონიკა რკინის მადნით იყო მდიდარი, სამხრეთ ატიკაში მოიპოვებოდა რკინა და ვერცხლი, ეგეაში რკინის მადანი და სპილენძი. ერთ-ერთ მდიდარ რეგიონს წარმოადგენდა პანგეა, სადაც აქტიურად ხდებოდა რკინის მადნის, სპილენძის, ოქროსა და ვერცხლის საბადოების დამუშავება.

კლასიკურ ეპოქაში ბერძენი მეტალურგები უფრო მაღალხარისხიან ლითონს აღნობდნენ, ვიდრე მათი წინამორბედები, ხოლო რკინის იარაღები ინტენსიურად გამოიყენებოდა წარმოებასა და ყოველდღიურ ცხოვრებაში.

ძველმა ბერძნებმა დიდ პროგრესს მიაღწიეს სამთამადნო საქმეში, მადნის საბადოების ძიებასა და მათი დამუშავების ორგანიზებაში. ძვ. წ. VIII-VI სს-ში მადნის მოპოვება თუ ღია კარიერებში ხდებოდა, ამჯერად მიწის წიაღიდან მისი ამოღება შესაძლებელი გახდა შახტურ-შტრეკული წესით, რაც საშუალებას

იძლეოდა მადნის მთელი მარაგი ათვისებულიყო. მეტალურგიის სფეროში უმთავრესი ადგილი ეკავა საბრძოლო იარაღის წარმოებას. ბერძნულ პოლისებში, სადაც თითოეული მოქალაქე მემომარიც იყო მრავალრიცხოვანი და მრავალგვარი იარაღის დამზადებას მოითხოვდა, ხოლო ამ დარგის წარმოებამ მასობრივი ხასიათი მიიღო.

ხელოსნობის ძირითადი დარგი იყო, ასევე ტრადიციული კერამიკული წარმოება. ძველი ბერძენი მეთუნეები მრავალფეროვან სატრანზიტო, სუფრის, სამზარეულო, საზეიმო დანიშნულების თიხის ჭურჭელს – ამფორებს, პითოსებს, ლარნაკებს, ფიალებს, კანთაროსებს, კრატერებს და სხვ. ტიპის კერამიკულ პროდუქციას ამზადებდნენ. ამ ნაწარმის გარკვეული ნაწილი შიდა ბაზარზე და ექსპორტზე იყო ორიენტირებული.

ძვ. წ. V-IV სს-ში მშენებლობების ბუმი: შენდებოდა თავდაცვითი კედლები, კერძო და საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობები, ტაძრები თუ თეატრები. ბერძნებმა აითვისეს ქვის სხვადასხვა ჯიშის დამუშავება, მათ შორის ისეთი რთულად დასამუშავებელი ქვისა, როგორიც იყო მარმარილო. ის მშენებლობაში ფართოდ გამოიყენებოდა.

კლასიკურ პერიოდში არნახულ დონეს მიაღწია ასევე გემთმშენებლობამ. ბერძნული ფლოტი თავისი დროისათვის საუკეთესო ხომალდებით იყო დაკომპლექტებული. სამხედრო გემები – ტრიერები სისწრაფითა და მანევრირებით გამოირჩეოდნენ. იალქნიანი სავაჭრო გემები ინტენსიურ სავაჭრო ოპერაციებს უზრუნველყოფდნენ. სამრეწველო-სავაჭრო მეგაპოლისები სოლიდური რაოდენობის სამხედრო-სავაჭრო ფლოტს ფლობდნენ. ასე მაგალითად, ათენის ფლოტი 400 საბრძოლო ხომალდს ითვლიდა, კორონთო 200 ტრიერს, კერკირა კი 150 ტრიერს.

ხელოსნობის მნიშვნელოვან დარგად რჩებოდა როგა, ფექრობა, ტანსაცმლის, ტყავ-ფეხსაცმლის წარმოება. კლასიკურ ეპოქაში შესამჩნევად გაიზარდა და ინტენსიური გახდა პოლისთაშორისო თუ საერთაშორისო სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტები. ამ პროცესებმა საბაბკო ოპერაციები წარმოშვეს. მათ ახორციელებდნენ განსაკუთრებული პირები ტრაპეზიტები, რომლებიც თითოეულ სავაჭრო პოლისში არსებობდნენ. ტრაპეზიტები სამონეტო კურსს აკონტროლებდნენ, მონეტებს ახურდავებდნენ და ინახავდნენ; ისინი ასევე კერძო კრედიტებს გასცემდნენ და ვაჭრებს შორის ანგარიშსწორებას აწარმოებდნენ. სავაჭრო ოპერაციების ორგანიზებისთვის შეიქმნა ფიასები,

კომერსანტების თავისებური გაერთიანებები, რომელთა ძირითადი ფუნქცია ურთიერთდაზღვევა, ფასების გაკონტროლება და ინფორმაციების გაცვლა იყო.

იმპორტირებული პროდუქცია უპირატესად საცალო კომერსანტების ხელში ხვდებოდა, შემდეგ ისინი საქონელს ბაზარზე ყიდდნენ. სავაჭრო ოპერაციების გაადვილებისათვის სპეციალური საბაზრო ნაგებობები, ფარდულები შენდებოდა, მაგრამ სავაჭრო ოპერაციები ხშირად ღია ცის ქვეშ მიმდინარეობდა.

საცალო-საბიჭუმო კომერციის აქტივობის მაჩვენებელია ძვ. წ. IV ს-დან ხურდა მონეტების და მათი მცირე ნომინალების – ობოლების, ხალკებისა და პეპტების ინტენსიური ცირკულაცია.

ამრიგად, ძვ. წ. V-IV სს-ის საბერძნეთში შეიქმნა ინტენსიური, რაციონალური და სასაქონლო ხასიათის ეკონომიკური სისტემა, რამაც სოციალურ ურთიერთობებში გარკვეული ცვლილებები გამოიწვია.

კლასიკური ეპოქის ბერძნული სოცუმი ძირითადად სამი სოციალური ფენისაგან შედგებოდა. ერთი ეს იყო მდიდარი, პრივილეგირებული ფენა, მეორე – მცირე მეწარმეები, მესამე – მონები.

წარჩინებული ფენის შემადგენლობა ერთგვაროვანი არ იყო. ის რამდენიმე სოციალური ჯგუფისაგან შედგებოდა. ერთ ასეთ ჯგუფს შეადგენდა მიწათმფლობელი არისტოკრატია, რომელიც გენტილურ ტრადიციებს ინარჩუნებდა. ის ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარებით არ იყო დაინტერესებული. აღნიშნული კატეგორია ოლიგარქიულ სისტემას იცავდა და დემოკრატიის დაუძინებელი მტერი იყო. ეს მცირერიცხოვანი ფენა დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა და პოლისის პოლიტიკურ ცხოვრებაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა. სწორედ, მისი წრიდან ირჩევდნენ მაგისტრანტებს და მიწისმფლობელი არისტოკრატიის წარმომადგენლები ხშირად სამხედრო ექსპედიციებსაც მეთაურობდნენ.

მოგვიანებით, სამრეწველო-სავაჭრო პოლისების გვაროვნული არისტოკრატიის გარკვეულმა ნაწილმა ადლო აულო ახალი დროის მოთხოვნებს, მათი რიგები დატოვა და დემოკრატიული ელემენტების მხარე დაიჭირა.

მეორე ჯგუფს შეადგენდა პრივილეგირებული ფენის დინამიური ნაწილი – „ახალი“ ბურჟუაზია, რომელიც ერგასტერიუმებს, სავაჭრო გემებს, ბანკებსა და სახლებს ფლობდა. ეს ფენა პოლისის ეკონომიკური განვითარებით დემოკრატიული ინსტიტუტების განმტკიცებითა და აქტიური საგარეო

პოლიტიკის გატარებით იყო დაინტერესებული. მისი პოლიტიკური დოქტრინა ზომიერი და ჰარმონიული დემოკრატია იყო.

აგრარული ტიპის პოლისებში პრივილეგირებული ფენა განსხვავებული სტრუქტურით გამოირჩეოდა. მაგალითად, სპარტაში სპარტიატების ზედაფეხი ერთგვაროვანი იყო და მათ შორის მდიდარი სავაჭრო-სამრეწველო ფენა არ გამოიყოფოდა. სპარტიატები მეურნეობის ორგანიზებით არ იყვნენ დაკავებულნი, წარმოებასთან მათი კავშირი მიზერულია. სპარტიატები ტიპური ფეოდალები, მიწისა და ჰილოტების მფლობელები იყვნენ. მართალია, ძვ. წ. IV საუკუნიდან ამ მონოლითურ ზედაფენაში ქონებრივი პოლარიზაცია ღრმავდება, მაგრამ მას წარმოების ინტენსიფიკაცია არ გამოუწვევია.

ბერძნული სოცუმიზმის მრავალრიცხოვან მასას მცირე მეწარმეები შეადგენდნენ. ესენი იყვნენ წვრილი მიწისმფლობელები, არენდატორები, მცირე სახელოსნოების მფლობელები, საცალო მოვაჭრეები, მეზღვაურები და ქალაქის პროლეტარიატი.

წვრილი მიწისმესაკუთრები ყმა-გლეხები იყვნენ. ამგვარი კატეგორიის ფენას ათენში თეტებს უწოდებდნენ, თესალიაში პენესტებს, კრეტაზე კლაროტებს, ჰერაკლეაში მარიანდინებს. სწოედ, ამ სოციალური ფენის პოლიტიკურ და სამოქალაქო აქტივობაზე იყო დამოკიდებული პოლისური ინსტიტუტების ეფექტური ფუნქციონირება, ამავე კრიტერიუმით განისაზღვრებოდა ასევე სოციალურ-პოლიტიკური დაპირისპირების ხასიათი თუ მისი ხარისხი.

აღნიშნული ფენის პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი სტატუსი ოლიგარქიულ და დემოკრატიულ პოლისებში განსხვავებული იყო. ოლიგარქიულ პოლისებში ყმა-გლეხები კერძო პირების საკუთრებად არ ითვლებოდა. ყმა-გლეხებს თავიანთი საკუთარი მეურნეობა ჰქონდათ, ოჯახიც ჰყავდათ და მიწის ნადელებს თვითონვე ამუშავებდნენ. მაგრამ ისინი სახელმწიფოსა და კერძო პირებისაგან ორმაგ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ. მაგალითად, სპარტაში თითოეული სპარტიატი პოლის-სახელმწიფოსაგან ჰილოტებსა და კლეროსს, მიწის ნადელს იღებდა. პლუტარქეს ცნობით, სპარტიატი მამაკაცის გამოსაკვებად ჰილოტებს უნდა გადაეხადათ 70 მედიმნი ქერი, ხოლო დედაკაცებისათვის 12 მედიმნი ქერი და გარკვეული რაოდენობის ღვინო, ზეთი, ერბო-ყველი და სხვა პროდუქტები (ლიკურგოსი, 8); ჰილოტები საკუთარ მეურნეობას დამოუკიდებლად უძღვებოდნენ და სპარტიატებს წარმოებაში ჩარევა ეკრძალებოდათ. სპარტიატებს თან ახლდნენ ჰილოტები, რომლებსაც მათი მფლობელები

ექსტრემალურ სიტუაციებში მომრეზონანს იყენებდნენ. სპარტიატებს უფლება არ ჰქონდათ პილოტები სიკვდილით დაესაჯათ, თუმცა სპარტაში სახელმწიფო პილოტების წინააღმდეგ ე.წ. „კრიპტიკები“, საიდუმლო მკვლელობათა სერიას ახორციელებდა. ხელისუფლების სანქციით, სპარტიატები საიდუმლო ვითარებაში თავს ესხმოდნენ პილოტებს და მათ ჯანდონით სავსე ნაწილს ხოცავდნენ.

დიამეტრიულად განსხვავებული იყო მიწის მესაკუთრეთა პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი სტატუსი დემოკრატიულ პოლისებში. ამის ერთ-ერთი მკაფიო ილუსტრაციაა ათენელი თეტების უფლებრივი ნორმები. ათენის ყმა-გლეხები პირადი თავისუფლებით სარგებლობდნენ და გადასახადებს არ იხდიდნენ. ისინი საქონელმწარმოებლები იყვნენ ანუ მოწეული მოსავლის ნაწილს ბაზარზე ყიდდნენ და სოფლის მეურნეობისათვის აუცილებელ ინვენტარს იძენდნენ. ამავე დროს, თეტები ათენის სრულუფლებიან მოქალაქეებად ითვლებოდნენ და სახალხო კრების მუშაობაშიც მონაწილეობდნენ. ათენელი გლეხობის ნაწილი განსწავლული იყო და თეატრალურ სპექტაკლებსაც ესწრებოდა. არისტოფანეს კომედიებში წარმოდგენილია ათენელი გლეხის ტიპი, რომელიც ეკონომიკურად უზრუნველყოფილია, აქტიურად მონაწილეობს სახალხო კრებაში, პოლიტიკურად განვითარებული და საკმაოდ კულტურული ადამიანია. საერთოდ, პოლისური გლეხობა დემოკრატიულ პროგრამებს მხარს უჭერდა, მაგრამ რადიკალურ-დემოკრატიულ კონცეფციებს სიფრთხილით ეკიდებოდა.

მცირე მეწარმეთა რიგებს ავსებდნენ ვაჭრები და ხელოსნები, რომლებიც დემოკრატიული პოლისების პოლიტიკურ ცხოვრებაში აქტიურად მონაწილეობდნენ. ამ კატეგორიის მოსახლეობის ქონებრივი მდგომარეობა მყარი და სტაბილური არ იყო. მსხვილი ერგასტერუმების ქსელის გაფართოებასთან დაკავშირებით, მრავალი მცირე მეწარმეთაგანი გაკოტრდა, თუმცა მათ სახელმწიფო ეხმარებოდა. ამგვარი კატეგორიის მეწარმეთა მიმართ ყველაზე ოპტიმალური სოციალური პროგრამები ათენში პერიკლეს დროს გატარდა. არ რას წერს ამასთან დაკავშირებით პლუტარქე: „პერიკლემ ხალხს შესთავაზა გრანდიოზულ მშენებლობათა პროექტები, რომლის ხორცშესასხმელი პირობა მრავალგვარი ხელობის ხანგრძლივი გამოყენება იყო. ამით შინდარჩენილებს მეზღვაურებზე, მეციხოვნეებსა და მოლაშქრეებზე ნაკლები საბაბი როდი ექნებოდათ, საზოგადო სახსრებიდან თავისი წილი მიეღოთ“ (პერიკლე, 12).

პოლისის ადმინისტრაცია ცდილობდა მოსახლეობის ძირითად საკვებ – პურზე სტაბილური ფასები შეენარჩუნებინა. პურით მოვაჭრეებს ფასების ხელოვნურად გაზრდის შემთხვევაში აჯარიმებდნენ.

არგოლიდის, ელიდის, თესალიისა და კრეტის აგრარული ტიპის პოლისებში მცირე მეწარმეთა კატეგორიას შეადგენდნენ პერიეკები. სამეცნიერო ლიტერატურაში განსაკუთრებით კარგადაა შესწავლილი სპარტელი პერიეკების სოციალური და იურიდიული სტატუსის საკითხები. ძვ. წ. V-IV სს-ში პერიეკები სპარტანული სოციუმის ერთ-ერთ სოციალურ ფენას წარმოადგენდა. პერიეკები სპარტიატების მსგავსად ლაკედემონიელებად ითვლებოდნენ. ისინი არმიაში მსახურობდნენ და უფლება ჰქონდათ სამხედრო ნაღავლი სპარტიატების თანაბრად გაენაწილებინათ. თუმცა მათი უფლებები საგრძნობლად შეზღუდული იყო. პერიეკები სახალხო კრების მუშაობაში არ მონაწილეობდნენ; ისინი ისეთი გაწრთვნილები და აღზრდიები არ იყვნენ როგორც სპარტიატები. პერიეკები იზოლირებულად და საკმაოდ ნომპაქტურად ცხოვრობდნენ. ისინი ძირითადად მიწის მუშაკები, ვაჭრები და ხელოსნები იყვნენ. სახელმწიფოს ღალასა და ბეგარას უხდიდნენ. კლასიკურ პერიოდში პერიეკთა ფენაში ქონებრივი პოლარიზაცია მოხდა, მაგრამ ისინი მონოლითურობით გამოირჩეოდნენ. პერიეკებში პროფესიები ტრადიციისამებრ მამიდან შვილს გადაეცემოდა. ჰეროდოტეს სიტყვით, „ლაკედემონიელებსა და ეგვიპტელებს ერთნაირი ჩვეულება ჰქონდათ: ფლეიტისტის შვილი ფლეიტისტი ხდებოდა, მზარეულის შვილი მზარეული, მაცნეს შვილი მაცნე, სხვებს ხმის მთელი ქღერადობით, მათი გაძევება არ ძალუძო, რადგან ისინი თავიანთ მოვალეობას მეკვიდრეობის წესით ასრულებენ“.

როგორც ჩანს, პერიეკები იურიდიულად თავისუფალი ხალხი იყო, ტუმცა შეზღუდული სამოქალაქო უფლებებით სარგებლობდნენ.

პოლისური მოსახლეობის გარკვეულ კატეგორიას წარმოადგენდა ასევე პროლეტარიატი, რომელიც გაკოტრებული ხელოსნებისა და წვრილი მესაკუთრეებისაგამ შედგებოდა. ისინი ქალაქებში ცხოვრობდნენ და ეპიზოდური გამომუშავებით ირჩენდნენ თავს. ისოკრატეს ცნობით, „ძველად ღარიბები არ იყვნენ და პოლისისაგან წყალობას არავინ ითხოვდა. ახლა კი შემოსავლიან პირების რიცხვს შეჭირვებული ადამიანების ჭარბობენ. ისინი მხოლოდ იმაზე ფიქრობენ, როგორმე სარჩო-საბადებელი იშოვნონ: სასამართლოსთან თავს იყრიან, რათა კენჭი იყარონ, თეატრებში სტატისტებად მოეწყონ, ბნელი საქმეების კეთებისთვისაც მზად არიან“. როგორც ისოკრატეს ამ ამონარიდიდან

ჩანსმ ძვ. წ. IV ს-ში ყალიბდება მანამდე უცნობი, ახალი სოციალური ფენა ქალაქის უღარიბესი მოქალაქეებისა, რომლებსაც წარმოებასთან კავშირი დაკარგული ჰქონდათ, უქონელნი იყვნენ, თუმცა პოლისის პოლიტიკურ ცხოვრებაში აქტიურად მონაწილეობდნენ.

პოლისური ადმინისტრაცია ამ დეკლარირებულ ელემენტებზე ზრუნავდა და მათ დახმარებას უწევდა. ასე მაგალითად, ათენის ადმინისტრაცია სახალხო კრების რიგით წევრებსაც ორი ობოლის ოდენობით გასამრჯელოს უხდიდა. ათენის გავლენიანი პოლიტიკოსები პოლიტიკური აქტივობების მოპოვებისათვის პროლეტარიატზე განსაკუთრებით ზრუნავდნენ. პერიკლემ პროლეტარებს „თეორიკონი“ – „თეატრალურ სანახაობათა დასწრებისათვის დაუწესა, ვინაიდან დეკლარირებულ ელემენტებში თეატრალური წარმოდგენები პოპულარული იყო. ამგვარი სანახაობისათვის თუ რომელიმე ათენელი პოლიტიკოსი ხარჯებს არ გაიღებდა, მაშინ ის ამ პარაზიტულ წრეში ავტორიტეტს კარგავდა.

კლასიკური პერიოდის სამრეწველო-სავაჭრო პოლისების მნიშვნელოვან სოციალურ ფენას მონები შეადგენდნენ. არაულ ეპოქასთან შედარებით, ძვ. წ. V-IV სს-ში მონათა რიცხვი და მათი როლი წარმოებაში საგრძნობლად გაიზარდა. მონობის მთავარი ცენტრები იყვნენ ათენი, კორინთი, მეგარა, ქიოსი, როდოსი და მილეტი.

მონობის ძირითადი წყაროები იყო: სამხედრო ტყვეები, „ბარბაროსული“ სამყაროს სხვადასხვა ქვეყნების მმართველ არისტოკრატთაგან გაყიდული თანამემამულეები, თვითმონობა, მეკობრეობა, დაკაბალება და სხვ.

ბერძნული კანონმდებლობით, მონებს ოჯახის შექმნის უფლება არ ჰქონდათ, მაგრამ მონათა დაქორწინება არც თუ ისე იშვიათი იყო. მონების შვილებიც მათი მესპატრონის საკუთრებად ითვლებოდნენ. სიცილიის ზოგიერთ რეგიონში მემამულეებს მოუწყვიათ მონათა სანაშენები, სადაც მონებს ზრდიდნენ და შემდეგ მათ ჰყიდდნენ. მონებს სპეციალურად გამოყოფილ საბაზრო მოედნებზე ყიდდნენ. მონათა ამგვარი ბაზრობები თითქმის ყველა პოლისში ფუნქციონირებდა. მაგალითად, არისტოფანეს მინიშნებით, მონათა ბაზრობები არსებობდა თესალიაში; ათენის აგორაზე გამოყოფილი იყო განსაკუთრებული ადგილი, სადაც ხელფეხშებოდა მონებს ამოწმებდნენ, ფასს ადებდნენ და ყიდდნენ. კანონმდებლობითა და საზოგადოებრივი შეხედულებითაც მონა ნახევრადადამიანად ითვლებოდა.

ძვ. წ. IV ს-ში ბერძენმა სწავლულებმა მონობისა და მონამფლობელური იდეოლოგიის შესახებ მწყობრი თეორიები შეიმუშავეს. ამგვარი თეორია

ყველაზე სრულყოფილი სახით არისტოტელემ წარმოადგინა. არისტოტელეს მონები სხვა ფიზიკური მონაცემებისა და ფსიქიკური ორგანიზაციის არსებობად მიაჩნდა, ვიდრე თავისუფალი ადამიანები. „ბუნებამ ისე შექმნა, – წერდა არისტოტელე, რომ თავისუფალი ხალხის ფიზიკური ორგანიზაცია მონების ფიზიკური ორგანიზაციისაგან განსხვავდება. მონების სხეული ძლიერია, ის ვარგისია ფიზიკური შრომისათვის, თავისუფალი ხალხი კი სწორად დგას და ამგვარი სახის სამუშაოებისათვის გამოუსადეგარია, სამაგიეროდ, ისინი პოლიტიკური ცხოვრებისათვისაა ვარგისი... ადამიანთა ერთი ნაწილი ბუნებით თავისუფალია, სხვები მონები და ეს უკანასკნელნი მონები უნდა იყვნენ, რაც სასარგებლო და სამართლიანია“ (Pol., I, 1, 4).

მონა მეპატრონის საკუთრებად ითვლებოდა, მონის სიცოცხლეც კი მას ებარა. ბატონს მონაზე უნდა ეზრუნა. მონა უნდა გაოქცევა, შეემოსა, რათა მას ნორმალურად ემუშავა და მეპატრონის ბიუჯეტი გაეზარდა. ძვ. წ. V-IV სს-ში ბერძენთა მოკრძალებული ყოფის პირობებში მონისა და თავისუფალი ხალხის კება-ჩაცმულობა თითქმის ერთგვაროვანი იყო. მონისა და მისი მეპატრონის დაპირისპირების თავიდან აცილების მიზნით, მთელ რიგ პოლისებში აიკრძალა უმიზეზოდ მონის სიკვდილით დასჯა, ვინაიდან ამგვარი ქმედება მეპატრონეს ზიანს აყენებდა.

საზოგადოებრივი აზრით, მონა ბატონის პოტენციურ მტრად ითვლებოდა. მონათა უკმაყოფილების სიმპტომების დაძლევისათვის მონების მართვის სისტემა შეიმუშავეს. ბერძენი სწავლულები მეპატრონეებს ურჩევდნენ მონებს განსაკუთრებით მოპყრობოდნენ. პლატონის რეკომენდაციით „მონებისადმი მიმართვას ბრძანების ხასიათი უნდა ჰქონდეს. მონებთან ხუმრობა დაუშვებელია. ზოგიერთ ბატონს უყვარს მონებთან ლაყობა, რაც მათ მართვას ართულებს“. პლატონისავე რეკომენდაციით, ერთი მეურნეობისათვის სხვადასხვა ეროვნების მონები უნდა შეერჩიათ, ვინაიდან განსხვავებული ადათ-წესები, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები, ენობრივი ბარიერი მათ შორის უთანხმოებას გამოიწვევდა. რაც თავის მხრივ, მონების მართვას გააადვილებდა. პლატონი მეპატრონეებს ურჩევდა მონები უმიზეზოდ არ დაესაჯათ და განაჩენი სამართლიანი ყოფილიყო. მონებს ერთად ცხოვრება და საქმიანობა ეკრძალებოდატ. ისინი მკაცრი ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ იზოლირებულად ცხოვრობდნენ და საქმიანობდნენ. ამგვარი მეთოდი მონათა დაახლოებას ხელს უშლიდა და მონათა აჯანყებების შესაძლებლობებსაც აფერხებდა. თუმცა ეს მეთოდი ყოველთვის როდი ამართლებდა. პოლისების

სერიოზული საშინაო-საგარეო პოლიტიკური კრიზისით მონები ზოგჯერ სარგებლობდნენ და აჯანყებებსაც აწუებდნენ. მაგალითად, ძვ. წ. 494 წ. არგოსში მონებმა გამოიყენეს სპარტასთან არგოსელთა მარცხის შემთხვევა და ქალაქი დაიკავეს. ძვ. წ. 414 წ. ათენის სამხედრო სენატრებით გარემოცულ სირაკუზში სოსისტრატეს მეთაურობით მონები აჯანყდნენ, რომელიც სირაკუზელმა სარდალმა ჰერმოკრატემ ძლივს ჩააქრო; ძვ. წ. 413 წ. პელოპონესის ომის დროს, 20 ათასი ათენელი მონა სპარტის მხარეზე გადავიდა, რამაც ათენი მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო; ძვ. წ. 412 წ. ქიოსზე მიმდინარე სამხედრო ოპერაციების დროს, მრავალმა ქიოსელმა მონამ ათენელების მხარე დაიკავა, რამაც ათენის საჯარისო შენაერთებს კუნძულის აღება გაუადვილა. მიუხედავად ამისა, მონათა აჯანყებები ეპიზოდური ხასიათისა იყო. როგორც ჩანს, პოლისური ადმინისტრაციის პრევენციული ღონისძიებები და მონების ოპტიმალური მართვის მექანიზმები მონათა მასშტაბურ აჯანყებების მოწყობას მაქსიმალურად ეწინააღმდეგებოდა.

აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთი დასავლელი სპეციალისტი და განსაკუთრებით მარქსისტი მეცნიერ-მკვლევარები ერთხმად აღიარებდნენ ძველი საბერძნეთის სამეწარმეო საქმიანობაში მონათა მნიშვნელოვან ხვედრით წილს და საერთოდ, მონობის სისტემის არსებობას. მართალია, მონური შრომა გამოიყენებოდა მშენებლობაში, სამთამადნო მრეწველობაში, ხელოსნობასა თუ სოფლის მეურნეობაში, მაგრამ ჩვენი აზრით, ამ სემტხვევაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს არა რაოდენობრივ, არამედ მათი საქმიანობის ხარისხობრივ კოეფიციენტს. ამ მხრივ კი ისინი საგრძნობლად ჩამოუვარდებოდნენ პოლისის მოქალაქეებსა და მეტოიკოსებსაც. მეტიც, ისეთ პრესტიჟულ დარგებში, როგორიც მშენებლობა, კერამიკული წარმოება და სოფლის მეურნეობა იყო, პროცენტულად მონური შრომა მინიმალურია. ამის საილუსტრაციოდ არაერთი მაგალითის მოტანა შეიძლება. ერესთეიონისა და პართენონის მშენებლობაში მონები დაბალი კვალიფიკაციის სამუშაოებს ასრულებდნენ. მათ კვალიფიციურ სამუშაოებს იმ შემთხვევაში ანდობდნენ თუ მონები მოქალაქეებთან ერთად მუშაობდნენ და მათივე ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ. ეს გასაგებიცაა. ძველი ბერძნები ხომ სამუშაოების ხარისხს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. სამშენებლო წარწერებში ხშირადაა მითითებული, რომ სამუშაოები მაქსიმალურად ხარისხიანად „საკუტეშესო სახით ჩატარებულიყო“.

სოფლის მეურნეობაშიც მონების ხვედრითი წილი მიზერული იყო. ძველი ბერძენი ორატორის ლისიასის თანახმად, ერთ-ერთი მდიდარი ათენელი მემამულის ქონების ჩამონათვალში, მიწის მუშაკი მონები ზოგადააა ნახსენები, მაშინ, როცა მონაზელოსნები განსაკუთრებითაა გამოყოფილი; წარწერიან სტელებზე სადაც გერმოკოპიდოსების კოფისკირებული ქონების სიაა წარმოდგენილი, მსასში თითოეილი საოჯახო ნივთიც კი დეტალურადაა აღნუსხული, ზოგადად იხსენიება 45 მონა, ხოლო მათგან 16 მეტოიკოსი კეფისიდორესის კუთვნილებაა. მართალია, ათენისა და მისი მსგავსი პოლისების მდიდარ მემამულეებს გარკვეული რაოდენობის მონები ჰყავდათ, მაგრამ სოფლის მეურნეობაში თავისუფალ მოქალაქეთა შრომა მონაბას არ გამოუძეებია. მონური შრომა მას კონკურენციასაც ვერ უწევდა. ასე რომ, საბერძნეთის სამეწარმეო საქმიანობაში მონების განსაკუთრებული ხვედრითი წილი და შესაბამისად, მონობის, როგორც სისტემის არსებობა უნდა გამოირიცხოს. ვფიქრობთ, სამეწარმეო სფეროში, განსაკუთრებით კი სოფლის მეურნეობაში მონათა შრომის ფართოდ გამოყენებას საბერძნეთის ეკოლოგიურ-გეოგრაფიული პირობების და მცირე იზოლირებული მიწათმფლობელობის სისტემა აფერხებდა. წვრილი მემამულენი მიწის ნაკვეთებს თვითონვე ამუშავებდნენ, მსხვილი მიწათმფლობელნი ძირითადად მიწას არენდით გასცემდნენ, ხოლო მას თუ თავად ამუშავებდნენ, მაშინ მცირე რაოდენობის მონებს იყენებდნენ.

ძვ. წ. V-IV სს-ის პოლისური ეკონომიკისა და მისი სოციალური სტრუქტურების კონკრეტული სურათის რეკონსტრუირება ათენის პოლისის სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობების მიხედვითაა შესაძლებელი, რადგანაც შედარებით უფრო მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი ცნობები ამ ყველაზე დაწინაურებული პოლისი-სახელმწიფოს შესახებ მოგვეპოვება.

ათენის ეკონომიკა და სოციალური სტრუქტურა

ძვ. წ. V-IV სს-ში

მ რ ე წ გ ე ლ ო ბ ა. ძვ. წ. V-IV სს-ის ათენის მოსახლეობა, როგორც ეს არისტოფანეს კომედიებიდან ჩანს, სოციალურად რანჟირებულია. არისტოფანეს ერთ-ერთი კომედიის (პლუტოსი) მიხედვით, სქემატურად ის ასე გამოიყურება: მიწათმოქმედნი, ვაჭრები და ხელოსნები. ამგვარი რანჟირების რეალობა არისტოტელეს ცნობითაც დასტურდება: „სახელმწიფო, როგორც ეს არაერთხელ აღნიშნულა, მრავალი შემადგენელი ნაწილისაგან შედგება: ერთი ესაა სახალსო მასა, რომელიც კვების პროდუქტებს აწარმოებს, ისინი მეურნეობაში არიან, მეორენი – ხელოსნები, რომელთა გარეშე სახელმწიფო ვერ იარსებებს, მესამენი – ვაჭრები, რომლებიც ყიდვა-გაყიდვით, საცალო და საბითუმო ვაჭრობით არიან დაკავებული, მეოთხენი – დაქირავებული მუშები, მეხუთენი – მეომრები“ (პოლიტიკა IV. 3, 11, 1290-1291); შრომის განაწილების აუცილებლობის და პროფესიონალიზაციაა მაღალი დონის შესახებ, პლატონიც მიუთითებდა („სახელმწიფო“ II, 369) არისტოფანეს კომედიებში ათენის ხელოსანთა მრავალგვარი პროფესიები ფიქსირდება. ესენია: ქვისმთლელები, ტყისმჭრელები, მჭედლები, გემთმშენებელი, მეწაღე, მაუდის მთელავი, ხაბაზი, ქურქის მკერავი, მეთუნე იუველერი, მეტყავე, ფეიქარი, მეწისქვილე, მესალიჩე და ა.შ.

აღსანიშნავია, რომ ხელოსანთა ზოგიერთ პროფესიაში ვიწრო სპეციალიზაციაც გამოიყოფოდა, რაც შრომის განაწილების მაღალ დონეზე მიუთითებს. ასე მაგალითად, ხითხურობთან ერთად, არისტოფანეს კომედიებში მოხსენიებულია ბორბლისა და საწოლის ოსტატები; ფეიქართა შორის კი ქსოვილის მღებავეები. ხელოსან-კერამიკოსების გარდა იყვნენ ასევე მეჭრაქეები. არისტოფანესთან მჭედლებს შორის ნახსენებია თოხებისა და გუთნების, შუბების, მახაირების (მოკლე დანების), მუზარადების ოსტატები.

აღნიშნული სპეციალისტების გარდა, ათენში ხელოსნობის სხვა დარგის პროფესიონალი ოსტატები იყვნენ წარმოდგენილნი. პლუტარქე პერიკლეს ბიოგრაფიაში სხვადასხვა ხელობის ოსტატებს ასახელებს. ესენი იყვნენ: მშენებლები, მოქანდაკენი, თოქმაჩები, სპილოს ძვლის ოსტატები, მხატვრები, მემინანქრენი, მებაგირე-მეთოკენი, სირაჯები, გზის ოსტატნი.

ვფიქრობთ, ხელოსნების პროფესიათა ეს სია სრული არ უნდა იყოს, ვინაიდან მრეწველობის ისეთ განვითარებულ დარგში, როგორიც კერამიკული წარმოება იყო, აქ დასაქმებულ ოსტატებს, არისტოფანე და პლუტარქეც მხოლოდ მეთუნეების სახელით მოიხსენიებენ, მაშინ როცა ამ სფეროში რამდენიმე ადამიანი საქმიანობდა და თითოეული განსაკუთრებულ ფუნქციას ასრულებდა. მართლაც, როგორც ეს ატიკური კერამიკის მოხატულობიდან ჩანს ერთი ადამიანი ქურასთან მუშაობს, მეორე ჭურჭლის ფორმირებითაა დაკავებული, მესამე მისი მოხატვით. ბერძნული კერამიკული ჭურჭლის მრავალფეროვნებიდან გამომდინარე, მათი ცალ-ცალკე სახეობების ოსტატებიც უნდა ვივარაუდოთ.

როგორც აღინიშნა, ძვ. წ. V-IV სს-ში ათენსა და საერთოდ ელინისტური პოლისების წარმოების დაწინაურებულ დარგს კერამიკული წარმოება წარმოადგენდა. სწორედ აქ ხდებოდა ყველაზე მეტად წარმოების კონცენტრაცია. ათენის ზოგიერთ სახელოსნოში 20 მხატვარი მუშაობდა. კერამიკული ქურების კონსტრუქციაში გარკვეული ცვლილებები შეინიშნება. VI ს-ში მათ წრიული ფორმა ჰქონდათ, V-IV სს-ში სწორკუთხა დაგეგმარებისაა. ამგვარი ნოვაციები პროდუქციის რაოდენობის ზრდისა და შესაბამისად ცალკე სახელოსნოს ფარგლებში შრომის განაწილების მაღალი დონის მიმანიშნებელია.

არისტოფანესთან მოხსენიებულ ხელოსნებს შორის სამთამაღნო წარმოენასთან დაკავშირებული ოსტატების პროფესია არ ფიგურირებს. მხოლოდ პლუტარქე იხსენიებს ამ დარგის ერთ პროფესიას – მემთამაღნეს, მაშინ როცა სამთამაღნო საქმე ატიკის წარმოების არსებით დარგს წარმოადგენდა. რაც შესაბამის კვალიფიკაციურ და სხვადასხვა პროფესიის მუშა-მოსამსახურეებს მოითხოვდა. მაღაროებში ალბათ მნგრეველები და ამომტუმბველებიც შრომობდნენ. აქვე უნდა ყოფილიყვნენ ასევე საინჟინრო პერსონალის წარმომადგენლები – მარკშიდერი და გეოლოგი.

ძველი ავტორები მშენებლების პროფესიების შესახებაც ზოგადი აღნიშვნით შემოიფარგლებია, მაგრამ ერესთეიონის სამშენებლო წარწერაში დასახელებულია მშენებელთა ცალკე პროფესიები: არქიტექტორები, სკულფტორები, ქვისმთლელები, ცვილის მოდელების დამამზადებლები, ხუროები, მხერხავეები, დურგლები, ხარატები, შავი მუშები.

ძველ ავტორთა დიდი ნაწილი თითქმის არაფერს ამბობს საზღვაო პროფესიების შესახებ. მხოლოდ პლუტარქე, პერიკლესა და თემისტოკლეს

ბოიგრაფიებში ზოგადად იხსენიებს აღნიშნული სფეროს სპეციალისტებს – მეზღვაურებს, მესაჭეებს. (თემისტოკლე, 19; პერიკლე, 12) არადა ათენელთა ყოფაში ზღვა მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა, ამიტომაც ვფიქრობთ საზღვაო სფეროში მრავალრიცხოვანი და მრავალგვარი პროფესიის ადამიანები უნდა იყვნენ დასაქმებულნი.

ძველი ავტორები სამწუხაროდ, ძუნწ ინფორმაციას გვაწვდიან ელინური ქალაქების ხელოსანთა რაოდენობის შესახებ. შედარებით უფრო მეტი მონაცემები გავგაჩნია ათენელ ხელოსნებზე. რ. კუკის გამოანგარიშებით, ძვ. წ. V-IV სს-ის ატიკაში ერთდროულად 400 კერამიკოსი მუშაობდა. ზ. აუფერის მიხედვით, ლავრიონის მაღაროში 20-30 ათასი მხოლოდ მონა იყო დაკავებული, მაგრამ მათ გარდა, ხომ აქ დაქირავებული მუშებიც საქმიანობდნენ.

ამრიგად, ყველა საფუძველი გვაქვს იმის მტკიცებისა, რომ კლასიკური ეპოქის ათენში შრომის განაწილების მაღალი დონე იყო და ხელოსნურ წარმოებაში სპეციალიზაციაც შორს წასული პროცესია.

შრომის განაწილების მაღალი დონე, როგორც ეს ძველი ავტორების ცნობებიდან (არისტოფანე, არისტოტელე. პლუტარქე და სხვა) ჩანს ვაჭრობის სფეროშიც დასტურდება. ბერძენი ავტორები, განსაკუთრებით კი არისტოფანე ვაჭართა მრავალრიცხოვან პროფესიებს ასახელებს. ესენი იყვნენ: პური, თაფლი, ბოსტნეული, თევზი, იარაღი და სხვა მოვაჭრენი. ეჭვს არ იწვევს, რომ აღნიშნული ეპოქის ათენში ვაჭრობა სპეციალიზირებული ხასიათისა იყო.

აღსანიშნავია, რომ წერილობით წყაროებში ხშირადაა მოხსენიებული ტრაპეზიტები (ბანკირები), რომლებიც საბანკო ოპერაციებს ახორციელებდნენ ელადაში ბანკები პირველად ძვ. წ. V ს-ში ჩნდებიან. ბანკების უმრავლესობა საპორტო, სავაჭრო ტიპის ქალაქებში იყვნენ განთავსებულნი, ასევე ისინი ფუნქციონირებდნენ ცნობილ რელიგიურ ცენტრებში და ისეთ მდიდარ ქალაქებშიც კი როგორიც იყო სიკიონი და თებე. ბანკების კლიენტთა შორის მნიშვნელოვანი ადგილი ემპორებს ეკავათ. ცხადია, საბანკო ოპერაციები ფულადი-სასაქონლო ურთიერთობების მაღალი დონის მიმანიშნებელია, რასაც დამატებით მოწმობს არისტოფანესეული პროდუქტების სია, სადაც ჩამოთვლილია ის საგნები, რომლებიც ათენის ბაზარზე იყიდებოდა: ფქვილი, ხორბალი, ქერი, თაფლი, ღვინო, კვერცხი, ფრინველი (ბატები, იხვები, ქათმები, მტრედები) თევზი (ქაშაყი, სარდელი, ზუთხი, ხამანწკა) ყველი, ზეთი, ხახვი, ნიორი, კომბოსტო, სანელებლები, ძმარი და ა.შ.

არანაკლებ გრძელია სია სხვა სახეობის პროდუქციისა, რომელიც ათენის ბაზარზე იყო წარმოდგენილი. ესენია: კრეტული ტანსაცმელი, კიმერული ხიტონები და გიმატიები, ფრიგიული და ეკატანური ლაბადები, მეგარული სანდალები და ლაბადები, სპარსული და ლაკონიური ჩექმები. კერამიკა, ხალიჩები, შალი. განსაკუთრებით გამოირჩეოდა მილეტური შალი და ხალიჩები, სარდული მეწამული, ლაკონიკური ბოქლომი, გვირგვინი, შეშა, ნახშირი.

მართალია ყოველივე ეს არასრული სია იმ პროდუქტებისა, რომლებიც ათენის ბაზარზე იყიდებოდა, მაგრამ აღნიშნული ცნობები ნათელ წარმოდგენას გვიქმნიან ათენში მრეწველობის ღრმა დიფერენციისა და განვითარებული ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების შესახებ. მოტანილი მასალები დამატებით იმასაც მოწმობენ, რომ კლასიკურ ეპოქაში ათენის სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტები გარე სამყაროსთან და ბერძნულ პოლისებთან ინტენსიური ჩანს. ქალაქსა და სოფელს შორის სავაჭრო ურთიერთობანიც შესამჩნევია, რასაც მოწმობს თუნდაც არისტოფანეს ერთ-ერთი კომედიის (ქალები სახალხო კრებაზე 817-819) ის სცენა, სადაც ათენელი გლეხი ყიდის ყურძენს, რათა ნავაჭრი ფულით ფქვილი იყიდოს. ეს ფაქტი, სხვა მხრივ, ატიკის სოფელში განვითარებული ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების მაჩვენებელიცაა, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ურთიერთობანი უფრო მაღალ განვითარებას აღწევს ქალაქში, ვიდრე ხორაში, სადაც ჯერ კიდევ ოიკოსური მეურნეობის ელემენტები იყო შენარჩუნებული.

მართალია, ზემოთმოტანილი ცნობები კლასიკური ეპოქის ეკონომიკის ყოველმხრივი შესწავლისათვის ვერ გამოდგება, მაგრამ ეს ცნობები უდავოდ მოწმობენ ათენში ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების საერთაშორისო და საპოლისთაშორისო სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტების ინტენსივობის, მრეწველობის სპეციალიზაციის გაღრმავების, ვაჭართა და ბანკირთა სპეციალური ფენის არსებობის, შრომის განაწილების ინტენსიფიკაციის შესახებ. აღსანიშნავია ასევე ისიც, რომ უკვე ძველ დროში აცნობიერებდნენ იმ ფაქტს, რომ ქალაქის სიდიდეზე იყო დამოკიდებული შრომის განაწილების ხარისხი. ეს მკაფიოდ ნაჩვენებია ქსენოფონტეს „კიროპედიაში“ (VIII, 2.5). ნიშანდობლივია, რომ ძვ. წ. IV ს-ში ტერმინ „ავტარკიის“ შინაარსიც მკვეთრად იცვლება. არისტოტელესათვის ავტარკი ნიშნავდა იმას, რომ სავაჭრო ოპერაციებით პოლისი ყველა აუცილებელი პროდუქტებით უნდა ყოფილიყო უზრუნველყოფილი.

ყოველივე ზემოთქმული შესაძლებლობას იძლევა კლასიკური ათენი ნამდვილ ქალაქად, სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრად ჩაითვალოს.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ათენში არსებული სიტუაცია უნიკალური არ იყო. ანალოგიური პროცესები ელინური სამყაროს სხვა მეგაპოლისებში – კორინთოში, მეგარაში, სიკიონში, სირაკუზში, მილეტში და სხვაგან. ძვ. წ. I ს-დან ეგეოსურ სამყაროში ბრინჯაოს მონეტების გავრცელების ფაქტი მოწმობს იმას, რომ სპარტა და კრეტის ღირიული ლიკრო პოლისების გარდა, საბაზრო ურთიერთობებმა მთელი საბერძნეთი მოიცვეს. ამ პროცესებმა საბერძნეთის სოციალურ განვითარებაში განსაკუთრებული როლი შეასრულეს. ფულად-სასაქონლო მეურნეობის განვითარებამ ხელი შეუწყო წვრილ მწარმოებელთა ემანსიპაციას და ატიკური დემოკრატიის ფორმირებისათვის რეალური პირობები შეიქმნა.

ისმის კითხვა: რა პროცესებმა შეასრულეს კატალიზატორის როლი ათენისა და დანარჩენი მეგაპოლისების საქალაქო ეკონომიკის ამგვარ კარდინალურ ცვლილებებზე ან რა შეიძლება ეწოდოს იმ პროცესებს, რომლებიც ელინურ პოლისებში მიმდინარეობდა? ცნობილი ამერიკელი მკვლევარის მ. ფინლის აზრით, ანტიკური ეკონომიკისა და სოციალური ურთიერთობების შესწავლისათვის თანამედროვე ცნებებისა და კრიტერიუმების გამოყენება შეუძლებელია. ბერძენ-რომაელებისათვის ისეთი თანამედროვე ეკონომიკური ცნებები, როგორიცაა „კაპიტალი“, „კაპიტალდაბანდება“, „პროდუქცია“, „მოგება“ უცხო იყო. მ. ფინლის კონცეფციით, ანტიკური ქალაქი არა წარმოების, არამედ მოხმარების ცენტრი იყო. ისი მტკიცებით, წარმოება შესამჩნევ ზეგავლენას ვერ ახდენდა ექსპორტზე და საერთოდ საქალაქო ცხოვრებაზე. ანტიკური სოციალური ფსიქოლოგია დაუშვებლად მიიჩნევდა მანუფაქტურული ორგანიზაციის გზით ქალაქის გამდიდრებას; ის ასევე უარყოფდა ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების განვითარებას. მ. ფინლისეულ შეხედულებათა სისტემას ვერ გავიზიარებთ, ვინაიდან ჯერ ერთი, მას აუხსნელი რჩება ანტიკური ეკონომიკის სტაგნაციის მიზეზები; ანტიკური სოციალური ფსიქოლოგიის არსიც ახსნას საჭიროებს. მეორე – მ. ფინლი პრაქტიკულად ჩქმალავს იმ ფაქტების სისტემას, რომელიც ათენის ეკონომიკური ცხოვრების ანალიზისას, ჩემს მიერ იყო წარმოდგენილი.

ჩვენ ვემხრობით იმ მკვლევარებს, რომლებიც აღნიშნული პროცესების მიზეზებს პოლისისა და ქალაქის დიქტომიაში, პოლისური სისტემისა და ქალაქის ევოლუციურ განვითარებაში ეძებენ. მათი შეხედულებით, პოლისის

წიადში ქალაქი იქმნება. ქალაქის პერმანენტული განვითარებით პოლისური სტრუქტურა დეფორმირდება. პოლისი და ქალაქი ურთიერთდაპირისპირებულ ტენდენციებს ავლენენ: ქალაქი – მრეწველობის ცენტრი, ხოლო პოლისი – მიწათმოქმედებისა და მიწისმესაკუთრეთა გაერთიანება; ქალაქი, როგორც კერძო საკუთრების განვითარების ასპარეზი, პოლისი კი კერძო და სახელმწიფო საკუთრების სინთეზატორი. ქალაქი – ტენდენცია დინამიკისაკენ, პოლისი – ტენდენცია არსებული ურთიერთობებისა და პირობების რეპროდუცირებისაკენ.

პოლისი, როგორც უკვე არაერთხელ აღინიშნა, მიწისმფლობელთა დასახლებისაგან შეიქმნა და მის მყარ ეკონომიკურ საფუძველს მიწისმესაკუთრეობა წარმოადგენდა. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია ძვ. წ. VIII-VII ს-ში საკმაოდ ძლიერი პოლისური სტრუქტურები ახლადფეხადგმულ ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარებას აფერხებდა. შემთხვევითი არ არის, რომ მთელ რიგ პოლისებში მიიღეს კანონები ხელოსნებისათვის მოქალაქეობრივი უფლებების შეზღუდვის ან მათთვის ხელოსნური საქმიანობის აკრძალვის შესახებ. ეს იყო მიწისმფლობელთა კოლექტივის სტიქიური რეაქცია ხელოსნობის წინააღმდეგ, რომელიც მის მონოლითობას არღვევდა. ძვ. წ. V ს-დან ვითარება კარდინალურად იცვლება. პოლისი, რომელიც მიწათმოქმედი მოსახლეობის ცენტრს წარმოადგენდა, ხელოსნებსა და ვაჭრებს თანდათანობით იზიდავდა, რაშიც კატალიზატორის როლი ინტენსიურმა სატაძრო მშენებლობამ და პანელინურმა დღესასწაულებმა შეასრულეს. პირველი მათგანი ხელს უწყობდა ხელოსნობის განვითარებას, ხოლო მეორე სავაჭრო ოპერაციების ინტენსიფიკაციას.

ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარების პროცესზე, რომელმაც პოლისის ფარგლებში ქალაქის აღმოცენება განაპირობა, ცალკეულ პოლისებში სხვადასხვანაირად რეაგირებდნენ. მაგალითად, ისეთმა უნიკალურმა მეგაპოლისებმა როგორიც სპარტა იყო, თავისი მოქალაქეები, მეომრების გარდა, ყოველგვარი სამუშაოსაგან გაანთავისუფლა, ხოლო ხელოსნობა, ფულად-სასაქონლო ურთიერთობანი, საკუთრივ ლაკედემონური პოლისის ფარგლებიდან ანექსირებულ ტერიტორიაზე გადაიტანა. შწორებ ამგვარმა სისტემამ სპარტულ პოლისს შეაძლებინა ფულად-სასაქონლო ურთიერთობის განვითარება აეცილებინა.

საწინააღმდეგო ვითარება დასტურდება კორინთოში, მეგარაში, სიკიონში, თებეში, მილეტში და გასაკუთრებით ათენში. ამ სახელმწიფოებში პოლისური სტრუქტურა განვითარებულ მრეწველობასა და ფულად-სასაქონლო სისტემას

შეეგუა. კლასიკური ეპოქის ათენის მოქალაქეებს წარმოება და გაჭრობა უკვე აღარ ეკრძალებოდა. ამ სფეროში ათენის მოქალაქეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო დასაქმებული. ზოგიერთი მკვლევარის მტკიცებით, ძვ. წ. 480-322 წწ-ში ათენში პოლიტიკური რეჟიმი მეზღვაურებისა და ვაჭარ-ხელოსანთა კავშირზე იყო ბაზირებული. ნიშანდობლივია, რომ პერიკლემდე ათენის გამოჩენილი პოლიტიკოსები მიწისმფლობელები იყვნენ, მოგვიანებით კი მრეწველები.

ამრიგად, ყველა საფუძველი გვაქვს იმის მტკიცებისა, რომ პოლისი პირველადი სტრუქტურაა, რომლის ფარგლებში საქალაქო ორგანიზმის განვითარება მიმდინარეობს. ამ პროცესს, როგორც საქალაქო, ასევე პოლისურ სტრუქტურებზე შესამჩნევი კვალი უნდა დაეძნია.

ქალაქის ფორმირებისა და მისი განვითარების პროცესზე პოლისური სისტემის ზეგავლენის ფაქტორთაგან მნიშვნელოვანი სოციალური ფაქტორი იყო. როგორც ცნობილია, ათენის მრეწველობაში სამი სხვადასხვა სოციალური სტატუსიანი ფენაა წარმოდგენილი: მოქალაქეები, მეტოიკოსები და მონები. მართალია, ბაზარზე ისინი წარმოჩენილნი არიან როგორც თანასწორუფლებიანი კონტრაგენტები მაგრამ ყოფის სხვა სფეროში მათი სტატუსი სხვადასხვაგვარია და ეს წარმოებისა და გაჭრობისადმი მათ შეხედულებებზე გარკვეულ დალს ასვამს.

მკვლევართა გაანგარიშებით, ძვ. წ. V-IV სს-ის ათენის მოქალაქეთა რიცხვი 30-40 ათას კაცს შეადგენდა. მათი გარკვეული ნაწილი, როგორც ეს ერესთეიონის ცნობილი სამშენებლ ანგარიშებიდან ჩანს, ძირითადად დასაზმებულნი იყვნენ, შენებლობაშიმ სადაც სხვადასხვა ხასიათის სამუშაოებს ასრულებს. აღნიშნულ ანგარიშში ნახსენებია ცხრა მოქალაქე ქვისმთლელი. ექვსი მათგანი მხოლოდ კოლონიების კანელურებით იყო დაკავებული. თუმცა ერთი მათგანი, ვინმე ფალაკრე პეანიელი კედლებზე ბლოკებს აწყობდა, მათ თლიდა და კოლონებსაც აკანუღირებდა, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ კვალიფიციური ქვისმთლელი ქვაზე სხვადასხვა სახის სამუშაოებს ერთდროულად ასრულებდა.

ერესთეიონის ანგარიშებში ხუთი მოქალაქე ღურგანი ფიგურირებს. ხუთივე მათგანი ისეთ კვალიფიციურ სამუშაოებს ასრულებენ, როგორიცაა ტაძრის კრამიტით დაგახურვა, კარების წირთხლის დაყენება, ძელებისა და თამასების გამართვა და სხვ. მოქალაქე ღურგლებს მაღალკვალიფიკაციის შესახებ ისიც მიუთითებს, რომ მათ ხელფასი სანარდო წესით უნაზღაურდებოდათ. მოქალაქე ხელოსანთა მაღალ პროფესიონალიზმზე მიუთითებს ასევე ის ფაქტი, რომ

ანგარიშებში არქიტექტორებად მხოლოდ ათენელი მოქალაქეებია წარმოდგენილი და თანაც ისინი მუდმივად დღეში ერთ დრაქმას იღებდნენ. როგორც ჩანს, ეს პროფრესია მხოლოდ ათენის სრულუფლებიანი მოქალაქის პრეროგატივა იყო. არქიტექტორების გარდა მშენებლობაში სამი სკულპტორი მოქალაქეც მონაწილეობდა. როგორც წარწერიდან ირკვევა, სკულპტორები ფრიზების პროექტის შემსრულებლები იყვნენ, რაც ასევე მაღალკვალიფიციურ სამუშაოდ ითვლებოდა. აღსანიშნავია, რომ მოქალაქე ხელოსნები სანარდო ანაზღაურების წესით მუშაობდნენ, რაც მათი პროფესინალიზმის დამატებითი მოწმობაა.

მთლიანობაში ერესთეიონის მშენებლობაში ჩვენთვის ცნობილი 89 სოციალური სტატუსის პირთაგან 27% ათენელი მოქალაქე იყო და ისინი როგორც ირკვევა მაღალკვალიფიციურ ოსტატებს წარმოადგენდნენ. მართალია, ძველი ავტორები მოქალაქეების ხელოსნობის სხვა დარგებში მონაწილეობის შესახებ ძუნწ ცნობებს გვაწვდიან, მაგრამ ვფიქრობთ, ისინი ასეთივე წარმატებით მონაწილეობდნენ. ზოგიერთი მოქალაქე ალბათ ერგასტერიუმების მფლობელებიც იყვნენ; ზოგი კი სავაჭრო და საბანკო-საკრედიტო ოპერაციებშიც მონაწილეობდა, რაც პარადოქსული ჩანს, ვინაიდან ამგვარი პროფესიები წერილობით ტრადიციაში ნეგატიურად ხასიათდებიან. მიუხედავად ამისა, პოლისის მოსახლეობის ყველა ფენისათვის ეს ფაქტი მიუღებელი იყო, რადგანაც მოქალაქეთა გარკვეული ნაწილი იძულებული გახდა თავი ხელოსნობით ერჩინა. დემოსთენეს სიტყვით „თავისუფალ ხალხს სიღარიბე აიძულებდა მონური და მძიმე სამუშაოები შეესრულებინათ“. საკვებით მართებულად გვეჩვენება ი. გარლანის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ კლასიკური პერიოდის ათენში თავისუფალი მამაკაცებისა და ქალების უმღავლესობას დაღხინებული ცხოვრება არ ჰქონდა და მატერიალური წარმოების ყველა სფეროში საქმიანობდნენ. თუმცა ღარიბი მოქალაქისათვის, მაგალითად, ერესთეიონის ან პართენონის მშენებლობაში მონაწილეობა და მისგან აღებული ჯამაგირი, არსებობის ერთადერთ წყაროს არ წარმოადგენდა. პოლისი ამა თუ იმ დროით, თავის მოქალაქეებს გვერდში ედგა (მაგ, საზოგადოებრივ საქმიანობაში მონაწილეობისათვის ხელფასს უხდიდა).

არანაკლებ მნიშვნელოვანია ასევე პოლიტიკური ფაქტორი, კერძოდ კი ათენის არხეს (სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსი) არსებობის ფაქტორი. აღსანიშნავია, რომ ეს ფაქტორი იმდენად არსებითია, რომ ზოგიერთი მეკლევარის აზრით, აღნიშნულმა ალიანსმა (ათენის საზღვაო კავშირი), ათენის

აგრარული პოლისიდან სავაჭრო-სამრეწველო პოლისად ტრანსფორმაციაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა. მოკავშირეებისაგან აღებული საწევროებით, ათენში გრანდიოზული მშენებლობისათვის მიზანმიმართულად გამოიყენებოდა, რაც ათენის მოქალაქეების მნიშვნელოვან ნაწილს არსებობის შესაძლებლობას აძლევდა; გარდა ამისა, გემთმშენებლობის ინტენსივობა და საზღვაო ფლოტში სამსახური, მრავალი ათენელი მოქალაქის არსებობას უზრუნველყოფდა. მრიგად, აქ პოლიტიკური ფაქტორი ათენის სავაჭრო-სამრეწველო განვითარებას თავიდანვე სტიმულირებდა. თუმცა ხელოსნობისა და ფულად-სასაქონლო მეურნეობის განვითარებას მხოლოდ არხეს როლის აღიარება მართებული არ იქნება. ამიტომ სხვა გარემოებები უნდა იყოს გათვალისწინებული. ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში მუსირებდა შეხედულება იმის შესახებ, რომ თუ მოქალაქე ხელოსნობაშია დაკავებული, მაშინ ეს სიღარიბის შედეგია.

არხეს ფუნქციონირების პერიოდში, ათენის პოლისის მიზანი იყო რიგითი მოქალაქეების გაღარიბების პროცესი დაეძლია ან შეეჩერებინა კლერუხიების შექმნით, რომელიც ათენელი მოქალაქე – თეტი მიწისმფლობელი – ჰოპლიტი გახდებოდა. მკვლევართა გამოანგარიშებით, 450-440 წწ-ში, კლერუხიებში 4 ათასი ათენელი მოქალაქე დასახლდა. ამავე დროს, პოლისი ამცირებდა სამუშაო ძალის რეზერვუარს, რომელიც პოტენციურად ხელოსნობაზე იყო ორიენტირებული; გარდა ამისა, პოლისი საბაზრო ურთიერთობებშიც ერეოდა, განსაკუთრებით კი იმ დროს, როდესაც კვების პროდუქტების მომარაგებაში პრობლემები შეიქმნებოდა.

პოლისური სისტემა ფულად-სასაქონლო მეურნეობის განვითარებასაც ამუხრუჭებდა, ვინაიდან სამონეტო მიმოქცევიდან დიდძალი ფულადი სახსრების მუდმივად ამოღება ხდებოდა. ფულის ამოღების ერთ-ერთი მექანიზმი ხელოსნობასა და ვაჭრობაში დასაქმებული ათენელი მოქალაქეების მიერ მიწების შესყიდვა იყო. მართალია, მიწა ნაკლებ შემოსავლიანი იყო, ვიდრე ვაჭრობა, მაგრამ ეს შემოსავალი უფრო სანდო წყაროს წარმოადგენდა, გარდა ამისა, სოციალური პრესტიჟი მიწისმფლობელობაზე იყო დამოკიდებული. მეორე მექანიზმი, პოლისის მიერ დაწესებული ე.წ. ლიტურგიები, საგანგებო გადასახადებია. პოლისი ამგვარი მექანიზმებით მდიდარი მოქალაქეებისა და მეტოიკოსებისაგან ფულად სახსრებს იღებდა და მათ არაწარმოებით სფეროში აბანდებდა.

განსხვავებული იყო ათენის მრეწველობაში დასაქმებული მეტოიკოსების პოლიტიკურ-ეკონომიკური სტატუსი, რომელიც განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს და უდავოდ სპეციალურ შესწავლას იმსახურებს.

ძველ საბერძნეთში უცხოელი მოქალაქეები „ქსენოსებად“ და „მეტოიკოსებად“ იწოდებოდნენ, მაგრამ ეს ტერმინები არსობრივად ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა. ქსენოსში, კონკრეტულად, ამა თუ იმ პოლისში დროებითი მცხოვრები, ხოლო მეტოიკოსში ემიგრანტები და მუდმივად მოსახლე პირები იგულისხმებოდნენ.

მეტოიკოსის მსგავს ფორმას, მე-ტა-კი-ტა-ს სახით, ჯერ კიდევ მიკენურ ტექსტებში ვხვდებით. ისინი არსობრივადც თითქმის იდენტური ტერმინებია. მეტაკიტაც „ჩამოსახლებულს“, ემიგრანტს ნიშნავდა. არქაული და კლასიკური ეპოქის საბერძნეთში კი ტერმინი მეტოიკოსი პირველად ძვ. წ. 510 წლის ერთ-ერთ წარწერაში ფიქსირდება, ხოლო ნარატიულ წყაროებში ძვ. წ. V ს-ში იხსენიება.

ათენური სოციუმში მეტოიკოსები უკვე სოლონის დროს ფიგურირებენ. ამ მხრივ, განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს პლუტარქეს ერთი მრავალმხრივ საინტერესო ცნობა. აი ისიც: „დიდ სიძნელეს წარმოადგენს სოლონის იმ კანონის კარგად გაგება, რომელიც ათენის მოქალაქედ უცხოელის აღიარებას ეხება. სოლონი ათენის მოქალაქედ გახდომის უფლებას ანიჭებს მხოლოდ იმას, ვინც სამუდამოდაა გამოძევებული სამშობლოდან და იმ პირსაც, რომელიც მთელი ოჯახით გადმოსახლდება ათენში, რათა აქ ხელი მიჰყოს ხელოსნობას. ამბობენ, სოლონმა ასეთი კანონი სხვა უცხოელების თავიდან მოშორების მიზნით კი არ გამოსცა, არამედ იმიტომ, რომ სწორედ ზემოხსენებული პირნი დაემკვიდრებინა ათენში. ესენი, მისი აზრით, მტკიცე მოქალაქენი გახდებოდნენ და ერთგულებიც იქნებოდნენ. ერთნი საკუთარი სამშობლოს იძულებითი დაკარგვის გამო, მეორენი კი იმიტომ, რომ თავიანთი მხარე ნებით მიატოვეს“.

პლუტარქეს ეს ვრცელი ამონარიდი ორ დამოუკიდებელ ნაწილად შეიძლება დაიყოს. პირველი ნაწილი უშუალოდ უცხოელებისათვის ათენის მოქალაქეობის მინიჭების სოლონისეულ კანონს ეხება, ხოლო მეორე სოლონის თანამედროვეებისა თუ პოსტსოლონისეული თაობის კომენტარებს აღნიშნული კანონის თაობაზე. პირველი ნაწილიდან ჩანს, რომ მეტოიკოსებად მხოლოდ ათენში იძულებითი ან მთელი ოჯახით გადმოსახლებული პირები ითვლებოდნენ. თანაც, კანონი სწორედ ამ კატეგორიის უცხოელებს ანიჭებდა მოქალაქის სტატუსს და არა იმ პირებს, რომლებიც ეკონომიკური თუ სხვა

მოტივაციებით ინდივიდუალურად, თვითნებურად იყვნენ ათენში გახიზნულები. აღნიშნული ნაწილიდან ისიც ჩანს, რომ ათენის საპატიო მოქალაქეობა ხელოსნობის განვითარებას ეწირებოდა. სოლონი ათენში ხელოსნობის აღორძინებას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. მან ათენის ეკონომიკური გაძლიერებისათვის სპეციალური კანონი გამოსცა. ამ კანონის მიხედვით, შვილი არ იყო ვალდებული ერჩინა მამა, თუ იგი რაიმე ხელობას არ შეასწავლიდა. ასე რომ, სოლონი ათენის მრეწველობის განვითარების უზრუნველყოფისათვის ისეთ უკიდურეს ღაწმობაზე მიდიოდა, როგორიც მეტოიკოსებისათვის ათენის მოქალაქეობა იყო, ვინაიდან მის სრულუფლებიან მოქალაქეებად მხოლოდ მკვიდრი ათენელები ითვლებოდნენ. მართალია, სოლონი მეტოიკოსებს მოქალაქეობას პირდებოდა, თუმცა, იმ პირობით, თუ ისინი ხელოსნობაში დასაქმდებოდნენ. მიუხედავად ამისა, ამ სფეროში დასაქმებული მეტოიკოსები ათენის სრულუფლებიან მოქალაქეებად მაინც არ ჩაითვლებოდნენ, რადგანაც ამგვარ სტატუსს მხოლოდ მიწისმესაკუთრები ფლობდნენ. მეტოიკოსებს კი მიწისმფლობელობა კანონით აკრძალული ჰქონდათ.

რაც შეეხება პლუტარქეს ზემოთმოტანილი ცნობის მეორე ნაწილს, ის როგორც აღინიშნა, სოლონის დროინდელი ან გვიანდელი პოლიტიკოსებისა თუ რიგითი მოქალაქეების, შესაძლოა მეტოიკოსების კომენტარებია. თუმცა ამ ნაწილშიაც გარკვევით არ ჩანს თუ რა ხარისხის მოქალაქეობის სტატუსს ანიჭებდა სოლონი ათენში გადმოსახლებულ მეტოიკოსებს.

მოგვიანებით, მეტოიკოსები კლისთენეს რეფორმების არეალში მოექცნენ. არისტოტელეს ცნობით, ათენის მოქალაქეთა რიცხვის გაზრდის მიზნით, კლისთენემ „ფილევში მრავალი უცხოელი, მონები და მეტოიკოსები ჩართო“. არისტოტელეს ეს ცნობა მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. მ. კუტორგას მიხედვით კლისთენემ ფილევების წევრი გახდა „მრავალი მეტოიკოსი უცხოელი და მრავალი მეტოიკოსი მონები“. მაგრამ ამგვარი გაგება კლისთენემდე მეტოიკოსების, როგორც განსაკუთრებული წოდების არსებობის მცდარ მოსაზრებაზეა დაფუძნებული. ათენელი მეტოიკოსები, როგორც წოდება პირველად ძვ. წ. 460-იან წლებში იხსენიება. კ. მატეეს აზრით, კი კლისთენემ ფილევში მრავალი უცხოელი ჩართო, ხოლო მონები მეტოიკოსები გახდა, მაგრამ მის ჰიპოთეზას ზოგიერთი გრამატიკული შეუთანხმებლობა აუფერულებს. მ. ჰიგნეტის მოსაზრებით, არისტოტელესეულ ტერმინს „მონები-მეტოიკოსები“ აბუჩად აგდების ელფერი დაჰკრავდა და ჰექტემორებს

განეკუთვნებოდა. ვფიქრობთ, საეჭვოა, რომ არისტოტელეს თავის თეორიულ ნაშრომში ისინი ამგვარი დამამცირებელი ტერმინოლოგიით მოეხსენიებია, თუმცა „მონები-მეტრიკოსები“, IV ს-ის ბერძნული ენისათვის ჩვეულებრივი იყო. გ. ბიკნელის ვარაუდით, „ქსენოსები“ ტირანთა მოქირავნეებია, რომლებმაც ტირანიის დამხობის შემდეგ დიასპოფისის შედეგად, მოქალაქეობა დაკარგეს, ხოლო მერე კლისთენეს მხარი დაუჭირეს და მოქალაქის სტატუსი ხელმეორედ მიენიჭათ. ამგვარი მოსაზრება ძალზე ჰიპოთეზურია და წყაროებში არ დასტურდება.

მართალია, არისტოტელეს თანახმად კლისთენეს რეფორმების დროს ათენის მოქალაქე მრავალი უცხოელი გახდა, მაგრამ მას ეს აქტი რეფორმატორის მთავარ მიზნად არ მიაჩნდა. არისტოტელეს აზრით, ეს აქცია იყო არა ერთადერთი, არამედ ერთ-ერთი მექანიზმი პოლის-სახელმწიფოს ცენტრალიზაციის განმტკიცებისათვის. მართალია, ისიც რომ, არისტოტელეს ზემოთაღნიშნული ცნობა არც თუ ისე ნათელია, მაგრამ როგორც ჩანს, ის არა რეფორმების ტექსტის ჩანაწერიდან, არამედ ატიოდოგრაფიული ტრადიციებიდან გამომდინარეობდა. ნიშანდობლივია, რომ კლისთენესეული რეფორმებით ათენის მოქალაქეთა რიცხვის ზრდის ტენდენცია უფრო ნათლად და ასახული არისტოტელეს თეორიულ ნაშრომში – „პოლიტიკაში“, ვიდრე ისეთი პრაქტიკული ხასიათის თხზულებაში, როგორიც „ათენის პოლიტია“ იყო. ეს მომენტი იმით აიხსნება, რომ ფილოსოფოსი ამ შემთხვევაში ამოდიოდა მოქალაქეთა რიცხვის გაზრდის ხარჯზე სახელმწიფოს დემოკრატიზაციის თეორიებიდან, ხოლო მისი ცნობა კლისთენეს დროს ახალი მოქალაქეების მიღების შესახებ განიხილებოდა, როგორც ამ სიტუაციის ილუსტრაცია.

მართლაც, ძვ. წ. IV ს-ში დემოკრატიულ გარდაქმნებს თან სდევდა მოქალაქეთა რიცხვის ზრდა, თუმცა VI-V სს-თვის ეს არ იყო დამახასიათებელი. ამის მკაფიო ილუსტრაციაა პერიკლეს დროს მოქალაქეთა სიების გადახედვა-შემოწმება. ამიტომაც, არისტოტელესეული ცნობა მეტრიკოსებისათვის ფართო მასშტაბით მოქალაქეობის მინიჭება ძალზე საეჭვოა. უცნაური ჩანს ის ფაქტი, რომ თუკი ძვ. წ. 510 წ. სახალხო კრებამ მოქალაქეთა რიცხვის შემცირების საკითხი მოიწონა, მომენტალურად შეცვალა პოზიცია და ნეოპოლიტების მასობრივ მიღებას დაუჭირა მხარი. ძვ. წ. VI ს-ში მოქალაქეობის უფლება პრივილეგია იყო, რომელიც „უცხოელებზე“ უხალისოდ ვრცელდებოდა.

ვფიქრობთ, კლისთენეს დროს ნეოპოლიტების მიღების შესახებ

არისტოტელესეული ცნობის საფუძველი იყო ის მომენტი, როდესაც ძვ. წ. 510 წ. ატიკის სოფლის მოსახლეობის გარკვეულმა კატეგორიამ ტირანიის დროს დაკარგა მოქალაქეობის სტატუსი და შემდეგ ის კვლავ დაიბრუნა. შესაძლოა, მეტოიკოს-ემიგრანტების გარკვეულ ჯგუფსაც მიეღო მოქალაქეობა. აქვე იმასაც დავსძენთ, რომ კლისთენეს რეფორმების მიზანი ახალი მოქალაქეების მიღება და მათი ადაპტაცია როდი იყო, თუმცა მათ თან ახლდა სამოქალაქო საზოგადოების გარკვეული ზრდა-განვითარება.

პერიკლეს დროს მეტოიკოსებს მოქალაქეობის მიღება კიდევ უფრო უნდა გართულებოდათ, ვინაიდან პერიკლეს კანონით, ათენის მოქალაქე უნდა ყოფილიყო ის, ვინც დედით და მამით ათენელი იყო. სამაგიეროდ, პერიკლეს რეფორმები მეტოიკოსებს ათენში შრომით საქმიანობას არ უზღუდავდა. პირიქით, მის დროს მეტოიკოსები აქტიურად ჩანან ჩართულნი ხელოსნობაში. წარმოების ამ დარგში მეტოიკოსების ადგილის, მათი ხარისხობრივი და რაოდენობრივი კოეფიციენტების შესახებ ერთობ მრავალმხრივ საინტერესო ინფორმაციის შემცველია ერესთეიონის სამშენებლო ანგარიშები, ეპიგრაფიკული დოკუმენტები, რომლებიც ძვ. წ. 409-407 წწ-ში, ტაძრის მშენებლობის ბოლო ეტაპზე შედგა.

აღნიშნული ანგარიშიდან ირკვევა, რომ ერესთეიონის მშენებლობაში სხვადასხვა პროფესიისა და სხვადასხვა სოციალური კატეგორიის პირები მონაწილეობდნენ. შედარებით უფრო მრავალრიცხოვან მასას ქვისმთლელები შეადგენდნენ. როგორც აღინიშნა, ხსენებული ანგარიში მშენებლობის ბოლო ფაზას განეკუთვნება, როდესაც ტაძრის კედლები უკვე ამოყვანილი იყო და მხოლოდ ჭერის გადახურვა და კოლონების კანულირება რჩებოდა. ერესთეიონის სამშენებლო ანგარიშში დაფიქსირებულია თოთხმეტი ქვისმთლელი მეტოიკოსები, რომლებიც რაოდენობრივად ჩამორჩებოდნენ მონებს (16), ხოლო აღემატებოდნენ ქვისმთლელ მოქალაქეებს (9). ქვისმთლელი მეტოიკოსები ათენელი მოქალაქეების მსგავსად, კოლონების კანულირებით იყვნენ დაკავებულნი, რაც მათ მაღალ კვალიფიკაციაზე მიუთითებს. მონები კი ძირითადად შავ სამუშაოს ასრულებდნენ.

ერესთეიონის მშენებლობაში ხითხუროებს განსაკუთრებული ადგილი ეკავათ. ამ სფეროში შვიდი მეტოიკოსი, ხუთი მოქალაქე და ოთხი მონა იყო დასაქმებული. შვიდი მეტოიკოსიდან ორი ტაძრის სახურავისათვის ხის კესონებს ამზადებდა, სამი მათგანი ხეზე კვეთით იყო დაკავებული, დანარჩენი კი მოდელების დამზადებით. მეტოიკოს ხუროებს სანარდო ხელფასი ეძლეოდათ.

ერესთეიონის მშენებელთა შორის ფიგურირებენ ასევე სკულპტორები. ანგარიშის მიხედვით, მშენებლობაში რვა მოქანდაკე იყო დაკავებული. სამი მათგანი მოქალაქე, ხუთი კი მეტოიკოსი იყო, რაც მათ მაღალ კვალიფიკაციაზე მეტყველებს. სკულპტორები ასაკოვანი მამაკაცის ფიგურის დამზადებისათვის 60 დრახმას, ხოლო მოზარდის ფიგურისთვის 30 დრახმას იღებდნენ. ერესთეიონის ანგარიშებში მშენებლობისათვის უზვეულო პროფესიის მეტოიკოსებიც გვხვდება. ერთი მეტოიკოსი დიონისოდორი მხატვარი იყო, რომელმაც ქიმატიები მოხატა; მეორე მეტოიკოსი სისიფოს მელიტელი კი მოომქროვებელი. მას როზეტები მოუვარაყებია. სისიფოსი, შესაძლოა, არც ყოფილიყო პროფესიონალი მომვარაყებელი. იქნებ ის მხატვარი ან ოქრომჭედელი იყო. ამ პროფესიის ხელოსანი მეტოიკოსები დღიურად ორი დრახმის ოდენობით ჯამაგირს იღებდნენ. აღსანიშნავია, რომ ერესთეიონის ანგარიშებში მეტოიკოსი არქიტექტორი არ არის წარმოდგენილი. აქ მხოლოდ ორი ათენელი მოქალაქე არქიტექტორი ფიგურირებს და თანაც ისინი მუდმივად დღეში ერთ დრახმას იღებდნენ. როგორც ჩანს, აღნიშნული პროფესია მხოლოდ ათენელი მოქალაქეების პრეროგატივა იყო.

მთლიანობაში ერესთეონის მშენებლობის ბოლო ფაზაში დასაქმებული 106 ხელოსნიდან 24 ადამიანი მოქალაქე იყო, 43 მეტოიკოსი, 22 მონა, ხოლო 17 გაურკვეველი სოციალური სტატუსის პირი, ე.ი. ჩვენთვის ცნობილი 89 სოციალური სტატუსის პირთაგან 27% ათენელი მოქალაქეა, 48,3% მეტოიკოსი, 24,7% კი მონა. როგორც ჩანს, ერესთეონის მშენებელთა შორის პროცენტულად მეტოიკოსები ჭარბობდნენ. მართალია, ისინი ხარისხობრივი კოეფიციენტით ათენის სრულუფლებიან მოქალაქეებს ჩამოუვარდებიან, მაგრამ მეტოიკოსები საკმაოდ მაღალკვალიფიციური, პროფესიონალი ხელოსნები იყვნენ.

როგორც ცნობილია, მეტოიკოსები არა მარტო ხელოსნობაში, არამედ სავაჭრო ოპერაციებში მასიურად მონაწილეობდნენ. აღნიშნულ წარწერიან სტელაზე სხვადასხვა პროფესიის ვაჭარ-მეტოიკოსები ფიგურირებენ. ესენი იყვნენ: ზეთმოვაჭრენი, თხილის, ხახვის, შალის, ყურძნის, ფქვილის, ტყავის, პურის გამყიდველები; მეტოიკოსები აქტიურად მონაწილეობდნენ ასევე საბანკო ოპერაციებში. ათენის ტრაპეზიტთა მრავლესობას ბანკირი მეტოიკოსები შეადგენდნენ. პოლისური კანონმდებლობით, მეტოიკოს ტრაპეზიტებს, ხელოსნებსა და ვაჭრებს მოქალაქეობის, მიწის გირავნობის, უძრავი ქონების შეძენის, მადაროების არენდით აღების უფლებები ეკრძალებოდათ. ამგვარი უფლებები ათენის სახალხო კრების დადგენილებით მხოლოდ ცალკეულ პირებს

ენიჭებოდათ პოლისის წინაშე განსაკუთრებული დამსახურებისათვის.

მეტოიკოსებს ათენის სამხედრო სამსახურშიც იწვევდნენ, თუმცა ისინი, როგორც წესი დამხმარე ფუნქციას ასრულებდნენ და უპირატესად ატიკის საზღვრების დაცვა ეკისრებოდათ. ექსტრემალური სიტუაციისას მეტოიკოსების სამხედრო შენაერთები აქტიურ საბრძოლო ოპერაციებშიც მონაწილეობდნენ. ამგვარ შემთხვევას ადგილი ჰქონდა პელოპონესის ომის დროს, როდესაც თუკიდიდეს ცნობით, „ათენელები პერიკლეს მეთაურობით, მთელი თავისი ძალებით, მოქალაქეებითა და მეტოიკოსებით მეგარიდაში შეიჭრნენ“.

მეტოიკოსები ზოგჯერ ათენის პოლიტიკურ ავანსცენაზეც ჩანან. ამ მხრივ, განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ათენის აკროპოლისზე აღმოჩენილი სტელის ფრაგმენტზე წარმოდგენილი დეკრეტის ტექსტი „ოცდაათი“ ტირანიის წინააღმდეგ ბრძოლაში ათენელი დემოკრატების მომხრეთა დაჯილდოების შესახებ.

როგორც ცნობილია, მეტოიკოსებს ათენის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდათ, მაგრამ ექსტრემალური სიტუაციისას ათენელი პოლიტიკოსები მათ მხარდაჭერას საჭიროებდნენ. ამის დასტურია ის ფაქტი, რომ მუნიხიასთან ბრძოლის დროს დემოკრატების ლიდერი თრასიბულე ყველას „ისოტელიას“ პირდებოდა, ვინც ამ ბრძოლაში მონაწილეობას მიიღებდა. ამ მოწოდებამ გამოხმაურება ჰპოვა, ვინაიდან თრასიბულეს მომხრეთა რიცხვი მომენტალურად გაიზარდა. ქსენოფონტის ცნობით, თრასიბულემ 70-კაციანი რაზმით ფილეოსი დაიკავა; მალე მისი სამხედრო შენაერთები 700 გახდა. „ოცდაათი“-ს ტირანიასთან დემოკრატების გამარჯვებისა და მათი ათენში დაბრუნების შემდეგ, თრასიბულე შეეცადა თავისი თანამებრძოლებისათვის მოქალაქეობა ებოძა. თრასიბულეს კანონპროექტი სახალხო კრებამ მოიწონა, მაგრამ დემოკრატების მეორე ლიდერმა არხინოსმა გააპროტესტა. ძველი ავტორები არაფერს გვამცნობენ იმის შესახებ, თუ რა ბედი ეწია თრასიბულეს პროექტს. მაგრამ როგორც აღნიშნული დეკრეტის ტექსტიდან ირკვევა, თრასიბულეს თანამებრძოლი მეტოიკოსების ნაწილი მოქალაქეობის უფლებით დააჯილდოვეს. დაჯილდოებულ მეტოიკოსთა რაოდენობის დადგენა არ ხერხდება. ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, მათი რიცხვი 300 კაცამდე აღწევდა, ზოგი კი 400 კაცამდე ვარაუდობს. ასეა თუ ისე, ერთი რამ ცხადია, დემოკრატების არმიაში არაათენელ მეტოიკოსთა ხვედრითი წილი საკმაოდ დიდი ჩანს. ეს გასაგებიცაა. ათენის დემოკრატიული მთავრობა, რომელიც განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ვაჭრობისა და წარმოების განვითარებას,

მეტოიკოსებს ყოველმხრივ იზიდავდა და სავაჭრო-სამრეწველო საქმიანობისათვის ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა. დემოკრატები მეტოიკოსების უფლებებს უზრუნველყოფდნენ. ცხადია, ხელისუფლების სათავეში ოლიგარქოსების დარჩენა მეტოიკოსების პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პირობებს გააუარესებდა. ამიტომაც, მეტოიკოსების მთელი მასა, ერგასტერიუმების მფლობელები, ემპორები, ტრაპეზიტები, ხელოსნები, მოიჯარადეები ოლიგარქოსებთან ბრძოლაში დემოკრატებს თანაუგრძნობდნენ.

ათენის სახელმწიფოს ძნელბედობის დროს მეტოიკოსებმა დემოკრატებს ქმედითი დახმარება გაუწიეს. პელოპონესის ომში მეტოიკოსები ათენელთა არმიაში ჰოპლიტებად მსახურობდნენ, რაც უფრო საშიშ და რთულ პროფესიად ითვლებოდა, ვიდრე კავალერიაში სამსახური.

ათენის სამხედრო ფლოტის ეკიპაჟის მნიშვნელოვან ნაწილს ღარიბი მეტოიკოსები შეადგენდნენ. მეტოიკოსები ათენის ერთგულნი დარჩნენ, მაშინაც კი, როდესაც სპარტელები მათ მაღალ ანაზღაურებას შეპირდნენ. სამოქალაქო ომშიც მეტოიკოსები დემოკრატებს აქტიურად უჭერდნენ მხარს. ასე მაგალითად, ძვ. წ. 411 წ. ოლიგარქოსების ლიდერის ფრინიხოსის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მეტოიკოსებმა განსაკუთრებული როლი შეასრულეს. მოგვიანებით, ძვ. წ. 409 წ. მათ მაღალი ხარისხის ჯილდოები ებოძათ. ერთ მეტოიკოსს მოქალაქეობის სტატუსი მიენიჭა, ხოლო დანარჩენებმა უძრავი ქონების შეძენის უფლება მოიპოვეს. ძვ. წ. 404-403 წწ.-შიც მეტოიკოსები შეძლებისდაგვარად დემოკრატთა იცავდნენ. როდესაც დემოკრატებმა „ოცდაათის“ მმართველობასთან ბრძოლა გააჩაღეს, მათ მრავალი მეტოიკოსი მიემხრო. ისინი დემოკრატებს ფულით და იარაღით ეხმარებოდნენ.

სამწუხაროდ, ძვ. წ. 401-400 წწ. აღნიშნული დეკრეტის ცუდი დაცულობის გამო, დაჯილდოებულთა ზუსტი რიცხვის დადგენა, როგორც ითქვა არ ხერხდება. სამაგიეროდ, ათენის აკროპოლისისა და ეგინური დეკრეტების ფრაგმენტებით შესაძლებელია დემოკრატების მხარდაჭერისთვის დაჯილდოებულ მეტოიკოსთა სოციალური შემადგენლობის განსაზღვრა.

როგორც წარწერებიდან ირკვევა, დაჯილდოებულთა შორის ჭარბობენ მცირე და საშუალო შეძლების მეტოიკოსები, რომლებიც ხელოსნობით, დაქირავებული შრომით თუ წვრილი ვაჭრობით თავს ირჩენდნენ. წარწერებში იხსენიებიან მიწის მუშაკები, დაქირავებული მუშები, წვრილი მოვაჭრები, დურგლები, მთელავები, ხაბაზები, მეწაღეები და მთელი რიგი წვრილი ხელოსნები. დასაჩუქრებულთა შორის იყვნენ ვაჭრებიც, მაგრამ

დაჯილდოებულთა უმრავლესობას მცირე მეწარმეები შეადგენდნენ. დაჯილდოებულთა სიაში საკმაოდ სოლიდური რაოდენობითაა წარმოდგენილი სოფლის მეურნეობის მუშაკები. ტექსტში მოხსენიებულ 69 კაციდან, 19, ე.ი. 25% მეურნეა. ისმის კითხვები: რით შეიძლება აიხსნას სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულ მეტოიკოსთა მაღალი პროცენტი, მაშინ როცა მათ უძრავი ქონების შეძენის უფლება არ ჰქონდათ და მეორე – რატომაა, რომ ჩვენამდე მოღწეულ სიაში დემოკრატების მხარდამჭერთა შორის ნაკლებად ფიგურირებენ მდიდარი მეტოიკოსები, რომლებიც დემოკრატიის პირობებში მნიშვნელოვან სარგებელს ნახულობდნენ? რაც შეეხება პირველ კითხვას, ვფიქრობთ, ეს იმით უნდა აიხსნას, რომ ფილემში, მის მოსახდერე დემებიდან ადვილად შეიძლებოდა შეღწევა. ნიშანდობლივია, რომ არხინოსის დეკრეტში ფილეებისა და მათი მეზობელი დემების მრავალრიცხოვანი მოსახლეა დაჯილდოებული. მეურნე მეტოიკოსები მიწისმფლობელები კი არ იყვნენ, არამედ არენდატორები, ვინაიდან დაჯილდოებული მუშები განსაკუთრებით აღინიშნებიან. მიწის არენდირების უფლება კი მეტოიკოსებს ჰქონდათ.

რაც შეეხება არამოქალაქთა შორის ღარიბი მეტოიკოსების სიჭარბეს, ვფიქრობთ, სწორედ, ამ კატეგორიის მეტოიკოსები უშუალოდ მონაწილეობდნენ დემოკრატიულ მოძრაობაში, მაშინ როცა მდიდარი მეტოიკოსები ამგვარი ქმედებებისაგან თავს იკავებდნენ და დემოკრატებს მხოლოდ ფულადი სახსრებით ეხმარებოდნენ. ამის თვალსაჩინო ილუსტრაციაა ცნობილი ორატორის ლისიასისა და მისი ძმის პოლემარხოსის თავგადასავალი. ისინი დემოკრატიულ წრეებთან იყვნენ დაკავშირებულნი და ათენი მანამ არ დატოვეს, სანამ პოლემარხოსი არ დააპატიმრეს, ხოლო ლისიასმა გაქცევით უშველა თავს. მდიდარი მეტოიკოსები, რომლებიც მონებსა და ერგასტერიუმებს ფლობდნენ, ათენის დატოვების შემთხვევაში თავიანთ ქონებას კარგავდნენ და ამიტომ მოცდა ამჯობინეს, სანამ ათენში სიტუაცია უკიდურესად არ დაიძაბებოდა. რაც შეეხება მეტოიკოს ემპორებს, ნავკლერებსა თუ ტრაპეზიტებს, მათ ადვილად შეეძლოთ გამგზავრება და თავიანთი ქონების სხვა, მშვიდობიან ქალაქში გადატანა. ღარიბი მეტოიკოსები კი თავს ვერსად შეაფარებდნენ. მართალია, დევნა-შევიწროვება პირველ რიგში შეეხო მდიდარ მეტოიკოსებს, რომელთა ქონების ჩამორთმევასაც ოლიგარქოსები ცდილობდნენ, მაგრამ ტერორი გავრცელდა ღარიბ მეტოიკოსებზეც, რომლებიც პროდემოკრატიული ორიენტაციით იყვნენ ცნობილი.

ასე რომ, მეტოიკოსების ყველა სოციალური კატეგორიის ფენები თავიანთ

ბედს დემოკრატიას უკავშირებდნენ. აი, სწორედ, ამიტომაც მიიღეს მათ აქტიური მონაწილეობა დემოკრატიულ მოძრაობაში, რისთვისაც მეტოიკოსებმა სხვადასხვა ხარისხის ჯილდოები დაიმსახურეს: ზოგმა ფულადი პრემია მიიღო, ზოგს მოქალაქეობის სტატუსი ებოძა, ხოლო ზოგიერთმა უძრავი ქონების შეძენის უფლება მოიპოვა.

ძვ. წ. V ს-ის დასასრულს, ათენში დემოკრატიის რესტავრაციის შემდეგ, მეტოიკოსების მიმართ უწინდელი პოლიტიკა აღდგა. ამიერიდან მოქალაქეობისა და უძრავი ქონების უფლება ნაკლებად გაიცემოდა. ამ მხრივ, ვითარება რამდენადმე შეიცვალა ძვ. წ. IV საუკუნიდან, როდესაც ათენში პოლისური სისტემის კრიზისი დაიწყო.

ძვ. წ. 360 წ. ათენში გ. ერენბერგის გაანგარიშებით 25-50 ათასი, ხოლო ძვ. წ. 313 წელს, ა. გომის თანახმად, 10 ათასი მეტოიკოსი ცხოვრობდა. მათი აბსოლუტური უმრავლესობა წინანდებურად ხელოსნობა-ვაჭრობასა და საბანკო ოპერაციებში იყვნენ დასაქმებულნი. აღსანიშნავია, რომ ეს ფაქტი პოლისურ სტრუქტურებს დიდ საფრთხეს უქმნიდა, რადგან პოლისის ფინანსები არამოქალაქეების, მეტოიკოსებისა თუ ქსენოსების ხელში აღმოჩნდა. ათენის ძლიერების დროს, პოლისის ადმინისტრაცია მის განეიტრალებას მეტოიკოსებზე დაწესებული ლიტურგიების, საგანგებო გადასახადების გზით ახერხებდა და მათ არაწარმოებით სფეროში აბანდებდა. IV საუკუნიდან კი, ათენის ადმინისტრაციული სისტემის მოშლასთან ერთად საკუთრების ახალი ფორმა ვითარდება. ამის შესახებ ჯერ კიდევ ბერძენი მოაზროვნეები მიაჩნებდნენ. ასე მაგალითად, არისტოტელე იოკონომიკოსსა და ქრემასტიკოსს ერთმანეთისაგან მიჯნავდა. საკუთრების ძველი, ტრადიციული ფორმა ჯერ ერთი, მოქალაქეობის სტატუსს უკავშირდებოდა, ხოლო მეორე ეს უწინარეს ყოვლისა, მიწისმფლობელობაა. საკუთრების ნოვაციური ფორმა კი კერძო საკუთრება იყო. ის არანაირად არ უკავშირდება მოქალაქეობის სტატუსს და პირველ რიგში წარმოადგენდა საკუთრებას ფულსა და მონებზე, რომლებსაც IV ს-ში ძირითადად მეტოიკოსები ფლობდნენ.

ვფიქრობთ, ამგვარმა პროცესმა პოლისის ბედზე სერიოზული ზეგავლენა იქონია, რაც პოლისური სისტემის კრიზისით დასრულდა. პოლისური სტრუქტურების კრიზისის გაღვივებასა და ათენის სოციო-ეკონომიკურ სფეროში მეტოიკოსების როლის ზრდის მიმანიშნებელია ასევე ის ფაქტი, რომ IV ს-ში ათენის მიწათმფლობელობის სისტემაში მეტოიკოსები ეტაპობრივად მკვიდრდებოდნენ. თუმცა, ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, მეტოიკოსები მიწის

დასაკუთრებას არ ცდილობდნენ, ვინაიდან მათი საქმიანობის ძირითადი სფერო ვაჭრობა და ხელოსნობა იყო. მართალია, ვაჭრობა და ხელოსნობა უფრო შემოსავლიანი ჩანდა, ვიდრე მიწათმოქმედება, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ვფიქრობთ, მიწისმფლობელობა მაინც მეტოიკოსებისათვის მიმზიდველი უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ათენში მიწის შეძენის უფლების მოპოვება ჯილდოდ ითვლებოდა.

ზოგიერთი მეკლევერის აზრით, მეტოიკოსები შესაძლოა საზოგადოებრივი მიწის არენდატორებიც ყოფილიყვნენ, რაც ჩვენი აზრით ეჭვს იწვევს, რადგან ჯერ ერთი, ეპიგრაფიკული მონაცემებიდან ნათლად ჩანს, რომ მეტოიკოსები უპირატესად ქალაქის დემებში ცხოვრობდნენ. გარდა ამისა, ჩვენამდე მოღწეული 30 არენდატორთა შორის არც ერთი მეტოიკოსი არ ფიქსირდება. ასე რომ, მეტოიკოსები პრაქტიკულად საზოგადოებრივი მიწის ნაკვეთების საარენდო პროცესში არ მონაწილეობდნენ. აქ, მხოლოდ ათენელი მოქალაქეები ფიგურირებენ. აღსანიშნავია ისიც, რომ მეტოიკოსები კერძო მიწების საარენდო პროცესშიც ნაკლებად მონაწილეობდნენ.

ძვ. წ. IV ს-ში ათენის პოლიტიკურ და ეკონომიკის ზოგიერთ სფეროში მეტოიკოსებისა და მოქალაქეთა უფლებების გათანაბრება ხდება. ასე მაგალითად, პირველად ათენის სასამართლო პრაქტიკაში მეტოიკოსისა და მოქალაქის უფლებები გათანაბრდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ აღნიშნულ ეპოქაში, მეტოიკოსებსა და მოქალაქეებს შორის სოციალური კონტაქტები გაფართოვდა, რაც ტრადიციული სამოქალაქო სოციუმისთვის უცხო იყო. მოქალაქეებსა და მეტოიკოსებს ერთობლივად შეეძლოთ კრედიტირება. ათენელი მოქალაქე საკრედიტო ოპერაციების დროს მეტოიკოსების შუამავლებად ან თავდებებად გვევლინებიან; საბანკო ოპერაციებს კი მხოლოდ მეტოიკოსები აწარმოებდნენ.

კარგადაა ცნობილი თუ რა როლი შეასრულეს IV ს-ის ბერძნულ პოლისებში ბიზნესმენ-ტრაპეზიტებმა, რომლებმაც მიმოქცევაში ჩართეს არა მარტო თავიანთი, არამედ მეანაბრეთა სახსრები. ჩვენთვის ცნობილი IV ს-ის 26 ათენელი ტრაპეზიტიდან ორი ათენელი იყო, 14 არათენური წარმომავლობის, თანაც 11 მათგანი მეტოიკოსი, ხოლო ერთი მეტოიკოსის ვაჟიშვილი.

მეტოიკოსების აქტიური მონაწილეობა საზღვაო ვაჭრობის საკრედიტო ოპერაციებშიც არ დასტურდება. ეს გასაგებიცაა, რადგან ტრაპეზიტები მეანაბრეთა ფულით სარგებლობდნენ და ეს საკმაოდ რისკიანი ოპერაცია იყო. ამიტომაც, ტრაპეზიტების საქმიანობა ძირითადად შიდა ათენური ოპერაციებით

შემოიფარგლებოდა. ზოგიერთმა მათგანმა ისეთ წარმატებებს მიაღწია, რომ ათენის სახელმწიფოს მატერიალურად ეხმარებოდნენ და მეტოიკოსისათვის მაღალი ჯილდო – ათენის მოქალაქეობის სტატუსი დაიმსახურეს. ზოგიერთი მკვლევარი მიანიშნებს, რომ ელინისტური ხანის ათენში მიმდინარეობდა მდიდარი მოქალაქეებისა და მდიდარი მეტოიკოსების შერწყმის პროცესი, რაც მათი საერთო სოციო-ეკონომიკური ინტერესების თანხვედრით იყო განპირობებული.

ძვ. წ. IV საუკუნიდან ათენის მოქალაქე არაერთი მეტოიკოსი გახდა. მიუხედავად ამისა, არც ამ დროს და არც წინა საუკუნეებში მეტოიკოსები ათენის სრულუფლებიანი მოქალაქეები არ გამხდარან. ისინი მუდამ ახალ მოქალაქეებად, „ახალ ათენელებად“ ითვლებოდნენ. შესაბამისად მათი უფლებებიც შეზღუდული ჩანს. მეტოიკოსებს არასოდეს ხელი არ მიუწვდებოდათ ათენის სახელმწიფოს მაღალი თანამდებობისათვის, მათ ათენის ადმინისტრაციის ნებართვის გარეშე პოლიტიკურ პროცესებში მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდათ; მეტოიკოსების აბსოლუტურ უმრავლესობას მიწის შეძენის, გირავნობის და მადნეულის წარმოების უფლებაც არ ჰქონდათ. ასე რომ, ათენის „მოქალაქე“ მეტოიკოსთა უფლებები გარკვეულწილად შეზღუდული იყო. ამ მხრივ, ისინი ემსგავსებიან თანამედროვე, ე.წ. „ნატურალიზებულ“ მოქალაქე ემიგრანტებს, რომლებიც მოქალაქეობას მთავრობის რეკომენდაციით იღებენ. ამგვარ სტატუსიან მოქალაქეებს იმდენი უფლებები არა აქვთ, რაც მკვიდრ მოქალაქეებს გააჩნიათ. მთელ რიგ ქვეყნებში ნატურალიზებულ მოქალაქეებს აკრძალული აქვთ პრეზიდენტობაზე კენჭი იყარონ ან პოლიტიკური პარტიები ჩამოაყალიბონ (აშშ, გერმანია, ეგვიპტე და სხვ.); ზოგიერთ ქვეყანაში კი (ავსტრია, მექსიკა, ესპანეთი და სხვ.) ნატურალიზებულ მოქალაქეებს, სასამართლოს წესით, შეიძლება მოქალაქეობა გაუუქმდეს.

როგორც ჩანს, ემიგრანტებისათვის მოქალაქეობის მინიჭების საკითხი მუდამ აქტუალური და პრობლემური იყო. მოქალაქე ემიგრანტები, როგორც ანტიკურ ასევე ზოგიერთ თანამედროვე სახელმწიფოში შეზღუდული უფლებებით სარგებლობენ. მიუხედავად ამისა, ისინი, თავიანთი „მეორე სამშობლოს“ სოციო-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდნენ. სწორედ, ამგვარი როლი შეასრულეს მეტოიკოსებმა ძველი ათენის განვითარებაში, თუმცა მეტოიკოსთა ამგვარმა აქტივობამ პოლისური სტრუქტურების დეფორმაცია გამოიწვია, რაც საბოლოოდ, ძვ. წ. IV

ს-ში ათენის სახელმწიფოებრივი სისტემის კრიზისით დასრულდა.

რაც შეეხება მონებს, მათი რიცხვი ძვ. წ. V ს-ის ათენში საგრძნობლად ჩანს გაზრდილი. სამეცნიერო ლიტერატურაში ათენელი მონების რაოდენობის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა: ი. ბელოხის აზრით, ათენში მონები 75 ათასს შეადგენდა; ედ. მაიერის თანახმად 50 ათასიდან 150 ათასამდე მერყეობდა; რ. სარჯენტი 71-91 ათასს ითვლიდა, ე. გომის გაანგარიშებით 115 ათასი, ხოლო ვ. ერენბერგის მიხედვით 80-100 ათასი მონა ცხოვრობდა. საერთოდ კი მკვლევარები ერთხმად აღიარებდნენ, რომ ძვ. წ. V ს-ში ათენის მოსახლეობის 25-43%-ს მონები შეადგენდნენ. მონური შრომი მრეწველობის სხვადასხვა სფეროში გამოიყენებოდა. როგორც ცნობილია, ლავრეიონის ვერცხლის მღაროებსა და ერგასტერიუმებში ათასობით მონა მუშაობდა. ზ. ლაუფერის გაანგარიშებით, აღნიშნულ მღაროში, მისი ინტესიური ფუნქციონირების დროს, 20-30 ათასი მონა იყო დასაქმებული (lauffer, 1957, 38-39). მარტო ერთ მდიდარ ათენელ მოალაქეს ნიკიასს ლაკრეონის მღაროში 1000 მონა ჰყავდა დასაქმებული, ხოლო ჰიპონიოკეს 600 მონა, მაგრამ ეს გამონაკლისი იყო. მცირე სახელოსნოებში 5-10 მონა იყო დასაქმებული. მართალია, ვინმე ლისიასის ფარების საწარმოში 120 მონა შრომობდა, მაგრამ ის დიდი ერგასტერიუმი იყო, ათენში არც თუ ისე ბევრი იქნებოდა. შეძლებულ მოქალაქეთა პირად მეურნეობაში 102- მონა იყო დაკავებული. ძვ. წ. IV ს-ის ცნობილ ორატორს ლისიასს 12 მონა ემსახურებოდა; არისტოტელეს 13, ფილოსოფოს თეოფრასტეს კი 10 მონა.

მრავალი მონა მამაკაცი მეტყავისა და ფეხსაცმლის მკერავის პროფესიას ფლობდა, ხოლო მონა ქალების ნაწილი ძაფის მრთველები ყოფილან (Lewis, 1958, 208-211); მონებს ზოგჯერ ექსტრემალურ სიტუაციებშიც იყენებდნენ. თუკიდიდესთან დაცულია ერთი საინტერესო ცნობა, რომლის თანახმადაც ათენელები მეგარიდაში რომ შეიჭრან, ნისეას თავდაცვითი კედლების მშენებლობისათვის „ათენიდან ჩამოიტანეს რკინა და სხვა აუცილებელი მასალები, ასევე ჩამოიყვანეს -----“ (Thuc., IV, 69, 2), რომელთა შორის შესაძლოა მონებიც ყოფილიყვნენ.

მონები დასაქმებულნი იყვნენ ასევე ტექნოლოგიის ისეთ პრესტიჟულ სფეროში, როგორიც მშენებლობა იყო. ჩვენს მიერ არაერთგზის სხენებულ ერესთეიონის სამშანებლო ანგარიშებში მონები ქვისმთლეღთა და მხერხავთა სახით არიან წარმოდგენილნი. ქვისმთლეღთა შორის 16 მონა იხსენიება, 4 კი ხითხორთა. თექვსმეტ ქვისმთლეღ მონათაგან თოთხმეტი კოლონების

კანელურებაში იღებდნენ მონაწილეობას, ერთი ბლოკებს თლიდა, ხოლო ორი შავ სამუშაოს ასრულებდა. მონები, მათი მფლობელების მხარდამხარ მუშაობდნენ. ასე მაგალითად, მეტოიკოსი ვინმე სიმეას შვიდკაციანი ბრიგადიდან ექვსი მისი პირადი მონა იყო.

ჩვენი აზრით, ერესთეონის მშენებლობაზე მონები კოლონების კანელურების გარდა არანაირ ქვისსამთლელ სამუშაოებს არ ასრულებდნენ. მონებს კვალიფიციურ სამუშაოებს იმ შემთხვევაში ანდობდნენ. თუ ისინი მოქალაქეებთან ერთად მუშაობდნენ ანდა მათივე ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ. ქვისმთლელი მონა არი იყო დაინტერესებული სამუშაო ხარისხიანად შეესრულებინა, რადგან ჯამაგირს მონა კი არ იღებდა, არამედ მისი მეპატრონე. ამ მხრივ, ინტერესს იწვევს ერთ-ერთი მონის ლისიასის საქმიანობის ფუნქცია. ის, როგორც ერესთეონის სამშენებლო ანგარიშიდან ირკვევა, ბლოკების გამოთლით იყო დაკავებული. ნიშანდობლივია, რომ ლისიასი ისეთ ქვებს ამუშავებდა, რომლებიც ანტამნლემენტის შიდა მხარეს ეწეობოდა, გარედან არ ჩანდა და ნატიფად დამუშავებას არ მოითხოვდა, როგორც შენობის ხილული ნაწილის ჭოჭონაქები. მონათა არაკვალიფიციურობაზე ისიც მეტყველებს, რომ ერესთეონის ანგარიშებში ისინი არ არიან წარმოდგენილი არა თუ ისეთი პრესტიჟული სპეციალობების სახით, როგორიც იყო არქიტექტორი ან სკულპტორი, არამედ ისეთი ნაკლებად მნიშვნელოვანი პროფესიების – ხარატის, მხერხავისა თუ დურგლის კატეგორიითაც კი. სამაგიეროდ, ანგარიშებში მონები ხუროებად ფიგურირებენ, თუმცა ისინი დაბალკვალიფიციური ოსტატები უნდა ყოფილიყვნენ, ვინაიდან მათ ჯამაგირი დღიურად ეძლეოდათ. სწორედ, ამგვარი წესით გაიცემოდა ხელფასები არაკვალიფიციურ ოსტატებზე. ნიშანდობლივია, რომ ხის მეჩუქურთმეთა შორის, რომლის პროფესიაც მაღალ კვალიფიკაციას მოითხოვდა, ერესთეონის ანგარიშებში მონა საერთოდ არ იხსენიება.

როგორც ჩანს, მშენებლობაში მონური შრომის ხარისხობრივი კოეფიციენტი საკმაოდ დაბალია. პროცენტულადაც ამ სფეროში დასაქმებული მონათა რიცხვი მოქალაქეებისა და მეტოიკოსების რაოდენობას არ აღემატება. მშენებელ მონათა რიცხვი დაახლოებით 18-20%-ს შეადგენს, მაშინ როცა მეტოიკოსებისა და მოქალაქე მშენებელთა რაოდენობა შესაბამისად 40-25%-ს ითვლის. ანალოგიური ვითარება დასტურდება ათენის მრეწველობის სხვა სფეროებშიც. აქაც მონებს კვალიფიციურ სამუშაოებს იშვიათად ანდობდნენ

და ძირითადად უხარისხო, შავ სამუშაოებს ასრულებინებდნენ, რაც გამორიცხავს კიდევ ათენში მონური შრომის სისტემის არსებობას.

ფულად-სასაქონლო მეურნეობის განვითარებაზე პოლისური სტრუქტურების ზეგავლენა ეკონომიკის სხვა დარგებშიც შეიმჩნევა. როგორც ცნობილია, ათენელი ტრაპეზიტების (ბანკირების) უმრავლესობას ათენის მოქალაქეობის სტატუსი არ ჰქონდა და პოლისური პრინციპების თანახმად, მათ უძრავი ქონების გირავნობის უფლება ეკრძალებოდათ. ანალოგიური სიტუაცია ფიქსირდება სამთამაღნო წარმოებაში, კერძოდ ლავრეიონის მადაროებში. არამოქალაქეებს მადნეულის წარმოების უფლება არ ჰქონდათ.

ამრიგად, პოლისი ფულად-სასაქონლო მეურნეობის განვითარებას ეწინააღმდეგებოდა, ზღუდავდა და მის დეფორმაციას იწვევდა.

თავის მხრივ, საქალაქო ორგანიზაცია პოლისურ სისტემაზე ზეგავლენას ახდენდა. ფულად-სასაქონლო მეურნეობის განვითარება, ბაზრის როლის ზრდა, ვაჭარ-ხელოსანთა ბაზარზე ორიენტაცია, პოლისური იდეოლოგიის ტრადიციულ ღირებულებებს ანგრევდა. ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარებამ განაპირობა ის, რომ სამოქალაქო საზოგადოების ნაწილი, რომელიც სხვადასხვა მიზეზთა გამო, მიწას მოსწყდა უპირატესად საქალაქო საქმეების მოგვარებით იყო დაკავებული. საქალაქო ორგანიზაცია პოლისურ სტრუქტურებზე ზეგავლენას სახალხო კრების მეშვეობითაც ახდენდა. როგორც ცნობილია, სახალხო კრების შემადგენლობის ნაწილი ვაჭარ-ხელოსნებისაგან შედგებოდა, რომლებსაც ბუნებრივია თავიანთი ლოკალური ინტერესები გააჩნდათ და აქ ერთი ფრაქციის სახით უნდა ყოფილიყვნენ წარმოდგენილნი რაც სამოქალაქო საზოგადოების ჰომოგენურ (შემადგენლობით, თვისებებით ერთგვარი) პრინციპებს არღვევდა. მოქალაქე-ქალაქელები პრინციპში სახალხო კრების მსვლელობაზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენდნენ. ნიშანდობლივია სოკრატეს მტკიცება იმის შესახებ, რომ ათენის სახალხო კრება თითქმის მთლიანად ვაჭარ-ხელოსნებისაგან შედგება. ყოველ შემთხვევაში, ატიკის გლეხობასა და მოქალაქე-ქალაქელებს შორის დაპირისპირება ეჭვს არ იწვევს. არისტოტელეს მინიშნებით, პორეუსის მცხოვრებნი უფრო დემოკრატიულად არიან განწყობილნი, ვიდრე ათენელები (პოლ, V, 2, 12, 1303).

გასათვალისწინებელია ასევე ის გარემოებაც, რომ ათენში ხელოსნობა-ვაჭრობასა და საკრედიტო ოპერაციებში ძირითადად არა ათენელი მოქალაქენი მეტოიკოსები და უცხოელები იყვნენ დაკავებული ეს კი პოლისური

სტრუქტურებს დიდ საფრთხეს უქმნიდა, ვინაიდან პოლისის ფინანსური სახსრები არამოქალაქეების ხელში აღმოჩნდებოდა. ვფიქრობთ, აღნიშნულმა პროცესებმა პოლისის ბედზე სერიოზული ზეგავლენა იქონია. რაც ძვ. წ. IV ს-ის დასაწყისში, პოლისური სისტემის კრიზისით დასრულდა.

ამრიგად, პოლისის ფარგლებში საქალაქო სტრუქტურების განვითარებამ ათენის პოლისური სისტემის კრიზისი გამოიწვია. ამ თვალსაზრისით, აღნიშნული მოვლენის არსებით მომენტს წარმოადგენდა ის, რომ ძვ. წ. IV ს-ში პოლისის ჩარჩო ვითარდებოდა და განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენდა ფულად სისტემაზე დაფუძნებული კერძო საკუთრების ახალი ფორმა, რომელმაც პოლისის ტრადიციული მიწისმესაკუთრეობის ფორმა დაარღვია.

და ბოლო კითხვა, რომელიც ამ თავის შესავალ ნაწილშივე დავსვით: რა შეიძლება ეწოდოს იმ პროცესებს, რომლებიც მიმდინარეობდა კლასიკური ხანის ათენში და მის მსგავს სავაჭრო-სამრეწველო ტიპის პოლისებში? როგორც უკვე აღინიშნა, ძვ. წ. V-IV სს-ის ათენში უნიკალური პროცესები ფიქსირდება: პოლისის ფარგლებში ვითარდება საქალაქო სტრუქტურები და მათი მნიშვნელობაც იზრდება, გაღრმავებულია პროფესიული კლასიფიკაციისა და წარმოების დიფერენციაცია, შესამჩნევია შრომის განაწილების მაღალი დონე, განვითარებული ჩანს ფულად-სასაქონლო ურთიერთობანი, შეინიშნება კაპიტალბრუნვა და წარმოების ინტენსიფიკაცია, მკვიდრდება საკუთრების ნოვაციური ფორმა, საქალაქო ეკონომიკის საფუძველი ფულად-სასაქონლო სისტემა ხდება. ყოველივე ეს ძვ. წ. VI-IV სს-ში ათენსა და მისი მსგავსი ტიპის პოლისებში ინდუსტრიალიზაციისა და საბაზრო ეკონომიკის ევოლუციური განვითარების მიმანიშნებელია.

ა გ რ ა რ ი ზ ა ც ი ა. ათენისა და საერთოდ ანტიკური პოლისების ეკონომიკის უმთავრეს სფეროს სოფლის მეურნეობა წარმოადგენდა. ანტიკური ქალაქები ხომ, როგორც უკვე არაერთხელ აღინიშნა, მიწისმფლობელთა დასახლებებისგან აღმოცენდნენ. მოქალაქე პირველ რიგში მიწის ნადელის მფლობელი იყო. უცხოელებს და პოლისში მუდმივად მცხოვრებ მეტოიკოსებსაც უძრავი ქონების ფლობა ეკრძალებოდათ, თუ სახალხო კრების სპეციალური დადგენილებით ამგვარი უფლება არ მიეცემოდათ.

მიწა საკუთრების ძირითად ფორმად ითვლებოდა. უძრავი ქონება ყველაზე უფრო საიმედო და საკუთრების რესპექტაბელურ სახეობად მიიჩნეოდა. სოციუმის აზრით, მიწის ნადელები ათენის პოლიტიკურ და სამხედრო მოღვაწეებსაც უნდა ჰქონოდათ. ერთი სიტყვით, ანტიკურ საზოგადოებაში,

მიწათმოქმედება ყველაზე უფრო „კეთილშობილურ“ და პრესტიჟულ საქმიანობად ითვლებოდა. ძველ ბერძნულ ენაში „მიწათმოქმედის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა ტერმინი -----, ხოლო გლეხი ----- აღიწოდებოდა“, მიწის ნაკვეთი, ოფიციალურ დოკუმენტებში, ორი ტერმინით აღინიშნებოდა ხშირად გამოიყენებოდა სიტყვა -----, იშვიათად -----. პირველი მათგანი ნიშნავდა „მამულს“, „კარმიდამოს“, „ფერმას“ და ა.შ., მეორე კი „განაპირას“, „ნაკვეთის გარეუბანს“. ბერძნული ტექსტებიდან ჩანს, რომ ესა თუ ის მიწის ნაკვეთი სხვადასხვა ზომის ფართობისაგან შედგებოდა. ასე რომ, აღნიშნული ტერმინები მიწისმფლობელ ა სოციალურ სტატუსის დადგენისათვის ვერ გამოდგება. აღსანიშნავია, რომ რომაული „ლატიფუნდიების“ – მსხვილი მიწათმფლობელობის შესატყვისი ტერმინი ძველი ბერძენი ავტორებისათვის უცნობია. „ხორიონი“ მიწისმფლობელობის ოპტიმალური და საერთო აღმნიშვნელი ტერმინია, მაგრამ აქ ერთი პარადოქსული რამ ჩანს. ადრეულ ბერძნულ წყაროებში სიტყვა „ხორიონი“ არ ფიქსირდება. ჰომეროსისა და ჰესიოდეს პოემებში მიწის ნაკვეთი, ----- აღ („წილისყრას“ ნიშნავს) იწოდება. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ არქაიკის დასაწყისში მიწების დიდი ნაწილი წილისყრით, თანაბრად იყო განაწილებული. კლასიკურ ეპოქაში (ძვ. წ. V-IV სს.), აღნი ული სიტყვა საერთოდ არ იხმარებოდა. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ დროის გარკვეულ მონაკვეთში „კლეროსი“, ტერმინ „ხორიონმა“ შეცვალა. „ხორიონი“ შეიძლება უკავშირდებოდეს არა მარტო სიტყვა „ხორას“ („კეყანა“ ან „ხოროს“ („ადგილი“, „სივრცე“), არამედ ზმნა ----- „გამოყოფას“, „შემოღობვას“. ასე შეიძლება აიხსნას ის გარემოება, რომ „ხორიონი“ ნიშნავდა, ასევე გამაგრებულ ადგილს, სიმაგრეს“, რაც არქეოლოგიური მონაცემებითაც დასტურდება. ატიკის მთელ რიგ მიკრორეგიონებში დადასტურებულია ქვის გალავნები, რომლებიც ოდესღაც მიწის ნაკვეთებს გარს ერტყათ. ვფიქრობთ, მიწის ნაკვეთების აღმნიშვნელი, ახალი სახელწოდება – „ხორიონი“ ამგვარი „შემოღობვის“ შედეგად გაჩნდა, რაშიც სხვა მხრივ მიწისმესაკუთრებაც იგულისხმება. ასე რომ, ჩემი აზრით, ხორა პოლისური ტერიტორიის უბრალო დანამატი კი არ იყო, არამედ -----, ის, მცირე ქალაქური ტიპისა და -----, სოფლის ტიპის დასახლებებს წარმოადგენდნენ.

მკვლევართა გაანგარიშებით, ატიკის ტერიტორია დაახლ. 2500 კვ.კმ.-ს შეადგენდა. აქედან მიწათმოქმედებისათვის ვარგისი იყო დაახლ. 25/30% (Cooper, 1977-1978, გვ. 170-173). დანარჩენი ტერიტორია მოეხს, ტყეებს, ჭაობებსა და ა.შ.

ეკავათ. ვარგისიანი მიწის დიდი ნაწილი მარცვლეული კულტურებისათვის გამოიყენებოდა, თუმცა მიწის მნიშვნელოვანი ნაწილი ხეხილს, ვენახის პლანტაციებსა და ბალ-ბოსტნებს ჰქონდათ დათმობილი.

როგორც აღინიშნა, ძვ. წ. VII-VI სს-ში ატიკის საუკეთესო მიწები ევპატრიდების, მსხვილი მიწათმფლობელების განკარგულებაში იყო. დემოსის უმრავლესობა ევპატრიდებს ემორჩილებოდა. არისტოტელესა (AAh. Pol., II, 2, 3) და პლუტარქეს (სოლონი, 13, 4-5) ცნობებიდან ჩანს, რომ სოლონის დროისათვის დამონებული მოსახლეობის ძირითად მასას შეადგენდნენ სოფლები, რომლებსაც მიწა ან არ გააჩნდათ ან არასაკმარის ნაკვეთს ფლობდნენ. ამიტომ ისინი იძულებულნი იყვნენ სხვისი მიწები დაემუშავებინათ. სოლონის პრინციპში მიწები არ გაუნაწილებია. მხოლოდ პისისტრატემ მოახერხა თავისი პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების კონდისკირებული მიწების გლეხობისათვის გადაცემა, თუმცა ამ აქტს აგრარულ ურთიერთობაში რადიკალური გარდაქმნები არ მოჰყოლია. როგორც ჩანს, უმიწო და მცირემიწიანი გლეხობის ფენა ძვ. წ. V საუკუნემდე არსებობდა.

ატიკის მოსახლეობის უმთავრესობას თეტები – ღარიბი ფენა შეადგენდა. მართალია, სოლონმა სავალი კაბალისაგან გაანთავისუფლა, მაგრამ ისინი მიწისმფლობელებად არ გაუხდია. ისინი თავდაპირველად წვრილ არენდატორებად და დაქირავებულ მუშებად რჩებოდნენ. არ არის გამორიხული, რომ პისისტრატეს დროს თეტების ნაწილს მიწები დაურიგა, ზოგიერთი კი ----- გაემგზავრა, ზოგი ქალაქში გადასახლდა, რასაც შედეგად ღარიბთა ფენის რაოდენობის შემცირება უნდა მოჰყოლოდა.

რაც შეეხება მსხვილ მიწათმფლობელებს, სოლონამდე მათ ევპატრიდები განასახიერებდნენ. სწორედ ისინი ფლობდნენ ატიკის საუკეთესო მიწებს. მაგრამ V ს-ის მეორე ნახევრიდან ევპატრიდები სცენიდან ქრებიან. როგორც ჩანს, პოსტსოლონისეულ ეპოქაში მიწათმოქმედი არისტოკრატიის გარკვეული ნაწილი პოლიტიკური დაპირისპირებისა და ომების შედეგად ფიზიკურად ნადგურდება, ზოგიერთი ქვეყნიდან გარბის, უძლუდრება და ღარიბდება, ზოგიერთი მათგანი კი ახალ ვითარებას ეგუება. სამიწათმოქმედო არისტოკრატიის განკარგულებაში მყოფი მიწების დიდი ნაწილი დანაწილდა, ახლო ნათესავების ხელში გადავიდა, გარკვეული ნაწილი „ახალმა ათენელებმა“ შეისყიდეს. შესაძლოა, ეს მიწები შეადგენდნენ იმ „მოძრავ“ სამიწო ფონდს, რომელიც მოგვიანებით ხელიდან ხელში გადადიოდა.

ისმის კითხვა: რა ვითარებაა ამ მხრივ ძვ. წ. V-IV სს-ის ატიკის აგრარულ ურთიერთობაში? რა და როგორი იყო ქვეყნის აგრარული პოტენციალი, მეურნეობის ინტენსიფიკაციის დონე, სოფლის მეურნეობაში დასაქმებული სოციალური ფენების სტატუსი და საერთოდ, აგრარიზაციის ხასიათი. აი, საკიტხების ის წრე, რომლებიც მკვლევართა შორის დღემდე აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს,

მარცვლეული კულტურების რაოდენობის მიხედვით შეიძლება განისაზღვროს ძვ. წ. V-IV სს-ის წლიური პროდუქცია. ა. ბეკის ვარაუდით, ატიკაში ყოველწლიურად 2,5 მილიონ მედიმნის (მედიმნი დაახლ. 52 ლიტრი) ხორბალს მოიწვედნენ; ა. ვალონმა ეს რიცხვი 1 მილიონამდე დაიყვანა. მაგრამ XIX ს-ის 80-იან წლებში, ელევსინი სატაძრო კომპლექსში აღმოჩენილმა ეპისტატოსების („მეთვალყურენი“) საფინანსო ანგარიშის ხასიათის ერთმა მრავალმხრივ საინტერესო წარწერამ, აღნიშნულ მკვლევართა გამოანგარიშებები თავდაყირა დააყენა. ელევსინის წარწერიდამ ირკვევა, რომ ძვ. წ. 329 წ. ატიკის მოსავალი 40 ათას მედიმნ ხორბალსა და 360 ათას მედიმნ ქერს შეადგენდა. სხვა მხრივ, ეს რიცხვი იმაზე მიუთითებს, რომ დანარჩენ რეგიონებთან შედარებით, ატიკაში უპირატესად ქერი მოჰყავდათ, რაც ძველი ავტორების ცნობებითაც დასტურდება. ცხადია, ათენი, კლასიკურ ეპოქაში, მოსახლეობას საკუთარი პურით ვერ უზრუნველყოფდა. ცნობილია, რომ ათენს შავიზღვისპირეთიდან, კვიპროსიდან და სიცილიიდან მუდმივად დიდი რაოდენობის ხორბალი შემოჰქონდა. დემოსთენეს ცნობით, ბოსფორის სამეფოდან ათენში ყოველწლიურად 400 ათასი მედიმნის პური შემოდიოდა (Dem., XX, 31-32).

ასე რომ. ათენელები ძირითადად იმპორტული ხორბალით იკვებებოდნენ, რაც შეეხება ათენის მოქალაქეთა რაოდენობას, ინგლისელი მკვლევრის ა. გომის გაანგარიშებით 480-431 წწ-ში ათენში მოქალაქეთა რიცხვი 22 ათასამდე გაიზარდა, პელოპონესის ომის შედეგად მოქალაქეთა რიცხვი 22 ათასამდე შემცირდა, შემდეგ თანდათანობით გაიზარდა და 323 წ. 28 ათასს მიაღწია, ხოლო 313 წ. კვლავ 21 ათასს შეადგენდა. (Gomme, 1933, გვ. 75-79); აზრთა სხვადასხვაობაა მიწების რიცხვის შესახებ. ანტიკური ეპოქის ისტორიკოსი-ტესიკლოსი ძვ. წ. IV ს დასასრულს ათენში მონათა ფანტასტიკურ რიცხვს – 400 ათასს ასახელებს, ჰიპერიდე კი 150 ათასს. თანამედროვე მკვლევარების მიხედვით, მონათა რიცხვი, ათენში 75-80 და 150 ათასს შორის მერყეობდა.

საინტერესოა, ასევე ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის თანაფარდობის საკითხი. ა. გომის ვარაუდით, ძვ. წ. 430 წ. ათენში, პირეოსში და მათ გარშემო არსებულ სასოფლო რეგიონებში ატიკის მოსახლეობის ნახევარზე მეტი ცხოვრობდა, ძვ. წ. 330 წ. დაახლ., ; სამოქალაქო მოსახლეობისათვის ეს პროპორცია საკმაოდ მოკრძალებულად გამოიყურება: 430 წ. 60 ათასი, 330 წ. 50 ათასი, ე.ი. ორივე შემთხვევაში მოსახლეობის ნახევარზე ნაკლები. ა. გომი ამ რიცხვების უზუსტობას აღიარებდა, მაგრამ, მისი აზრით, ისინი ჭეშმარიტებასთან ახლოს უნდა ყოფილიყო. ასე თუ ისე, ერთი რამ ცხადია, კლასიკურ ეპოქაში, ატიკა, ათენისა და პირეისი გარეშე, კომპაქტურად დასახლებულ ქვეყანას წარმოადგენდა.

საისტორიო მეცნიერებაში დიდი ხანი მუხირებდა მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ატიკურლი სოფლები მიკრო-ქალაქებსა და დასახლებებში ცხოვრობდნენ. მაგრამ უკანასკნელი ხანების კვლევა-ძიებამ უჩვენა, რომ ატიკაში და საერთოდ საბერძნეთში გავრცელებული იყო, ასევე „საკარმიდამო“ ტიპის დასახლებები, სადაც მიწათმფლობელთა სამსახურებრივი ნაგებობები და საცხოვრებელი სახლები იყო განთავსებული. ამგვარი დასახლებები იზოლირებული „ფერმების“ ტიპის მსგავსი იყო, რაც წერილობით (Dem., LV; Menan., Georg. 46-48) და არქეოლოგიური (Pecirha, 1973, გვ. 113-147) მონაცემებთან დასტურდება.

ვფიქრობ, საბერძნეთში აგრარული დასახლებების ორივე ფორმა საკმაოდ დიდხანს ფუნქციონირებდა, მაგრამ რომელ მათგანს ენიჭებოდა უპირატესობა, წერილობითი წყაროების სიმცირის გამო, ეს საკითხი ღიად რჩება.

საკმაოდ რთულ და ამავე დროს საინტერესო საკითხი მიწათმესაკუთრების ხასიათისა და მიწათმფლობელთა სტატუსის შესახებ, როგორც აღინიშნა, ატიკაში მიწათმოქმედებისათვის ვარგისიანი ტერიტორია 600-800 კვ/კმ-ს, ე.ი. 68-80 ათასს ჰა-ს შეადგენდა; 10 ათასი მეურნეობიდან, ერთ კონკრეტულ მეურნეობაზე 6-8 ჰა მოდიოდა. საშუალო ნორმა უფრო ნაკლები უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან ჯერ ერთი, მეურნეობის რიცხვი პელოპონესის ომამდე საკმაოდ დიდი უნდა ყოფილიყო, მეორე, ამგვარი გაანგარიშებისას უნდა გავითვალისწინოთ საზოგადოებრივი მიწების ფართობიც. ძველი ავტორების ფრაგმენტული ხასიათის ცნობებიდან გამომდინარე, ვფიქრობ, სახელმწიფოს, ტაძრების, მოქალაქეთა სხვადასხვა გაერთიანებების განკარგულებაში არსებული საზოგადოებრივ მიწებს ვარგისიანი მიწების 1/5 მეტი ფართობი არ უნდა ჰქონოდათ დაკავებული. ამრიგად, ერთ კერძო მეურნეობაზე მიწის საშუალო ნორმა 4-5 ჰა-მდე უნდა შემცირდეს. მიწისმესაკუთრეთა გარკვეული

ნაწილი, ალბათ მიწის მნიშვნელოვან ნაკვეთებსაც ფლობდა და ისინი მსხვილ მიწათმფლობელებს წარმოადგენდნენ. აღსანიშნავია, რომ კლასიკურ ეპოქაში, როგორც მართებულად შენიშნავს ვ. ანდრეევი, 1000 ჰა-ის ოდენობის მიწის ნაკვეთის ფლობა წარმოუდგენელია. 100 ან 200 ჰა იშვიათი იყო. პლატონიც ერთ-ერთ დიალოგში საუბრობს, რომ ათენის ელიტის წარმომადგენელს – ალკიბიადეს 300 პლეტერის მიწაც არ ჰქონდა. 300 პლეტერი კი 26 ჰა-ს არ აღემატებოდა. პლატონთან დაცული პასაჟის იდეა მდგომარეობს იმაში, რომ სპარსეთის მეფის საგანძურთან დაცლი პასაჟის იდეა მდგომარეობს იმაში, რომ სპარსეთის მეფის საგანძურთან შედარებით, ალკიბიადეს ქონება არარაობაა (Alcib., 1, 123); დიონისეს პალიკარნასელის ცნობით, მდიდარმა ათენელმა მოქალაქემ არისტოფანემ 300 პლეტრი მიწა შეისყიდა. ჩანს, რომ ამ ზომის მიწის ფლობა დიდ ქონებად ითვლებოდა. ხსენებულ ავტორთა ცნობები საკმარისია იმისათვის, რომ ატიკურ „მსხვილ მიწათმფლობელობის“ დონის შესახებ გარკვეული წარმოდგენა შეგვექმნას. ცხადია ისიც, რომ ატიკაში მსხვილი მემამულენი არც თუ ისე მრავალრიცხოვანი ჩანს. პროცენტულად მათ აღემატებოდათ წვრილი მესაკუთრები, მაგრამ ორივე მათგანს საშუალო შეძლების მესაკუთრები აჭარბებდნენ. ეს უკანასკნელნი ძირითადად გლეხებისაგან შედგებოდა. ისინი სოფლებში მუდმივად ცხოვრობდნენ და მხოლოდ სამუშაოებით იყვნენ დაკავებულნი. ამ კატეგორიის გლეხობა 4-6 ჰა მიწას ფლობდა, წვრილი ხარი და რამდენიმე მონა ჰყავდა. წვრილ მესაკუთრე გლეხს კი მცირეოდენი ნაკვეთი ჰქონდა და მძიმე შრომას ეწეოდა, მაგრამ ზოგიერთ მათგანს მონა ჰყავდათ. ეს ვინმე დამოკიდებული არ იყო და მხოლოდ სასიცოცხლო მინიმუმის გამომუშავებით კმაყოფილდებოდა.

ძველი ავტორების ცნობებიდან ჩანს, რომ ქალაქელი მიწათმფლობელები, მათ შორის მსხვილი მემამულენიც ბიზნესითაც იყვნენ დაკავებულნი: სახლებს, სახელოსნოებს, აბანოებს და სხვა, აგირავებდნენ, გარდა ამისა, ისინი ვაჭრობდნენ, მევახშეობდნენ, სახელმწიფოსაგან მაღაროებს არენდით იღებდნენ. ასე რომ, ყველა ნიშანი არსებობს იმისა, რომ ამ ტიპის მესაკუთრეებს „მემამულე-კაპიტალისტები“ ვუწოდოთ. მესაკუთრეთა ეს ახალი ტიპი იმდენად ხშირად გვხვდება წყაროებში, რომ ატიკაში მათი მრავალრიცხოვანი ფენის არსებობა ვივარაუდოთ. აშკარაა, რომ მათთვის მიწა შემოსავლის ერთ-ერთი დამატებითი წყარო იყო. ამგვარი კატეგორიის პირები იყვნენ ათენის პოლიტიკური და სამხედრო ელიტის ისეთი წარმომადგენლები, როგორებიც იყვნენ ალკიბიადე, კიმონო, პერიკლე, რომლებიც საკმაოდ დიდი ზომის მიწის

ნაკვეთებს ფლობდნენ. ამ კატეგორიის ხალხი ქალაქში ცხოვრობდა და მათი ქონება მხოლოდ მიწათმესაკუთრეობით არ შემოიფარგლებოდა. ქალაქის მოსახლეობის წრესი იყვნენ, ასევე წვრილი მიწათმფლობელებიც, რომლებიც თავიანთ ნაკვეთებზე პირადად მუშაობდნენ. ამგვარი ტიპის მესაკუთრედ შეიძლება დასახელდეს ევფილეტესი, რომელიც ცნობილი ღისიასის „მოხსენებაში“ იხსენიება ევფილიტე ქალაქში, ორსართულიან სახლში ცხოვრობდა, ჰყავდა მონები და მონაქალები, მაგრამ ის და მისი ახლობელი სოსტრატესი, ხშირად მიემგზავრებოდნენ სოფელში და ზოგჯერ იქ დიდხანს აყოვნებდნენ (Lus., I, 20, 22, 39).

ზოგიერთი მკვლევრის აზრით ანტიკურ საბერძნეთში ქალაქსა და სოფელს შორის ზღვარი თითქოს წაშლილი იყო და რომ ქალაქისა და სოფლის ურთიერთშედევრის პროცესი მიმდინარეობდა, რასაც ვერ გავიზიარებთ. მართალია, ზოგიერთი ქალაქელი დიდხანს ცხოვრობდა სოფელში, ხოლო გლეხები ხშირად მინიმუმის დაკმაყოფილებისათვის ზრუნავდა, ხოლო „მემამულე-კაპიტალისტებისათვის“ ქალაქსა და სოფელს შორის გრადაცია თვალსაჩინო იყო. წყაროებში ოდნავი მინიშნებაც კი არ არის წარჩინებული და მდიდარი მოქალაქეები სოფელში დიდხანს დარჩენილიყვნენ, ან იქ მეურნეობისათვის ეხელმძღვანელად. პირიქით, პლუტარქეს ცნობით, პერიკლემ თავისი მამულის ორგანიზაცია ვინმე ევანგელოსს დააკისრა; არისტოფანეს კომედიებიდან ჩანს, რომ რაფინირებული ქალაქებისათვის სოფლელები ხშირად დაცინვის ობიექტი ხდებოდა. გარდა ამისა, ქალაქისა და სოფლის აღმნიშვნელი სხვადასხვა ტერმინები ბერძნულ ლექსიკაში არ აისახებოდა.

საშუალო და მცირე მიწის მფლობელი გლეხოზა მიწებს ამუშავებდა თვითონ ან მონებთან და დაქირავებულ მუშებთან ერთად. მსხვილი მიწათმფლობელები კი თავიანთ მიწებს არენდით გასცემდნენ ძირითადად მოსახლეობის მდიდარ და გავლენიან პირებს, რომლებიც სამუშაო ძალად მონებსა და დაქირავებულ მუშებს იყენებდნენ. მაგრამ მათი რაოდენობრივი თანაფარდობის შესახებ მონაცემები არ გაგვაჩნია. ზოგიერთი მკვლევრის მტკიცებით, მსხვილ მეურნეობაში ძირითად სამუშაო ძალად მონები გამოიყენებოდა (1983, გვ. 280), რასაც ვერ გავიზიარებთ. მართალია, ის ათენელი მსხვილი მემამულეები, რომლებიც პოლისის ელიტარულ ნაწილს შეადგენდნენ და მათ მეურნეობის გაძღოლის შესაძლებლობა არ ჰქონდათ, როგორც ძველი ავტორები გადმოგვცემენ, მათ მამულებში გარკვეულწილად მონები იყვნენ დასაქმებულნი. ასე მაგალითად, პლიტარქეს ცნობით, პერიკლეს მეურნეობას

მონა ევანგელოსი უძღვებოდა (Plut., Per., 16); ქსენოფონტის მიხედვით, ისხომასოსი ხშირად ჩადიოდა სოფელში, თუმცა სამუშაოებს მონები უძღვებოდნენ, (Xen., Oecon., XII, 2). მიუხედავად ამისა, ეს მხოლოდ იშვიათი შემთხვევებია, ვინაიდან ძველ ავტორებს ოდნავი მინიშნებაც კი არა აქვთ მსხვილ მეურნეობაში მონების ფართოდ გამოყენების შესახებ; მეორე, გათვალისწინებული უნდა იყოს, ასევე მონათა არაკვალიფიციურობა და მეპატრონეებისაგან მათი გაქცევის გარემოებები. ნიშანდობლივია, რომ წყაროებში ხშირად გხვდება მინიშნებები მონების სიზარმაცის, მეპატრონისაგან მათი გაქცევისა თუ ურჩობის შესახებ. ამიტომ მემამულეები ხშირად დაქირავებულ მუშებს მიმართავდნენ, რადგანაც სწორედ ისინი იყვნენ კვალიფიციური სპეციალისტები, რომლებიც ხარისხიან პროდუქციას აწარმოებდნენ, ვიდრე მონები. მეურნეობაში დაქირავებული მუშახელის ფართოდ გამოყენების შესახებ არაერთი მონაცემი მოწმობს. მენანდრეს ცნობით, მდიდარი სოფლელი კლეონეტესი თავად მუშაობს თავისუფალი ახალგაზრდა გორგიასი, რომლის ოჯახი ქალაქში ცხოვრობს, (Men., 46-58); პლატონის ერთ-ერთ დიალოგში – „ეკტიფრონისში“ (4c) საუბარია ათენის მოქალაქეზე, რომელიც მიწას ამუშავებდა კუნძულ ნაქსოსზე, მოენბთან და დაქირავებულ მუშებთან ერთად; IV ს-ის ერთ-ერთ დოკუმენტში იხსენება ორი დაქირავებული მუშახელი ----- (Dem., III, 20-21). ვფიქრობთ, სოფლის მეურნეობაში მონების, როგორც მთავარი და განმსაზღვრელი სამუშაო ძალის სისტემა არ არსებობდა; მონათა შრომა, მხოლოდ დაქირავებული მუშახელის დანამატს წარმოადგენდა, დაქირავებული მუშახელის ძირითად მასას შეადგენდნენ განთავისუფლებული პირები, უცხოელები, თავისუფალი ათენელები და ნაწილობრივ მონებიც.

სადისკუსიოა ასევე სასოფლო-სამეურნეო წესის, ქალაქსა და სოფელს შორის კონტაქტების შესახებაც. ზოგიერთი მკვლევარი უპირატესობას ნატურალური ხასიათის წესს ანიჭებს და ქალაქსა და სოფელს შორის სპორადულ სავაჭრო-ეკონომიკურ კონტაქტებს ვარაუდობს. ცნობილია, რომ ატიკაში იმპორტული ხორბალი საკმაოდ დიდი რაოდენობით შემოჰქონდათ, იმპორტირებულ პროდუქციათა შორის უნდა ყოფილიყო გარკვეულწილად სხვა საკვები პროდუქტები, ხე-ტყე და მონები. ქვეყანას საკუთარი პროდუქტის ექსპორტით ეს იმპორტი უნდა აენაზღაურებინა. სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთხმადაა აღიარებული, რომ ათენის უმთავრეს საექსპერტო საგნად კერამიკული ნაწარმი ითვლებოდა, თუმცა გარკვეული რაოდენობის ღვინო და

ზეთისხილიც გაჰქონდათ. მიუხედავად ამისა, ატიკის სავაჭრო ბალანსი პასიური რჩებოდა, ექსპორტი იმპორტს ვერ ფარავდა.

კლასიკური ეპოქის ატიკის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ექსპორტის შესახებ არავითარი მონაცემები არ გაგვაჩნია. ცნობილია, მხოლოდ ის, რომ ამ დროს ატიკაში ხორბალი შემოდის. ზეთისხილის ექსპორტის შესახებ, მხოლოდ ორიოდ ცნობაა ჩვენს განკარგულებაში, მაგრამ ის კლასიკური ეპოქის ქრონოლოგიურ ჩარჩოს სცდება. სოლონიუსული კანონი, ზეთისხილის გარდა, ატიკიდან ყველა პროდუქციის გატანა იკრძალებოდა (სოლონი, 24, 1); ახ. წ. II ს-ში, როდესაც (I G, II(2) 1100), ატიკიდან ზეთისხილის გატანა რეგულირდებოდა. გვიანდელი კომენტატორის ცნობით, ზეთისხილის გატანის უფლება მხოლოდ სპორტულ შეჯიბრებებში გამარჯვებულებს დართეს (Schol. Pind. Nem., X, 64); ქსენოფონტეს ცნობით, მშვიდობიანობის დროს, ათენი საჭიროებს იმას, ვისაც ბევრი აქვს პური, ღვინო, ზეთისხილი და ცხვარი (Vect., V, 3) ე.ი. როგორც ჩანს, ზეთისხილის მუდმივად შემოტანა ივარაუდება, ეს ექსპორტს მთლიანად როდი გამოირიცხავს, თუმცა მისი ექსპორტების შეზღუდვაზე მიუთითებს. შესაძლოა ცვილი გაჰქონდათ, მაგრამ არა დიდი რაოდენობით (Plut., Mor., 1973c).

ასე რომ, სხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების შესახებ რაიმე გარკვეული ცნობები არ მოგვეპოვება. არანაირი საფუძველი არ გვაქვს ატიკიდან ღვინის ექსპორტი ვივარაუდოთ, ვინაიდან ატიკური ღვინო ათენშიც კი არ იყო პოპულარული. ამ მხრივ, საინტერესოა ერთი სასამართლო დოკუმენტი, სადაც ორატორი მოსამართლეებს ეკითხება: ნუთუ თქვენ სადმე მოისმინეთ, რომ ვინმეს შავიზღვისპირეთიდან ათენში ღვინო შემოეტანოს? პონტოში ღვინო „ჩვენი მეზობელი ადგილებიდან“ კოსიდან, თასოდან და მენდედან შემოაქვთ (Dem., XXXV, 35).

ერთი სიტყვით, ატიკიდან სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ფართომასშტაბიანი ექსპორტირება ეჭვს იწვევს. გარდა ამისა, მხედველობაშია მისაღები კიდევ ერთი გარემოება თუ მოქალაქე-მიწათმფლობელს ზედმეტი პროდუქცია ექნებოდა ათენისა და პირეოსის ბაზარზე გაიტანდა. ამავე დროს საზღვაო ვაჭრობა ძირითადად არამოქალაქეთა ხელში იყო. ეს იმას ნიშნავს, რომ ათენელი მიწათმფლობელები იძულებულნი იყვნენ უცხოელებთან იმ შემოსავლის ნაწილი გაეყოთ, რომელიც უცხოეთში საქოლის გატანისაგან მიიღებოდა. სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაცია ატიკაში VI ს-ში ფიქსირდება, ხოლო V-IV სს-ში ექსპორტისა და იმპორტის თანაფარდობა

შედარებით დარღვეულია: ვერცხლის მადარეობისა და „მოკავშირეთა“ საწევროების მითვისების გარდა, ათენელები სხვადასხვა მექანიზმების, განსაკუთრებით კი კერამიკული ნაწარმის ექსპორტირებით, ისინი უცხოეთში დიდძალ ფულს შოულობდნენ.

რაც შეეხება საშინაო ვაჭრობას, ძველი ავტორები თითქოსდა ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნობებს გვთავაზობენ. მსხვილი მემამულე ფენიპე თავის ნაკვეთზე მოწეულ პურსა და ღვინოს ორმაგ და სამმაგ ფასში ყიდდა, ხოლო მის მეურნეობაში 1000 მედიმნის ხორბალსა და 800 ლ. ღვინოს აწარმოებდნენ. შესაძლოა ეს რიცხვი გადაჭარბებული იყო, მაგრამ აშკარაა, რომ მთლიანობაში, პენიპეს მეურნეობა ბაზარზე ჩანს ორინეტირებული. პლუტარქეს ცნობით, პერიკლემ მეურნეობის რაციონალური ორგანიზაციის პროგრამა შეიმუშავა „მრავალი საქმით დატვირთულს მასზე ზრუნვით ბევრი დროც, რომ არ დაჰკარგოდა, წლის მთელ მოსავალს ერთდროულად ჰყიდდა, ხოლო შემდეგ, რაც სჭირდებოდა, ბაზარზე ყიდულობდა. ამ წესს ყოველდღიურ ცხოვრებაში იცავდა. მის მოწიფულ ვაყებს არ უყვარდათ იგი და არც მათი ცოლები თვლიდნენ მას ოჯახის გულუხვ მეთაურად“ (პერიკლე, 16). აღსანიშნავია, რომ ანალოგიურად ახასიათებს ატიკურ მიწისმესაკუთრეობას „ეკონომიკის“ ანონიმი ავტორი „ატიკური მეურნეობის წარმოება მდგომარეობს იმაში, რომ მისი მეპატრონეები ყიდიან და ყიდულობენ“ (Oec., 1344, 32-33). როგორც ჩანს, მეურნეობა სასაქონლო ურთიერთობაშია ჩართული. ატიკელი მეპატრონეები აუცილებლად საგნებს ყიდულობდნენ ვაჭრობით მოპოვებული ფულით. საქალაქო ხელოსნური ნაწარმი კი სოფელში იგზავნებოდა. დემაგოგ კლეონს, რომელსაც ტყავის სახელოსნო ჰქონდა, არისტოფანე საყვედურობს გლეხებისათვის უხარისხო ფესსაცმლის მიყიდვაში („მხედრები“, 315-321). მართებულია გ. აუდრინგის მოსაზრება, რომ ქალაქთან ვაჭრობაში განსაკუთრებით ჩართული იყო საგარეუბნო მეურნეობები, რომლებსაც ყვავილები, ხილი, ბოსტნეული და ა.შ. მოჰყავდათ (Audring, 1977, გვ. 32); აღსანიშნავია, ისიც რომ, ქალაქთან ახლო მდებარე სასოფლო-სამეურნეო ნაკვეთები უფრო ძვირადღირებული იყო, ვიდრე მისგან მოშორებით არსებული კლეროსები.

სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებით ვაჭრობდნენ როგორც მიწათმფლობელები, ასევე გადამყიდველები. პლატონის ცნობით, წვრილი ვაჭარი მიწათმფლობელისაგან პროდუქტს ყიდულობდა (Plato, Politicus, 317). დემოსთენე მოსავლის შემსყიდველს იხსენებს (XVIII, 262). ვაჭრობის ამ ორი

ფორმის არსებობის შესახებ მოწმობენ ტერმინები, რომლებიც ვაჭართა სხვადასხვა კატეგორიებს აღნიშნავენ. ბერძნულ ენაში სიტყვა ----- ნიშნავს ადამიანის, რომელიც საკუთარ პროდუქციას ყიდდა, ხოლო ----- წერილ, გადამყიდველ ვაჭარს (Arist., plut., 1155; plato., polit., 260).

ამრიგად, კლასიკურ ეპოქაში ქალაქსა და სხვა სოფელს ინტენსიური სავაჭრო ურთიერთობანი ფიქსირდება. მაგრამ ბერძნულ წერილობით წყაროებში, გვხვდებნა ისეთი გლეხები, რომლებსაც ქალაქთან არანაირი კავშირები არ ჰქონდათ. არისტოფანეს კომედიებში ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ სოფელი იძლევა ყველაფერს, რაც ცხოვრებისათვისაა აუცილებელი. (Philem., 105k). ხსენებული კომედოგრაფის ნაწარმოებში – „ახარნანოანეში“ კი ხოტბაა შესხმული დემის პატრიარქალური ცხოვრებისათვის, სადაც ყველაფერია ცხოვრებისათვის და მყიდველ-გამყიდველი არ არსებობს (33-35).

ასე რომ, ატიკაში სამეურნეო წარმოების ორი ფორმა – სასაქონლო და ოიკოსური, ნატურალური მეურნეობა არსებობდა. მაგრამ, როგორც ზემოთაღნიშნული ავტორების ცნობებიდან ჩანს, ძვ. წ. VII-VI სს. შედარებით, როდესაც პროდუქციის მნიშვნელოვანი წილი ოიკოსურ ფარგლებში მზადდებოდა, კლასიკურ ეპოქაში, დომინანტი სასაქონლო წარმოება ხდება.

ყველაზე უფრო სადისკუსიო და მწვავე პრობლემათაგანი ძვ. წ. V ს-ის დასასრულისა და IV ს-ში ატიკის აგრარიზაციის პროცესი, განსაკუთრებით კი მიწების კონცენტრაციის საკითხი. მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, ატიკაში, აღნიშნულ ეპოქაში მიწის საკუთრება ძალზე დანაწევრებული იყო, ადგილი ჰქონდა მეურნეობის ინტენსიფიკაციას, მიწის ნაკვეთების სპეციფიკას, გლეხობის პაუპერიზაციას და მის პროლეტარიატად გადაქცევა (ა. ბეკი, რ. ჰელმანი, ედ. მეიერი, ი. ბელოხი), მეორე ნაწილის აზრით კი ძვ. წ. V-IV სს-ში ატიკაში მიწის საკუთრება თანაბარი იყო. ამ პერიოდისათვის არ დასტურდება გლეხობის უმიწოდ დარჩენა და მიწების ინტენსიური კონცენტრაცია (მ. ფინლი); მესამენი აღიარებენ მიწათმესაკუთრეობების დაქუცმაცებას, თუმცა მათი მტკიცებით, დომინანტს წერილი მიწათმფლობელები შეადგენდნენ და ხაზგასმით აღნიშნავენ საერთო ბერძნული ეკონომიკის ჩამორჩენილობას (ვ. ერენბერგი).

გვიქრობთ, ამ პრობლემის შესწავლისათვის ამოსავალ პუნქტად უნდა ჩაითვალოს პელოპონესის ომი, რომელთანაც დაკავშირებულია სპარტელთა არაერთგზისი შემოსევები ატიკაში, ომმა აგრარული კრიზისის დაწყებაში კატალიზატორის როლი შეასრულა. სოფლის მოსახლეობა იძულებული გახდა

ქალაქში გახიზნულიყო. სპარტელებმა, ბერძნული წესისამებრ, ქვეყანა განადგურების პირამდე მიიყვანეს, ნარგავები აკაფეს, მოსავლის მარაგს ანადგურებდნენ, სასოფლო ნაგებობებს ანგრევდნენ. ერთი სიტყვით, სასოფლო-სამეურნეო ცხოვრების ნორმალური რიტმი დიდი ხნით შეწყდა. ამის შესახებ პირდაპირ მიუთითებს თუკიდიდეს. ის მუქ ფერებში აღწერს ძვ. წ. 427 წ. სპარტელთა მიერ ატიკის დარბევას (III, 26, 3-4); ანონიმი ისტორიკოსის ცნობით კი „დეკელეის ომის“ დროს სპარტელებმა ატიკა დაარბიეს და გაძარცვეს (Hell. Oxyr., XVII, 4-5).

როგორც ჩანს, პელოპონესის ომმა ატიკის გლეხობის მდგომარეობა ძალზე გააუარესა. ვფიქრობთ, გლეხობის ნაწილი, როგორც ეს ანონიმი ისტორიკოსის ცნობიდან ირკვევა, ქალაქში გადასახლდა და ომის შემდეგაც იქ უნდა დარჩენილიყო; გარკვეული ნაწილი კი შესაძლოა სოფელში დაბრუნებულიყო.

IV ს-ში ატიკის მეურნეობაში, ასევე სხვა ხასიათის უნიკალური ნოვაციები დასტურდება. ქსენოფონტის ცნობით, როდესაც ქვეყანაში ბევრი პური და ღვინოა, შესაბამისად სოფლის მეურნეობის პროდუქტები იაფდება, მიწათმოქმედება უსარგებლო ხდება, ბევრმა მიწები დაუმუშავებელი დატოვა, ვაჭრობასა და მევახშეობას მიჰყო ხელი (Vect., IV, 6). ცხადია, რომ ქსენოფონტის დროისათვის, ატიკაში წვრილ და მსხვილ მეურნეობებს შორის კონკურენციაა. თუ რით და როგორ დასრულდა ეს კონკურენცია, ამის შესახებ ძველი ავტორები საკმაოდ მწირ ინფორმაციას გვაწვდიან. არისტოფანეს კომედიებში საკმაოდ მუქ ფერებშია დახატული გლეხური ცხოვრება: მძიმე შრომა, ღარიბი საკვები, ვალები და უფულობა. ლისიასის ცნობით კი ვინმე ავანტიურისტი ფრონისოსი, რომელიც ღარიბი იყო სოფელში საქონელს მწყემსავდა, საცხოვრებლად ქალაქში გადავიდა და სტრატეგოსი გახდა (Lys., XX, 11-12); არისტოფანეს გადმოცემით, სოფლელი სტრატეგოსი ქალაქელ გოგონაზე დაქორწინდა და ამიტომ ქალაქში დასახლდა („დრუბლები“ 43-50); ალკიფრონეს ცნობით, (II, 5) ატიკელ გლეხებს კრედიტი რომ აეღოთ მიწებს აგირავებდნენ.

როგორც ჩანს, გლეხობის გარკვეული ნაწილი, განსაკუთრებით კი წვრილი მეურნეონი, ნაწილობრივ კრედიტის გადაუხდელობის, ხოლო ნაწილობრივ მცირეშემოსავლიანობის გამო, სოფელს ტოვებდა, ათენში სახლდებოდა და „ღუმპენ-პროლეტარი“ ხდებოდა. მათი მიწის ნაკვეთები კი ან კრედიტორების განკარგულებაში გადადიოდა, ან ჩალის ფასად იყიდებოდა. გამონთავისუფლებული ტერიტორიები ზოგჯერ სპეკულაციის ობიექტი

ხდებოდა. აი, რას ამბობს ამასთან დაკავშირებით ქსენოფონტი: მდიდარი ათენელი მოქალაქე ისხამახოსი და მისი მამა დაუმუშავებელ და ცარიელ მიწის ნაკვეთებს იაფად ყიდულობდნენ და შემდეგ მათ ორმაგ ფასად ყიდდნენ („ეკონომიკა“, XX, 22-29).

როგორც ვხედავთ, ისხომახოსის გამდიდრების წყარო მიწის სპეკულაცია ყოფილა. ამრიგად, ქსენოფონტის ცნობა, ძვ. წ. V ს-ის ატიკაში „მიწის ბრუნვის“ ინტენსივობა და „მიწების კონცენტრაციის“ მოწმობაა. „მიწების კონცენტრაციის“ საილუსტრაციოდ წერილობით წყაროებში კიდევ რომელიმე ცნობებს ვხვდებით. ერთ-ერთი მათგანი ეხება ტრაპეზიტ (ბანკირი) პასსიონს, რომელსაც დემოსთენეს ცნობით, (XXXVI, 5) საკუთრებაში 20 ტალანტის ღირებულების მიწა ჰქონდა, რაც უდავოდ მსხვილი მიწისმესაკუთრეობის არსებობასა და მიწის კონცენტრაციაზე მიუთითებს. ცნობილი კომედიოგრაფი არისტოფანე, ლისიასის ცნობით (Lys., XIX, 28-39), უმნიშვნელო ქონებას ფლობდა, ხოლო შემდეგ მამამისი სამხედრო ნადავლის გზით გაამდიდრა, მან შეისყიდა 3 პლეტერის მიწა, ე.ი. მსხვილი მიწათმფლობელი გახდა; დემოსთენეს ცნობით, „ზოგიერთი მათგანი, რომელიც საზოგადოებრივი საქმეებითაა დაკავებული, მოსამართლეები თქვენზე უფრო მეტ მიწას ყიდულობენ“ (Dem., XXIII, 208). ერთ-ერთი ასეთი მდიდარი ორატორი, დემოსთენეს მიხედვით, ფილოკრატე იყო, რომელმაც ფილიპე მაკედონელისაგან ძღვნად უცხოეთში ბევრი მიწის ნაკვეთი მიიღო; ათენში აღმოჩენილი ერთ-ერთი წარწერით (ძვ. წ. 342 წლით თარიღდება) ირკვევა, რომ ვინმე ფილიკრატე ატიკის ფარგლებში შვიდ მიწის ნაკვეთს, სამ სახლსა და ორ სახელოსნოს ფლობდა (Hesperia, 1936, V, გვ. 393-413). ორივე ეს პერსონაჟი ტიპიურ „ახალ ადამიანებად“ უნდა ჩაითვალოს, ორივე სწრაფად გამდიდრდა და ორივე მათგანი მსხვილი მესაკუთრენი არიან.

მართალია, ძვ. წ. V-IV სს ატიკაში, ქვეყნის პეციფიურ გეოგრაფიული პირობებისა და საკუთრებაში მყოფი მიწის ნაკვეთების განცალკევების შედეგად, რომაული „ლატიფუნდიური“ ტიპის მეურნეობა არ შექმნილა, მაგრამ აღნიშნულ ეპოქაში მიწების კონცენტრაციის თავისებური სისტემა უდავოდ არსებობდა.

ამრიგად, ძვ. წ. VI-IV სს ატიკაში განვითარებული ჩანს სასაქონლო ეკონომიკა, შესამჩნევია მსხვილ და წვრილ მესაკუთრეთა შორის კონკურენცია, მეურნეობის ინტენსიფიკაცია, მიწების კონცენტრაცია და სპეკულაცია,

გლეხობის პაუპერიზაცია და მისი გაპროლეტარება, რაც სოფლის მეურნეობაში
კაპიტალიზაციის პროცესებზე მიუთითებს.

VII. პოსილური მართვის სისტემა

ელისური პოლისების მართვის სისტემები არსობრივად თითქმის იდენტური იყო. მათ შენარჩუნებული ჰქონდათ ფილემები და ფრაგრიები, სახალხო კრება, გერუსია, ბულევტრია. მაგრამ მართვის ფორმები სხვადასხვა დროს სხვადასხვაგვარი იყო და ამავე დროს ტრადიციული სახელისუფლებო ინსტიტუტებიც ამა თუ იმ პოლიტიკური ფორმის პოლისებში განსხვავებულ როლს ასრულებდნენ.

ძველ საბერძნეთში პოლიტიკურ სტრუქტურათა ხუთი ტიპის მოდელი დასტურდება: მონარქიული, ტირანული, არისტოკრატიული, ოლიგარქიული, დემოკრატიული. მონარქიულმა მმართველობამ საბერძნეთში არქაული ეპოქიდან მოყოლებული ფეხი ვერ მოიკიდა, ვინაიდან ელინთა მენტალობისთვის ავტორიტარული მმართველობა შეუთავსებელი იყო. ასევე ითქმის ეს არისტოკრატიულ და ტირანულ მართვა-გამგეობაზეც. სამაგიეროდ, დემოკრატიული და ოლიგარქიული მართვის სისტემები ბერძნულ პოლისებში მყარად დამკვიდრდნენ.

ადრეული ტირანია და პოლისი. პოლისურ სისტემაში საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ორგანოების გარდა, პოლიტიკური ლიდერებიც მოიაზრებოდნენ. პოლისი აქტიურ ინდივიდებს ფართოდ უღებდა კარს. ის ლიდერს მოითხოვდა. ძლიერი პიროვნება პოლისის ეფექტური ფუნქციონირებისათვის აუცილებელი ინსტრუმენტი იყო, ტუმცა ზოგჯერ მას შეეძლო პოლისის პრინციპებისათვის ძირი გამოეთხარა, რადგან დემოსის სუვერენიტეტი ავტორიტარული ხელისუფლებით იცვლებოდა. ჯერ კიდევ პესიოდე შენიშნავდა, რომ ერთი ვინმე უსინდისო, ბოროტი პიროვნების გამო, მთელი პოლისი იტანჯება. მართალია, აქ არ არის საუბარი ტირანიაზე, მაგრამ პოლისის ფორმირების ეპოქაში პიროვნების როლი მნიშვნელოვნად ჩანს გაზრდილი. არქილოქე წუხდა, რომ პაროსელებში ძალაუფლება ერთი პირის ხელშია: „ამჯერად ლეოფილე მართავს, ლეოფილე მბრძანებლობს, ყველაფერი ლეოფილეს ხელშია, ლეოფილეს უსმენენ“ (fr., 70). პოლისს ლიდერები სჭირდება, რადგანაც მასის მართვა, გასაგები მიზეზების გამო, რთული იყო. მაგრამ პიროვნების ამბიციები პოლისის მიზნებს შეიძლება დასცილებოდა.

ტირანიის აღმოცენების მეანიზმების კლასიფიკაციაას არისტოტელე გვთავაზობს. ამის თანახმად, ტირანია მონარქიისაგან, მაღალჩინოსანი ან დემაგოგების წრიდან აღმოცენდა. რეალურად ტირანია პოლისური სისტემის

განვითარების კრიზისულ სიტუაციაში, განსაკუთრებით კი სოციალური დაპირისპირების დროს ძვ. წ. VII ს-ში ჩნდება. ტირანია თავდაპირველად უარყოფითი შინაარსის მატარებელი ტერმინი როდი იყო, არამედ ის მმართველს, წინამძღოლს ნიშნავდა, მაგრამ მალე ტირანი ერთპიროვნული მმართველის სინონიმი გახდა. არქაული ელადის ტირანები იყვნენ წარჩინებული, დიდგვაროვანი პირები, რომლებიც არისტოკრაციას უპირისპირდებოდნენ და ღარიბთა ფენებსა თუ ვაჭარ-ხელოსნებზე დაყრდნობით პოლისის ერთმმართველები ხდებოდნენ.

ჩვენთვის უცნობია სად და როდის აღმოცენდა პირველად ელადაში ტირანია, მაგრამ ის კი ცხადია, რომ VII ს-ში ტირანია დამყარდა ისეთ მეგაპოლისებში, როგორიც იყო კორინთო, სიკიონი, მეგარა, ეპიდავრი და არგოსი. მათ შორის გამორჩეული ადგილი კორინთოს ტირანებს ეკავათ.

ძვ. წ. 657 წ. კიპსელოსმა კორინთოში ბაკხიადების მმართველობა დაამხო და კიპსელიდთა ტირანია დააფუძნა. მის სახელს უკავშირდება კორინთოს პოლიტიკური და კულტურული აღმავლობის დაწყება. მან კორინთოში რიგი რეფორმა ჩაატარა. ბაკხიადების ქონება დემოსს გადასცა. კორინთოს მოსახლეობა დაასაქმა, უსაქმურებს სასჯელი დაუწესა, აკრძალა მონების ყიდვა-გაყიდვა. კიპსელოსი დემოსის სრული მხარდაჭერით სარგებლობდა. არისტოტელე მას „დემაგოგს“, „დემოსის ბელადს“ უწოდებდა და მიუთითებდა, რომ კიპსელოსი მთელი თავისი მმართველობის მანძილზე დაცვის გარეშე დადიოდა. კიპსელოსის შვილი პერიანდროსი (ძვ. ს. 627-585 წწ.) მკაცრი და დესპოტური ხასიათით გამოირჩეოდა. ჰეროდოტეს ცნობით, მას არაერთი ბოროტმოქმედება ჩაუდენია. პერიანდროსის მსხვერპლი მისივე ოჯახის ზოგიერთი წევრიც გამხდარა. არისტოტელეს პერიანდროსი ნამდვილ ტირანად მიაჩნდა. მკაცრი დესპოტის რეპუტაციის მიუხედავად პერიანდროსი უდავოდ გამოცდილი და წარმატებული პოლიტიკოსი იყო. მის დროს კორინთო ძლიერი საზღვაო სახელმწიფო გახდა. დაწინაურდა ხელოსნობა, გაიზარდა ვაჭრობა. პერიანდროსი განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენდა ხელოვნებისა და მეცნიერებისადმი. მის დროს დაარსდა ისთმური თამაშები. კორინთო დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის სავაჭრო კონტაქტების მნიშვნელოვან ცენტრად აქცია. პერიანდროსს ანტიკურმა ტრადიციამ „შვიდ ბრძენს“ შორიდ მიუჩინა ადგილი. პერიანდროსის გარდაცვალების შემდეგ, კორინთოს ტირანი გახდა მისი ძმიშვილი პსამეტიხოსი, მაგრამ იგი მალე მოკლეს, რის შემდეგაც

კიპსელიდთა დინასტიამ არსებობა შეწყვიტა და მათ მიერ შექმნილი იმპერიაც დაიშალა.

კორინთოს მეზობელ სიკიონში, თითქმის საუკუნე (დაახ., ძვ. წ. 670-570 წწ.) ორთაგორიდების დინასტია განაგებდა. სიკიონის ტირანთაგან გამორჩეული იყო კლისთენე, რომელიც პოლისს 600-570 წწ-ში განაგებდა. მან მოელს საბერძნეთში სახელი გაითქვა ოლიმპიურ თამაშებში გამარჯვებებითა და სიმდიდრით. განსაკუთრებული პოპულარობა მან „პირველ საღვთო ომის“ დროს (დაახლ., 590 წ.) მოიპოვა, როდესაც მიიტაცა და დაანგრია ქალაქი კირუ, რომელიც დელფოსის აპოლონის ტაძრის ქურუმებს მტრობდა. ამ გამარჯვების შემდეგ სიკიონის ტირანმა ე.წ. დელფოსის ამფიქტინში წამყვანი პოზიცია დაიკავა. კლისთენე ავიწროვებდა და დევნიდა ძველ დორიელ დიდგვაროვნებს. სწორედ ამ მიზნით, ჰეროდოტეს ცნობით, მან უარყო მისთვის მინიჭებული არგოსელი გმირის ადრასტეს ტიტული, რომელიც არისტოკრატთა შორის პოპულარობით სარგებლობდა და ადრასტეს დაუძინებელი მტერი მეღანიპე აღიარა. ჰეროდოტე კლისთენეს სხვა თვალსაჩინო ქმედებებსაც მიწერს. ასე მაგალითად, მან გილეების, დიმანების და პანფილების დორიულ ფილეებს დამამცირებელი სახელები – ღორი, ვირი და გოჭი დაარქვა. თავის საკუთარ ფილეს „არხელაები“ ე.ი. „ხალხთა მეუფენი“ უწოდა. ამგვარი ღონისძიებები გვაროვნული არისტოკრატიის დისკრედიტაციისათვის იყო გათვლილი, თუმცა აღნიშნული ზომები სანახევრო ხასიათდს ატარებდა, ვინაიდან კლისთენეს მოქმედი დაწესებულებები არსებითად არ შეუცვლია და წინანდელი საზოგადოებრივი სტრუქტურა ხეულხლებელი დატოვა.

ელინელ ტირანთა შორის ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი ეკავა არგოსელ ფიდონს, რომლის დროსაც არგოსი ძვ. წ. VII ს-ის პირველ ნახევარში ძლიერი სახელმწიფო გახდა. ფიდონმა შეძლო მიკენისა და ტირინთოსის დაპყრობა. მას ემორჩილებოდა ზოგიერთი კუნძულოვანი სახელმწიფო, მაგალითად, ეგინა. სამხრეთით ფიდონმა აღკვეთა სპარტის მცდელობა არგოლიდისაგან მოეწყვიტა თირეატიდის ნაყოფიერი რეგიონი. ძვ. წ. 669 წ. ჰისიასთან ბრძოლაში ფიდონმა სპარტის არმია სასტიკად დაამარცხა. სწორედ ამ ბრძოლაში არგოსელთა მიერ პელოპონესში პირველად იქნა გამოყენებული მძიმედ შეიარაღებული ჰოპლიტთა შემჭიდროებული წყობა ანუ ე.წ. ფალანგა. ჰისიასთან გამარჯვების შემდეგ, ფიდონმა სპარტელებს წაართვა ლაკონიკის აღმოსავლეთი სანაპირო და კუნძულ კითერაზეც გამაგრდა. ამით სპარტა ეგეოსის ზღვის სანაპირო ზოლს მოსწყდა.

არანაკლებ წარმატებული იყო მისი საგარეო პოლიტიკა პელოპონესის დასავლეთის მიმართულებითც. აქ მან მოახერხა სახელგანთქმული ოლიმპიის გაკონტროლება. მოგვიანებით, ოლიმპიაში ფიდონმა სამხედრო შენაერთები განაღდა და ოლიმპიურ თამაშებსაც თვითონ ხელმძღვანელობდა. ამ რისკიანი ნაბიჯის ფიდონის პრესტიჟი ბერძნულ სახელმწიფოებში მნიშვნელოვნად ამაღლდა. ფიდონმა თავის ვრცელ სამფლობელოში ზომა-წონის ერთიანი სისტემა დააწესა. ზომა-წონის ეტალონი ე.წ. ობოლი („სოლი“ ან „შამფური“), რკინის ღერო, ნაჭერი იყო. მოგვიანებით, ე.წ. ფიდონისეული ზომა-წონის ერთეული დანარჩენ ბერძნულ პოლისებში ფართოდ გავრცელდა. ფიდონის წარმატებების სერიას წერტილი დაესვა ძვ. წ. 657 წ. კორინთოელებთან ერთერთი ბრძოლის დროს ფიდონი დაიღუპა და მისი იმპერიაც მალე დაიშალა. ძვ. წ. VII ს-ის მეორე ნახევრიდან პელოპონესში სპარტა ძლიერდება.

ტირანიამ განსაკუთრებული როლი შეასრულა მიტილების ისტორიაში. ძვ. წ. VII ს-ის დასასრულს აქ პენფილიდების მონარქიული მმართველობა ანულირებულ იქნა, რის შემდეგაც ძალაუფლება ხელში აიღო ტირანმა მელანხრემ. მაგრამ ის მალე დაამხეს პიტაკოსმა და ლირიკოსი პოეტის ალკეოსის ძმებმა. მიტილების ტირანი კი მირსილი გახდა. მისი გარდაცვალების შემდეგ, მიტილენელებმა ტირანად პიტაკოსი გამოაცხადეს. მის წინააღმდეგ შეთქმულება მოეწყო, მაგრამ პიტაკოსმა გაიმარჯვა. მიტილენში მშვიდობა დამყარდა. პიტაკოსმა მიტილენელებს კანონები შეუქმნა, რის შემდეგაც ხელისუფლებას ჩამოშორდა და ძვ. წ. 570 წ. გარდაიცვალა. ანტიკური ტრადიცია მას „შვიდ ბრძენთა“ შორის მოიხსენიებდა.

ადრეულმა ტირანიამ არქაული ეპოქის საბერძნეთის ისტორიაში უდავოდ პროგრესული როლი შეასრულა. მან პოლისური სისტემა და დემოსის სუვერენიტეტი განამტკიცა. ტირანები მხარს უჭერდნენ პოლისის სავაჭრო-სამრეწველო წრეს და მცირე მეწარმეებს. ხალხს ასაქმებდნენ და არისტოკრატიას პრივილეგიებს უზღუდავდნენ ხელს უწყობდნენ ვაჭრობის, ხელოსნობისა თუ კულტურის განვითარებას; ზრუნავდნენ პოლისების კეთილმოწყობაზე, აგებდნენ სავაჭრო ხომალდებს, ჭრიდნენ მონეტებს და სავაჭრო გზების უსაფრთხოებას უზრუნველყოფნენ. მაგრამ ტირანია იძულებითი მოვლენა იყო და მალე ის დესპოტიზმში გადაიზარდა, რამაც პოლისის მოქალაქეთა თავისუფლება შეზღუდა. ეს კი ტირანიის წინააღმდეგ ბრძოლაში კპოვებდა გამოსატყულებას, რაც პოლისების ისტორიაში ხშირი მოვლენა იყო. როგორც კი კრიზისი გადაილახებოდა, პოლისი ტირანიისაგან

თავისუფლდებოდა. არისტოტელეს სიტყვით „უმკობესია კანონებით მართვა, ვიდრე ერთი მოქალაქის მბრძანებლობა“ (Pol., II, 11, 3). ამიტომაც ადრეული ტირანია ხანმოკლე აღმოჩნდა და ის ჩვეულებრივ რამდენიმე წელს გრძელდებოდა. ძვ. წ. VI ს-ის დასასრულს ტირანიამ თავისი რესურსები ამოწურა და ის თითქმის ყველა პოლისში გაუქმდა. ამიერიდან კორინთოში სიკიონში, მეგარაში და მთელ რიგ პოლისებში ზომიერი ოლიგარქიული მმართველობის სისტემა დამყარდა.

გვიანდელი ტირანია და პოლისი. მიუხედავად ამისა, ტირანული მმართველობის იდეა ბერძნებში მაინც არ ჩამქრალა. პირიქით, მას ხშირად მიმართავდნენ ხოლმე სოციალურ-ეკონომიკური თუ პოლიტიკური კოლიზიების დროს, მწვავე კრიზისულ სიტუაციებში. ტირანული მმართველობა მთელი თავისი სიმძლავრით აღდგა IV ს-ში, როდესაც პოლისური სისტემა ღრმა კრიზისში აღმოჩნდა. ელინური პოლისების გპარკვეული ნაწილის გავლენიანი პოლიტიკოსები კრიზისიდან თავის დაღწევის ერთადერთ მექანიზმად ტირანიის რესტავრაციას მიიჩნევდნენ.

პელოპონესის ომის შემდეგ, ტირანიის აღორძინებისათვის საამისო პირობები მთელი ბალკანეთის საბერძნეთში არსებობდა. დემოკრატიული ათენი ძვ. წ. 407 წ. ალკიბიადეს ავტოკრატიას გადაურჩა, მაგრამ ის, რაც ალკიბიადემ ვერ გაბედა, ძვ. წ. 411 წ. ოთხასთა საბჭომ და ძვ. წ. 404-403 წწ-ში ოცდათის კომისიამ შეძლო. მართალია, ისინი არ წარმოადგენდნენ ტირანიებს, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, მაგრამ აღნიშნული კომისია და საბჭო არსობრივად მათი იდენტურნი იყვნენ.

სპარტის ტრადიციული რეჟიმისათვის პელოპონესის ომის გმირის ლისანდრეს პოპულარობა და მისი ქმედებები საშიში გახდა. იგი შეეცადა ტრადიციული სპარტანული პოლიტიკა და ავტორიტეტული ტენდენციები შეესამებინა, რათა სპარტის ინტერესები დაეცვა და ამავე დროს პირადი ძალაუფლება უზრუნველყო. მაგრამ ლისანდრეს ეს მცდელობა კონსერვატიული ძალების წინააღმდეგობას წააწყდა და ისიც იძულებული გახდა პოლისის ადმინისტრაციის ნებას დამორჩილებოდა. სამაგიეროდ, პელოპონესის ომის მეორე მთავარი გმირი კლეარხოსი სპრატის მოკავშირე ბიზანტიონში ტირანი გახდა. სპარტის ადმინისტრაციამ, ურჩი მხედართმთავრის წინააღმდეგ არმია გაგზავნა. კლეარხოსი იძულებული გახდა მცირე აზიაში გაქცეულიყო.

ძვ. წ. IV ს-ის 80-იან წლებში თებეში ხელისუფლების სათავეში ოლიგარქია აღმოჩნდა. ის არსებითად ისეთივე კორპორატიული ტირანი იყო, როგორც „ოცდაათი“ ათენელის რეჟიმი. მაგრამ ეს მმართველობა პელოპიდეს მეთაურობით თებელმა დემოკრატებმა დაამხეს. მიუხედავად ამისა, ტირანული რეჟიმები ბალკანეთის საბერძნეთის მრავალ რეგიონსა და ქალაქში მაინც დამყარდა. ამ მხრივ, განსაკუთრებით გამოირჩეოდა თესალიის, ფოკიდის, სიკიონისა და კორინთოს ტირანია.

კლასიკურ ეპოქაში, თესალია ბალკანეთის საბერძნეთის ეკონომიკურად ჩამორჩენილ მხარედ ითვლებოდა. ძვ. წ. V ს-ის დასასრულს თესალიაში სოციალურ-პოლიტიკური კონფლიქტები მწვავე გახდა და ის რეგიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, თერაში ტირანიის დამკვიდრებით დასრულდა. წერილობითი ტრადიციის თანახმად, თერას პირველი ტირანი ლიკოფრონი იყო, ხოლო ტირანული რეჟიმი აქ აპოგეას, მისი შვილის იასონის მმართველობის დროს აღწევს. იასონის ძალისხმევით, თესალია ძლიერი სახელმწიფო ხდება. მის შემადგენლობაში ჩართულ ინა მარაკებისა და დოლოპების რეგიონები. მის კონტროლქვეშ აღმოჩნდა ეპიროსი და მაკედონია. თესალიის სამხედრო ძლიერების წყაროს 6-ათასიანი მოქირავნეების სამხედრო შენაერთები და 20-ათასიანი სახალხო მოლაშქრენი შეადგენდა. იასონის საბოლოო მიზანი საბერძნეთში თესალიის ჰეგემონობის დამყარება და აღმოსავლეთის ქვეყნების ანექსია იყო, მაგრამ მის მიზნებს განხორციელება არ ეწერა. ძვ. წ. 370 წ. იასონი შეთქმულებმა მოკლეს. თესალიის ტირანები იასონის ძმები პოლიდორე და პოლიფრონე გახდნენ. მაგრამ ისინი უნიათო მმართველები აღმოჩნდნენ. სწორედ, მათი ტირანის დროს დაიწყო თერულ-თესალიური სახელმწიფოს დაცემა-დაქვეითება, რომელიც კიდევ უფრო გაღღმავდა მათი მემკვიდრეების ტისიფონისა და პიფოლაიდეს მმართველობის ხანაში. 353 წ. ფილიპე II მაკედონელმა დაამხო ტირანია და თერა მაკედონელთა კონტროლირებად თესალიის კავშირში ჩართო.

„ნაციონალური“ ტირანიის კლასიკურ ნიმუშს წარმოადგენს ფოკიდის ტირანია, რომელიც ეროვნული წიაღიდან აღმოცენდა. მეზობელი ძლიერი ბეოტის კავშირის ზეწოლამ ფოკიდელთა პოლიტიკური ძალები კონსოლიდირებული გახადა, ხოლო როდესაც დელფოსის ამფიქტიონის დახმარებით, გავლენიანი ფოკიდელები დაადანაშაულეს, ფოკიდაში აჯანყება, იფეთქა. ფოკიდელებმა ამფიქტიონის ულტიმატუმი უარყვეს და თავიანთ წინამძღოლებად ნაციონალური დაჯგუფების ლიდერები ფილ;ომელა და

ორომარხოსი აირჩიეს. ამავე დროს, დელფოსის სამლოცველოზეც პრეტენზიები განაცხადეს. ფილომოლესა და ონომარხოსის მეთაურობით ფოკიდა ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფო ხდება. ფოკიდელი დემოსის თანაგრძნობითა და სპარტის ფინანსური დახმარებით, ფოკიდის ადმინისტრაციამ არმიის გადახალისება და გაძლიერება შეძლო, ხოლო შემდეგ 356 წ. დელფოსი დაიკავა. თებელემა ფოკიდელებს საღვთო ომი გამოუცხადეს. ომი ძვ. წ. 356 წ. დაიწყო და 354 წლამდე ფოკიდელთათვის წარმატებით მიმდინარეობდა, მაგრამ მომდევნო წელს ფილიპე II მაკედონელის თესალიაში ლაშქრობამ აიძულა ისინი ბეოტიელების წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციები შეეწყვიტათ. ძვ. წ. 346 წ. ფილიპე II ფოკიდელები სასტიკად დაამარცხა და მან, როგორც სუვერენულმა სახელმწიფომ არსებობა შეწყვიტა.

ჩვეულებრივი ტირანიის ნიმუშად ითვლება სიკიონისა და კორინთოს ავტორიტარული რეჟიმები. ძვ. წ. 368 წ. სიკიონში ანტიოლიგარქიული და ანტისპარტანული მოძრაობების ფონზე ხელისუფლების სათავეში ევფრონე მოვიდა. ის თავდაპირველად თითქოსდა დემოსის ინტერესებს იცავდა, მაგრამ შემდეგ მოქირავნე ჯარის შენახვისათვის სიკიონის მოქალაქეებს დიდძალი გადასახადები დაუწესა და დემოკრატიების წინააღმდეგაც გაილაშქრა. სტრატეგოსების კოლეგა დაითხოვა და სახალხო კრების მუშაობაც შეაჩერა. ევფრონეს მმართველობა სამ წელიწადს გაგრძელდა და ძვ. წ. 365 წ. შეთქმულებმა მოკლეს. მისი გარდაცვალების შემდეგ სიკიონს დემოკრატიები მართავდნენ.

სიკიონის მეზობელ კორინთოში ძვ. წ. 365 წ. ტირანიის დამყარების მცდელობას ჰქონდა ადგილი. აქაც სპარტანული სუპრემატიის მსხვერვის შემდეგ, მმართველი ოლიგარქიის პოზიციები დასუსტდა. კორინთოს ათენისა და თებესაგან საფრთხე ემუქრებოდა. ქალაქის თავდაცვისუნარიანობის განმტკიცებისათვის 400 მოქირავნე მებრძოლი შეკრიბეს და მის მეთაურად წარჩინებული მოქალაქე ტიმოფანე დანიშნეს. ტიმოფანემ, რომელიც პატივმოყვარეობითა და ამბიციებით გამოირჩეოდა, გადაწყვიტა ძალაუფლება ხელში აეღო. ის შეეცადა გადატრიალებისათვის სახალხო მოძრაობის ელფერი მიეცა, ღარიბებს იარაღს ურიგებდა და თავის სამსახურში აყენებდა. მოქირავნეებისა და დემოსის ნაწილის დახმარებით მან მოახერხა ქალაქის ძირითადი უბნები კონტროლქვეშ აეყვანა. მიუხედავად ამისა, მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა მას მხარი არ დაუჭირა. რესპუბლიკელებმა ამით ისარგებლეს და ერთ-ერთი ბრძოლის დროს ტიმოფანე მოკლეს.

ძვ. წ. IV ს-ში ტირანული, ავტოკრატიული რეჟიმები ბერძნული სამყაროს პერიფერიებშიც დამყარდა. აქ ისინი სწრაფად აღმოცენდნენ, განვითარდნენ და უფრო თვითგამოსახვის სრულყოფილ ფორმას აღწევდნენ, ვიდრე საკუთრივ საბერძნეთში. ამგვარი რეჟიმის კლასიკურ ნიმუშს სირაკუზის ტირანია წარმოადგენს. ძვ. წ. V ს-ის დასაწყისში სირაკუზი სიცილიის პოლიტიკური ცენტრი ხდება და სიცილიის ქალაქების გაერთიანების სათავეში ჩადგა. პელოპონესის ომის დროს სირაკუზი სპარტის მხარეზე იბრძოდა. ძვ. წ. 427-424 წწ-ში ათენელებმა სიცილიაში გაილაშქრეს, მაგრამ სირაკუზმა აგრესია მოიგერია, თუმცა ეს მას ძვირად დაუჯდა. სირაკუზის სამხედრო და ეკონომიკური მდგომარეობა სერიოზულად შეირყა. გამწვავდა დაპირისპირება დემოკრატებსა და ოლიგარქებს შორის. ამით ისარგებლა ახალგაზრდა და ამბიციურმა დიონისემ, რომელიც სტრატეგოს – ავტოკრატად გამოცდადდა. სირაკუზში ტირანია დამყარდა. დიონისე 40 წელი განაგებდა ქალაქს. მისი მმართველობის დროს პოლიტიკური დაპირისპირება შეწყდა. სირაკუზელებმა კართაგენებლთა აგრესიაც მოიგერიეს. ეკონომიკური მდგომარეობა გაუმჯობესდა. დიონისეს ტირანია ერთნაირად იცავდა დემოსისა და არისტოკრატიის ინტერესებს. დიონისე სასტიკად უსწორდებოდა ანტიტირანელებს, სიკვდილით სჯიდა და მათ ქონებას ართმევდა. კონფისკირებული ქონების ნაწილს ღარიბებს უნაწილებდა. ტირანი დემოკრატიას მფარველობდა, თუმცა მან დემოკრატიულ მართვის ორგანოებზე მკაცრი კონტროლი დააწესა.

დიონისეს ძლიერების დასაყრდენი მოქირავნეთა არმია იყო. მეომრებს ბერძნულ პოლისებში აგროვებდნენ. სირაკუზელთა არმიაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ ათათასიანი პროფესიონალი მეომრები.

ძვ. წ. 392 წ. სიცილიიდან კართაგენელების განდევნის შემდეგ, სირაკუზის არმიამ სიცილიის ცენტრალური რეგიონები დაიკავა. ამავე დროს, დიონისემ სამხრეთ იტალიის პოლისები: რეგიუმი, კროტონი და კავლონია დაიმორჩილა. დიონისემ შექმნა გრანდიოზული იმპერია, რომლის შემადგენლობაში დიდი საბერძნეთის დასავლეთის ბერძნული პოლისები და მკვიდრი მოსახლეობის ტერიტორიებიც აღმოჩნდნენ. დიონისეს მეგობრული ურთიერთობა აკავშირებდა სპარტასთან და ათენის საზღვაო კავშირთან.

დიონისეს დროს სირაკუზი ბერძნული სამყაროს კულტურისა და მეცნიერების მნიშვნელოვანი ცენტრი გახდა. აქ ელინურ სამყაროში სახელგანთქმული პოეტები, მხატვრები, ფილოსოფოსები და მეცნიერები

მოღვაწეობდნენ. დიონისეს კარზე ერთ დროს პლატონიც ცხოვრობდა. ამგვარი წარმატებების მიუხედავად, დიონისეს იმპერია მყარი გაერთიანება არ აღმოჩნდა. დიონისეს უნიათო მემკვიდრეებმა, მისმა შვილმა დიონისე II უმცროსმა და სიძემ დიონმა სირაკუზელები ხელისუფლების საწინააღმდეგოდ განაწყვეს. ამავე დროს, დიონისესა და დიონს შორის სერიოზული უთანხმოება ჩამოვარდა, რაც სამოქალაქო ომში გადაიზარდა. ერთ-ერთი ბრძოლის დროს, დიონი იღუპება. სირაკუზში დაწყებული არეულობით ისარგებლა კართაგენმა და ელინურ პოლისებზე სამხედრო აგრესია განაახლა. სირაკუზმა დახმარებისათვის თავის მეტროპოლისს – კორინთოს მიმართა. კორინთომ თხოვნა დააკმაყოფილა და ტიმელენტის მეთაურობით სამხედრო შენაერთები გაგზავნა. ტიმოლეონტმა აიძულა დიონისე უმცროსი კორინთოში გაქცეულიყო. მან სირაკუზში დემოკრატია აღადგინა. ძვ. წ. 341 წ. ტიმოლეონტმა შეძლო კართაგენელების დამარცხება. სირაკუზში ვითარების მოწესრიგების შემდეგ ტიმოლეონტი ხელისუფლებას ჩამოცილდა. სირაკუზის ტირანი აგათოკლე გახდა და რეპრესიებიც დაიწყო. ანტიკური ტრადიციით, იგი მდიდრებს დევნიდა და ღარიბთა მფარველი იყო. აგათოკლეს ოპოზიციამ დახმარება კართაგენს სთხოვა. კართაგენმა თხოვნა დააკმაყოფილა და სირაკუზში მრავალრიცხოვანი საჯარისო შენაერთები გაგზავნა. აგათოკლე დამარცხდა, მაგრამ იგი აფრიკაში გადავიდა და კართაგენელები დაამარცხა. მან აქ არაერთი ქალაქი დაიმორჩილა, თუმცა სირაკუზში დაწყებულ არეულობასთან დაკავშირებით, მან აფრიკა დატოვა და სამშობლოში დაბრუნდა. აგათოკლემ სირაკუზში ვიტარება მოაწესრიგა და სახელმწიფოს შეღავათი პრესტიჟი აღადგინა. მაგრამ იგი მალე, ძვ. წ. 289 წ. გარდაიცვალა და მისი და დიონისესეული სირაკუზის იმპერიაც დაიშალა. ძვ. წ. 201 წ. სირაკუზმა, როგორც სუვერენულმა სახელმწიფომ არსებობა შეწყვიტა და ის რომის რესპუბლიკას დაექვემდებარა.

ამრიგად გვიანდელი ტირანიის აღმოცენება პოლისური სისტემის კრიზის უკავშირდება. ყველა ცნობილ შემთხვევაში ტირანული რეჟიმების დამყარება მწვავე საშინაო და საგარეო კონფლიქტური სიტუაციებით იყო გაპირობებული. ავტოკრატიული რეჟიმების პოლიტიკური ფორმა პოლისურ პრინციპებსა და ტრადიციებს ეწინააღმდეგებოდა. რეალურად ტირანიის რესტავრატორები იყვნენ სოციალურ-პოლიტიკური ხასიათის კონკრეტული პირები, პარტიები თუ მოსახლეობის ფენები. უმცროსი ასაკის ტირანიის ისტორია გვიჩვენებს, რომ არცერთ ტრადიციულ პოლიტიკურ პარტიას პოლისებში ავტოკრატიული რეჟიმები მიზანმიმართულად არ მოუშვადებიათ. ეს რეჟიმები სახალხო

მღელვარებების, სამოქალაქო დეპრესიებისა და რთული საგარეო ურთიერთობების პირობებში აღმოცენდნენ. ტირანიებს არ ჰყავდათ მტკიცე შემოქმედი და დიდი ხნის შემდგარი მყარი პოლიტიკური პარტიები თუ სოციალური ფენები. ის ტრადიციული პოლისური ინსტიტუტების გაკოტრების დემონსტრირებას ახდენდა, ხოლო ახალი დროის მოთხოვნებს ერთხელისუფლებიანობის წარმოშობისათვის საამისო პირობები შეექმნა.

ტირანიის დასაყრდენი იყო არა ესა თუ ის სოციალური ფენები და მათი შესაბამისი პოლიტიკური პარტიები, არამედ ძალების სპეციფიური, დროებითი კომბინაცია, რომლის ძირითად ბირთვს ტირანი, მისი უახლოესი მეგობრები, მოქირავნეთა რაზმები და ღარიბი ფენა წარმოადგენდა. ხელისუფლება თუ კონკრეტულ სოციალურ ფენასთან არ არის დაკავშირებული და სოციალისტების ინტერესებს არ ემსახურება, მაშინ ის მარცხისთვისაა განწირული. ვერც იასონმა და ვერც დინისე უფროსმა, მიუხედავად მათი იმპერიული პოლიტიკის კონსტრუქციული მიღწევებისა, ვერ შეძლეს მყარი მონარქიული სისტემის შექმნა, რათა მას ტირანიის ფუძემდებელთა გარდაცვალების შემდეგ სრულფასოვნად ეარსება. მხოლოდ, ტრადიციული რესპუბლიკური ტიპის ბერძნული პოლისების ამარა, ავტოკრატიული რეჟიმის დიდი ხნით შენარჩუნება შეუძლებელი იყო. სწორედ ამით იყო განპირობებული ის, რომ როგორც ადრეულ, ისევე გვიანკლასიკური პერიოდის ტირანიას დიდხანს არ უარსებია და ისინი მცირე მონაკვეთში პოლიტიკური ავანსცენიდან გაჰქრნენ.

ბერძნულ სამყაროში არსებული მრავალგვარ პოლიტიკურ სტრუქტურათა შორის ოპტიმალური, ერთობ პოპულარული და ხანგრძლივი დემოკრატიული და ოლიგარქიული მართვის ფორმები იყო.

არისტოტელე დემოკრატიისა და ოლიგარქიის დამკვიდრების მიზეზებს საკმაოდ მარტივად განმარტავდა: „დემოკრატია წარმოიშვა რაღაც კონკრეტული თანასწორობიდან, რაც მათ აბსოლუტურ თანასწორობად ჩათვალეს. რამდენადაც თავისუფალი ადამიანები ერთმანეთს ჰგვანან, ამიტომ ისინი ფიქრობდნენ, რომ მთლიანად თანასწორნი არიან. ოლიგარქია კი წარმოიშვა იმის შედეგად, რომ რაიმე ერთი თვისებით არათანასწორი ადამიანები მტლიანად არათანასწორად ჩათვალეს. მაგალითად, თუ ადამიანები ქონებით არათანასწორნი არიან, მიიჩნიეს ყველაფერში არათანასწორად. დემოკრატიაში ყველანი არათანასწორად ითვლებიან. ამიტომ ყველა მიისწრაფვის თანასწორი უფლებების მოპოვებისაკენ. ოლიგარქიაში კი, რადგან მოქალაქენი არათანაბარნი არიან, ამიტომ ყველა ცდილობს, რაც შეიძლება მეტი უფლებები

მოიპოვოს (Pol., V, I, 1301a). არისტოტელეს ამ ვრცელი ამონარიდიდან ჩანს, რომ დემოკრატიისა და ოლიგარქიის აღმოცენება კონკრეტული, სპეციფიური პირობებით იყო განპირობებული. მართალია, არისტოტელე ამ გარემოებებს არ ასახელებს, ვინაიდან ის ბერძნული სოციუმისთვის ცნობილი ფაქტია. ესაა მიწისმფლობელობის განსაკუთრებული სისტემა, რომელიც პოლისის ფორმირების პროცესს თან ახლდა. პოლისის ტერიტორიის ნადელის მფლობელ მოქალაქეს პოლიტიკური უფლებები გარანტირებული ჰქონდა, მაგრამ პოლისური სისტემის ფორმირებისა და მიწისმესაკუთრეობის პროცესი ყველგან ერთნაირი როდი იყო. ზოგან ის ინტეგრირების, ხოლო ზოგიერთ პოლისში დიფერენციაციის წესით მიმდინარეობდა. პირველ მათგანში იგულისხმებოდა გარკვეულ ტერიტორიაზე მიწისმესაკუთრეობის საერთო სისტემა, მისი ერთობლივი უსაფრთხოების უზრუნველყოფა, მართლმსაჯულების ერთიანი სისტემა, საერთო კულტმსახურებაში, გენტილურ თანამეგობრობაში მონაწილეობა და სხვ. დიფერენციაციის პროცესთა რიცხვს კი განეკუთვნება სოციალური გრადაცია, პირადი თუ გენტილური ამბიციები, არისტოკრატიისა და პლუტოკრატიის სპორადული ოპოზიცია, ურთიერთდამოკიდებულების ფორმა და ა.შ. სწორედ, ინტეგრაციისა და დიფერენციაციის ფაქტორებით იყო განპირობებული ორპოლუსიანი პოლისის აღმოცენება: ინტეგრირების პროცესით დემოკრატიული, ხოლო დიფერენციაციის მექანიზმით ოლიგარქიული ტიპის პოლისების წარმოშობა.

დემოკრატიულ პოლისებში, არისტოტელეს მინიშნებით, თითოეული მოქალაქე მიწას ფლობდა და განურჩევლად ქონებრივი ცენზისა, სახელმწიფო მართვაში აქტიურად მონაწილეობდა; უმაღლეს ორგანოდ სახალხო კრება ითვლებოდა, მიმდინარე საკითხებს მაგისტრანტები და ბუღე, საბჭო წყვეტდა (Pol., V, VIII, 1319a). ოლიგარქიულ პოლისებში კი მიწისმფლობელობის სისტემა სრულუფლებიანი მოქალაქეობის გარეშე ტოვებდა პირებს, რომლებიც მიწას მემკვიდრეობით არ ფლობდნენ, ე.ი. ისინი „საცენზო ნაკვეთს“ მოკლებულნი იყვნენ. გარდა ამისა, რამდენადაც მიწა ყიდვა-გაყიდვის ობიექტი იყო, მიწისმფლობელთა ნაწილი სხვადასხვა გარემოებების გამო, თავიანთ ნადელებს კარგადნენ და შესაბამისად სოციუმის სრულუფლებიანი წევრის სტატუსიც ჩამოერთმეოდა; სახელმწიფო მართვაში მოსახლეობის მცირე რაოდენობა მონაწილეობდა და სახალხო კრება მეორეხარისხოვან როლს ასრულებდა.

დემოკრატიული და ოლიგარქიული ტიპის პოლისების კლასიკურ ნიმუშებს წარმოადგენდა ათენი და სპარტა, რომელთა მართვის სისტემაც დიამეტრიულად ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა.

1. ათენის მართვის სისტემა

ანტიკური ტრადიციის თანახმად, თავდაპირველად ათენს მეფეები მართავდნენ. ათენის უკანასკნელი მეფე იყო კოდროსი. ლეგენდის მიხედვით, კოდროსს დელფოსის მისანმა უწინასწარმეტყველმა, რომ ათენელებსა და დორიელებს შორის მოსალოდნელი ომის დროს ათენი არ დაეცემოდა თუ ის დაიღუპებოდა. ღარიბულად ჩაცმული კოდროსი მტერთან შეგნებულად ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაება და მოკლულ იქნა. ათენი გადარჩა და დამოუკიდებლობა შეინარჩუნა.

ძვ. წ. VIII –ში სამეფო ხელისუფლებამ არსებობა შეწყვიტა და მეფის ფუნქციები გადავიდა ეპატრიდების, დიდებულების ხელში, რომლებიც ირჩევდნენ თავიანთი წრიდან თანამდებობის პირებს – არქონტებს. არქონტების რაოდენობა იყო ცხრა. მათ ევალებოდათ აღმასრულებელი ხელისუფლების, სამხედრო და სასამართლო საქმეების წარმართვა. არქონტების ინსტიტუტი იყო კოლეგიალური. კოლეგიას მეთაურობდა არქონტი-ეპონიმი, იერარქიული კიბის მომდევნო საფეხურზე არქონტი-პოლემარქოსი იდგა და სამხედრო საქმეს განაგებდა; არქონტი – ბასილევსის ფუნქციებში საკულტო საკითხები შედიოდა. დანარჩენი ექვსი არქონტი, რომლებსაც თესმოთეტები ერქვათ საკანონმდებლო ადათების დამცველები იყვნენ. თავდაპირველად, არქონტის თანამდებობა მუდმივი იყო ძვ. წ. VI ს-ში ირჩევდნენ ათი წლით, ხოლო ძვ. წ. V-IV სს-ში ერთი წლით.

ათენის ადმინისტრირების სისტემაში ავტორიტეტული იყო ათი სტრატეგოსის კოლეგია, რომელიც ათენის სახელმწიფოს სამხედრო ორგანიზაციას განაგებდა. მის კომპეტენციაში შედიოდა მოქალაქეების არმიაში გაწვევა, სამხედრო ოპერაციებისა და გარნიზონების მეთაურობა; ის, ასევე სამხედრო ფინანსებსა და ალაფს განკარგავდა. ძვ. წ. V-IV სს-ში, პერმანენტული ომების დროს სტრატეგოსების კოლეგია სახელმწიფო პოლიტიკის საკვანძო საკითხებს წყვეტდა, ხოლო ათენის გავლენიანი პოლიტიკოსები არქონტის თანამდებობას სტრატეგოსობას ამჯობინებდნენ.

სამხედრო საქმის გაძღოლაში სტრატეგოსებს ეხმარებოდნენ ათი ტაქსიარხოსები, რომლებიც ჰოპლიტთა კონტინენტს მეთაურობდნენ, ორი ჰიპარქოსი – კავალერიის მხედართმთავრები და ათი ფილარქოსი – კავალერიის მცირე შენაერთების მთავარსარდლები. ამ თანამდებობებზე სამხედრო საქმის მცოდნე და გამოცდილ მოქალაქეებს იწვევდნენ. მათ ღია და კენჭისყრის წესით ირჩევდნენ, მაშინ როცა საჯარო მოხელეთა არჩევა მხოლოდ ფარული კენჭისყრით ხდებოდა. ღია კენჭისყრას საპასუხისმგებლო სამხედრო თანამდებობებზე არაკომპეტენტური პირების დანიშვნის რისკი უნდა გამოერიცხა.

ათენის ადმინისტრაციულ აპარატში წარმოდგენილი იყო მრავალრიცხოვანი საფინანსო კოლეგიები. ეს გასაგებიცაა. ინტენსიური ეკონომიკისა და აქტიური სახელმწიფო პოლიტიკის პირობებში, ბიუჯეტის შედგენას, ღონისძიებების დაფინანსებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ათენში ფუნქციონირებდა რამდენიმე სპეციალური საფინანსო კოლეგია, რომლებიც პოლის-სახელმწიფოს სხვადასხვა ფისკალურ სფეროს ხელმძღვანელობდნენ: პოლექტების ათკაციანი კოლეგია, სახელმწიფო ხაზინას განაგებდა, ათი აპოდექტი შემოსავალ-გასავალს კურირებდა, ათი ლოგისტი კი თანამდებობის პირთა ფინანსურ მდგომარეობას რეგულარულად აკონტროლებდა. საფინანსო უწყებათა შორის გამორჩეული პოზიცია ეკავა „თეორიკონის“, „სანახაობათა ფონდის“ კოლეგიას, რომელიც პერიკლემ დააარსა და ძვ. წ. IV ს-ის 50-30 წლებში ინტენსიურად აგრძელებდა ფუნქციონირებას. მას სხვადასხვა დროს ათენის გავლენიანი პოლიტიკოსები – კეფისოფონტი, ევბულგეა ლიკურგოსი და დემოსთენე ხელმძღვანელობდნენ. „თეორიკონმა“ ათენის ისტორიაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა. აღნიშნული ფონდიდან სახსრები გაიცემოდა არა მარტო თეატრალურ სანახაობათა დასწრებისათვის, არამედ ის ხმარდებოდა სამხედრო ფლოტისა თუ საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობების მშენებლობას, ვაჭრობისა და ხელოსნობის განვითარებას, რამაც პოლისური ეკონომიკა და ათენური დემოკრატიის სოციალური ბაზა განამტკიცა. ძვ. წ. IV ს-ის 50-30 წლებში „თეორიკონი“ ათენის ეკონომიკაში თითქმის იგივე როლს ასრულებდა, როგორც ძვ. წ. ს-ში „ფოროსი“, თუმცა ეს უკანასკნელი ათენის საზღვაო ალიანსის წევრი პოლისების შენატანებით ივსებოდა, მაშინ როცა ათენის ეკონომიკის გაჯანსაღება შიდა რესურსების მობილიზებით მოხერხდა. ძვ. წ. 322 წლიდან,

ათენური დემოკრატიის კრიზისის დაწყებისთანავე, „თეორიკონმა“ ფუნქციონირება შეწყვიტა (იხ., Кондратьев 1989, გვ. 137-144).

საქალაქო ცხოვრების მართვისათვის ათენში მრავალრიცხოვანი კოლეგიები არსებობდა. ათეციანი ასტინომოსთა კოლეგია ქალაქის სანიტარულ ვითარებას მეთვალყურეობდა, ათი აგორანომოსი საბაზრო ვაჭრობის წესებს არეგულირებდა, ათი მეტრონომისი ზომა-წონის სისტემას აკონტროლებდა, ხოლო ათი სიტოფილაკოსი პურის ფასებს მეთვალყურეობდა. მართლწესრიგს თერთმეტკაციანი საპოლიციო კოლეგია იცავდა. მათ განკარგულებაში იმყოფებოდა სახელმწიფო მონებისაგან დაკომპლექტებული 300 კაციანი რაზმი, რომელიც მშვილდ-ისრებით იყო შეიარაღებული.

ასე რომ, ათენის ადმინისტრაციული აპარატი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი და განშტოებული იყო. მაგრამ ის ბიუროკრატიული და დემოსისაგან გამოიჯნული არ ყოფილა. თანამდებობის პირებს ერთი წლით ირჩევდნენ. ერთი და იგივე თანამდებობაზე მოქალაქის ორჯერ არჩევა კანონით აკრძალული იყო. მაგისტრატურები კოლეგიალური იყო და ერთპიროვნული ძალაუფლება გამოირიცხებოდა. ათენში არჩევნების დემოკრატიული პროცედურები მკაცრად რეგლამენტირებული იყო: საჯარო მოხელეების არჩევა, სამხედრო მაგისტრების გარდა, ფარული კენჭისყრით ხდებოდა. მაგისტრატები ჯამაგირს იღებდნენ 3-5 ობოლის ოდენობით, რაც პოლისის მართვაში დაბალ ქონებრივ ცენზიანი მოქალაქეების მონაწილეობას უზრუნველყოფდა. რამდენადაც განმეორებითი არჩევნები იკრძალებოდა, ხოლო კოლეგიები მრავალრიცხოვანი იყო, პრაქტიკულად თითოეულ მოქალაქეს შეეძლო ერთი ან რამდენიმე თანამდებობა დაეკავებინა და პოლისის მართვაში აქტიური მონაწილეობა მიეღო.

მართალია, ათენის ადმინისტრაციული აპარატი ოპტიმალური, იდეალური არ იყო, მაგრამ ის შედარებით უფრო გამართული და სრულყოფილი ჩანს, ვიდრე რესპუბლიკური რომის ადმინისტრირების სისტემა. რესპუბლიკურ რომს საკმაოდ მცირერიცხოვანი სამოხელეო აპარატი ემსახურებოდა, მაშინ როცა ძვ. წ. V-IV სს-ის ათენის 40 ათასიანი სრულუფლებიანი მოქალაქეების მომსახურებისათვის არისტოტელეს სიტყვით, ყოველწლიურად 700 სხვადასხვა თანამდებობის პირებს ირჩევდნენ. რომის რესპუბლიკის სახელმწიფო სამსახური არაკვალიფიციური კადრებით იყო დაკომპლექტებული, ათენისა კი შედარებით უფრო კვალიფიციური მოქალაქეებისაგან შედგებოდა; ათენის ადმინისტრაციული აპარატი განშტოებული და იერარქიულია, ხოლო რომის

ადმინისტრაცია ამგვარ სისტემას მოკლებული იყო; ათენის საჯარო მოხელეები ჯამაგირს იღებდნენ, რომაული მაგისტრატურა კი არაანაზღაურებადი იყო.

ასე რომ, რესპუბლიკური რომის სახელმწიფო აპარატი მრავალრიცხოვანი, სტრუქტურულად ქაოტური და რუდიმენტული ჩანს, ვიდრე კლასიკური ეპოქის ადმინისტრაციის სისტემა.

ძვ. წ. V-IV სს-ის ათენის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოს ეკლესია, სახალხო კრება წარმოადგენდა. სახალხო კრებას, განურჩევლად ქონებრივი ცენზისა, ათენის, პირეუსისა და ატიკის ყველა სრულუფლებიანი მოქალაქე ესწრებოდნენ. ქალებს არა მარტო სახალხო კრებაზე დასწრება ეკრძალებოდათ, არამედ მათ, მიუხედავად იმისა, რომ მოქალაქეებად ითვლებოდნენ, პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდათ.

სახალხო კრება ფართო უფლებამოსილებით სარგებლობდა: კრებაზე ხდებოდა პოლისური კანონების მიღება, ამტკიცებდა ომის გამოცხადებას და ზავის დადებას, სხვა პოლისებთან წარმოებულ მოლაპარაკებებს; კრებაზე ირჩევდნენ თანამდებობის პირებს, პოლისის მაგისტრანტებს; განიხილებოდა საჯარო მოხელეების ერთწლიანი საქმიანობის ანგარიშები; სახალხო კრებაზე წყდებოდა პოლისის პროვიანტით მომარაგების საკითხები; კრება აკონტროლებდა საარენდო სისტემას და ახალგაზრდობის აღზრდის პრობლემებს. სახალხო კრების კომპეტენციაში შედიოდა ასევე ოსტრაკისმოსის ატარება.

სახალხო კრების უმთავრეს საკითხად მაინც პოლისის ბიუჯეტის მიღება-დამტკიცება და მეტოიკოსებისათვის, უცხოელებისათვის მოქალაქეობის სტატუსის მინიჭება წარმოადგენდა. სახალხო კრება მხოლოდ საკანონმდებლო ორგანო როდი იყო, ის ადმინისტრაციის საქმიანობასაც აკონტროლებდა.

ათენში სახალხო კრებას იწვევდნენ 36 დღეში ოთხ ან ცხრაჯერ, ხოლო მისი წლიური საქმიანობა 10 ციკლისაგან შედგებოდა. სახალხო კრების მუშაობის ორგანიზებისათვის სხდომებზე არსებითი საკითხები თანმიმდევრობით განიხილებოდა. პირველ სხდომაზე სამხედრო, სასურსათო, საგანგებო განცხადებები განიხილებოდა; მოწმდებოდა მაგისტრატთა არჩევების სისწორე, მეორე სხდომაზე პირადული და საზოგადოებრივი საქმეების შესახებ შუამდგომლობებს განიხილავდნენ.

სახალხო კრების დღის წესრიგი დემოკრატიული პრინციპით მტკიცდებოდა. თითოეულ მოქალაქეს უფლება ჰქონდა სახალხო კრებაზე თავისი კანონპროექტი წარმოედგინა და საკუთარი აზრი გამოეთქვა. კრება მკაცრად

მოითხოვდა ანგარიშებს ნებისმიერი თანამდებობის პირებისაგან. ამიტომაც ისინი ამისათვის საგანგებოდ ემზადებოდნენ. პლუტარქეს ცნობით, ათენის ყველაზე გავლენიანი და ავტორიტეტული პიროვნება, პირველი სტრატეგოსი პერიკლე ისე საგულდაგულოდ ამზადებდა სახალხო კრებაზე წარსადგენ ანგარიშს, რომ მუშაობის დროს ახლობელ ადამიანებსაც კი არ იღებდა (პერიკლე,), მაშინ როცა, ბერძნული ფილოსოფიის კოლოსი სოკრატე, სახალხო კრებას ხშირად ირონიულად მოიხსენიებდა.

ძვ. წ. IV ს-ის დასაწყისში სახალხო კრების წევრებს 3 ობოლის ოდენობით ჯამაგირი დაენიშნათ. აღსანიშნავია, რომ სახალხო კრებაზე დასწრებისა და მის მუშაობაში მონაწილეობის უფლების გამოყენება ყველა მოქალაქეს არ შეეძლო, ვინაიდან კრების მრავალი წევრი ათენიდან საკმაოდ მოშორებით, სადღაც ელეფსონში, მარათონში, იმბროსში ან სკიროსში ცხოვრობდა. ამიტომ ისინი კრების სხდომებს ხშირად ვერ ესწრებოდნენ; კრების მუდმივი დამსწრეები იყვნენ ათენის, პირეუსისა და მათ მახლობლად მცხოვრები მოქალაქეები. ათენის 40-ათასიანი მოქალაქეთაგან კრებაზე დაახლოებით 3-5 ათასი კაცი ესწრებოდა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი საკითხის გადაწყვეტისათვის, მაგალითად, ოსტრაკისმოსთან დაკავშირებით, 6 ათას კაციანი ქვორუმი იყო სავალდებულო.

სახალხო კრების სათათბირო ორგანოს წარმოადგენდა ბულე ანუ საბჭო, რომელიც სოლონმა დააარსა დამ ის დროს 400 წევრისაგან შედგებოდა, ხოლო კლისთენეს მმართველობისას 500-მდე გაიზარდა. ყოველი ფილედან 50 კაცს ირჩევდნენ. საბჭოს შევსება მოქალაქეთა ყველა ფენიდან ხდებოდა. მის წევრებს ერთი წლით ირჩევდნენ. ბულეს წევრად განმეორებითი არჩევა ერთი და იმავე პირისა რამდენიმე წლის შემდეგ შეიძლებოდა. საბჭოს წევრების გასამრჯელო 5-6 ობოლს შეადგენდა.

ბულე ათენის პოლისის გავლენიანი და ავტორიტეტული ორგანო იყო. მის კომპეტენციაში შედიოდა სახალხო კრების მომზადება და მისი მუშაობის ორგანიზება. საბჭო ადგენდა სახალხო კრების დღის წესრიგს, განიხილავდა ომისა და ზავის ასპექტებს, გადაწყვეტილებების პროექტებს, სახელმწიფო ბიუჯეტს, სამხედრო საკითხებს და სხვ. საბჭოს წევრები სახელმწიფო საქმეებით მუდმივად იყვნენ დაკავებული.

ათენის მართვის სისტემაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა არეოპაგი – უხუცესთა საბჭო, რომელიც ჯერ კიდევ ძვ. წ. IX-VIII სს-დან ფუნქციონირებდა. ის თავდაპირველად უმაღლეს მაკონტროლებელ და

სასამართლო ორგანოდ ითვლებოდა. ბუღესაგან განსხვავებით, არეოპაგი არისტოკრატიული ორგანო იყო და დაახლოებით 60-70 კაცისაგან შედგებოდა. არეოპაგის წევრებს არ ირჩევდნენ. მის შემდაგენლობაში არისტოკრატები შეჰყავდათ კოოპტაციით და მუდმივი იყო. ათენის დემოკრატიის ლიდერებმა არეოპაგის ანულირება ვერ მოახერხეს, მაგრამ მისი უფლებამოსილებანი ერთობ შეზღუდეს. ძვ. წ. V-IV სს-ში არეოპაგი ჩვეულებრივი სასამართლო ინსტანცია ხდება. მას მხოლოდ განზრახ მკვლელობების, ცეცხლის წაკიდების, რელიგიური ნორმების დარღვევების საქმეების გარჩევა შეუნარჩუნდა. არეოპაგი ასევე ტრადიციული წეს-ჩვეულებების დაცვის პირობებსაც აკონტროლებდა.

ათენის მნიშვნელოვან და ამავე დროს ყველაზე დემოკრატიულ ორგანოს წარმოადგენდა ჰელიეია – ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო, რომელიც სოლონმა შექმნა. ძვ. წ. V-IV სს-ში ჰელიეიას როლი და გავლენა პოლისის ცხოვრებაში ძალზე გაიზარდა. ნაფიც მსაჯულთა რაოდენობა 6 ათას კაცს შეადგენდა, სასამართლოს წევრად არჩევის უფლება ენიჭებოდა ყველა მოქალაქეს, რომელსაც 30 წელი შეუსრულებოდა. ჰელიასტებს უნდა ჰქონოდათ გარკვეული ცხოვრებისეული გამოცდილება და განათლება. სასამართლოს წევრები 10 დიკასტერიებში ნაწილდებოდა. თითოეული დიკასტერია 600 კაცს ითვლიდა. აქედან 500 კაცი სისხლის სამართლის საქმეებს არჩევდა, ხოლო 10 სათადარიგო იყო. სასამართლოს წევრების სიმრავლე მოსამართლეთა მოსყიდვის თავიდან აცილების მიზნით იყო გამოწვეული. მკაცრად ისჯებოდა კორუფციაში მხილებული მოსამართლე. კორუმპირებული მოსამართლენი ჯარიმდებოდნენ ან სიკვდილით ისჯებოდნენ.

განსაკუთრებული მნიშვნელობის საკითხები დიკასტერიების გაერთიანებულ სხდომებზე განიხილებოდა. ჰელიაეია ათენის უზენაესი სასამართლო ორგანო იყო და ამიტომ ის ფართო უფლებამოსილებით სარგებლობდა. სასამართლო საქმეების გარდა, ჰელიეიას კომპეტენციაში ათენის დემოკრატიული სისტემის დაცვა შედიოდა. ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს უნდა დაედგინა „გრაკე პარანომონის“ ანუ უკანონობის წინააღმდეგ საჩივრის კანონიერება; ჰელიაეია ასარჩევ საჯარო მოხელეთა დოკიმასიას, შემოწმებასაც აწარმოებდა.

სასამართლოს წევრად მრავალჯერ შეიძლებოდა არჩევა, რაც მოსამართლეთა პროფესიონალიზმსა და კომპეტენტურობას ზრდიდა. ჰელიაეიაში სასამართლო გარჩევები შესაბამის მაგისტრატებთან ერთობლივად წარმოებდა. არქონტი, სტრატეგოსი ან სხვა კოლეგიის წევრი ამა თუ იმ

დიკასტერიის სხდომებს თავმჯდომარეობდა, რაც პროცედურული საკითხების განხილვას ამარტივებდა და აუმჯობესებდა.

ათენში არ არსებობდა სახელმწიფო ბრალმდებელი და ადვოკატურა. ბრალდება და დაცვა კერძო ხასიათისა იყო. მომჩივანი შესაბამისი მაგისტრატის სახელზე განცხადებას წერდა და ბრალდებული მასთან მიყავდა. მაგისტრატი წინასწარ მოკვლევას ატარებდა, შემდეგ საქმეს სასამართლოში გადაგზავნიდა და შესაბამის დიკასტერიაში მისი განხილვისას სხდომას თავმჯდომარეობდა. სასამართლო პროცესი შეჯიბრის სახით ტარდებოდა: ბრალდებული დანაშაულის მტკიცებულებებს წარადგენდა, მოპასუხეს ისინი უნდა გაებათილებინა. ბრალმდებლისა და ბრალდებულის მტკიცებულებების მოსმენის შემდეგ, ხმის მიცემის პროცედურა იწყებოდა. საქმე ამოწურულად ჩაითვლებოდა, თუ მას ჰელიასტა 1/3 ხმას მისცემდა. ბრალდებულს ან სასჯელი მოეხსნებოდა, ანდა დაისჯებოდა. სასამართლო დამნაშავეს უსჯიდა პატიმრობას, ფულად ჯარიმას, ქონების კონფისკაციას. განსაკუთრებით მკაცრ სასჯელად ითვლებოდა გაძევება, მოქალაქის უფლების ჩამორთმევა და სიკვდილით დასჯა.

სასამართლო პროცესის ოპტიმალური პროცედურა, მოსამართლეთა მაღალი პროფესიონალიზმი და ანტიკორუფციული მექანიზმების მდგრადობა ათენის სასამართლო სისტემას სტაბილურსა და დემოკრატიის ეფექტურ ორგანოდ ხდიდა. ძველ ავტორთა ცნობებში ოდნავი მინიშნებაც კი არ არის, რომ ჰელიაეიას რაიმე არაობიექტური განაჩენი გამოეტანოს. პირიქით, ანტიდემოკრატებიც კი ერთხმად აღიარებდნენ ათენელი მოსამართლეების ობიექტურობასა და მათ კომპონენტურობას. შეიძლება ითქვას, რომ ანალოგიური სახის სასამართლო არცერთ ეპოქაში არ არსებულა, რაც სხვა მხრივ, ათენური დემოკრატიის სრულყოფილებისა და რაფინირების მიმანიშნებელია.

ათენის პოლისის მართვაში მნიშვნელოვან და ზოგჯერ გადამწყვეტ როლს ასრულებდნენ ისეთი გავლენიანი პოლიტიკური ლიდერები, როგორებიც იყვნენ სოლონი, კლისთენე, პირისტრატე, თემისტოკლე, ეფიალტე, კიმონი, პერიკლე და სხვ., რომლებიც მართვის თავისებური სტილით გამოირჩეოდნენ. ასე მაგალითად, სოლონმა როგორც აღინიშნა, სახელმწიფო მართვის თითქმის ყველა სფერო გააუმჯობესა და ოპტიმალური გახადა; კლისთენემ მართვის დემოკრატიული სტილი აირჩია, ხოლო პისისტრატემ ავტოკრატიული; ათენის ზოგიერთი გავლენიანი პოლიტიკოსი დემოსის მიმხრობისათვის, მათ გარკვეული

შეღავათებს უწესებდა. პლუტარქეს ცნობით, კიმონი „ხელმოკლე ათენელებს ყოველდღიურად სადილზე იწვევდა, მოხუცებს აცმევდა, თავის ადგილმამულებს ღობეები დახსნა რათა იქაური ნაყოფი ყოველ მსურველს მოეწიქ“. (პერიკლე, 9), ხოლო კიმონოს ახლობელი თუკიდიდეს აღეპოკელი პლუტარქესვე სიტყვით „კიმონით ომის მოყვარული არ იყო; უპირატესად თავყრილობასა და პოლიტიკურ საქმიანობას ეტანებოდა“ (პერიკლე, 11).

დიდი სტრატეგოსი თემისტოკლე კი მიზანმიმართულად ანგრევდა ტრადიციულ წეს-ჩვეულებებს და პანელინიზმს აღიარებდა. ამგვარ პოლიტიკას მხარს არ უჭერდა არისტიდეს და კონსერვატიული ძალები, თუმცა მათ მალე პოზიცია შეცვალეს და თემისტოკლეს საძრვო პროგრამა მოიწონეს.

ათენის დემოკრატიის გამოჩენილმა ლიდერმა და მისმა პირველმა სტრატეგოსმა პერიკლემ, რომლის მმართველობა თუკიდიდეს ავტოკრატიულად მიაჩნდა, ათენის მართვის სისტემის დემოკრატიზაციის პროცესი დაასრულა. სწორედ, მან პირველმა ათენში დააწესა „თეორიკა“, „თეორიკონი“ და „მისტოფორიები“, ჯამაგირის სისტემა, რომლებმაც ათენის დემოკრატიის გახანგრძლივებასა და მის განვითარებაში უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულეს. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ არა „თეორიკონი“ და „მისტოფორიები“ ათენური დემოკრატიის სიცოცხლისუნარიანობა ხანმოკლე იქნებოდა; ჭეშმარიტი დემოკრატი პერიკლე ზოგჯერ „პური და სანახაობის“ მეთოდსაც მიმართავდა. პერიკლეს ცნობით, პერიკლე „გამუდმებით მართავდა პოლისში რაიმე საყოველთაო სანახაობას ან ღვინს, ანდა საზეიმო სვლას და მოქალაქეებს საამო ხელოვნებას აჩვენებდა“ (პერიკლე, 11).

ასე რომ, სწორედ აღნიშნული პოლიტიკური ლიდერების ძალისხმევით, ძვ. წ. V-IV სს-ში ათენი ბერძნული სამყაროს დემოკრატიის ფლაგმანი გახდა.

2. სპარტის მართვის სისტემა

დიამეტრიულად განსხვავებული იყო სპარტის მართვის სისტემა, რომელიც სამხედრო ორგანიზაციის შესაბამისად ჩანს გამართული. სპარტის სახელმწიფოს უმაღლესი ორგანო იყო სახალხო კრება – „აპელა“. მის მუშაობაში მონაწილეობის უფლება ჰქონდათ სპარტის სრულუფლებიან მოქალაქე სპარტელებს. სახალხო კრება განიხილავდა და წყვეტდა ომის, ზავის თუ სამეფო ხელისუფლების მემკვიდრეობის საკითხებს. ის რჩევდა თანამდებობის პირებს და სამეთაურო კორპუსის შემადგენლობასაც

ამტკიცებდა. მაგრამ სახელმწიფო ორგანოების სისტემაში ათენურ ეკლესიასთან შედარებით, ის უმნიშვნელო როლს ასრულებდა, ვინაიდან საკანონმდებლო ინციატივის დაყენება შეუძლო.

რეალურ სახელისუფლებო ბერკეტებს ფლობდა „გერუსია“, უხუცესთა საბჭო, რომელშიც შედიოდა 60 წელს გადაცილებული 28 სპარტიაცი და ორი 30 წელს გადაცილებული მეფე. გერუსიის სხდომები ყოველდღიურად იმართებოდა. ის ფართო უფლებამოსილებით იყო აღჭურვილი: გერუსია სამხედრო, საფინანსო და სასამართლო ორგანოებს განაგებდა. მას უფლება ჰქონდა აპელას მიერ მიღებულ დადგენილებებზე ვეტო დაედო, მოქალაქეები გაეძევებინა, სიკვდილით დაესაჯა ან მოქალაქეობის უფლებები ჩამოერთმია. გერუსიას შეუძლო სისხლის სამართლის საქმე მეფეებზეც კი აღწერა. ყოვლისშემძლე ევორატი ვალდებული იყო გერონტებისათვის ანგარიში ჩაებარებინა. ასე რომ, პრაქტიკულად სახელმწიფო მართვის სადავეები გერონტებს ეკავათ ან მათ კონტროლქვეშ იმყოფებოდა.

სპარტის მართვის სისტემაში ერთ-ერთი გავლენიანი და ავტორიტეტული მეფეთა ინსტიტუტე იყო. სპარტას განაგებდა ორი მეფე აგიადებისა და ევრიპონტიდების დინასტიიდან. სპარტანელი მეფეები უმაღლეს, ერთპიროვნულ ხელისუფლებად არ ითვლებოდნენ, ხოლო სპარტანული სახელმწიფოებრივი წყობა მონარქიას არ წარმოადგენდა. ორივე მეფე თანასწორუფლებიანი იყო. მონარქებისაგან განსხვავებით, სპარტანელი მეფეები აპელასა და გერუსიას ემორჩილებოდნენ, მაგრამ მეფეები ევორთა კოლეგიის მკაცრი და ყოველდღიური კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდნენ. მიუხედავად ამისა, მეფეები საკმაოდ მნიშვნელოვან სახელისუფლებო ბერკეტებს ფლობდნენ. ომის დროს ისინი იყვნენ უმაღლესი მთავარსარდლები, ხოლო მშვიდობიანობის პერიოდში ქურუმები და მსაჯულები, მაგრამ ისინი იყვნენ გერუსიის წევრები და ამდენად სახელმწიფო მართვაში რეალურად მონაწილეობდნენ.

მეფეებთან მუდმივად იმყოფებოდა მხევალთა კასტა, რომელიც მათ პოლიტიკურ პრესტიჟს იცავდა. მეფეს თან ახლდა ორი პითიასი, რომლებსაც ის დელფოსის ორაკულთან აგზავნიდა. მეფეები მიწების დიდ ნაძელებს ფლობდნენ და ქსენოფონტეს სიტყვით „პერიეკების ქალაქში მეფეებს უფლება ჰქონდათ ვრცელი მიწის ფართობი მიესაკუთრებინათ“. საზოგადოებრივ ტრაპეზებზე მეფეებს საპატიო ადგილს უთმობდნენ, გარკვეულ დღეებში ისინი საქონელს, ღვინისა და ფქვილის სახით ორმაგ ულუფას იღებდნენ. მეფეები ნიშნავდნენ პროქსენებს, ობლად დარჩენილ ქალიშვილებს აქორწინებდნენ.

გარდაცვილი მეფეებს საზოგადოება დიდ პატივს მიაგებდა. „რაც შეეხება გარდაცვილი მეფის პატივგებას, წერდა ქსენოფონტი, ლიკურგოსის კანონებიდან ჩანს, რომ ლაკედემონელ მეფეებს გმირებად მოიხსენიებდნენ“. ცხადია, სპარტელ მეფეთა ამგვარი მდგომარეობის გამო, პოლისში სამეფო ხელისუფლების ნამდვილ მონარქიაში გადაზრდის რეალური საფრთხე მუდმივად იარსებებდა. აი, რატომ იყო, რომ სპარტელ მეფეებს განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ.

სპარტის სახელისუფლებო იერარქიაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ეფორატების კოლეგია, რომელიც ხუთი წევრისაგან შედგებოდა და მათ ერთი წლის ვადით ირჩევდნენ. ეფორთა კოლეგია ძვ. წ. VIII-VII სს-დან ფუნქციონირებდა. ძვ. წ. VI ს-ის მეორე ნახევრიდან ის გავლენიანი და ავტორიტეტული ორგანო ხდება. არისტოტელეს მინიშნებით, ეფორები ტირანულ, ერთპიროვნულ ძალაუფლებას ფლობდნენ (Arist., Polit., II, 38, 2). ეფორთა კოლეგია კონტროლს უწევდა სახელმწიფოს ფუნქციონირების ყველა მხარეს, ქვეყნის კონსტიტუციის დაცვას. მას უფლება ჰქონდა მეფეთა საქმიანობაც გაეკონტროლებინა. ორი ეფორი სპარტის მეფეებს ლაშქრობის დროს მუდამ თან ახლდნენ; ისინი ცდილობდნენ მეფეთა შორის უთანხმოება ჩამოეგდოთ, რათა მათ ერთმანეთის გაეკონტროლებინათ.

ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, ეფორთა მთავარ ამოცანას პოლიტიკური გადაწყვეტილების შესრულება წარმოადგენდა და ისინი სპარტანულ პოლიტიკაზე მნიშვნელოვან გავლენას ვერ ახდენდნენ, ვინაიდან კოლეგიის წევრები ყოველწლიურად იცვლებოდნენ (Jones, 1967, გვ. 30; Andrewes, 1967, 8-10). მართალია, ეფორებს ერთი წლით ირჩევდნენ, მაგრამ ყოფილი ეფორები გერუსიის წევრები ხდებოდნენ (Arist., Pol., II, 23). გერუსია და ეფორატი პოლისის ოფიციალური წარმომადგენლები იყვნენ. ასე რომ, ისინი თავინთ გავლენას საბოლოოდ მაინ ცარ კარგავდნენ. გარდა ამისა, ეფორებს თავიანთი მემკვიდრეებისათვის ანგარიში უნდა ჩაეხატებინათ, რაც მათ პოლიტიკურ ავტორიტეტს უნარჩუნებდა. ვფიქრობთ, ეფორატი სპარტის საშინაო საგარეო პოლიტიკური კურსის განსაზღვრაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდნა, რაც ზოგჯერ სამეფო ხელისუფლებასთან კონფლიქტს იწვევდა.

ძველი ავტორების ცნობებით, სამეფო ხელისუფლებასა და ეფორატს შორის კონფრონტაციას სპარტის ისტორიის სხვადასხვა მონაკვეთში ჰქონდა ადგილი.

ერთ-ერთი ასეთი კონფლიქტი ჯერ კიდევ ძვ. წ. VI ს-ის შუა ხანებში მომხდარა, როდესაც ევორატი, მემკვიდრის საბაბით, მეფე ანაქსანდრიდესს დაუპირისპირდა (ჰეროდოტე, V, 39). ჰეროდოტეს ცნობით, ევორები აიძულებდნენ ანაქსანდრიდესს მეორე ცოლი შეერთო, რადგანაც მას პირველი ცოლისგან შვილები არ ჰყავდა. ევორებს სურდათ მეორე ცოლად ანასწანდრიდესს ევორი ხილონის ქალისვილი შეერთო, რადგანაც მეფე მათი მორჩილი იქნებოდა, მაგრამ ანაქსანდრიდესი ევორთა შროსმიმავალი მიზნების არსში ჩაწვდა და მათი წინადადება არ მიიღო. მაშინ ევორები და გერონტები, როგორც ჰეროდოტე გადმოგვცემს, მეფეს დაემუქრნენ და აიძულეს ის მათ დამორჩილებოდა, თუმცა ევორ-გერონტთა ერთობლივმა საბჭომ კომპრომისული გადაწყვეტილება მიიღო: ანაქსანდრიდესს ნება დართეს „ორი ცოლი ყოლოდა და ორი სახლი ჰქონოდა“. მეორე ქორწინებიდან მას ერთადერთი შვილი კლეომენესი ეყოლა, ხოლო მალე პირველმა ცოლმა ზედიზედ სამი შვილი გააჩინა: დორიევსი, ლეონიდესი და კლეომროტოსი (Herod., V, 41). ანაქსანდრიდესის გარდაცვალების შემდეგ, ლაკედემონელებმა მეფედ აკურთხეს ევორდა რჩეული კეომენესი, რაც სპარტის საშინაო პოლიტიკაზე ევორების გავლენის ზრდის მაჩვენებელია.

ევორების გავლენა სპარტის საგარეო პოლიტიკური კურსის ორიენტაციაზეც შეინიშნება. ძვ. წ. VII-VI სს-ის მიჯნაზე სპარტის საგარეო პოლიტიკას თუ მეფეები განკარგავდნენ და ქვეყანასაც აღმოსავლეთის სახელმწიფოებთან მჭიდრო პოლიტიკურ-ეკონომიკური კონტაქტები აკავშირებდა, ძვ. წ. VI ს-ის შუა ხანებიდან, ევორატის გაძლიერებისა და შესაბამისად საგარეო პოლიტიკის სფეროში მისი აქტიური ჩარევის შედეგად სპარტის აღმოსავლური პოლიტიკა მკვეთრად შეიცვალა. ამიერიდან სპარტამ აღმოსავლეთ ეგეიდაზე ყოველგვარი ინტერესი დაკარგა და მხოლოდ პელოპონესში პოზიციების განმტკიცებით შემოიფარგლა, რასაც ევორატი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა (იხ., Сторгецкий, 1979, გვ. 49).

სამეფო ხელისუფლებასა და ევორთა კოლეგიას შორის კონფრონტაციას ადგილი ჰქონდა ასევე ძვ. წ. IV-III სს-ის მიჯნაზე, როდესაც მეფე პავსანიასი, არისტოტელეს ცნობით, შეეცადა ევორიის გაუქმებას (Pol., V, I, 1301b), მაგრამ პავსანიასმა ეს ვერ მოახერხა.

სოარტის მართვის სისტემაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა სამხედრო ელემენტი, ვინაიდან სპარტანული სოციუმი მილიტარიზებული იყო.

მეომარი სპარტიატების თავყრილობას აპელა წარმოადგენდა. მრავალრიცხოვანი სამეთაურო კორპუსი ოპტიმალურად იყო ორგანიზებული და სპარტის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე გარკვეულ ზეგავლენას ახდენდა. ერთ-ერთ უმაღლეს მაგისტრატად ნავარქოსის თანამდებობა ითვლებოდა. ეს სპარტის ფლოტს მეთაურობდა. ნავარქოსის თანამდებობა მუდმივი არ იყო. არისტოტელე ნავარქოსს მეორე მეფეს უწოდებდა და სპარტელი მეფეების კონკურენტად მიაჩნდა. აღსანიშნავია, რომ ისევე როგორც მეფეები, ნავარქოსებიც, ეფორატების კონტროლქვეშ იმყოფებოდნენ. მაგალითად, ლისანდრე, პლუტარქეს სიტყვით „ბერძენთა შორის ძლევამოსილი სარდალი, მთელი საბერძნეთის გამგებელი, ეფორთა მითითებებს ზედმიწევნით ასრულებდა“.

სპარტის სახმელეთო არმიეს სამეთაურო კორპუსი მრავალრიცხოვანი იყო. მის შემადგენლობაში შედიოდა ქვედანაყოფების მეთაურები: პოლიმარხოვები, რომლებიც მორებს, 500-900 კაციან სამხედრო შენაერთებს მეთაურობდნენ, ლოხოვოსები, 150-200 მეომრისაგან დაკომპლექტებული ლოხოვების მეთაურები, პენტეკოსტეროსები 25-30 ენომატიების სარდლები. პოლემარხოვები მეფის მხევალნი და მისი სამხედრო საბჭოს წევრები იყვნენ. ისინი მეფესთან ერთ დ სადილობდნენ და მსხვერპლშეწირვასაც ესწრებოდნენ. მეფის მხევლებად ითვლებოდნენ ასევე რჩეული მეომრებიც, რომლებიც ადიუტანტის ფუნქციას ასრულებდნენ. მეფის მხებლებს წარმოადგენდნენ, აგრეთვე მკითხავეები, ექიმები, ფლეიტისტები.

მეფეს არმიის მართვაში დახმარებას უწევდნენ სპეციალური თანამდებობის პირები: ელანოდიკოსები – მოსმართლები, ლაფიროპოლები, რომლებიც ალაფს ანაწილებდნენ, სამხედრო ფინანსებს განსაკუთრებული ხაზინადარი განაგებდა, მეფის სიცოცხლის უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდა 300 კაციანი მხედართა რაზმი. მრავალრიცხოვან სამეთაურო კორპუსს, მეფის წარდგინებით აპელაში ირჩევდნენ. სპარტელ მხედართმთავართა შორის განსაკუთრებული ადგილი ეკავათ ჰარმისტასებს ლაკონიკისა და ახლომდებარე კუნძულების გარნიზონების მეთაურებს..

მთლიანობაში სპარტის პოლისური მართვის სისტემა სამხედრო და სამოქალაქო ხელისუფლების სიმბიოზს წარმოადგენდა, სადაც სპარტანელ ოლიგარქოსებს აბალანსებდა სამხედრო-სამეთაურო კორპუსი მეფეების მეთაურობით, რომლებსაც გერუსია და ეფორატი ანგარიშს უწევდა.

უჩვეულო იყო სპარტანული ადმინისტრაციის მართვის სტილი და საერთოდ სახელმწიფო პოლიტიკაც: ხელისუფლება ექსპორტ-იმპორტს კრძალავდა.

სპარტიატებისათვის ხელოსნობა სამარცხვინო საქმედ ითვლებოდა. ამით მხოლოდ პერიეკენი (ხელოსნები) უნდა ყოფილიყვნენ დაკავებულნი; სპარტის კანონმდებლის ლიკურგოსის კანონებით იკრძალებოდა ფუფუნების საგნების შეძენა, სრულასაკოვან მამაკაცებს საერთო სასადილოში – სისისტიაში უნდა ესადილათ, ერთნაირი ტანსაცმელი უნდა ჩაეცვათ. ამით სახელმწიფომ ჩაკლა თავის მოქალაქეებში ყოველგვარი სწრაფვა ინდივიდუალური გამდიდრებისაკენ და სპარტელთა ყურადღება კონსოლიდაციასა და მათი სიქველის სულისკვეთებით აღზრდაზე გადაიტანა. ამგვარმა პოლიტიკამ სპარტა პიროვნულობის სრულ უგულვებელყოფამდე, მოქალაქის ყოველდღიურ ცხოვრებაზე პოლისის განუსაზღვრელი კონტროლისა და მისი აპარატის ფუნქციონირებაზე, მოქალაქეთა მუდმივი მეთვალყურეობის დაწესებამდე მიიყვანა.

ელინისტურ ეპოქაში სპარტის, ათენისა და საერთოდ მთელ ელინურ სამყაროში პოლისური მართვის სისტემა, მისი პრონციპები არსებითად შეიცვალა. პოლისმა უწინდელი პრინციპები – ელევთერია (პოლიტიკური დამოკიდებულება), ავტონომია (თვითმმართველობა), ავტარკია (ეკონომიკური დამოუკიდებლობა) დაკარგა და ელინისტური სახელმწიფოების მონარქებს დაექვემდებარა. მართალია, პოლისური მართვის სისტემა ტრადიციული კონტინუიტეტის ძირითად ელემენტებს მაინც ინარჩუნებდა. აქ კვლავინდებურად ფუნქციონირებდა სახალხო კრება, ბულე, ეფორებისა თუ არქონტთა კოლეგია, მაგრამ ამ ორგანოების სამოხელეო აპარატს თავიანთი ქმედებები სამეფო ადმინისტრაციასთან უნდა შეეთანხმებინა. ამიერიდან პოლისს აღარ შეეძლო მოქალაქეთა უფლებების დაცვაზე ეზრუნა, მათი კეთილდღეობა უზრუნველყო. პოლისის მოქალაქე ინდივიდუალისტი გახდა და პირად საქმეებს სამეფო ადმინისტრაციასთან აგვარებდა. თუმცა პოლისური მართვის ფორმები ელინისტურ ეპოქაშიც უცვლელი რჩებოდა. ისინი გარკვეული სახით ელინისტურმა სახელმწიფოებმაც შეინარჩუნეს, მაგრამ მათი მართვის ორგანიზაცია პოლისური და აღმოსავლური დესპოტიის ელემენტების სიმბიოზს წარმოადგენდა. ამის თვალსაჩინო ილუსტრაციაა პტოლემაიოსების ეგვიპტისა და სელევკიდების სახელმწიფოს მართვის სისტემები.

პტოლემაიოსების ეგვიპტის სახელმწიფოს მეთაური იყო მეფე, რომელსაც ძველი ეგვიპტის ფარაონების მსგავსად აღმერთებდნენ. მეფე მთელი მიწების მესაკუთრე და სიმდიდრის განმკარგულებელი იყო. ის განუსაზღვრელ ძალაუფლებას ფლობდა და უმაღლეს მსაჯულად ითვლებოდა.

პტოლემემაიოსებმა არა მარტო შეინარჩუნეს ტრადიციული სახელმწიფო აპარატი, არამედ ის გაზარდეს კიდევ. მეფის უახლოეს გარემოცვას შეადგენდნენ მისი ნათესავები და მეგობრები, რომლებიც რანგებად იყოფოდნენ. მათი წრიდან ინიშნებოდნენ ცენტრალური უწყებების ხელძღვანელები, მთავარსარდლები. განსაკუთრებული მნიშვნელობისა იყო საფინანსო უწყება, რომელიც სხვადასხვა პროფილეს მოხელეებისაგან შედგებოდა. საფინანსო უწყებას დიოიკეტესი – უმაღლესი ხაზინადარი განაგებდა. ცენტრალური მართვის აპარატის მაღალი თანამდებობები ბერძენ-მაკედონელებს ეკავათ.

საოლქო მოხელეების შტატი განაგებდა ნორმებს, რომლებიც ეგვიპტის მსხვილ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებს წარმოადგენდნენ. ნორმების სათავეში სტრატეგოსები, რომლებიც სამხედრო-პოლიტიკურ საკითხებს ახორციელებდნენ და ნომარქოსები, რომლებიც სამოქალაქო საქმეებს განაგებდნენ. საოლქო მართვის სისტემაში მნიშვნელოვანი იყო სანომო ფინანსების განკმარგულებელი – ეკონომი და მეფის მწერალი, რომლებიც სტრატეგოსებისა და ნომარქოსების თანაშემწეები იყვნენ. ნომები თავის მხრივ მცირე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებად – ტოპებად (რაიონებად) და კომებად (სოფლებად) იყოფა. მათ ხელმძღვანელობდნენ დაბალირანგის მოხელეები, რომლებიც ზემდგომი ორგანოების ინსტრუქტიების შემსრულებლები იყვნენ. ბერძნული ტიპის ქალაქებში – ნაეკრატისში, პტილემემაიოდასა და ალექსანდრიაში მართვის ზოგიერთი არჩევითი ორგანოები (კულტის ორგანიზაციისათვის, გიმნასიების მართვისათვის, სამოქალაქო სასამართლო პროცედურების გადცევისათვის და სხვ.) არსებობდა, რაც დესპოტურ სახელმწიფოში უმთავრეს პრივილეგიად ითვლებოდა. აქ პტოლემემაიოსებს არნ შეუქმნიათ სახელისუფლებო აპარატის ისეთი შტოები, როგორიც საკუთრივ ეგვიპტეში იყო. ისინი აქ აგზავნიდნენ კომისრებს, რომლებიც ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებს აკონტროლებდნენ.

პტოლემემაიოსების სახელმწიფო ჩვეულებრივი ძველევგვიპტური დესპოტიის ტიპის ქვეყნად მაინ ცარ ჩაითვლება. ეგვიპტური ტრადიციული ნორმების შენარჩუნებასთან ერთად, პტოლემემაიოსები ეგვიპტესი ფართოდ ნერგავდნენ ბერძნულ სამართლებრივ პრინციპებს, აშენებდნენ მრავალრიცხოვან გიმნასიებს, სადაც მკვიდრი ელინები თავიანთ ბავშვებს ბერძნული ტრადიციებით ზრდიდნენ.

ეგვიპტის სამფლობელოებში პტოლემემაიოსები ბერძნული ტიპის მრავალრიცხოვან ქალაქებს აარსებდნენ და მათ თვითმმართველობას

უნარჩუნებდნენ. ასე რომ, პტოლემეაიოსები პოლისური ტრადიციების ერთგულნი რჩებოდნენ და მათ შენარჩუნებაზე განსაკუთრებით ზრუნავდნენ.

რაც შეეხება სახელმწიფოს, მისი მეთაური იყო მეფე. იგი ქვეყანას შეუზღუდავად, აბსოლუტურად განაგებდა. ის ითვლებოდა არა მარტო სამოქალაქო ადმინისტრაციის მეთაურად, არამედ არმიის მთავარსარდლად და უმაღლეს მოსამართლედ. სელევკიდების დინასტიის ფუძემდებელს – სელევკოს I-ის პრინციპი იყო „ყოველთვის სამართლიანია ის, რაც მეფემ დაადგინა“. სელევკიდების დინასტიის სამეფო ხელისუფლებას ჰქონდა შემდეგი სამართლებრივი უფლებები: 1. დაპყრობის უფლება, 2. ხელისუფლების მემკვიდრეობით დაცვის პრინციპი. სელევკიდების მეფეებს აღმერთებდნენ. მათი ღვთაებრიობის ორი ფორმა არსებობდა ძველ ბერძნულ ქალაქებს უფლება ჰქონდათ მეფეები „ნებაყოფლობით“ წესით ღმერთებად ელიარებინათ; სახელმწიფოს დანარჩენ ტერიტორიაზე სამეფო კულტი ადმინისტრაციული წესით ინერგეოდა. ანტიოქოს III დროიდან მეფის მეუღლესაც აღმერთებდნენ. მეფეები მოიხსენიებოდნენ ეპითეტებით) სოტერი (მხსნელი), დიკაიოსი (სამართლიანი), ევერგეტი (კეთილმოყოფელი) და სხვა; რაც მათ ღვთაებრიობაზე მიუთითებდა.

სელევკიდების სახელმწიფოში არსებობდა საკმაოდ განვითარებული ბიუროკრატიული სისტემა, თუმცა ის ეგვიპტისაგან განსხვავებით ნაკლებად მასშტაბური იყო. ფიფანტურ სახელმწიფოში შეუძლებელი იყო ყოვლისმომცველი ადმინისტრაციული კონტროლის განხორციელება. მთელი რიგი ადგილობრივი პოლიტიკური წარმონაქმნები (ცალკეული ტომები, ბერძნული პოლისები, სატაძრო თემები) საშინაო საქმეებში ფართო ავტონომიით სარგებლობდნენ.

სახელმწიფოს უმაღლეს მოხელედ ითვლებოდა „საქმის მწარმოებელი“, პრემიერ-მინისტრის მსგავსი, რომელის სამეფო კანცელარიას განაგებდა, იგი იყო, ასევე საფინანსო და საგადასახადო კონტროლიორი. მეფის უახლოეს გარემოცვას შეადგენდნენ „ნათესავები“ და „მეგობრები“. ეს ტერმინები პირდაპირი მნიშვნელობით კი არ უნდა გვესმოდეს. ესენი სამეფო კარის ტიტულებს წარმოადგენდნენ. „მეგობრები“, თავის მხრივ, იყოფოდნენ უბრალოდ „მეგობრებად“, „საპატი სტუმრებად“, „პირველ და ყველაზე საპატიო მეგობრებად“. სწორედ „ნათესავებისა“ და „მეგობრების“ წრიდან ნიშნავდა მეფე ცენტრალური და ადგილობრივი ადმინისტრაციის ხელმძღვანელებს, ასევე არმიის მეთაურებსაც. სელევკიდების სამეფო სატრაპიებად იყო დაყოფილი.

აპიანეს ცნობით, სატრაპიების რაოდენობა 72 აღწევდა. აქემენიდებისა და ალექსანდრე მაკედონელის იმპერიის სატრაპიებთან შედარებით, სელევკიდების სატრაპიების ფართობი მცირე იყო. სატრაპიები თავის მხრივ ეპარქიებად, ხოლო ეს უკანასკნელი ჰიპარქიებად იყოფოდა. სატრაპი, ანტიოქოს III აღმინისტრაციული რეფორმის შემდეგ, სამოქალაქო და სამხედრო ხელისუფალი იყო. საფინანსო უწყება დამოუკიდებელი იყო და მისი მოხელეები სატრაპებს არ ემორჩილებოდნენ. ისინი უშუალოდ სამეფო ხელისუფლებას ექვემდებარებოდა. სახელმწიფოს ეფექტურად მართვისათვის შეიქმნა ნაცვალთა ინსტიტუტი. ნაცვლები განსაკუთრებულ უფლებებით სარგებლობდნენ. ზოგჯერ მათ თანამართველობისა და მეფის ტიტულის ტარების უფლება ჰქონდათ. ნაცვალთა ინსტიტუტის ნეგატიური შედეგები ახლდა. ნაცვალები ზოგჯერ სეპარატისტულ ტენდენციებს ამჟღავნებდნენ.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა არმიის მართვას. მისი რაოდენობა 60-62 ათას ქვეითსა და 4-5 ათას კავალერიას ითვლიდა. არმიის ხერხემალს წარმოადგენდა ფალანგა, რომელშიც ბერძენ-მაკედონელები მსახურობდნენ. ფალანგის ნაწილს შეადგენდა ქვეითი გვარდია, ე.წ. არგიროსპიდენი (ე. ი. ვერცხლის ფარებიანი მეომრები), რომლებიც კარგად გაწრთვნილ და ბრძოლისუნარიან სამხედრო შენაერთებს წარმოადგენდნენ. ლაშქრობების დროს ისინი ავანგარდში იდგნენ. სწორედ მათი წრიდან ნიშნებოდნენ სელევკიდების არმიის უმაღლესი სამეთაურო კორპუსის მეთაურები. კავალერიის ძირითად ნაწილს შეადგენდნენ კატაფრაქტარები, მზიმედ აღჭურვილი მეომრები, ზოგჯერ ცხენებსაც ჯავშნით ფარავდნენ. კავალერიის შემადგენლობაში ჩართული იყო გვარდიის ნაწილი – აგემები. მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ საბრძოლო სპილოები. არმიის ძირითად ბირთვს შეადგენდნენ ბერძენ-მაკედონელები, რომლებიც სამხედრო კოლონიებში – კატოიკიებსა და პოლისებში სახლობდნენ. პტოლემაიოსების ეგვიპტესაგან განსხვავებით, სელევკიდების არმიაში უმნიშვნელო როლს ასრულებდნენ მოქირავნეები და მკვიდრი მოსახლეობა.

სელევკიდების სახელმწიფოს ძირითადი სამხედრო ცენტრი იყო ქალაქი აპამეა, ჩრდილოეთ სირიაში. აქ დაბანაკებული იყო არმიის მნიშვნელოვანი სამხედრო შენაერთები, აქვე იყო სამხედრო სკოლები, სადაც ახალწვეულებს ასწავლიდნენ. სამხედრო ფლოტი შედარებით უმნიშვნელო როლს ასრულებდა. მისი ძირითადი საბაზო ადგილი სელევკია იყო.

ამრიგად, შედარებით უფრო სრულყოფილი და გამართული ჩანს ათენის მართვის სისტემა, ვიდრე სპარტისა, რომელსაც ამ მხრივ მთელი მისი არსებობის მანძილზე რაიმე ცვლილებები არ განუცდია, მაგრამ ზოგადად პოლისური მართვის სისტემა ქაოტური და რუდიმენტული იყო. პოლისური ადმინისტრაცია დემოსისაგან გამიჯნული არ ყოფილა. სახელმწიფო სამსახური არაკვალიფიციური კადრებით იყო დაკომპლექტებული, მართვის იერარქიულ სისტემაში მკვეთრი დეფინიცია არ შეინიშნებოდა. პოლისის ადმინისტრატორები სასამართლო, ადმინისტრაციულ და ზოგჯერ სამხედრო ხელისუფლებასაც ერთდროულად ითავსებდნენ, საქალაქო თვითმმართველობის ორგანოების კომპეტენციაც არ ჩანს გამოჯნული, სახელმწიფო აპარატის ფუნქცია ძირითადად საზოგადოებრივი წერსიგის დაცვით და გადასახადების ამოღებით შემოიფარგლებოდა.

VIII. პოლისთაშორისო კონტაქტები

ბერძნული პოლისი დახურულ, ჩაკეტილ სივრცეს წარმოადგენდა. თითოეული პოლისი თავისი ცხოვრებით ცხოვრობდა. თითოეულ მათგანს სპეციფიკური ცხოვრების წესი ჰქონდა. მათ შორის ხშირი იყო კონფრონტაცია, რომელიც მეტწილად სამხედრო კონფლიქტებში გადაიზრდებოდა. დაპირისპირება ძირითადად საზღვრების, სავაჭრო კონკურენციისა თუ განსხვავებული პოლიტიკური მართვის სისტემების არსებობის ინტერესების შეუთავსებლობის გამო ხდებოდა. პოლისთაშორისო კონფლიქტების სიმპტომები პოლისური სისტემის გაფორმების დროიდანვე შეინიშნება. პოლისთაშორისო კონფლიქტების შესახებ ჯერ კიდევ ჰომეროსი მიაჩნებდა. მის გენიალურ პოემაში „ილიადაში“ აღწერილია პილოსისა და ელიდას შორის კონფლიქტური სიტუაციის ეპიზოდები. ტროას ომის ერთ-ერთი გმირი, პოლისის მეფე, ბრძენი მოხუცი ნესტორი „თანამებრძოლებს მოუთხრობდა მის მიერ ახალგაზრდობის წლებში გამოჩენილ მამაცობაზე. როდესაც ნესტორი 20 წლის იყო, ის თურმე მცირე რაზმით თავს დასხმია მეზობელ ელიდას და იქიდან საქონლის ჯოგი გაუტაცია, ხოლო როდესაც ამის საპასუხოდ ელიდელები პილოსში შემოჭრილად, მათი წინამძღოლი ნესტორს მოუკლავს და ელიდური არმიაც ქვეყნიდან გაუძევებია.

წერილობით წყაროებში პოლისთაშორისო კონფლიქტების შესახებ არაერთი ფაქტია დადასტურებული. ასე მაგალითად, ძველი ავტორების ცნობებით, მეგარელები სახიფათო კონკურენტებად მიიჩნევდნენ მილიტელებსა და ათენელებს. განსაკუთრებით დაძაბული ურთიერთობა ჰქონდათ ათენთან, რადგანაც მათი ტერიტორიები ერთმანეთს ესაზღვრებოდა და ნავსადგურები ერთსა და იმავე ყურეში ჰქონდათ განლაგებული; მტრული ურთიერთობა ჰქონდათ მეგარელებს კორინთოელებთან, რომლებიც მათ სამხრეთიდან ემოზობლებოდნენ. კორინთოელები იბრზოდნენ კორინთოს ყურეში ნავსადგურების ერთმპყრობელური სარგებლობისათვის. მეგარელებიც ამავე ყურეში პორტებს განკარგავდნენ. ასე რომ, მეგარელები ინარჩუნებდნენ საზღვაო გზას, რომელიც დასავლეთის კოლონიებს უკავშირდებოდა, რაც კორინთოელებს აღიზიანებდათ.

დაძაბული ურთიერთობა ჰქონდა ათენსა და კორინთოს, რომლებიც სიცილიაში გავლენის სფეროების მოპოვებისათვის ერთმანეთს ეცილებოდნენ. განსაკუთრებით მწვავე და მუდამ მტრული ურთიერთობა აკავშირებდა ორ

სუპერ მეგაპოლისს ათენსა და სპარტას, რომლებიც ბერძნულ სამყაროში ჰეგემონიისათვის ერთმანეთს ებრძოდნენ. მოგვიანებით, ეს მარადიული კონფლიქტი ძვ. წ. V-ს-ის 30-იან წლებში დიდ ომში, ე.წ. „პელოპონესის ომში“ გადაიზარდა.

პ ე ლ ო პ ო ნ ე ს ი ს ო მ ი. ბერძენ-სპარსელთა ომის დროს არსებული პოლისთაშორისო გაქრმონიული და დინამიური ურთიერთობანი შეიმჩნეოდა ათენსა და სპარტას შორის კონფრონტაციის სიმპტომები, რომელიც მალე გადაიზარდა ე.წ. „პელოპონესის ომში“, რომელიც თავისი მასშტაბებით უნიკალური იყო. ამ ომში თითქმის მთელი ბერძნული სამყარო ჩაერთო. დიდი ბერძენი ისტორიკოსი თუკიდიდეს ამ უჩვეულო და უცნაური ომის მიზეზად ათენის გაძლიერებას ასახელებდა. „ნამდვილი მიზეზი, თუცა სიტყვით ყველაზე უფრო მეტად დაფარული, წერდა თუკიდიდეს, იმაში მდგომარეობს, ჩემი აზრით, რომ ათენელებმა თავისი გაძლიერებით ლაკედემონელებში შიში აღძრეს და ამით აიძულეს ისინი დაეწყოთ ომი“ (Fuk., Hist., I, 23, 5).

პელოპონესის ომის მიზეზის თუკიდიდესეული განმარტება ზოგადად მართებულია, მაგრამ კონკრეტულად ის ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური მიზეზებით იყო გამოწვეული. ეკონომიკურ სფეროში ათენი და მისი მოკავშირე პოლისები წარმოების ინტენსიფიკაციაზე, სასაქონლო მეურნეობის, ვაჭრობის განვითარებაზე ზრუნავდნენ. სპარტა და მისი მოკავშირეები კი პირიქით, სოფლის მეურნეობაზე, ნატურალურ წარმოებაზე იყვნენ ორიენტირებულები; ეკონომიკის ინტენსიფიკაციით დაინტერესებულნი იყვნენ მემამულეები და მდიდარი მრეწველები, რომლებიც ათენის საზღვაო კავშირებიდან სარგებელს იღებდნენ, მაშინ როცა კონსერვატიული აგრარული წრეები, რომლებიც ძირითადად სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოებით შემოიფარგლებოდნენ მხარს უჭერდნენ პელოპონესის კავშირს და სპარტას.

ათენსა და სპარტას შორის დაპირისპირება განსაკუთრებით მწვავე იყო პოლიტიკურ სფეროში, რაც მათი განსხვავებული მმართველობის ფორმებმა განაპირობეს. ათენი ელადის დემოკრატიის ფლაგმანად ითვლებოდა, ხოლო სპარტა ტიპიურ ოლიგარქიულ პოლისს წარმოადგენდა.

ძვ. წ. V ს-ის მეორე ნახევარში ათენის დაუძინებელი და შეურიგებელი მოწინააღმდეგე იყო კორინთო, რაც ამ ორ მეგაპოლისთა შორის მწვავე სავაჭრო კონკურენციის მოტივით აიხსნება. კორინთო ბალკანეთის საბერძნეთის მსხვილ სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრად ითვლებოდა და ცხოველი ინტერესი გაჩნდა „დიდ საბერძნეთში“. აქ კორინთოელებს შემოჰქონდათ

მრავალრიცხოვანი ხელოსნური ნაწარმი, სანაცვლოდ კი „დიდი საბერძნეთიდან“ ძირითადად მარცვლეულს ეზიდებოდნენ. სამხრეთ იტალიისა და სიცილიის დიდი ბაზრის ხელში ჩაგდებათ ათენიც დაინტერესდა და ამ მხრივ გარკვეული ნაბიჯებიც გადადგა, რასაც კორინთო კატეგორიულად მოითხოვდა ათენის სამხედრო ძალების განადგურებას. კორინთოს ამგვარი მოთხოვნის შესრულებაზე, სპარტა თავს იკავებდა, ვინაიდან ათენის ძლიერ შეიარაღებულ ზალებთან ბრძოლა რთული იქნებოდა. მაგრამ როდესაც კორინთომ პელოპონესის კავშირის დატოვება გადაწყვიტა, მაშინ სპარტა იძულებული გახდა ათენიათვის ომი გამოეცხადებინა.

ძვ. წ. V ს-ის 30 წლების ბოლოს აღნიშნულმა წინააღმდეგობებმა აპოგეას მიაღწია. ამგვარ დაძაბულ სიტუაციაში მცირეოდენი საბაბიც კი საკმარისი იყო, რათა სამხედრო ქმედებები დაწყებულიყო. პელოპონესის ომი სამმა ფაქტორმა დააჩქარა. პირველი ფაქტორი დაკავშირებული იყო ძვ. წ. 435-433 წწ. კერკირასა და ეპიდამნისში დემოკრატებსა და ოლიგარქოსებს შორის გაჩაღებული სამოქალაქო ომთან. ამ კონფლიქტში კორინთო და მეგარა აქტიურად ჩაერთო, ვინაიდან მეომარმა ჯგუფებმა შესაბამისად როგორც ერთ, ასევე მეორე პოლისს დახმარებისათვის მიმართეს. კორინთო მაშინვე ჩაერთო ეპიდამნისისა და კერკირას პოლიტიკურ ბრძოლაში, რაც კანონზომიერად აღიქმეს, ვინაიდან ორივე მათგანი კორინთოს კოლონია იყო. ათენის გადაწყვეტილება, რომ მათაც მიეღოთ ამ კონფლიქტში მონაწილეობა კორინთომ და სპარტამ უკანონოდ აღიქმეს.

მეორე საბაბი ე.წ. „მეგარის ფესფიზმს“ უკავშირდება. მეგარა თავიდან ათენის საზღვაო ალიანსში შედიოდა, მაგრამ მან კავშირი დატოვა და ლაკედემონელებს მიემხრო, თუმცა ათენის ალიანსის წევრებთან სავაჭრო ურთიერთობას აგრძელებდა. ძვ. წ. 432 წ. ათენის სახალხო კრებამ მიიღო დადგენილება, რომლის თანახმადაც მეგარელ ვაჭრებს ალიანსის წევრ პოლისებთან ურთიერთობა აეკრძალათ. ამგვარმა სანქციამ მეგარის ეკონომიკა ჩამოშალა. მეგარა ათენის დაუძინებელი მტერი გახდა.

მესამე ფაქტორი კორინთოს მიერ ათენის საზღვაო კავშირიდან პოტიდეას გაყვანის პროვოცირება იყო. კორინთო შეეცადა ქალკიდიკის ნახევარკუნძულის მეგაპოლისი პოტიდეა ათენის ალიანსისაგან ჩამოეშორებინა, მაგრამ ათენმა ამ ცდელობის აღსაკვეთად სოლიდური სამხედრო შენაერთები გააგზავნა. დაპირისპირებული მხარეები დარწმუნდნენ, რომ სადავო საკითხები მშვიდობიანად ვერ გადაწყდებოდა. ომი გადრაუვალა გახდა.

ათენი და სპარტა სოლიდურ სამხედრო-ეკონომიკურ პოტენციალს ფლობდნენ: სპარტელთა არმია 60 ათას ჰოპლიტს და 300 ხომალდს ითვლიდა, ხოლო ათენის შეიარაღებული ძალები კარგად აღჭურვილი 400 ტრიერისაგან, 32 ათასი ჰოპლიტისა და 1200 მხედრობისაგან შედგებოდა. მეომარ მხარებს სამხედრო ქმედებების წარმოების განსხვავებული გეგმები ჰქონდათ. ათენელი სტრატეგოსების გეგმის თანახმად, საომარი ოპერაციები ძირითადად ზღვაზე უნდა განხორციელებულიყო, სპარტელი სარდლების მიხედვით კი ხმელეთზე.

პელოპონესის ომი ორ პერიოდად იყოფა: პირველი – ე.წ. არკიდამოსის ომი (ძვ. წ. 432-421 წწ.), მეორე – სიცილიის ექსპედიცია და დეკელიის ომი (ძვ. წ. 415-404 წწ.).

ძვ. წ. 431 წლის ზაფხულში პელოპონესის არმია არხიდამოსის სარდლობით ატიკაში შეიჭრა და მისი აოხრება დაიწყო. ისინი ყველაფერს ანადგურებდნენ, რათა ათენელები ბრძოლის ველზე გამოეწვიათ, მაგრამ ამას ვერ მიაღწიეს. არხიდამოსმა ატიკა დატოვა და ბეოტიაში გადავიდა. ერთი წლის სპარტელთა ლაშქრობა განმეორდა. ამჯერად ატიკის რბევა ერთ თვეს გაგრძელდა ქვეყნის დიდი ნაწილი გაჩანაგდა. მომდევნო წლებში ძვ. წ. 427 წლამდე სპარტელები რეგულარულად არბევდნენ ატიკას. ათენის არმიამ კვლავ ლოდინის პოლიტიკა ამჯობინა. ათენი მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ქალაქი ლტოლვილებს ვერ იტევდა, უმრავლესობა ღია ცის ქვეშ ცხოვრობდა. ძვ. წ. 430 წ. ხალხით გადაჭედილ ქალაქში შავმა ჭირმა იფეთქა. ეპიდემია ძვ. წ. 426 წლამდე მძვინვარებდა და მან მრავალი ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა. შავი ჭირით პერიკლეს გარდაიცვალა.

ათენის მძიმე მდგომარეობით ისარგებლეს სპარტელებმა და ათენის საზღვაო კავშირის დაშლას შეეცადნენ. მათი წაქეზებით პოტიდეამ ალიანსი დატოვა. ათენელებს ლესბოსიც განუდგა. ძვ. წ. 427 წ. ათენელებმა ლესბოსზე 1000 მიტილენელი არისტოკრატი სიკვდილით დასაჯეს. ძვ. წ. 429 წ. ათენელებმა პოტიდეაც დაიკავეს.

სერიოზული სიძნელეების გადალახვა ათენში ომის მომხრეთა და მოწინააღმდეგე პარტიებს შორის მწვავე დაპირისპირების ვითარებაში მიმდინარეობდა. პირველ მათგანს რადიკალური დემოკრატიის ლიდერი კლეონი მეთაურობდა, მეორეს ზომიერი დემოკრატი ნიკიასი. სახალხო კრებაზე კლეონის პარტიამ გაიმარჯვა.

ძვ. წ. 426 წლიდან სტრატეგიულ ინიციატივას ათენი დაეუფლა. მან სპარტის წინააღმდეგ აქტიური სამხედრო კამპანია დაიწყო და თვალსაჩინო

წარმატებებსაც მიაღწია. ძვ. წ. 425 წ. დემოსთენემ პილოსი დაიკავა. სპარტა შეეცადა პილოსის დაბრუნებას, მაგრამ უშედეგო. ძვ. წ. 424 წ. ათენელებმა სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი კუნძული კითერა დაიპყრეს. სპარტამ ზავი ითხოვა, მაგრამ ათენმა ის არ მიიღო. ამ დროს სპარტის სარდალმა ბრასიდემ ბრძოლის ნოვაციული გეგმა შეიმუშავა. ამ გეგმის თანახმად სპარტას ლაშქრობა ფრაკიის სანაპიროზე უნდა განეხორციელებინა. ძვ. წ. 424 წ. ბრასიდემ შეუდგა დასახული სამოქმედო გეგმის შესრულებას. მან თრაკიის მთავარი ქალაქი ამფიპოლისი დაიკავა და თრაკიის სანაპიროზე სპარტამ პოზიციები განიმტკიცა. ძვ. წ. 422 წ. ათენის ფლოტი კლეონის სარდლობით შეეცადა ამფიპოლისის დაბრუნებას, მაგრამ დამარცხდა. ბრძოლაში დაიღუპა ორივე სარდალი ბრასიდეს და კლეონი.

კლეონის გარდაცვალების შემდეგ ათენის დემოკრატიის მეთაური ხდება ნიკიასი, რომელიც სპარტასთან დაზავების მომხრე იყო ძვ. წ. 421 წ. სპარტასა და ათენს შორის დაიდო ზავი. ათენის დელეგაციას ხელმძღვანელობდა ნიკიასი. ხელშეკრულება ნიკიასის ზავის სახელწოდებითაა ცნობილი. საზავო არსებობის თანახმად, ომამდელი „status quo“ აღდგა ერთმანეთს დაუბრუნეს მიტაცებული ტერიტორიები, სამხედრო ტყვეები. მიუხედავად ამისა, ზავის პირობებით არცერთი მხარე არ იყო კმაყოფილი. ორივე მათგანი ახალი ომისათვის ემზადებოდა და შესაფერის მომენტს ეძებდა.

ახალი, მეორე ომი ძვ. წ. 415 წ. დაიწყო და მისი ინიციატორი ათენი იყო. მაისის ბოლოს ათენის ფლოტი სიცილიაში სალაშქროდ გამზადებული იყო. ექსპედიციის მეთაურობა ალკიბიადეს, ლამახოსსა და ნიკიასს დაეკისრათ. ათენის ესკადრამ ალყა შემოარტყა სირაკუზას, მაგრამ ის წარუმატებელი აღმოჩნდა. ალყაშემორტყმული პოლისის დასახმარებლად სპარტამ ძლიერი სამხედრო შენაერთები გაგზავნა. ძვ. წ. 413 წ. ათენის არმიამ ხმელეთსა და ზღვაზე სრული ფიასკო განიცადა. ათენელები ალყაში აღმოჩნდნენ და სპარტელებს დანებდნენ.

სპარტელებმა დაატყვევეს ნიკიასი და დემოსთენე, რომლებიც სიკვდილით დასაჯეს. გადარჩენილი ჰოპლიტების დიდი ნაწილი მონებად გაყიდეს.

სიცილიაში ათენის საზღვაო და სახმელეთო არმიის დამარცხება ნამდვილი კატასტროფა იყო; მან პელოპონესის ომში გარდამტეხი მომენტის როლი შეასრულა. ათენის იმპერიის პრესტიჟი ბერძნულ სამყაროში მკვეთრად დაეცა. სიცილიური კამპანიის კატასტროფის შემდეგ, სტრატეგიულ ინიციატივას სპარტა დაეუფლა. სპარტაში ომის ეფექტური წარმოებისათვის შემუშავდა

ორიგინალური გეგმა, რომლის თანამხადაც ათენიდან 22 კმ-ით დაშორებული სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი სიმაგრე დაკეცლია უნდა დაეკავებინათ. ძვ. წ. 413 წ. სპარტელებმა დაკეცლია დაიკავეს და აქ ჩააყენეს სამხედრო შენაერთები, რომლებიც პერმანენტულად თავს ესხმოდნენ ატიკის მოსახლეობას და ანადგურებდნენ. ათენი მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. საზღვაო ალიანსის დაშლაც დაიწყო: ძვ. წ. 412 წ. ათენს ხიოსი აუჯანყდა. მას იონიურმა აპოლისებმა კლაზომენემ. ერიტრიამ, თეოსმა და მილეტმა მიბაძეს. ძვ. წ. 411 წ. ათენს მთელი იონია განუდგა.

ძვ. წ. 411 წლიდან ათენის მდგომარეობა შედარებით გაუმჯობესდა. აბიდოსიდან და კიზიკოსთან ბრძოლაში ათენის ფლოტმა სპარტელები სასტიკად დაამარცხეს. მაგრამ მალე ათენი კვლავ უმძიმეს ვითარებაში აღმოჩნდა. ძვ. წ. 405 წ. ეგოსპოტამოსთან სპარტელებმა ლისანდრეს მეთაურობით, ათენელები გაანადგურეს და ძვ. წ. 404 წ. ლისანდრე ათენში მარშით შევიდა, ათენი დაეცა. სპარტამ ათენელებს მკაცრი ზავის პირობები შესთავაზა: დაშლილად ცხადდებოდა ათენის საზღვაო ალიანსი, ანუღირებული უნდა ყოფილიყო ათენის სამხედრო ფლოტი და თავდაცვითი სისტემა, დამარცხებულ მხარეს დიდი კონტრიბუცია უნდა გადაეხადა; ათენში ხელისუფლება ოლიგარქოსებს უნდა გადასცემოდა. ათენმა გამარჯვებული სპარტის მოთხოვნები დააკმაყოფილა. ასე რომ, უცნაური 27 წლიანი ომი სპარტის გამარჯვებით დამთავრდა, სპარტა ბერძნული სამყაროს ჰეგემონი გახდა, ხოლო ათენი ელადის მეორეხარისხოვან პოლისის რანგამდე ჩამოქვეითდა.

სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტები. პოლისთაშორისო კონფლიქტები მუდმივი, პერმანენტული ხასიათისა როდი იყო. დროის სხვადასხვა მონაკვეთში პოლისებს შორის ინტენსიური სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტებიც არსებობდა. ამ მხრივ, ფრიად მნიშვნელოვანი და საინტერესო ცნობებია დაცული ძვ. წ. V ს-ის დიდი ბერძენი კომედიოგრაფის არისტოფანეს თხზულებებში. არისტოფანეს კომედიებში წარმოდგენილია იმპორტული პროდუქციის საკმაოდ გრძელი სია, სადაც ჩამოთვლილია ის საგნები, რომლებიც ათენის ბაზარზე იყიდებოდა: ქიოსური („ქალები სახალხო კრებაზე“ 1139) და თასოსური ღვინო („პლუტოსი“, 1021); სიცილიური ყველი („ბაყაყები“, 1269); როდოსული ზეთი („ლასისტრატა“, 944), მეგარული ლაბადები და სანდლები („პლუტოსი“, 983), ლაკონიკური ჩექმები და ბოქლომები („ქალები სახალხო კრებაზე“, 74), მილეტური

ქსოვილები და ხალიჩები („ბაყაყები“, 544), ბეოტიური ხალიჩები („პლუტორი“, 874).

მართალია, ყოველივე ეს არასრული სიაა იმპორტული პროდუქციისა, რომელიც ათების ბაზარზე იყო წარმოდგენილი, მაგრამ აღნშნული ცნობები მკაფიო ილუსტრაციაა კლასიკურ ეპოქაში პოლისთაშორისო ათენსა და დანარჩენ ბერძნულ პოლისებს შორის მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტებისა, რასაც დამატებით მოწმობს არისტოფანეს ერთ-ერთი კომედიის („ახარნანიანები“) გმირის სიტყვები: „ის რაც ათენში არ არის, ბეოტიაშია“ (900). ძველი ავტორები კარგად აცნობიერებდნენ თუ რა სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა ათენისათვის გარე სამყაროსთან მის სავაჭრო ურთიერთობებს. მაგალითად, ფესვდო-ქსენოფონტის თანახმად, ათენში ძირითადი საარსებო ნედლეული ზღვის გაღმა შემოჰქონდათ (Atg., pol., II, 12). არისტოფანეს თხზულებებიდან ისიც ირკვევა, რომ დიდი კომედიოგრაფისთვის ომის ანტითეზა პოლისთაშორისო ვაჭრობაა, რომელიც მუდამ ინტენსიური უნდა ყოფილიყო.

ძვ. წ. V-IV სს-ში ათენის პოლის-სახელმწიფოს მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტები აკავშირებდა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთისა და სიცილიის პოლისებთან, საიდანაც დიდი რაოდენობით მარცვლეული შემოჰქონდა. დემოსთენეს ცნობით, ბოსფორის სამეფოდან ათენში ყოველწლიურად 400 ათასი მედიმნის მარცვლეული შემოჰქონდათ (Dem., XX, 31-32). რაც შეეხება ათენურ ექსპორტს, ძირითადად ის ზეთისხილითა და კერამიკული ნაწარმით შემოიფარგლებოდა. ათენური ნატიფი კერამიკული პროდუქცია – შავლაკიანი, წითელფიგურული თუ შავფიგურული კაბთაროსები, არიბალოსები, სკიფოსები, კილიკები და სხვ. ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და შავიზღვისპირეთის სანაპიროებზე მრავალრიცხოვანისა ხოლო წარმოდგენილი. აღსანიშნავია, რომ საერთოდ ათენის საგარეო ვაჭრობის ბალანსი პასიური იყო, ექსპორტი იმპორტს ვერ ფარავდა. სამაგიეროდ საგარეო ვაჭრობის აქტიური ბალანსით გამოირჩეოდნენ ისეთი მეგაპოლისები, როგორც იყვნენ როდოსი, ქიოსი, კოსი, დალოსი და სხვ., ამ ცენტრების ამფორებით მოფენილია ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და შავიზღვისპირეთის სანაპიროები. ქიუსური, კოსური თუ როდოსული ამფორების ფრაგმენტები მრავლადა აწარმოდგენილ კოლხეთის როგორც ზღვისპირა, ასევე შიდა რეგიონებში.

**Zv. w. V s-is dasasrulidan IV s-is meore naxevramde
polisTaSoriso kontaqtebi intensiuri xdeba, rac xels uwyobda
polisTa Soris urTierTobaTa maregulirebeli institutebis**

formirebasa da maT ganviTarebas. f. edkoki da d. mosli marTebulad mianiSnebdnen, rom adreul periodSi Tuki mezobel polisebs Soris mxolod urTierTobaTa regulirebis sakiTxi idga, samxedro-politikuri aliansebis formirebis droidan diplomatiuri qmedebaTa areali gafarTovda, xolo maTi procedura garTulda (Adcock, Mosley, 1975, gv. 121). amave dros, urTierTobaTa normebis garkveuli inifikaciis tendenciebi SeiniSneboda, Tanac zogierTi tradiciuli saerTaSoriso institutebi gansakuTrebul mniSvnelobas iZenen. amis TvalsaCino ilustracias warmoadgens `proqsenia~, stumarTmoyvareobis Tanaziari wesi, ramac Zv. w. IV s-Si polista savaWro-ekonomikuri da samxedro-politikuri kontaqtebi *gaafarTova*.

სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის წევრი პოლისები ახორციელებდნენ ისოპოლიტიკას, მოქალაქეთა უფლებების გაცვლა-გამოცვლს წესებს ერთმანეთს უთანხმებდნენ. კოალიციის წევრთა შორის სავაჭრო კავშირების ინტენსიფიკაციამ ტრადიციული ----- ის, კერძო პირებისა და პოლისებს შორის შეთანხმების წესის ტრანსფორმაცია მოითხოვა. ამგვარი შეთანხმებები ალიანსის პარტნიორებს შორის მარეგულირებელ ფუნქციას ასრულებდნენ. ძვ. წ. IV ს-ში ალიანსის წევრები ხშირად მიმართავდნენ არბიტრაჟს, თუმცა ეს წესი ელინიზმის ეპოქაში საგრძნობლად განვითარდა.

ხანგრძლივი ომები, კოალიციების ფორმირებები და მათი დაშლა, პოლისების პოლიტიკური ორიენტაციის ცვლილებები, პოლისთაშორისო კავშირების ნოვაციური ფორმების დადგენას მოითხოვდა. ამგვარი წესების რიცხვს უნდა განეკუთვნოს ნეიტრალიტეტის კონცეფცია, რითაც მიკრო და საშუალო დონის პოლისები იყვნენ დაინტერესებულნი. მასთან ახლოს იდგა „სიმახია“, სამხედრო დახმარების გაწევის ერთგვარი პრაქტიკა, რომლის თანახმადაც ცალკეულ პოლისებს შეეძლო უცხო ქვეყნის შეიარაღებული ძალები თავიანთ ტერიტორიაზე გაეტარებინათ ანდა ერთ-ერთი პოლისისთვის დახმარება გაეწიათ.

განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა -----ს , პანელინური მშვიდობის იდეა, რომელიც ელინურ სამყაროში მშვიდობის დამყარებას ითვალისწინებდა. ამასთან დაკავშირებით ----- ის, ომისა და ზავის შესახებ შეთანხმების საკითხი დადგა. საგრძნობლად გაიზარდა ანტიკიდეს ზავის მსგავსი მრავალმხრივი შეთანხმებების როლი. დადგინდა პოლისთაშორისო ურთიერთობების სამართლებრივი პრინციპები;

გაირკვა ალიანსის ჰეგემონისა და რიგითი წევრების უფლება-მოვალეობანი. მიუხედავად ამგვარი პოზიტიური შეთანხმებებისა თუ პოლისთაშორისო სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტების ინტენსივობისა ძვ. წ. IV ს-ში მეგა ალიანსების ჰეგემონებს შორის კონფრონტაცია საბოლოოდ არ აღმოფხვრილა და პერიოდულად კვლავ გრძელდებოდა.

პელოპონესის ომში სპარტის გამარჯვებისა და ათენის საზღვაო ალიანსის განადგურების შემდეგ, ძვ. წ. IV ს-ის პირველ ნახევარში ბალკანეთის საბერძნეთში სამხედრო-პოლიტიკური ვითარება არსებითად შეიცვალა. ამიერიდან ეგეოსის აუზში ჰეგემონი სპარტა ხდება. სპარტას ელინურ სამყაროში თავისი პოლიტიკური მეწინავეობის უზრუნველყოფისათვის, ბერძნული პოლისების მიმართ გარკვეული პოლიტიკური დოქტრინა უნდა შეემუშავებინა. თუმცა სპარტას პოლიტიკური ლიდერობის გამოცდილება არ ჰქონდა და ამიტომაც ის მხოლოდ სამხედრო ძალის პრინციპების ერთგული რჩებოდა. ამგვარი სწორხაზოვანი და უსისტემო პოლიტიკა, მისივე მოკავშირეების, მათ შორის კორინთოსა და თებეს უკმაყოფილებას იწვევდა.

პელოპონესის ომის ბოლო წლებში, სპარტელებმა „ბერძნული პოლისების თავისუფლებისა და ავტონომიის“ მიმზიდველი ღოზუნგი უარყვეს და პოლისების საშინაო საქმეში აქტიურად ჩაერივნენ. ძვ. წ. 404 წლის პირველივე თვეების შემდეგ, სპარტის ნავაროსმა ლისანდრემ, სპარტელებისგან „განთავისუფლებულ“ პოლისებში ოლიგარქიული, პროსპარტული დეკარხიების (ათეულების) რეჟიმი დაამყარა. მათი ძალაუფლების უსაფრთხოების უზრუნველყოფისათვის პოლისებში სამხედრო შენაერთები ჩააყენა. როდესაც ზოგიერთმა პოლისმა სპატელთა ამგვარი ქმედებები გააპროტესტა, მაშინ მათ წინააღმდეგ სპარტის ადმინისტრაციამ უკიდურეს სადამსჯელო მეთოდებს მიმართა. ასე მაგალითად, დემოკრატიული ელიდა სპარტის დიქტატს არ დაემორჩილა და მას კარგი გაკვეთილიც ჩაუტარა. პელოპონესის კავშირის მრავალრიცხოვანი საჯარისო შენაერთები ორი წლის განმავლობაში არბევდნენ ელიდის ტერიტორიას. მათ არ დაინდეს ოლიმპიის წმინდა ადგილები და სახელგანთქმული გიმნასიონები, სადაც ოლიმპიური თამაშების მონაწილეები ვარჯიშობდნენ. ელიდელებმა სპარტელთა კაბალური პირობები მიიღეს. სპარტელებმა სამხრეთ თესალიის ქალაქი ჰერაკლეაც გაანადგურეს. დიოდორე სიცილიელის ცნობით, სპარტელებმა ჰერაკლეელები შეკრიბეს და ალყა შემოარტყეს, აჯანყებულთა მეთაურები შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს.

მოკავშირე პოლისების საშინაო საქმეში უხეში ჩარევის შედეგი ის იყო, რომ კორინთომ და თებემ სპარტელთა სადამსჯელო ექსპედიციებში თავიანთი სამხედრო შენაერთების გაგზავნაზე უარი თქვეს. აღნიშნულ პოლისებში ანტისპარტანული განწყობილება ძლიერდებოდა.

სპარტამ დამარცხებულ ათენში ვერ შეზღო პოზიციების განმტკიცება. ძვ. წ. 404 წ. საზავო ხელშეკრულების გაფორმებისთანავე სპარტელთა მხარდაჭერით, ათენში ოლიგარქიული „ოცდაათის“ ტირანია დამყარდა და დემოკრატების მიმართ მკაცრი ტერორიც დაიწყო, რამაც მოსახლეობის აღშფოთება გამოიწვია. ათენელების უკმაყოფილებით ისარგებლეს დევნილმა დემოკრატებმა ყოფილი სტრატეგოსის თრასიბულეს მეთაურობით და „ოცდაათი“ ტირანიის მმართველობას დაამხეს. ძვ. წ. 403 წ. ათენში კვლავ ტრადიციული დემოკრატიული წესრიგი აღდგა. დემოკრატიულმა ინსტიტუტებმა ფუნქციონირება განაახლეს. ჰელიაეიას უფლებამოსილება გაეზარდა. აღდგა ჯამაგირის სისტემა 500 საბჭოში, ჰელიაეიასა და სახალხო კრებაში მონაწილეობისათვის. ათენში ანტისპარტული განწყობა ძლიერდებოდა. ბალკანეთის საბერძნეთში სიტუაციის გაუარესების კომპენსირებას სპარტა მცირე აზიაში თავისი ზეგავლენის გაძლიერების ხარჯზე შეეცადა. ამავე დროს, სპარტამ პელოპონესის ომის მიწურულს სპარსეთისადმი მისი იდიოზური პოლიტიკური კურსის შეცვლაც გადაწყვიტა. პელოპონესის ომის ბოლო თვეებში, სპარტა ფაქტობრივად დათანხმდა, რომ მცირე აზიის მრავალი პოლისი სპარსეთის მეფისათვის გადაეცა. ამჯერად, პეპოლონესის ომში გამარჯვების შემდეგ, სპარტა შეეცადა ესარგებლა ირანის ტახტისათვის არტაქსერქსე II და კიროს III შორის გაჩაღებული ბრძოლით და მცირე აზიის პოლისები დაებრუნებინა. ირანის ტახტისათვის ურთიერთშორისი ბრძოლის დროს, სპარტამ, მხარი დაუჭირა მეფისწულ კიროსს, რომელიც მცირე აზიის გამგებელი იყო. სპარტამ თავი მოუყარა 10 ათასიან მოქირავნეთა არმიას კლეოხარეს მეთაურობით და ირანში გაგზავნა. მაგრამ ძვ. წ. 401 წ. კუნაქსოსთან ბრძოლაში კიროსი იღუპება. ბერძნული სამხედრო შენაერთები იძულებულნი გახდნენ შავიზღვისპირეთისკენ გაჭრილიყვნენ და ზემო მესოპოტამიისა და მცირე აზიის გავლით ბიზანტიონში დაბრუნებულიყვნენ.

კიროსის დაღუპვით, სპარტის ოცნებები ჩაიფუშა. მან ვერ მოახერხა დასავლეთ მცირე აზიაში პოლიტიკური უპირატესობის მოპოვება. პირიქით, სპარსეთის ახალი მეფე არტაქსერქსე II (404-358) და სპარტას შორის ურთიერთობა ძალზე გამწვავდა. ასეთ სიტუაციაში სპარტამ გადაწყვიტა

სამხედრო ოპერაციები დაეწყო დასავლეთ მცირე აზიაში, სადაც გადასროლილ იქნა კიდევ 10 ათასიანი ჰიპლიტი და ძლიერი სამხედრო ფლოტი, სპარტის მეფის აგესილას დიდის მეთაურობით. სპარტასა და სპარსეთს შორის ომი (399-394) თავიდან სპარტელთა უპირატესობით წარიმართა. ძვ. წ. 495 წ. სარდესთან ბრძოლაში აგესილასმა სპარსელთა საკმაოდ ძლიერი სამხედრო კორპუსი სასტიკად დაამარცხა და მცირე აზიის ცენტრალურ და ჩრდილო-დასავლეთის სპარსულ სამფლობელოებსაც დაემუქრა.

მიუხედავად ამისა, ირან-სპარტის ომი მთლიანობაში ამ უკანასკნელისათვის წარუმატებელი აღმოჩნდა. სპარტელებისაგან განთავისუფლებულ მცირე აზიის პოლისებში, აგესილასი მისთვის ხელსაყრელი წესრიგის აღიარებას აიძულებდა და მათ საშინაო საქმეებში უხეშად ერეოდა, რაც სპარტელთა განმათავისუფლებელ მისიას ჩრდილს აყენებდა. სპარსელი სატრაპები კი პირიქით, ფულს არ იშურებდნენ და მცირე აზიის პოლისებს ავტონომიის შენარჩუნებასაც პირდებოდნენ, რათა მათში ანტისპარტული მოძრაობა გაეღვივებინათ.

სპარსულმა ოქრომ და აგიტაციამ კონტინენტურ საბერძნეთში გაჭრა. სპარსელებმა ათენის, კორინთოს, არგოსის, თებეს გავლენიანი პოლიტიკოსები მოიხიდეს და ანტისპარტულად განაწყვეს. შედგა ძლიერი ანტისპარტული კოალიცია, რომელშიც ათენი, კორინთო, არგოსი, თებე და სხვა პოლისები შედიოდნენ. სამხედრო ქმედებები სპარტამ დაიწყო. სპარტელები ცდილობდნენ თავიანთი მოწინააღმდეგეების გაერთიანება არ დაეშვათ და ისინი ცალ-ცალკე გაენადგურებინათ. პირველი დარტყმა ბეოტიის კავშირს მიაყენეს. ძვ. წ. 395 წ. სპარტელებმა ბეოტიაში გააგზავნეს ორი ძლიერი კორპუსი, რომელსაც პელოპონესის ომის გმირი, გამოცდილი ლისანდრე სარდლობდა. მაგრამ ამ კორპუსების სარდლობის შეუთანხმებელი მოქმედებების შედეგად, გალიარტთან ბრძოლაში, ერთ-ერთი კორპუსთაგანი განადგურებულ იქნა, ხოლო მისი მეთაური ლისანდრე დაიღუპა. მეორე კორპუსმა კი სამარცხვინოდ უკან დაიხია. გალიარტთან დამარცხების შემდეგ, ძვ. წ. 395 წ. შეიქმნა ძლიერი ანტისპარტული კოალიცია, სადაც ათენი, კორინთო, არგოსი, ეგბეა და დასავლეთ საბერძნეთის მთელი რიგი პოლისები შევიდნენ. მოკავშირეებმა გადაწყვიტეს სპარტაში გაელაშქრათ და ის თავისივე ბუნაგში გაენადგურებინათ. მოკავშირეთა არმია სამხრეთ კორინთოში, ნემეასთან ახლოს დაბანაკდა. სპარტა მტრის გარემოცვაში აღმოჩნდა და მისი მდგომარეობა გაუარესდა. სპარტელებმა მოკავშირეთა არმიის დაყოვნებით ისარგებლეს და

მათი დამარცხება შეძლეს. სპარტელებმა მოკავშირეთა არმიის სიკიონი დაიკავეს, ხოლო ბეოტიაში, ალაქ კორონეასთან თავიანთი მოწინააღმდეგეებიც დაამარცხეს. ტუმცა სპარტელებმა მოკავშირეთა არმიის სრული განადგურება ვერ შეძლეს.

ძვ. წ. 394 წელსვე კნიდოსთან სპარსელებმა სპარტის ფლოტი გაანადგურეს. ამ ბრძოლის შემდეგ, სპარტამ მცირე აზიის პოლისები კვლავ დაკარგა. სპარტის მიიმე მდგომარეობით ისარგებლა ათენმა, სპარსელთა ფინანსური დახმარებისა და საკუთარი რესურსების მობილიზების წყალობით ათენისა და პირეუსის თავდაცვითი სისტემა აღადგინა და ახალი ფლოტიც შექმნა. ათენის შეუდგა ეგეოსის ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროებისა და მომიჯნავე კუნძულებზე თავისი გავლენის აღდგენას. ათენის ესკადრამ სტრუტეების სავაჭრო გზებზე კონტროლი დააწესა: ბიზანტიონში ისევ აღდგა ათენის საბაჟო, საიდანაც ათენელები აქ შემომსვლელი სავაჭრო გემებისაგან 10% გადასახადს იღებდნენ. არსებითად ეს ათენის საზღვაო ალიანსის აღდგენას ნიშნავდა.

აღსანიშნავია, რომ პოლისთაშორისო დაპირისპირებაში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენდა ფინანსური უზრუნველყოფის პრობლემა. ამ მხრივ, საბერძნეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში სპარსეთის როლი ძლიერდება, რომელიც დიდძალ ფინანსურ სახსრებს ფლობდა.

სპარსული დიპლომატიის ძირითადი ამოცანა ბერძნული პოლისების დასუსტება იყო. ირანი ყველა მექანიზმს იყენებდა, რათა ბერძნული პოლისების გაერთიანება არ დაეშვა და მათ შორის სამხედრო კონფლიქტების პროვოცირებას ახდენდა. სპარსელები ანტისპარტულ კოალიციას ძლიერი სპარტის წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ უბიძგებდა. მაგრამ როგორც კი სპარტა დაუძლურდებოდა, ხოლო მისი მოწინააღმდეგეები, განსაკუთრებით ათენი გაძლიერდებოდა, სპარსელები პოზიციას იცვლიდნენ. ამჯერად ფინანსური დახმარება და დიპლომატიური მხარდაჭერა სპარტას აღმოუჩინეს.

სამხედრო მოქმედებები გაჭინაურდა და მეომარი მხარეები ისე დასუსტდნენ, რომ სპარსელები ბერძნულ პოლისებს სერიოზულ მოწინააღმდეგეებად უკვე არ აღიქვამდნენ. ამიტომაც, სპარსელთა მეფემ ორივე მხარეს სამშვიდობო ხელშეკრულების გაფორმებაში შეამავლის როლი შესთავაზა, რასაც მეომარი მხარეები დასთანხმდნენ. ძვ. წ. 387 წ. დაპირისპირებულ მხარეებს შორის ზავიც დაიდო, როელიც ისტორიაში ანტალკიდეს ანუ „სამეფო ზავის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ ზავით, მცირე აზიის პოლისები კვლავ სპარსელთა მფლობელობაში აღმოჩნდნენ; გარდა ამისა,

საზავო ხელშეკრულებით, პელოპონესის კავშირის გარდა, დანარჩენი სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსები გაუქმდა. ელინთათვის ამ სამარცხვინო ზავის პირობების შესრულება სპარტას დაეკისრა, რაც ფაქტობრივად საბერძნეთში სპარსელების ინტერესების დაცვას ნი ნავდა. ამჯერად საბერძნეთში სპარტა კვლავ ჰეგემონი ხდება. ის ჩვეულ პოლიტიკურ კურსს არ დალატობდა და წინანდებურად ბერძნულ პოლისებში ოლიგარქიულ რეჟიმებს ამკვიდრებდა, სამხედრო შენაერთებს განათავსებდა, დემოკრატიულ ქალაქებს ანგარიშს უსწორებდა. ასე მაგალითად, სპარტელებმა გაანადგურეს დემოკრატიული მანტინეა და ჯუჯა პოლისი ფილიუნი.

ძვ. წ. 382 წ. სპარტელებმა მუხანათურად აიღეს თებე, რამაც საბერძნეთში საყოველთაო აღშფოთება გამოიწვია, რადგანაც თებელები ანტალკიდეს ზავის პირობებს კეთილსინდისიერდ იცავდნენ. ანტისპარტული განწყობილება საბერძნეთში ძლიერდებოდა. ამასობაში ძალებს იკრებდა ათენი.

1. პოლისური სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსები

პელოპონესის კავშირი. ელინურ სამყაროში პირველი დიდი სამხედრო-პოლიტიკური გაერთიანება იყო. I ს. ძვ.წ. VI ს-ის მეორე ნახევარში შეიქმნა. თავდაპირველად აღნიშნულ ალიანსში პელოპონესის ზოგიერთი პოლისი შედიოდა. ძვ.წ. V ს-ის შუა ხანებში კავშირის შემადგენლობაში ჩაერთო პელოპონესის თითქმის ყველა პოლისი, ჩრდილოეთ საბერძნეთის მთელი რიგი პოლისები, მათ შორის ძლიერი თებე, ფოკიდის, დორიდისა და ლევკადის მცირე პოლისები. კავშირის ჰეგემონი სპარტა იყო. სპარტა და მოკავშირე სახელმწიფოთა დიდი ნაწილი აგრარული ტიპის პოლისებს განეკუთვნებოდნენ. ვაჭრობა და ხელოსნობა სუსტად იყო განვითარებული. კავშირის წევრ პოლისებში გაბატონებული იყო არქაული საზოგადოებრივი ურთიერთობის ნორმები, ოლიგარქიული მართვის სისტემა. მართალია, ალიანსისი წევრთა შორის ისეთი ძლიერი სავაჭრო-სახელოსნო ტიპის პოლისები, როგორიც კორინთო, მეგარა და სოკიონი იყვნენ, დინამიური და ინტენსიური ეკონომიკით გამოირჩეოდნენ. პოლის-სახელმწიფოები ერთგვარად ავსებდნენ აგრარულ პოლისებს და მთლიანობაში პელოპონესის კავშირის სამხედრო-პოლიტიკურ პოტენციალს ამაღლებდნენ.

მრავალრიცხოვანი და კარგად გაწვრთნილი ჰოპლიტები, რომლებსაც კავშირისათვის აგრარული პოლისები აგზავნიდნენ კორინთოსა და მეგარის

ტიპის მდიდარი სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრების საკმაოდ ძლიერი ფლოტი და სოლიდური ფულადი სახსრები ემატებოდა.

კავშირში დიდი რაოდენობით აგრარული პოლისებისა და სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრების არსებობამ, პელოპონესის კავშირის სტრუქტურის სუსტი ცენტრალიზაცია გამოიწვია. ალიანსში შემავალი პოლის-სახელმწიფოები დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ. კავშირში არ ფუნქციონირებდა საერთო ადმინისტრაცია, რომელსაც შეეძლო მოკავშირე სახელმწიფოების შინაურ საქმეებში ჩარეულიყო; საერთო ხაზინა არ არსებობდა. ალიანსის წევრები კავშირის საჭიროებისთვის რეგულარულ საწევროს არ იხდიდნენ. მოკავშირეების ძირითად მოვალეობას შეადგენდა საგარეო პოლიტიკის კოორდინირება და სამხედრო ქმედებებში ერთობლივი მონაწილეობა. ამისათვის კი თითოეული პოლისი ვალდებული იყო გარკვეული რაოდენობის მხედრობა გამოეყვანა.

პელოპონესის კავშირის უმაღლესი ორგანო იყო მოკავშირეთა საერთო კრება, რომელიც სპარტაში იკრიბებოდა სპარტელი ევორების თავმჯდომარეობით. კრების გადაწყვეტილება აპელას – სპარტის სახალხო კრებას უნდა დაედასტურებინა. მოკავშირეთა არმიას სპარტელი მეფეები მეთაურობდნენ, ხოლო გაერთიანებულ ფლოტს სპარტელი ნავარქოსები. თითოეულ პოლისს ერთი ხმის უფლება ჰქონდა, რაც საშუალებას აძლევდა სპარტას მისთვის მისაღები გადაწყვეტილების მიღებისთვის მიეღწია. ალიანსში გაწევრიანება ნებაყოფილობითი იყო, კავშირის დატოვებაც თავისუფალი იყო. მაგალითად, პელოპონესის კავშირში ზოგჯერ შედიოდნენ და მას ტოვებდნენ კორინთო, მეგარა, თებე, აქეის მთელი რიგი პოლისები, მაგრამ სპარტას მათ მიმართ ძალა არ გამოუყენებია. მოკავშირეთა მიმართ რბილი დამოკიდებულება, მათი ავტონომიისა და თავისუფლებისადმი პატივისცემა ხელს უწყობდა პელოპონესის კავშირის პოზიციების სიმტკიცეს. პელოპონესის კავშირმა 200 წელი იარსება. კავშირის სამხედრო-პოლიტიკური პოტენციალის რაციონალური გამოყენებით, სპარტა საბერძნეთში უძლიერესი სახელმწიფო გახდა. ის ძვ. წ. V-IV სს-ში ბერძნულ სამყაროში გადამწყვეტ როლს ასრულებდა. სპარტა ყველგან პროარისტოკრატიულ დაჯგუფებებს მხარს უჭერდა. ის ბერძნული ოლიგარქიული ბურჟი იყო.

ათენის პირველი საზღვაო კავშირი. ძვ. წ. V ს-ში პელოპონესის კავშირს დაუპირისპირდა მეორე სამხედრო-პოლიტიკური გაერთიანება ათენის პირველი საზღვაო კავშირის სახით. ის მეთაური სახელმწიფო ათენი იყო. ათენის

საზღვაო კავშირი შეიქმნა იმ ბერძენთა გაერთიანების ბაზაზე, რომლებიც იბრძოდნენ სპარსელების წინააღმდეგ მცირე აზიისა და ეგეოსის ზღვის კუნძულების პოლისების აქემენიანთა ბატონობისაგან განთავისუფლებისათვის. მაგრამ ბერძენ-სპარსელთა ომის დასასრულს ათენის საზღვაო კავშირი გასცდა სამხედრო კავშირის ჩარჩოებს და გადაიზარდა განსაკუთრებულ პოლიტიკურ გაერთიანებაში, რომლის ინტერესის სფეროში ფართო სოციალურ-ეკონომიკური და აქტიური საგარეო პოლიტიკის განხორციელების ამოცანები შედიოდა.

ათენის საზღვაო კავშირის ისტორიაში შეიძლება ორი პერიოდი გამოიყოს: პირველი – დელოსის სიმახიის პერიოდი (ძვ. წ. 478-455), როდესაც მოკავშირეთა წინაშე სპარსელთა მიერ ანექსირებული მცირე აზიისა და ეგეოსის ზღვის სანაპიროების პოლისების განთავისუფლება დადგა. მეორე – ალიანსში ათენის პოლიტიკური ბატონობის პერიოდი, როდესაც დელოსის სიმახია ათენის არხედ – იმპერიად გარდაიქმნა.

ათენის საზღვაო კავშირი მუდმივად ახალი წევრებით ივსებოდა და ძვ. წ. V ს-ის 30-იან წლებში საბერძნეთში ერთ-ერთ მსხვილ პოლიტიკურ გაერთიანებად გადაიქცა. ათენის საზღვაო კავშირი 200 პოლისისგან შედგებოდა და ვრცელ ტერიტორიას მოიცავდა. ათენის მოკავშირეთა აბსოლუტურ უმრავლესობას შეადგენდნენ ზღვისპირა პოლისები, რომლებიც გამოირჩეოდნენ ინტენსიური ეკონომიკური დონით, განვითარებული ხელოსნობითა და აქტიური სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტებით გარე სამყაროსთან. ალიანსის წევრებში მართვის დემოკრატიული სტრუქტურები ფუნქციონირებდნენ.

ათენის საზღვაო კავშირი, პელოპონესისაგან განსხვავებით, მართვის რთული სისტემისაგან შედგებოდა. ალიანსში მუდმივად ფუნქციონირებდა ერთიანი საფინანსო სისტემა, რომელშიც იგულისხმებოდა საერთო ხაზინა, რომელიც ყოველწლიური საწევრო შენატანებით – ფოროსით ივსებოდა. ფოროსის რაოდენობა განისაზღვრებოდა იმით თუ როგორი ეკონომიკური შესაძლებლობები გააჩნდა ამა თუ იმ პოლისს. მდიდარი და ღიდი პოლისები უფრო მეტ თანხას იხდიდნენ, ვიდრე მცირე ცენტრები. მთლიანობაში ფოროსის რაოდენობა 450-დან 600 ვერცხლის ტალანტამდე მერყეობდა. ასე რომ, კავშირის ხაზინაში ყოველწლიურად 12-15 ტონა ლითონის ვალუტა შედიოდა.

ფოროსის რაოდენობა ყოველ 4 წელიწადში გადაიხდებოდა და ზუსტი თანხა ათენის პელიაეიაში მტკიცდებოდა. კავშირის ხაზინა ათენში, პართენონიუს ტაძარში ინახებოდა. ფოროსის შეგროვებისათვის კავშირის

მოელი ტერიტორია ხუთ ოლქად დაიყო. თითოეულ ოლქში ფოროსის რეგულარულ შემოტანას აკონტროლებდა განსაკუთრებული მეთვალყურე – ეპისკოპოსი და მისი ორი თანაშემწე. თუ კავშირის წევრები ფოროსს დროზე არ შემოიტანდნენ, მაშინ ისინი ჯარიმდებოდნენ. კავშირის არსებობის პირველ პერიოდში შეგროვილი თანხა მოკავშირეთა ფლოტისა და მოლაშქრეთა შენახვისათვის გამოიყენებოდა. პირველ ხანებში საერთო ხაზინის განმკარგულებელი დელოსი იყო, მაგრამ ძვ. წ. 454 წ. ხაზინის დელოსიდან ათენში გადატანის შემდეგ ფოროსის განმკარგულებელი ათენის პელიაგია გახდა. ამიერიდან შეგროვილი თანხა მხოლოდ ათენის პოპლიტებისა და ფლოტის შენახვისთვის იხარჯებოდა. ათენი მას თავისი შეხედულებისამებრ განკარგავდა. მეტიც, ძვ.წ. 427 წ. როდესაც სამხედრო ოპერაციების ჩატარებისათვის დამატებითი სახსრები იყო საჭირო, ათენმა თვითნებურად გაზარდა ფოროსის რაოდენობა და ის უკვე 1300 ტალანტი გახდა.

ათენის საზღვაო კავშირის ორგანიზაციული სტრუქტურის ძირითად მახასიათებელს წარმოადგენს კავშირის ერთიანი ეკონომიკური სისტემის შექმნის მცდელობა. ამგვარი ეკონომიკური გაერთიანების შექმნა ნაკარნახევი იყო ძვ. წ. V ს-ის საბერძნეთის სამეურნეო განვითარებით. იმ დროს საბერძნეთი ეკონომიკური აღმავლობის გზაზე იდგა: განვითარდა ხელოსნური წარმოება, გაფართოვდა სავაჭრო კონტაქტების არეალი, სამონეტო მიმოქცევა. ათენის საზღვაო კავშირში ის პოლისები შედიოდნენ, რომლებიც დაინტერესებულნი იყვნენ ხელოსნური ნაწარმისა და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის გაცვლა-გამოცვლით. კონომიკური კავშირების განმტკიცების მიზნით, ზომის, წონის, სამონეტო სისტემის უნიფიცირება მოხდა. ანგარიშიანობას საფუძვლად დაერთო ათენური სტანდარტები.

ათენი მოკავშირე პოლისებში დემოკრატიული ინსტიტუტების განმტკიცებაზე ზრუნავდა, რაც სხვადასხვა ფორმით გამოიხატებოდა: იქმნებოდა საამისო პირობები სავაჭრო-სახელოსნო წრეებისა და მოქალაქეთა საშუალო ფენის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის. აღნიშნული სოციალური ფენები პოლისების პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ; დემოკრატიული ორგანოების, განსაკუთრებით კი სახალხო კრების როლი მნიშვნელოვანწილად გაიზარდა. აუცილებლობის შემთხვევაში ათენი მოკავშირე პოლისებში დემოკრატიულ წრეებს სამხედრო დახმარებასაც უწევდა. ამგვარი სამხედრო ჩარევის მაგალითია ძვ. წ. 440 წ. სამოსში განვითარებული მოვლენები. ის მსხვილი და

მდიდარი კუნძული ათენის ალიანსის განსაკუთრებული პრივილეგიებით სარგებლობდა: სამოსი ფოროსს არ იხდიდა. გარდა ამისა, აქ ოლიგარქიული მართვის სისტემა არსებობდა. როგორც კი ხელსაყრელი მომენტი დადგა, ათენის დემოკრატიის ლიდერმა – პერიკლემ სამხედრო გზით დაამხო ოლიგარქია და დემოკრატიული მართვის სისტემა დაამკვიდრა.

ათენის ენერგიულ პოლიტიკას, რომელიც მიმართული იყო დემოკრატიული წესრიგის განმტკიცებისკენ, თან მოჰყვა მრავალრიცხოვან პოლისებში სახელმწიფო მართვის უნიფიკაცია, ხოლო საბოლოო ჯამში მისი გარკვეული ცენტრალიზაცია.

ათენის საზღვაო კავშირის პოზიციების განმტკიცებისა და თვით ათენის საშინაო პრობლემის გადაჭრის მიზნით, ათენის ხელისუფლებამ დაიწყო ე.წ. კლერუხიების დასახლება მის მოკავშირე პოლისებში. კლერუხიებს უწოდებდნენ ათენის ღარიბი სოციალური ფენის მოქალაქეებს, რომლებსაც მოკავშირე პოლისების ნაყოფიერ ტერიტორიაზე მიწები დაურიგდათ. აქ ისინი მყარ მეურნეობას ქმნიდნენ და შეძლებულ მიწათმოქმედებად გადაიქცნენ. ადგილობრივ მოსახლეობასთან შედარებით, კლერუხიები პრივილეგირებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. ისინი მოკავშირე პოლისებში ათენის ხელისუფალთა მყარ დასაყრდენს წარმოადგენდნენ. ათენელი კლერუხები განსახლდნენ მოკავშირეთა მრავალ ქალაქში: ეგბეაზე, სამოსში, ნაქსოსში, ლემნოსში, იმბროსში, ანდროსში და სხვაგან. ძვ. წ. V ს-ში ათენმა მოკავშირე პოლისებში 10 000 კლერუხი დაასახლეს. ათენიდან კლერუხების განსახლებამ მოკავშირე პოლისებში ხელი შეუწყო თვით ათენში ვითარების სტაბილიზაციას.

ათენი იყო არა მარტო ამ დიდი გაერთიანების ჰეგემონი, არამედ ალიანსის დედაქალაქი, სადაც თავს იყრიდნენ მოკავშირე პოლისთა წარმომადგენლები ეკონომიკური, პოლიტიკური თუ სასამართლო საქმეების მოსაგვარებლად. კავშირის დედაქალაქად ათენის გამოცხადება ნიშნავდა ცალკეული პოლისების გაერთიანებიდან ათენის იმპერიად გარდაქმნას, ახალი ტიპის ფედერაციური სახელმწიფოს შექმნას, რომელიც ადრეული ბერძნული სამყაროსათვის ძალზე უჩვეულო და უცნობი იყო. ათენის საზღვაო კავშირმა პროგრესული როლი შეარულა ბერძნული სამყაროს შემდგომი განვითარების საქმეში. რა მარტო ათენი, არამედ კავშირის რიგირთი პოლისები დაინტერესებულნი იყვნენ ამ გაერთიანების არსებობით, რამეთუ კავშირის წევრობა ხელს უწყობდა მათ ეკონომიკურ და კულტურულ განვითარებას, დემოკრატიული წესრიგის განმტკიცებას და გაძლიერებას. მაგრამ ყველა მოკავშირე პოლისის როდი

ურიგდებოდა ათენის ჰეგემონიას. ათენის წინააღმდეგ არაერთხელ აჯანყებულან პოლისები – სამოსი, ლესბოსი, თასოსი, ნაქსოსი.

ალიანსის მდიდარი რესურსების ხელში ჩაგდებით, ათენი ბერძნულ სამყაროში აქტიური საგარეო პილიტიკის გატარების გზას დაადგა. ამ მხრივ მას რამდენიმე მიზანი ამოძრავებდა: 1. კავშირის გაფართოება, ალიანსში ეგეოსის აუზის ახალი ქალაქების ჩართვის გზით. 2. ათენის პოლიტიკური გავლენის გაძლიერება დიდ საბერძნეთში, სამხრეთ იტალიასა და სიცილიაში. 3. შავი ზღვისპირეთში დამკვიდრება. 4. პელოპონესის კავშირის იზოლაცია.

ათენის დიდი წარმატება იყო კავშირში კუნძულ ეგინას ჩართვა. ათენმა მეგობრული ურთიერთობა დაამყარა სპარტის ტრადიციულ მეტოქესთან – არგოსთან და თესალიის ქალაქებთან, რითაც ეგეოსის აუზში პოზიციები განიმტკიცა; პერიკლეს დროს ათენმა პოლიტიკური გავლენა განიმტკიცა შავიზღვისპირეთის ქალაქებში. ათენის კავშირის შემადგენლობაში აღმოჩნდნენ სინოპე, ამისო, აპოლონია, ნიმფეონი, ოლვია; ათენი გარკვეულ წარმატებებს აღწევს სამხრეთ იტალიასა და სიცილიაში. ათენმა სამხრეთ იტალიაში დააარსა ახალშენი თურია, რომელიც ათენის დასაყრდენი უნდა გამხდარიყო აღნიშნულ რეგიონში.

ათენის გააქტიურება დასავლეთის მიმართულებით კორინთოსათვის საშიში იყო და მთლიანობაში პელოპონესის კავშირსაც ძლიერ დარტყმას აყენებდა, რასაც სპარტა და კორინთო ვერ ურიგდებოდნენ. შპარტასა და კორინთოს გადამწყვეტი ზომები უნდა მიეღოთ, რათა ათენის ინიციატივას წინ აღდგომოდნენ. პელოპონესელები ეძებდნენ გზას ათენის იმპერიის დასუსტებისთვის: ისინი მოკავშირეთა შორის მხარს უჭერდნენ ოლიგარქოსებს, პოლისებს აქეზებდნენ, რათა მათ ათენის კავშირი დაეტოვებინათ. შპარტელებმა შეძლეს მეგარელთა გადმობირება. მეგარამ ათენის ალიანსი დატოვა. იგივე გზას დაადგა პოტიდეაც. ამასთანავე სპარტამ ჩრდილოეთ საბერძნეთში პოზიციები გაიმყარა: ბეოტიის, ფოკიდის და ლევეკადის პოლისები პელოპონესის კავშირის შემადგენლობაში შევიდნენ. მიუხედავად ამისა, ათენის საზღვაო კავშირი კვლავ ძლიერ გაერთიანებად რჩებოდა. პელოპონესელები დარწმუნდნენ, რომ დიპლომატიური და პოლიტიკური მეთოდებით, ისინი ათენის აგრესიას ვერ შეაჩერებდნენ. ომი მათ შორის გარდაუვალი იყო.

ათენის მეორე საზღვაო კავშირი. ანტალკიდეს ზავის შემდეგ, ათენს ლემნოსი, იმბროსი სკიროსი და ბიზანტიონი დაუბრუნდა. ძვ. წ. IV ს-ის 80-იან წლებში ათენელებმა კონტაქტები დაამყარეს მდიდარ ქიოსთან. ძვ. წ. 378

წლისთვის ეს კონტაქტები ოფიციალურად სიმახიის სახით გაფორმდა და საბერძნეთის პოლიტიკურ რუკაზე ახალი სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსი – ათენის მეორე საზღვაო კავშირი გაჩნდა. ეს გაერთიანებაც წინანდებურად სპარტის წინააღმდეგ იყო გამიზნული. ის თავისი წყობითა და სტრუქტურით პირველი გაერთიანებისაგამ არსებითად განსხვავდებოდა. ათენი ვაღდებულებას კისრულობდა, რომ მოკავშირე პოლისების საქმეებში არ ჩაერეოდა, მათ სახელმწიფოებრივ წყობასაც პატივისცემით მოეკიდებოდა. გარდა ამისა, ათენს უფლება არ ჰქონდა მოკავშირე პოლისების ტერიტორიის მიტაცებისა და იქ ათენელი კლერუხების დასახლებისა. ალიანსის უმაღლეს ორგანოდ ითვლებოდა სინედრიონი, მოკავშირეთა საერთო კრება, რომელიც ათენში იკრიბებოდა. კრებაზე ხმის უფლება თითოეულ პოლისს ჰქონდა. სინედრიონი ათენის სახალხო კრებასთან ერთად კავშირის მიმდინარე საკითხებს წყვეტდა. ავადსახსენებელი ფოროსის მაგიერად, საწევროების გადახდის ნებაყოფლობითი სისტემა დაწესდა. ასე რომ, ათენის მეორე საზღვაო კავშირი წარმოადგენდა სუვერენული პოლისების ფედერაციულ გაერთიანებას, რომლის სტრუქტურაც ათენის დიქტატს გამოირიცხავდა. სწორედ ამიტომ ძვ. წ. 378 წ. სამოკავშირეო ხელშეკრულების გაფორმებისთანავე. მას ეგეოსის ზღვის სანაპიროებისა და კუნძულების ათეულობით პოლისი შეუერთდა.

მთლიანობაში სამხედრო-პოლიტიკურ კავშირში 70 პოლისი შედიოდა. ეს იყო ძვ. წ. IV ს-ის მსხვილი სამხედრო-პოლიტიკური გაერთიანება, თუმცა არც ისეთი ძლიერი, როგორიც ათენის პირველი საზღვაო კავშირი, რომელიც 200 პოლისს აერთიანებდა. ათენმა სამოკავშირეო საწევროების სახსრებით 100 ტრიერიანი ფლოტი შექმნა, თავისი არმიის რიგები მოქირავნეებით შეავსო და კონტინენტურ საბერძნეთში მნიშვნელოვანი ძალა გახდა. სპარტა ცდილობდა ათენის გაძლიერებას წინ აღდგომოდა. ძვ. წ. 376 წ. ათენის რეამინირებული ფლოტის წინააღმდეგ ძლიერი საზღვაო ესკადრა გაგზავნა, მაგრამ ნაქსოსთან ბრძოლაში, სპარტელები სასტიკად დამარცხდნენ. ამ გამარჯვების შემდეგ, ათენის ფლოტი ეგეოსის ზღვის ბატონ-პატრონი გახდა და ალიანსის წევრები კეფალენია, კერკირა და აკარნანიის პოლისები გახდნენ. მიუხედავად ამისა, ათენმა აქტიური ექსპანსიონისტური პოლიტიკის გაგრძელება ვერ შეზღო, რადგან მისი ფინანსური ბაზა მაინც მწირი იყო. სპარტასაც ომის წარმოებისათვის საამისო პირობები არ აღმოაჩნდა. ძვ. წ. 371 წ. მეომარმა მხარეებმა საზავო ხელშეკრულებას მოაწერეს ხელი. ამ ზავის თანახმად სპარტამ ათენის მეორე საზღვაო კავშირი ოფიციალურად აღიარა.

ძვ. წ. 362 წ. პელოპონესის კავშირის დაშლისა და ბეოტიის დასუსტების შემდეგ, ძვ. წ. IV 60-50-იან წლებში ერთადერთ მსხვილ სამხედრო-პოლიტიკურ გაერთიანებად საბერძნეთში ათენის მეორე საზღვაო კავშირი რჩებოდა. ამჯერად ათენს სერიოზული მოწინააღმდეგე არ ჰყავდა და მისი ადმინისტრაცია კვლავ იმპერიულ პოლიტიკას მიუბრუნდა. მოკავშირე სამოსის, სესტასა და პოტიდეას ტერიტორიებზე რამდენიმე ათასი ათენელი კლერუხოსები დაასახლეს; ათენელები მოკავშირეებისაგან საწევროების რაოდენობის გაზრდას მოითხოვდნენ, მოკავშირეთა მთელი რიგი სარჩელები ათენის სასამართლოს გადაეცა.

ათენი საგარეო პოლიტიკური კურსის გააქტიურებას შეეცადა, ფლოტი აღადგინეს და ის უკვე 250 ტრიერს ითვლიდა. სამხედრო ფლოტი ეგეოსის ზღვის სხვადასხვა რეგიონში გაიგზავნა. ფლოტის ეკიპაჟის შენახვა კოლოსალურ სახსრებს მოითხოვდა, რაც ათენს ფაქტობრივად არ გააჩნდა. ასეთ პირობებში ზოგიერთი ათენელი სტრატეგოსი მოსახლეობის ძარცვას შეუდგა, რამაც მოკავშირეთა უკმაყოფილება გამოიწვია. ათენის იმპერიული პოლიტიკისადმი მოკავშირეთა პროტესტი მალე ე.წ. „მოკავშირეთა ომში“ (357-356 წწ.) გადაიზარდა. ათენის გავლენიანმა მოკავშირეებმა – ხიოსმა, როდოსმა, კოსმა, ბიზანტიამ და სხვა პოლისებმა სამხედრო ძალების გაერთიანება მოახერხეს, 100 ტრიერიან ძლიერ ფლოტს მოუყარეს თავი და ათენის წინააღმდეგ საბრძოლო ქმედებები დაიწყეს. საბრძოლო ოპერაციები ძირითადად სრუტეებში მიმდინარეობდა, ვინაიდან აქ გადიოდა ათენისათვის სასიცოხლო მნიშვნელობის სავაჭრო გზა, შავი ზღვისპირეთში. ორი წლის განმავლობაში ათენი ცდილობდა შეამბოხე მოკავშირეთა დამორჩილებას, მაგრამ დამარცხდნენ. ათენი იძულებული გახდა მოკავშირე პოლისთა ავტონომია ეცნო. ათენის მეორე საზღვაო კავშირმა ფაქტობრივად არსებობა შეწყვიტა. ოფიციალურად ი ის ძვ. წ. 38 წ. დაიშალა.

ათენის მეორე საზღვაო კავშირის რღვევის შემდეგ, განადგურდა ბერძნული პოლისების უკანასკნელი მსხვილი სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსი, რომლის ფარგლებში შესაძლებელი იყო მშვიდობის უზრუნველყოფა და ეკონომიკურ-კულტურული განვითარება.

ბეოტიის კავშირი. ათენის მეორე საზღვაო კავშირის ფორმირების თანადროულად ბეოტის კავშირი ანტალკიდესეული ზავის პირობებით დაშლილი ბეოტიის კავშირი ბალკანეთის საბერძნეთის ერთ-ერთი უძლიერესი პოლისი – თებეს მეთაურობით. ძვ. წ. 379 წ. თებეს ოლიგარქიული რეჟიმი

დაემხო და ხელისუფლების სათავეში პელოპიდესისა და ეპამინონდესის დემოკრატიული დაჯგუფება მოვიდა. ბეოტიის კავშირი ბეოტიის ყველა პოლისს აერთიანებდა. ალიანსს მართავდა საერთო ბეოტიური საბჭო, რომელიც ტერიტორიული ოლქებისა და 11 მაგისტრატ-ბეოტარხებისაგან შედგებოდა. ეს უკანასკნელნი ერთდროულად უმაღლესი სამოქალაქო მაგისტრები და სამხედრო მთავარსარდლები იყვნენ. თებეში მოკავშირეთა სახალხო კრების სხდომები იმართებოდა. ბეოტიის კავშირის ადმინისტრაციამ – ძლიერი სამხედრო მანქანა შექმნა. ამ სამხედრო ორგანიზაციის საფუძველი, განსხვავებით დანარჩენი ბერძნული პოლისებისაგან, მოქირავნეები კი არ იყვნენ, არამედ ჰოპლიტებისაგან დაკომპლექტებული სახალხო მოლაშქრენი. მათ ზურგს უმაგრებდა კავალერია, რომელიც საბერძნეთში საუკეთესოდ ითვლებოდა. რჩეული მეომრებისაგან შედგებოდა ე.წ. „საღვთო რაზმი“, რომელიც კარგად იყო შეიარაღებული და გაწრთვნილი.

აღორძინებული ბეოტიის კავშირი საკმაოდ დიდ სამხედრო ძალას წარმოადგენდა და სპარტის სერიოზული მოწინააღმდეგე გახდა. ძვ. წ. 378-377 წწ-ში პელოპონესის მრავალრიცხოვანი არმია აგესილასის მეთაურობით ბეოტიაში ორჯერ შეიჭრა, მაგრამ თებელთა ძლევა ვერ მოახერხა. ამის შემდეგ, სპარტა იძულებული გახდა თებესათვის თავის დაენებებინა, ვინაიდან სპარტელებს ათენის მეორე საზღვაო კავშირის სახით ახალი მეტოქე გამოუჩნდა და ორივე ფრონტზე საბრძოლო ოპერაციების ჩატარებას ის ვერ შეძლებდა. მაგრამ ძვ. წ. 371 წ. როგორც კი ათენთან სამშვიდობო ხელშეკრულება გააფორმა, სპარტა მაშინვე შეუდგა ბეოტიის საკითხის გადაჭრას.

ძვ. წ. 371 წ. სპარტის 110 ათასიანი რჩეული არმია ბეოტიაში შეიჭრა. ბრძოლა ქალაქ ლეგეტრასთან შედგა. ბეოტიელთა არმიის შესანიშნავმა მთავარსარდალმა ეპამინონდესმა უჩვეულო ტაქტიკა აირჩია. მან არმია სოლისებურად განალაგა. მარცხენა ფრთა ცენტრისა და მარჯვენა ფრთის შეთხელების ხარჯზე გააძლიერა. გარდა ამისა, მარცხენა ფრთაზე „საღვთო რაზმი“ გადაისროლა. ამგვარი ტაქტიკა სპარტელებისათვის მოულოდნელი აღმოჩნდა. ბეოტიელთა მარცხენა ფრთამ იოლად დაამარცხა სპარტელთა მარჯვენა ფლანგი და მოწინააღმდეგეთა ცენტრს შეუტია. სპარტელები დამარცხდნენ.

ლეგეტრასთან ბრძოლა ეპამინონდესის მხედართმთავრული ხელოვნების ბრწყინვალე ნიმუშად ითვლება. მან პირველად ბერძნულ სამხედრო

ხელოვნებაში მანამდე სრულიად უცნობი ბრძოლის წარმოების ნოვაციური პრინციპები შეიმუშავა, რომელიც ერთი საბრძოლო ხაზის გაძლიერებასა და მოწინააღმდეგის ფრონტის ეფექტიან გარღვევაში მდგომარეობდა.

ლეკტრასთან ბრძოლაში სპარტელთა დამარცხებას სერიოზული შედეგები მოჰყვა: ბეოტიის კავშირის პოლიტიკური მნიშვნელობა ძალზე გაიზარდა. კავშირის შემადგენლობაში ევბეის, ფოკიდის, ეტოლიისა და შუა საბერძნეთის მრავალი პოლისი შევიდა. პელოპონესში ანტისპარტული განწყობა ძლიერდებოდა. პოლისში ხელისუფლების სათავეში დემოკრატები მოექცნენ.

სპარტის პოლიტიკური ძლიერების საბოლოო დაძლევის მიზნით, ბეოტიელებმა პელოპონესი არაერთგზის დალაშქრეს.

ბეოტიელთა ექსანსიას შორსმიმავალი მიზნები ამოძრავებდა. თებელები ცდილობდნენ პელოპონესში ანტისპარტანული მოძრაობა გაეაქტიურებინათ და პელოპონესის კავშირი დაეშალათ. ეს მიზნები მიღწეულ იქნა: ბეოტიელებისაგან ბლოკირებულმა სპარტამ განდგომილი მოკავშირეების მიმართ რაიმე ქმედებების განხორციელება ვერ შეზღო. პელოპონესის კავშირი დატოვა მესენიამ, სადაც სპარტიატების მატერიალური კეთილდღეობის წყარო პილიტური მეურნეობა არსებობდა. იტომის მთის ძირში დაარსდა ქალაქი მესენა.

არკადიის მიკრო პოლისები არკადიის კავშირში გაერთიანდნენ. მისი ცენტრი მეგაპოლისი გახდა. პელოპონესის პოლისების ეს გაერთიანება, რომელიც მანამდე პელოპონესის ალიანსში შედიოდნენ, ამჯერად სპარტას დაუპირისპირდნენ. პელოპონესის კავშირი, რომელიც ორი საუკუნე არსებობდა, დაშლის პირას იდგა. მეტიც, თვით სპარტასაც განადგურება ემუქრებოდა. სპარტას ძალისხმევის მობილიზება დასჭირდა, რათა გადარჩენილიყო. სპარტელებმა გადაწყვიტეს გაძლიერების გზაზე მდგარი ბეოტიისა და ათენს შორის დაპირისპირებით ესარგებლათ. ათენელებს და თესალიელებსაც თებეს ჰეგემონია არ სურდათ და ამიტომ სპარტის სრულ განადგურებას არ დაუშვებდნენ. ასეთ რთულ და გადამწყვეტ ბრძოლაში სპარსეთიც ჩაერია. მათი დახმარებით, სპარტამ ბეოტიელების ნეიტრალიზება შეძლო. სპარტამ მოქნილი დიპლომატიით არკადიის კავშირში გაერთიანებული სამხრეთისა და ჩრდილოეთის პოლისებს შორის დაპირისპირებაც მოახერხა.

დაბოლოს, სპარტელებმა არმიის რიგები ჰილოტებით შეავსეს და გააძლიერეს. ბეოტიელებს სპარსელთა ძლიერების აღდგენა არ უნდა დაეშვათ. ძვ. წ. 362 წ. 30 ათასიანი ჰოპლიტებისა და 3 ათასიანი კავალერიით

ეპამინონდესის მეთაურობით, ბეოტიელები პელოპონესში შეიჭრნენ. ბრძოლა ქალაქ მანტინეასთან მხოდა. საბერძნეთის ისტორიაში მანტინეასთან ბრძოლა ერთ-ერთი ყველაზე უფრო შეუპოვარი და სისხლისმღვრელი ომი იყო. სპარტელები, რომლებიც 1/3-ით ნაკლები იყვნენ, ვიდრე ბეოტიელები, გმირულად იბრძოდნენ, მაგრამ დამარცხდნენ. ბეოტიელებს ეს გამარჯვება საკმაოდ ძვირად დაუჯდათ. მრავალი მეომარი დაკარგეს, ბრძოლაში ეპამინონდესიც დაიღუპა. ბეოტიელები იმდენად იყვნენ დაუძლურებულნი, რომ წარმატების განვითარებაზე არც ფიქრობდნენ. ისინი იძულებულნი გახდნენ პელოპონესი დაეტოვებინათ და სამხედრო-პოლიტიკური აქტიურობაც შეენელებინათ. ბეოტიის კავშირი ფუნქციონირებას განაგრძობდა, მაგრამ მას შუა საბერძნეთის მრავალი პოლისი განუდგა და საერთოებრძულ პოლიტიკაში მისი როლიც შემცირდა.

სპარტამ მასირებულ დარტყმებს გაუძლო, მაგრამ მისი ალიანსი დაიშალა და ამიერიდან ის პელოპონესის ჩვეულებრივი მეორეხარისხოვანი პოლისი გახდა.

პელოპონესის, ბეოტიისა და ათენის მეორე საზღვაო ალიანსების დაშლის შემდეგ, ძვ. წ. IV ს-ის შუა ხანებში ბალკანეთის საბერძნეთი სხვადასხვა სიდიდის მრავალრიცხოვანი პოლისებისაგან შედგებოდა და ნებისმიერ მომენტში შეიძლებოდა მათ შორის სამხედრო კონფლიქტი გაჩაღებულიყო საბერძნეთის არსებული პოლიტიკური ქაოსით მარჯვედ სარგებლობდა სპარსეთის მეფე და მისი მცირეაზიელი სატრაპები, რომლებიც პოლისების საქმეებში აქტიურად ერეოდნენ, რაც გავლენიანი ბერძენი პოლიტიკოსების შეშფოთებას იწვევდა. ძვ. წ. IV ს-ის მეორე ნახევრის საბერძნეთის სიტუაციას ნათლად აღწერდა ბერძენი ორატორი ისოკრატე: „მეკობრევი ზღვას დაეპატრონენ, მოქირავნეები, ქალაქები დაიკავეს, ხოლო მოქალაქეები მის მაგივრად, რომ თავიანთი სამშობლოს მტრებს შეებრძოლონ, ერთმანეთში ომობენ“.

ბერძენი მოაზროვნეები საყოველთაო კრიზისისაგან თავის დაღწევის იბტიმალურ გზებს ეძებდნენ. როგორც აღინიშნა, პლატონი და არისტოტელე პოლისებს შიდა სტრუქტურების სერიოზული რეფორმის გატარებისაკენ მოუწოდებდნენ. განსხვავებული მოსაზრებაც არსებობდა. ასე მაგალითად, ისოკრატეს მიხედვით, კრიზისული ვითარების დაძლევა საბერძნეთის სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური გაერთიანებით იყო შესაძლებელი. ისოკრატეს აზრით, ამ ფუნქციის შესრულება მხოლოდ მაკედონიას ძალუძდა, ვინაიდან ძვ.

წ. IV ს-ის შუა ხანებში სწორედ ის იყო ყველაზე განვითარებული, ძლიერი და კეთილმოწყობილი სახელმწიფო, რომელიც საბერძნეთში ჰეგემონიაზე პრეტენზიას აცხადებდა.

პოლისური სისტემის კრიზისის მიუხედავად, ელინისტურ ეპოქაშიც კი ის მაინც ინარჩუნებდა ისტორიული კონტინუიტეტის არსებით ელემენტებს, რომლებსაც საფუძველი კლასიკურ პერიოდში ჩაეყარა. ამის ერთ-ერთ მკაფიო ილუსტრაციას აქეისა და ეტოლიის კავშირები წარმოადგენდნენ.

აქეისა და ეტოლიის ალიანსები. ეტოლიის კავშირი ჯერ კიდევ კლასიკურ ეპოქაში, დაახლოებით ძვ. წ. 367 წ. ჩამოყალიბდა, მაგრამ ის ამ დროს ჩვეულებრივი ტომობრივი გაერთიანება იყო ვინაიდან ეტოლია ელადის ჩამორჩენილ მხარედ ითვლებოდა და აქ პოლისები არ იკრძალებოდა. კავშირის ცენტრი იყო სოფელი თერმა, სადაც საერთოეტოლიური სალოცავი მდებარეობდა. ეოლიელები ცენტრალური საბერძნეთის მნიშვნელოვან ნაწილს აკონტროლებდნენ. მათ დაქვემდებარებაში დელფოსიც აღმოჩნდა. საბერძნეთში კელტების შემოსევიდან დროს, დელფოსის შენარჩუნება შეძლეს, რითაც ეტოლიელების პრესტიჟი ამაღლდა. კავშირის შემადგენლობაში ბეოტია და თესალიის ზოგიერთი პოლისი შევიდა.

ეტოლიის კავშირში ჩართული იყო საკუთრივ ეტოლია, საბერძნეთის ცენტრალური რეგიონები და მრავალრიცხოვანი პოლისები. ალიანსმა პოლისებს „ასილია“ უბოძა ე.ი. გარანტია იმისა, რომ მათი ტერიტორიები ეტოლიელი მეკობრეების ძარცვის ობიექტი არ გახდებოდა, სამაგიეროდ ეტოლიელები ამ პოლისებისაგან გარკვეულ პრივილეგიებს იღებდნენ.

კავშირის უმაღლესი ორგანო სახალხო კრება იყო და წელიწადში ორჯერ იკრიბებოდა. ექსტრემალურ სიტუაციაში საგანგებო სხდომებს იწვევდნენ. სახალხო კრებაზე საკავშირო კანონმდებლობის, ომისა და ზავის საკითხები განიხილებოდა. სახალხო კრების მუშაობაში ეტოლიის ყველა მოქალაქე მონაწილეობდა. კავშირის ერთ-ერთი მტავარი ორგანო იყო ასევე, ბულე, რომელიც სატომო ტერიტორიებისა და პოლისების წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა. ბულე თავდაპირველად 550 წევრს ითვლიდა, მოგვიანებით – 1000-ს. აღმასრულებელი ხელისუფლების მეთაური იყო სტრატეგოსი, მეორე მნიშვნელოვან ფიგურას წამროაგდენდა ჰიპარქოსი, შემდეგ მდივანი და შვიდი ხაზინადარი. აღნიშნულ მაგისტრატებს ყოველწლიურად სახალხო კრება ირჩევდა.

სახალხო კრებისა და ბუღეს რეგულარული სხდომების ჩატარება პრაქტიკულად ვერ ხერხდებოდა. ამიტომ შეიქმნა აპოლკეტების სპეციალური კომისია, რომელსაც კავშირის ყოვლედღიური საქმიანობის ხელმძღვანელობა დაეკისრა. კომისია მნისვნელოვან უფლებამოსილებას ფლობდა. მას შეეძლო უცხოეთის სახელმწიფოებთან მოლაპარაკებები დამოუკიდებლად ეწარმოებინა, არმიისათვის ბრძანებები გაეცა. კომისიის სხდომები მუდამ დახურულად მიმდინარეობდა. ეტილიაში მალე დემოკრატიული მმართველობა ოლიგარქიულამ რეჟიმმა შეცვალა. პარალელურად სოციალური დიფერენციაციის პროცესი მიმდინარეობდა ძვ. წ. III ს-ის ბოლოს ღარინ მოვალეთა რიცხვი ძალზე გაიზარდა. სტრატეგოსმა სკოპასმა ვალების გაუქმება გადაწყვიტა, მაგრამ მდიდარი მოქალაქეებისაგან წინააღმდეგობას წააწყდა და იძულებული გახდა ეტოლიიდან გაქცეულიყო.

აქეის კავშირი ჯერ კიდევ კლასიკურ ეპოქაში შეიქმნა, მაგრამ დიადოხოსების ომის დროს დაიშალა. კავშირი ძვ. წ. 281-280 წწ-ში კვლავ აღდგა. თავდაპირველად მის ძირიტად ბირთვს წარმოადგენდა აქაია, რომელიც ჩრდილოეთ პელოპონესის ჩამორჩენილი მხარე იყო. ძვ. წ. III-ში, აქეის კავშირის ძლიერების პერიოდში, მისი წევრები გახდნენ ისეთი მსხვილი პოლისები, როგორებიც იყვნენ არგოსი, კორინთო, სიკიონი, მეგარა და მაგეპოლისი. კავშირის საზღვრების გაფართოება მაკედონიასა და პელოპონესის ტირასნულ ექიმთან ბრძოლის ფონზე მიმდინარეობდა. ძვ. წ. 275 წ. ეგიონის მოქალაქეებმა მაკედონიის გარნიზონში გააძევეს და კავშირში შევიდნენ. ეგეონი აქეის კავშირის დედაქალაქი გახდა. ძვ. წ. 251 წ. აქეის კავშირმა სიკიონი დაიკავა, ხოლო 23 წ. აკროკორინთოსი და მეგარა ძვ. წ. 229 წ. არგოსი დაიპყრეს აქეის კავშირში, გარდა სპარტისა, მტელი პელოპონესი იქნა ჩართული.

აქეის კავშირის უმაღლესი ორგანო სინოდი, სახოხლო კრება იყო. აქ განიხილებოდა ომისა და ზავის საკითხები, ირჩეოდა მაგისტრატები. მთავარ ორგანოს წარმოადგენდა ბუღე, რომელიც რამდენიმე ათეული წევრისაგან შედგებოდა. ის პროპორციული პრინციპით კომპლექსდებოდა. აღმასრულებელი ხელისუფლების მეთაურად იტვლებოდა სტრატეგოსი, რომელსაც ერთი წლით ირჩევდნენ. მაღალი თანამდებობის პირები იყვნენ ასევე ნავარხოსი (ადმირალი), მდივანი დემიურგების ათაკაციანი კოლეგია, რომელიც საგარეო პოლიტიკის საკიტხებს განაგებდნენ.

დიდი ბერძენი ისტორიკოსი და აქეის კავშირის პატრიოტი პოლიბიოსი, ხსენებულ ალიანსს წარმოგვიდგენს, როგორც თავისუფლებისა და

დემოკრატიის სიმბოლოდ, მაგრამ სინამდვილეში კავშირი პელოპონესის ქალაქების შეძლებული ფენების ინტერესების დამცველი იყო. ღარიბ მოქალაქეებს სახალხო კრებაში მონაწილეობის უფლება არ გჰქონდათ. დემიურგების საბჭო და მაღლაი თანამდებობის პირები ზოგჯერ საიდუმლოდ თათბირობდნენ.

სახალხო კრების რეგულარული სხდომების გამართვა შეუძლებელი გახდა და მან ფაქტობრივად ფუნქციონირება შეწყვიტა. მხოლოდ საგანგებო სინკლიტებს, სხდომებს იწვევდნენ. კავშირის მაგისტრატებს ბუღე ირჩევდა.

აქეის კავშირი საკმაოდ უჩვეულო სამხედრო-პოლიტიკური გაერთიანება იყო. აქ მუდამ შეინიშნებოდა კავშირის წევრ პოლისთა შორის განცალკევების და ერთიანობის ტენდენციები. ერთობის ტენდენცია მუდამდებოდა იმაში, რომ ცალკეული პოლისის მოქალაქეები საკავშირო მოქალაქეებად ითვლებოდნენ; მოელ რიგ პოლისებში საკავშირო არმიის შენაერთები იდგნენ, კავშირის ტერიტორია ადმინისტრაციულ რეგიონებად დაიყო, ფუნქციონირებდა საკავშირო ხაზინა და ერთიანი სამონეტო სისტემა. ამავე დროს, განცალკევების ტენდენციაც საკმაოდ ძლიერი იყო. კავშირში შემავალი ძველი პოლისები ავტონომიას ინარჩუნებდნენ. ინდივიდუალური პოლისების მოქალაქეობის სტატუსიც შენადცუნებულ იქნა. პოლისის მოქალაქეს სხვა მოკავშირე პოლისში ქორწინებისა და მიწის ნაკვეთის შეძენის უფლება ჰქონდა, მაგრამ პოლიტიკური პრივილეგიებით არ სარგებლობდნენ. კავშირის ჩვეულებრივი არმია პოლისური სახალხო ღაშქრობისაგან შედგებოდა, ზოგიერთი პოლისი საკუთარ მონეტასაც ჭრიდა, მრავალი პოლისი, განსაკუთრებით კრიტიკულ მომენტში, დამოუკუდებელ პოლიტიკას ატარებდა.

როგორც ჩანს, აქეის კავშირი, მიუხედავად სამხედრო ძლიერებისა, დუნე, არამყარ გაერთიანებად რჩებოდა. კავშირის დუალისტურმა პოლიტიკამ ის მწვავე კრიზისის ზღვრამდე მიიყვანა.

ამრიგად, ელინისტური ეპოქის სამხედრო-პოლიტიკური აღიანსები სტრუქტურულ-ორგანიზებულად, კლასიკური ეპოქის კავშირების იდენტურები იყვნენ, იდენტურ გაერთიანებებს წარმოადგენდნენ, მაგრამ ამ უკანასკნელებისაგან განსხვავებით, მათ არ ჰყავდათ ჰეგემონი ოლისი და მისი წევრები პრინციპში თანსწორფულებიანიები იყვნენ. დაბოლოს, კლასიკური ხანისა და ელინისტური ეპოქის სამხედრო-პოლიტიკურმა კავშირებმა ვერ შეძლეს ბერძნულ პოლისებში ვითარების სტაბილირება, პოლისთაშორისო

ომების შეჩერება და რაც მთავარია მათ, საბერძნეთის სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტეგრაცია ვერ მოახერხეს.

პოლისთაშორისო დაპირისპირებები კიდევ უფრო გამწვავდა ძვ. წ. III-II სს-ში, როდესაც სპარტა, აგისისა და კლეომების წარმატებული რეფორმების გატარების შემდეგ, კვლავ გაძლიერდა და საბერძნეთში ჰეგემონიის აღდგენას შეეცადა. ძვ. წ. 228 წ. სპარტის მეფემ კლემენემ ათენის კავშირის საჯარისო შენაერთები სასტიკად დაამარცხა. ამის შემდეგაც კლემანმა აქეელებს არაერთი დამარცხება აგემა. გადაწყდა, რომ სპარტა და აქეის კავშირი გაერთიანებულიყო და კავშირის სტრატეგოსად კლეომენე აერჩიათ. მაგრამ აქეის კავშირის უცვლელმა მეთაურმა არატემ მაკედონელებს ნება დართო კავშირის სტრატეგიულ პუნქტებში გარნიზონები ჩაეყენებინათ, რიტაც მთელი საბერძნეთი მაკედონიის კონტროლქვეშ აღმოჩნდა. არატეს ასეთმა ქმედებამ მოკავშირეთა საყოველთაო აღშფოთება გამოიწვია. ეს მოხერხებულად გამოიყენა კლეომენემ და აქეის კავშირს ძლიერი დარტყმაც მიაყენა. მან არგოსი და კორინთო დაიკავა. მაგრამ პელოპონესში მაკედონელთა არმიის გამოჩენამ სიტუაცია მკვეთრად შეცვალა. მაკედონელებმა არგოსი და კორინთო კვლავ დაიბრუნეს.

კლეომენეს პოლიტიკამ პელოპონესის პოლისების ღარიბ მოსახლეობას იმედები გაუცრუა და სწორედ ამან შეიწირა კიდევ საბოლოოდ მეფე-რეფორმატორი. საქმე იმაშია, რომ კლეომენისეული რეფორმის მიზანი არსებითად იყო სპარტის სამხედრო მანქანის გაძლიერება და მისი ჰეგემონიის აღდგენა საბერძნეთში თუ არა, პელოპონესში მაინც, თუმცა სპარტის პოლიტიკამ პელოპონესში ზოგიერთი პოლისის აღფრთოვანება გამოიწვია. ღარიბი მოქალაქეები ოცნობებდნენ სპარტული ნიმუშის მიხედვით რეფორმების გატარებაზე და კლეომენეს მხარე დაიჭირეს. მაგრამ როდესაც არგოსის მაგალითმა უჩვენა, რომ კლეომენე აქ არ ცდილობდა ანალოგიური რეფორმების ჩატერაბს, მაშინ მან ხალხის მასების მხარდაჭერა დაკარგა.

კლეომენე პტოლემაიოსების დახმარების იმედად რჩებოდა. ეგვიპტე მაკედონელების საპირისპიროდ აქეის კავშირს უჭერდა მხარს, მაგრამ მაკედონიასთან აქეის კავშირმა, სპარტა პტოლემაიოსების მოკავშირედ გახადა. ეგვიპტის დახმარება სპარტისადმი უმნიშვნელო იყო, რადგან პტოლემაიოსი ანტიონესთან საიდუმლო მოლაპარაკებას აწარმოებდა და მას სპარტა მაკედონიაზე ზეწოლისათვის სჭირდებოდა. უიმედო მდგომარეობაში ცავარდნილმა კლეომენემ 2000 ილოტის განთავისუფლებისათვის აღებული

თანხა არმიის შევსებასა და გადაიარაღებას მოახმარა, მაგრამ მასების კომპენსირება მაინც ვერ მოხერხდა, და კლეომენემ ბრძოლის მეთოდები შეცვალა. მან ჯერ მეგაპოლისი გაანადგურა, ხოლო შემდეგ პლუტარქეს სიტყვებით: „ააოხრა და უმოწყალოდ გაძარცვა არგოსი“, რამაც პელოპონესის მოსახლეობა კიდევ უფრო აღაშფოთა. ეპიზოდურმა თავდასხმებმა შედეგი რომ ვერ გამოიღო, კლეომენემ გადაწყვიტა მაკედონელებთან გენერალურ ბრძოლაში ეცადა ბედი, მაგრამ ძვ. წ. 221 წ. სალასიასთან ბრძოლაში კლეომენე მაკედონელებთან დამარცხდა. ლაკედემონელთა მეფე ეგვიპტეში გაქიცა. აქ მან პტოლემეაიოსის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მიიღო მონაწილეობა და სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულა.

ანტიგონემ სპარტა დაიკავა და კლეომენეს რეფორმები გააუქმა. სპარტასი მაკედონური გარნიზონი ჩადგა, სპარტა ჩართულიქნა ახალ ელინურ კავშირში, სადაც აქაიაც შევიდა. კავშირის ჰეგემონი მაკედონიის მეფე გახდა.

ძვ. წ. 206 წ. სპარტის მეფე ნაბისი გახდა. ნაბისის პოლიტიკის მიზანიც სპარტის ძლიერების აღდგენა და პელოპონესში მისი ჰეგემონობის დამყარება იყო. ნაბისმა შეუდარებელი დიპლომატიური და სამხედრო თვისებები გამოვლინა. თავდაპირველად ნაბისი რომაელებს დაუზავდა, მაგრამ მოგვიანებით რომაელებმა მხარი დაუჭირეს აქეის კავშირს და ნაბისი დაამარცხეს: ძვ. წ. 192 წ. ნაბისი მუხანათურად მოკლეს.

ასე რომ, კლეომენისა და ნაბისის მცდელობა სპარტაში „ლიკერგესისეული წყობის“ რესტავრაციისა, ახალ ვითარებაში აშკარა ანაქრონიზმი იყო. ძვ. წ. 146 წლიდან სპარტა რომის პროვინცია გახდა.

IX. პოლისური სისტემის კრიზისი

ძვ. წ. V საუკუნიდან ელინური პოლისის ისტორიაში ახალი ეტაპი იწყება. ერთ დროს ჰარმონიული, დინამიური და პროგრესული პოლისური სისტემა ღრმა კრიზისში აღმოჩნდა. ეს პროცესი მკაფიოდ ათენში შეიმჩნეოდა. ჯერ კიდევ ძვ. წ. V ს-ის შუა ხანებში ატიკური მრეწველობის ძირითადი სფერო ხელოსნობა ხდება. ამავე დროს ტრანსფორმირდება საწარმოო ურთიერთობათა ხასიათიც. მცირე საწარმოები კონკურენციას ვერ უძლებენ და კოტრდებიან. სამაგიეროდ, მსხვილი ერგასტერუმების როლი თანდათანობით იზრდება. არისტოფანეს დროს ათენში თუ მცირე მეწარმეები ჯერ კიდევ საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სახით იყვნენ წარმოდგენილნი, V ს-ის დასასრულისათვის მათი რიცხვი მკვეთრად მცირდება. ნიშანდობლივია, რომ ძვ. წ. V-IV სს-ში ათენის გავლენიანი პოლიტიკოსები და კულტურის მოღვაწენი მსხვილი ერგასტერიუმების მფლობელები იყვნენ: კლეონს ტეაგუელის სახელოსნო ჰქონდა (Ar., Eq., 44), ჰიპერბოლეს – ჭრაქების (Ar., Pax., 690), სოფოკლეს მამას – ლითონსადნობის (Vita Soph., 126), ლისიასს – ფარების სახელოსნო (Lgs., Orr., XII, 8; 19), ისოკრატეს მამას – ფლეიტების (Zos., 253, 1), დემოსთენეს – საბრძოლო იარაღების სახელოსნო (Dem., Orr., XXVII, 9, 816).

კლასიკურ პერიოდში თუ მიწის ყიდვა-გაყიდვა კანონით შეზღუდული იყო. ძვ. წ. IV ს-ში სასაქონლო ურთიერთობის განვითარების შედეგად, ეს პროცესი ინტენსიური ხდება. მრავალი მიწის მესაკუთრე კარგავს ან არენდით გასცემს საკუთარ მიწის ნაკვეთს და შემოსავლის წყაროს ქალაქში ეძებს. მათი მიწის ნაკვეთები კი ან კრედიტორების განკარგულებაში გადადიოდა, ან ჩაღის ფასად იყიდებოდა. გამონათავისუფლებული ტერიტორიები სპეკულაციის ობიექტი ხდებოდა. მცირე და მსხვილ მეურნეობებს შორის კონკურენცია მიწების კონცენტრაციით დამთავრდა. ნაყოფიერი მიწების დიდი ნაწილი მესაკუთრეთა მცირე ჯგუფის ხელში აღმოჩნდა, რამაც ატიკის მოსახლეობის საშუალო ფენის, ძეგვითური მეურნეობის რიცხვი მკვეთრად შეამცირა. ძეგვითების ფენა, რომელიც კლასიკურ პერიოდში პოპულიტური არმიის ძირითად კონტიგენტს შეადგენდა, ძვ. წ. IV ს-ში 5 ათას კაცს არ აღემატებოდა. პარადოქსია, მაგრამ ფაქტია, რომ ათენის გავლენიანი პოლიტიკოსები ძეგვითების 3 ათას კაცამდე შემცირებას მოითხოვდნენ. უმიწოდ დარჩენილ მოქალაქეთა რიცხვი კატასტროფულად გაიზარდა კონსერვატიულ სპარტაში. აქ მიწისმფლობელი სპარტელების რაოდენობა ძვ. წ. V ს-ში 5 ათასამდე შემცირდა, ხოლო IV ს-ში

1,5 ათასამდე დავიდა. ანალოგიური პროცესები მიმდინარეობდა, ასევე ბეოტიაში, თესალიაში და საბერძნეთის დანარჩენ პოლისებშიც. საშუალო ფენის შემცირების, მისი გაკოტრების შედეგად, ერთ დროს მყარი და მონოლითური სამოქალაქო საზოგადოება დაირღვა და საბოლოოდ ჩამოიშალა კიდევ, რამაც პოლისური სისტემის კრიზისი საგრძნობლად გააღღმავა.

პოლისური სისტემი კრიზისის თანამედროვე, დიდი არისტოტელე მიანიშნებდა, რომ „პოლისი, რომელიც უფრო საშუალო ფენას ემყარებოდა, ვიდრე მდიდრებს დემოკრატიას უახლოვდება და ის უფრო მყარია“ (Polit., II, 373, 9). თანამედროვე დემოკრატიულ ქვეყნებშიც სახემწიფო უპირატესად საშუალო ფენას ემყარება, ვინაიდან მის გარეშე სამოქალაქო საზოგადოება ვერ შედგება. აქედან გამომდინარე, ჩვენ პოლისური სისტემის კრიზისი ერთ-ერთ უმთავრეს „მიზეზად სწორედ საშუალო ფენის „გაქრობა“ გვესახება.

ძვ. წ. IV საუკუნიდან ატიკის სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ხასიათიც შეიცვალა: მარცვლეული კულტურა ადგილს უთმობს პერიფერიულ სოფლის მეურნეობის ტიპურ დარგებს – მევენახეობას, მებაღეობასა და ზეთისხილის წარმოებას. სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციამ გლეხობის ექსპროპრიაციის პროცესი დააჩქარა. ანალოგიური პროცესები მიმდინარეობდა, ასევე კორინთოში, მეგარაში, სიკიონში და მათი მსგავსი სავაჭრო-სამრეწველო ტიპის პოლისებში.

ძვ. წ. V ს-ის დასასრულამდე აღნიშნული პროცესი ნელი ტემპით მიმდინარეობდა და შეუმჩნეველიც კი იყო, ხოლო პელოპონესის ომმა ატიკელი გლეხობის პაუპერიზაციის პროცესი გააღრმავა. ხანგრძლივმა, 27 წლიანმა ომმა სამეურნეო ცხოვრების ნორმალური რიტმი დაარღვია, გლეხობა მიწას მისწყდა, სავარგულები გაანადგურა და მოქალაქეთა დიდმა ნაწილმა მიწა დაკარგა. განსაკუთრებით მწვავედ მიმდინარეობდა ეს პროცესი ატიკაში. პელოპონესის ომის პირველივე წლებში ატიკელი გლეხობა იძულებული გახდა საკარმიდამო ნაკვეთი მიეტოვებინა და ქალაქში გახიზნულიყო. ძვ. წ. 430 წლიდან ლაკედემონიელთა თავდასხმები ატიკა თითქმის ყოველ წელს მეორდებოდა, მაგრამ როდესაც ათენელები სპარტელებს სპაქტერიასთან ბრძოლაში დატყვევებული თანაქალაქეის სიკვდილით დასჯით დაემუქრნენ, ის დროებით შეწყდა. ამის შემდეგ ქალაქში თავშეფარებულ გლეხობას სოფელში დაბრუნების შესაძლებლობა მიეცა, მაგრამ ბევრმა მათგანმა დანგრეული მეურნეობის აღდგენა ვერ შეძლო და მძიმე ეკონომიკურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ატიკელი გლეხების გაკოტრების პროცესი პელოპონესის ომის მეორე ნახევარშიც

გაგრძელდა. დეკლემიაში პოზიციების გამაგრების შემდეგ სპარტელებმა ატიკის აოხრება გააგრძელეს. საერთოდ კი ამ უცნაურმა ომმა ათენის პოლისის კოლოსალური მატერიალურ-ტექნიკური სახსრები და ხალხთა რესურსი შეიწირა. ათენმა ომის პირველივე წლებში ათი ათასი ტალანტი დახარჯა, რასაც ის მთელი ორი ათეული წლის განმავლობაში აგროვებდა; შავი ჭირის ეპიდემიისაგან ათენის მოსახლეობის მეოთხედი დაიღუპა. დელიასის ბრძოლაში ათენელებმა სამი ათასი მეომარი დაკარგეს, ხოლო სიცილიაში 10 ათასი პოპლიტი და 30 ათასი მენიხბე, მსუბუქად შეიარაღებული მეომარი და მატროსი დაიღუპა.

ათენელი ღარიბი და საშუალო შეძლების გაკოტრების ფონზე მდიდრებიან მეტოიკოსები, რომლებიც მართალია მოქალაქეობის უფლებებით არ სარგებლობდნენ, მაგრამ ერგასტერიუმებისა და ტრაპეზების მფლობელები იყვნენ. ზოგიერთი მათგანი მიწის მესაკუთრეც გახდა, რამაც პოლისის ტრადიციული ეკონომიკური პრინციპები დაარღვია. საერთოდ კი, მეტოიკოსები თავიანთ „მეორე სამშობლოს“ ათენის სოციო-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდნენ, თუმცა მეტოიკოსთა აქტივობამ პოლისური სტრუქტურების დეფორმაცია გამოიწვია.

აღნიშნულმა პროცესებმა არსებითად შეცვალეს ათენის სახელმწიფო პოლიტიკა. არქაულ და კლასიკურ პერიოდში თუ ათენის პოლის-სახელმწიფოს მიწისმესაკუთრე „ზომიერი“ დემოკრატები განაგებდნენ, ახ. წ. IV საუკუნიდან ხელისუფლების სათავეში არამიწისმესაკუთრეა, მდიდარი მეწარმეებისა და ვაჭრებისაგან დაკომპლექტებული „რადიკალი“ დემოკრატები აღმოჩნდნენ. ცხადია, ეს ფენა ვაჭრობისა და ხელოსნობის განვითარებას ხელს შეუწყობდა, ვინაიდან მისთვის ეს შემოსავლის ძირითადი წყარო იყო. ამიერიდან, პოლისი, რომელიც ტრადიციულად მიწისმფლობელი მოქალაქეების ცენტრს წარმოადგენდა, ხელოსნებსა და ვაჭრებს იზიდავდა. პოლისტრუქტურა მრეწველობასა და ფულად-სასაქონლო სისტემას შეეგუა. წარმოებასა და ვაჭრობის სფეროში ათენის მოქალაქეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო დასაქმებული. ნიშანდობლივია, რომ პერიკლემდე ათენის გავლენიანი პოლიტიკოსები მიწისმფლობელები იყვნენ, ხოლო მოგვიანებით მრეწველები. რასაკვირველია, აღნიშნული პროცესები პოლისის ბედზე სერიოზულ ზეგავლენას ახდენდა და მისი ტრადიციული სტრუქტურების დეფორმაციას იწვევდა.

პელოპონესის ომის დასასრულს პოლისური სისტემა კრიზისმა კონსერვატიული სპატაც მოიცვა, თუმცა აქ ეს პროცესი განსხვავებული მზით წარიმართა. მართალია, სპარტელები სამეწარმეო საქმიანობაში პირადად არ იყვნენ ჩართულნი, მაგრამ მიწების კონცენტრაციისა და მოქალაქეთა მასიური გადატაცების პროცესი ინტენსიურად მიმდინარეობდა. სპარტაში მიწისმუშაკთა მოწყვეტას თავიანთი მამულისაგან კატასტროფული შედეგებით არ დასრულებულა, როგორც ამას ატიკაში ჰქონდა ადგილი, რადგანაც მიწას ამუშავებდნენ ჰილოტები, რომლებსაც პირადი მეურნეობა გააჩნდათ და მათ საქმიანობაში სპარტიატები არ ერეოდნენ. პელოპონესის ომის დროს ასევე სპარტისთვის სერიოზული ზიანი არ მიუყენებია. მართალია, ომის პირველ წლებში ათენელები რეგულარულად თავს ესხმოდნენ სპარტის სანაპიროებს და მისი მდიდარი პროვინცია მესენიაც ათენელების პერმანენტული ლაშქრობებისას საკმაოდ დაზარალდა, მაგრამ ათენთან შედარებით, სპარტას ომმა ნაკლები ზიანი მიყენა.

ძვ. წ. IV საუკუნიდან სპარტის ტრადიციული ცხოვრების რიტმი დაირღვა და აქ ფულად-სასაქონლო ურთიერთობის პროცესი დაიწყო, რაც სპარტის ეკონომიკისათვის სრულიად უჩვეულო იყო. სპარტაში გაჩნდა ახალი, მანამდე უცნობი ოლიგარქიულ-პლუტოკრატიული ელიტა, რომელთა ხელში დიდი ქონება აღმოჩნდა. პელოპონესის ომის ბოლო წლებში ელიტა ლისანდრეს მეთაურობით ხელში იგდებს ძალაუფლებას და მას ომის დამთავრებამდე ინარჩუნებს. ლისანდრე სპარტაში რადიკალური რეფორმების გატარებას შეეცადა. მისი ძირითადი მიზანი მეფობის გაუქმება იყო (Arist., Polit., V, I, 1301^B). ვფიქრობთ, ლისანდრეს პოლიტიკაში შერწყმული იყო სპარტის ინტერესების დაცვა და პირადი ძალაუფლების უზრუნველყოფის ტენდენციები, რაც ტრადიციული სპარტანული პოლიტიკით და ავტორიტარიზმით იყო განპირობებული. ლისანდრეს როლი სპარტის იმპერიის ფორმირებაში მნიშვნელოვანია და ის ამ გამოჩენილი პოლიტიკოსის ავტორიტეტს ეფუძნებოდა. კონსერვატიულ სპარტას არ აღმოაჩნდა უნარი სტრუქტურულ-ორგანიზაციული ამოცანები გადაეწყვიტა და მისი ჰეგემონია, რომელიც სამხედრო ძალას ემყარებოდა კრახისათვის იყო განწირული. ლისანდრეს მცდელობა სპარტის ადმინისტრაციის რეფორმებისა კონსერვატიულობის წინააღმდეგობას წააწყდა და მარცხით დასრულდა. ლისანდრეს მემკვიდრე აგისელაოსი კი ექსპანსიონისტური და კონსერვატიული პოლიტიკური კურსის ერთდროულად გატარებას შეუდგა, რასაც ვითარების გარკვეული

სტაბილიზაცია მოჰყვა, მაგრამ კრიზისი მაინც ვერ შეაჩერა. პირიქით, კრიზისი კიდევ უფრო გაღრმავდა მას შემდეგ, როდესაც ძვ. წ. 400 წ. ეფორმა ეპიდატესმა სპეციალური კანონი გამოსცა, რომელმაც მოქალაქეებს უძრავი ქონების გასხვისებისა და მემკვიდრეობით გადახების ნება დართო. რეფორმების შემდეგ მოქალაქეთა ერთი ჯგუფისა და მეორე ნაწილი გაკოტრების პროცესი სწრაფად განავითარა.

კერძო საკუთრების გადანაწილებამ სოციალური კონფლიქტი გამოიწვია. მმართველი ოლიგარქოსების წინააღმდეგ სხვადასხვა სოციალური ძალები გაერთიანდნენ. ესენი იყვნენ მდიდარი, მაგრამ უუფლებო პეროიკოსები, გაკოტრებული სპარტიატები, გიპომეიონოსები და ჰილიტები. ძვ. წ. 399 წ. ხდება კინადონისის შეთქმულება, რომელიც მარცხით დასრულდა. ამავე დროს პავსანიას II-მ წარმოადგინა რეფორმების პროექტი, რომელსაც კლეროსების თანასწორად განაწილების ტრადიციული პრინციპი უნდა აღედგინა, მაგრამ ამგვარმა აქტებმა სპარტანული სოციალური გრადაციის, მისი დაშლის პროცესი მაინც ვერ შეაჩერა. ეს პროცესი ძვ. წ. IV ს-შიც გაგრძელდა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, როდესაც სპარტამ ჰეგემონია დაკარგა ელადაში.

აღსანიშნავია, რომ სპარტაში მიწების კონცენტრაციისა და ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების პროცესი გვიან დაიწყო, ვიდრე ათენში, მაგრამ ის უფრო ინტენსიურად წარიმართა, ვინაიდან ათენში თუ აღნიშნული პროცესი ეტაპობრივად ვითარდებოდა, სპარტაში კი ერთდროულად მოხდა. მიუხედავად ამისა, სპარტის კონსერვატიულმა ეკონომიკურმა სისტემამ განვითარებულ ფულად-სასაქონლო ურთიერთობასთან ინტეგრირება და ადაპტირება ვერ შეძლო, რამაც სპარტაში, ძვ. წ. IV საუკუნიდან მწვავე ხასიათის ეკონომიკური კრიზისი გამოიწვია. ამავე დროს სპარტაში სოციალური კონფრონტაციაც გამწვავდა. ძვ. წ. III ს-ში სპარტა სოციალური მოძრაობების, გვიანდელი ტირანიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი ხდება. ამის მკაფიო ილუსტრაციაა სპარტის მეფე-რეფორმატორების აგისისა და კლეომანეს მოძრაობა ანდა მახანიდესისა და ნაბისის ტირანია, რომლებიც სპარტაში უპირატესად სოციალური ვითარების ნორმალიზებას ითვალსიწინებდნენ. მიუხედავად ამგვარი მცდელობებისა, სპარტაში რთული სოციალური მდგომარეობის რეგულირება მაინც ვერ მხოერხდა და მოგვიანებით, ოქტავიანე ავგუსტუსის დროს ეს პროცესი აქ ელემენტარულაკონიის ლიგის ფორმირებით დასრულდა.

მწვავე პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისი მხოლოდ ათენისა და სპარტისათვის როდი იყო დამახასიათებელი. ის საერთოებრძნული

მოვლენა იყო. თითქმის ანალოგიური პროცესები მიმდინარეობდა ელინური სამყაროს დანარჩენ პოლისებში. ძვ. წ. 392 წ. კორინთოში არისტოკრატებმა დაიკავეს პოლისის ციტადელი აკროკორინთო, მაგრამ დემოსმა ისინი ქალაქიდან გამოაძევა. არისტოკრატთა ნაწილი სპარტაში გაიქცა. ხალხმა დიდებულთა ხოცვა-ჟლეტა დაიწყო. ქსენოფონტის ცნობით, ერთი ფეხზე მდგომი დაიდუპა, მეორე მჯდომარე, მესამე თეატრში. არისტოკრატთა ერთი ნაწილი ღვთაებათა ქანდაკებებს ამოეფარა, მეორენი საკუთრეველებს, მაგრამ სადაც კი წაასწრებდნენ იქვე კლავდნენ“ (Xen., Hist., III, 375); ძვ. წ. 370 წ. არგოსში ღარინი მოქალაქეები დიდგვაროვნების წინააღმდეგ აჯანყდნენ და 1200 კაცი დახოცეს, მათი ქონება კი გაინაწილეს.

სოციალურმა კონფრონტაციამ და პელოპონესის ომმა ბერძნული პოლისები გაღარიბებული, დანგრეული დატოვა. აი, რას წერდა ამასთან დაკავშირებით პლატონი: „თითოეულ პოლისში არის ორი ურთიერთმტრული პოლისი – ერთი ღარიბების, მეორე მდიდრების, რომლებიც ერთმანეთს ხოცავენ“.

ძვ. წ. IV საუკუნიდან გარკვეული ნოვაციები შეინიშნება ფულად-სასაქონლო მეურნეობაში. არქაულ და კლასიკურ პერიოდში პოლისი თუ ფულად-სასაქონლო მეურნეობის განვითარებას ამუხრუჭებდა, აღნიშნული საუკუნიდან საბერძნეთში ბრინჯაოს მონეტების ფართოდ გავრცელებამ ფულადი მიმოქცევის ინტენსიფიკაცია გამოიწვია. ფულად-სასაქონლო ოპერაციამ მთელი საბერძნეთი მოიცვა. ამ პროცესმა ელადის სოციალურ განვითარებაში განსაკუთრებული როლი შეასრულა. ფულად-სასაქონლო მეურნეობის განვითარებამ ხელი შეუწყო მცირე მეწარმეთა ემანსიპაცია. ფული, მიწისმესაკუთრეობასთან ერთად, გამდიდრები პრესტიჟული ფორმა ხდება. მეტიც, მრავალი მიწისმესაკუთრე მიწას ყიდდა, რათა ნაღდი ფული ჰქონოდა: გადასახადებისაგან ან სამოქალაქო ომის დროს, ფულის გადამალვა ადვილად შეიძლებოდა; ხშირად ხდებოდა მისი გასესხება, საიდანაც მაღალ პროცენტებს იღებდნენ; მემკვიდრეებს შორის ქონების განაწილებაც გაადვილდა და ა.შ. ძვ. წ. IV ს-ში ბევრი მოქალაქე გამდიდრდა, რომლებიც საკმაოდ დიდ კაპიტალს ფლობდნენ, მაშინ როცა ძვ. წ. V ს-ში ასეთები ერთეულები იყვნენ. ამჯერად მდიდართა რიცხვს შეადგენდნენ არა მარტო წარჩინებული მოქალაქენი, არამედ მეტოიკოსები, ქსენონები, რომლებიც ვაჭრობითა და ხელოსნობით იყვნენ დაკავებული.

სწრაფად გამდიდრების ოდიოზური წყარო პურის სპეკულაცია იყო. სავაჭრო-სამრეწველო მეგაპოლისებში, როგორსაც ათენი, კორინთი, მეგარა

წარმოადგენდნენ, ხორბლის მარაგი საკმარისი არ იყო. ის ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდან ან სიცილიიდან შემოჰქონდათ. მაგრამ მარცვლეულის ტრანსპორტირება რთულ საქმეს წარმოადგენდა და მისი მომარაგება პერიოდულად ფერხდებოდა, რაც პურის ფასის ზრდას, მის სპეკულაციას იწვევდა. ამით მრავალმა ხელმოცარულმა, ურიცხვმა ბიზნესმენებმა მოითბეს ხელი და საკმაოდ დიდძალი ქონება დააგროვეს. პოლისურმა ადმინისტრაცია, ამგვარი მაქინაციების წინააღმდეგ არაერთი მექანიზმი აამუშავა, თუმცა პურის სპეკულაცია მაინც ვერ აღმოფხვრა.

ფულად-სასაქონლო მეურნეობის ინტენსიფიკაცია, ვაჭარ-ხელოსანთა ბაზარზე ორიენტაცია და მიწების კონცენტრაცია პოლისური იდეოლოგიის ტრადიციულ ღირებულებებს ანგრევდა, პოლისურ სისტემაზე საქალაქო ორგანიზაციის ზეგავლენას აძლიერებდა. სამოქალაქო საზოგადოების ნაწილი, რომელიც მიწას მოწედა, უპირატესად საქალაქო საქმეები მოგვარებით იყო დაკავებული. საქალაქო ორგანიზაცია პოლისურ სტრუქტურებზე გავლენას სახალხო კრების მეშვეობითაც ახდენდა. სახალხო კრების შემადგენლობის დიდი ნაწილი ხომ ვაჭარ-ხელოსნებისაგან შედგებოდა, რომლებსაც თავიანთი კონკრეტული ინტერესები გააჩნდათ და ამიტომ აქ ერთი ფრაქციის სახით იყვნენ წარმოდგენილნი, რაც სამოქალაქო საზოგადოების ჰომოგენურ პრინციპებს ძირს უთხრიდა. ყოველივე ზემოთაღნიშნული პროცესები, ბუნებრივია, ტრადიციული პოლისური სისტემის დეფორმაციას, მის რღვევას იწვევდა.

ძვ. წ. IV საუკუნიდან ნოვაციები ელინური არმიის ორგანიზებაშიც შეინიშნებოდა. კლასიკურ პერიოდში თუ ბერძნული სამხედრო ორგანიზაციის ვირთვი სახალხო ლაშქარი იყო, რომელიც თვითეკიპირებული მXიმედ შეიარაღებული ჰოპლიტებისაგან შედგებოდა, ძვ. წ. IV ს-ში მისი როლი მცირდება, სამაგიეროდ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა მოქირავნეთა სამხედრო შენაერთებს. ისინი პროფესიონალი მეომრებისაგან შედგებოდნენ, სხვადასხვა პოლისის მოქალაქენი იყვნენ და სამხედრო სამსახურისათვის ჯამაგირი ეძლეოდათ. ამჯერად მოქირავნე-მეომრები უცხო პოლისების ინტერესებს იცავდნენ, სხვების სასარგებლოდ თავიანთ სიცოცხლეს სწირავდნენ, მაგრამ ისინი გაწეული სამსახურისათვის სოლიდურ თანხებს იღებდნენ. ელინურ სამყაროში მოქირავნეობის ინსტიტუტის ფართოდ დანერგვა მოქალაქეთა ფართო მასის გაკოტრებითა და ჰოპლიტური ლაშქრის დაკომპლექტების სირთულეებით როდი იყო განპირობებული. ძვ. წ. IV ს-ში

მრავალრიცხოვანმა ომებმა სახალხო ღაშქრობის სუსტი მხარეები გამოავლინეს. სახალხო მოღაშქრეები, რომლებიც პერიოდულად იკრიბებოდნენ, საკმარისად კვალიფიციურად არ იყვნენ გაწვრთნილები და ამავე დროს დისციპლინითაც არ გამოირჩეოდნენ. მოქირავნეები კი საკმაოდ კარგად გაწვრთნილი, დისციპლინირებული და პროფესიონალი მეომრები იყვნენ. მოქირავნე-მეომრები მობილობითაც გამოირჩეოდნენ და მათი სწრაფად გადასროლა შორეულ რეგიონებში პრობლემას არ წარმოადგენდა. ამავე დროს, მოქირავნეები შიდა პოლისურ დებატებსა და ურთიერთდაპირისპირებაში ნეიტრალიტეტს იცავდნენ

აღსანიშნავია, რომ საბერძნეთში მოქირავნეების ყიდვა-გაყიდვის ოპერაციებისათვის სპეციალური ბაზრობებიც იმართებოდა. მოქირავნე-მეომრები მდიდარ მყიდველებს თავიანთ სამსახურს სთავაზობდნენ. ამგვარ ბაზრობებზე ასეულობით მოქირავნეთა რაზმების ყიდვა შეიძლებოდა. მოქირავნეთა ბაზრობები ელადის თითქმის ყველა პოლისში ფუნქციონირებდა. მაგრამ ამ მხრივ განსაკუთრებით არკადიის, კორინთოს, ფოკიდისა და თესალიის პოლისების ბაზრობები გამოირჩეოდნენ.

ასე რომ, ძვ. წ. IV საუკუნიდან ელინური არმია ძირითადად მოქირავნე-მეომრებით ჩანს დაკომპლექტებული, ხოლო სახალხო ღაშქრის, როგორც პოლისური სამხედრო ორგანიზაციის, საფუძვლის როლი, მისი მნიშვნელობა დაცემულ-დაქვეითებული, რაც თავის მხრივ, პოლისური სისტემის სერიოზული კრიზისის მიმანიშნებელია.

პოლისური სისტემის კრიზისის ერთ-ერთი არსებითი მიზეზთაგანი, ჩვენი აზრით, პოლისური ადმინისტრაციული სტრუქტურების გაუმართაობა და არასრულყოფილება იყო. მართალია, ამ მხრივ, ის ძვ. წ. VI-V სს-ში შედარებით დახვეწილი ჩანს, მაგრამ ძვ. წ. IV ს-ში კვლავ რუდიმენტული რჩებოდა. პოლისურმა ადმინისტრაციამ, ვერ შეძლო სოციუმისათვის შეეთავაზებინა ნოვაციური, ორიგინალური და ამავე დროს ოპტიმალური მართვის სიტემა. ის წინანდებურად დემოსისაგან გამიჯნული არ იყო და სახალხო ხელისუფლების გადმონაშთებიც საბოლოოდ ვერ აღმოფხვრა. გარდა ამისა, ზვ. წ. IV ს-შიც სახელმწიფო სამსახური დაბალკვალიფიციური კადრებით იყო დაკომპლექტებული. ფაქტობრივად, ის მმართველ კასტას არ წარმოადგენდა. მას სპეციალური მომზადება და კორპორატიური ინტერესებიც არ გააჩნდა. მართვის იერარქიული სტრუქტურა მკვეთრად დეფინიცირებული არ იყო. პოლისის ადმინისტრატორები სასამართლო, ადმინისტრაციულ და ზოგჯერ

სამხედრო ხელისუფლებასაც ერთდროულად ითავისებდნენ. საჯარო მოხელეები გადაწყვეტილებებს თვითნებურად იღებდნენ; საქალაქო თვითმმართველობის ორგანოების კომპეტენცია მკვეთრად გამიჯნული არ იყო; ადმინისტრირება სუსტად ჩანდა უნიფიცირებული; სახელმწიფო აპარატის ფუნქცია უპირატესად საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვით და გადასახადების ამოღებით შემოიფარგლებოდა. ცხადია, ყოველივე ეს ადმინისტრაციული საქმიანობის ეფერტიან ფუნქციონირებას აფერხებდა და შესაბამისად პოლისური სისტემის კრიზისულ სიტუაციასაც ამჟღავნებდა.

ელისტური პერიოდიდან საერთოებრძული კრიზისის მიზეზებს ახალი ელემენტებიც დაემატა. ძვ. წ. VI-IV სს-ში ელადა ხმელთაშუაზღვისპირეთის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ და კულტურის ცენტრად ითვლებოდა, მაგრამ ელისტური ეპოქიდან ის პეგემონიას კარგავს. ამჯერად ანტიკური სამყაროს ეკონომიკური და კულტურის ცენტრმა დასავლეთიდან აღმოსავლეთში გადმოინაცვლა. კონტინენტური საბერძნეთის ერთ დროს განვითარებული ძველი პოლისები, აღმოსავლეთის ახლად დაარსებულმა და მზარდმა ქალაქებისა – ალექსანდრიამ, ანტიოქიამ და სელევკიამ დაჩრდილეს. ელადის პოლისების ეკონომიკაზე კატასტროფული გავლენა იქონია ხმელთაშუაზღვისპირეთში მიმდინარე ხელოსნური წარმოების დეცენტრალიზაციამ. ამიერიდან ანტიკური სამყაროს მთელ რიგ რეგიონებში ხელოსნური წარმოების ახალი, მრავალრიცხოვანი ცენტრები აღმოცენდნენ.

ძვ. წ. III ს-ის დასასრულიდან კი ელადის პოლისები ანტიკური სამყაროს რიგითი პოლისების რანგამდე ჩამოქვეითდნენ. მართალია, მაკედონიამ მოახერხა ელინური პოლისების კრიზისის შეჩერება, მაგრამ ეს დროებითი იყო. მალე, ალექსანდრე მაკედონელის იმპერიის დაშლის შემდეგ, მან ახალი ძალით იფეთქა. პოლისის გავლენიანი პოლიტიკოსები და არისტოკრატები ხსნას გაძლიერების გზაზე მდგომი რომის რესპუბლიკის მფარველობაში ექებდნენ.

კრიზისული ეპოქის თანამედროვე ცნობილი ბერძენიო სწავლულები, რომლებსაც კრიზისის მიზეზების შესახებ ოდნავი მინიშნებაც კი არა აქვთ, პოლისურ ადმინისტრაციას მისგან თავის დაღწევის მექანიზმებს სთავაზობდნენ. ასე მაგალითად, არისტოფანეს კრიზისიდან თავის თავის დაღწევის ერთადერთ გზად კერძო საკუთრების გაუქმება და ქონების განსაზოგადოება ესახებოდა; პლატონი იდეალური პოლის-სახელმწიფოს მოწყობას სთავაზობდა. მას პოლისის გადარჩენისა და მისი ხელმეორედ აღზევების საშუალებად მოსახლეობის რანჟირების პრინციპი მიაჩნდა. პლატონის თანხმად პოლისის

მოსახლეობა სამ კასტად უნდა დაყოფილიყო: პირველი კატეგორია ფილოსოფოს მმართველთა, მეომართა და დემოსთა კატეგორიად. პირველი მათგანის მოვალეობა კანონების შექმნა, პოლისის მართვა-გამგეობა უნდა ყოფილიყო; მეორის პოლისის უსაფრთხოების უზრუნველყოფდა, მესამის შრომა და ფილოსოფოს მმართველთა მომსახურება; არისტოტელეს პოლისური სისტემის გაჯანსაღების ძირითად პირობად საშუალო ფენის რეამინირება მიაჩნდა. არისტოტელეს თანახმად პოლისის მმართველობის საუკეთესო ფორმად ესახებოდა ზომიერი დემოკრატია, ე.წ. „პოლიტია“, სადაც მდიდარ და საშუალო შეძლების ფენებს ყველა უფლებით უნდა ესარგებლათ. თვით პოლისის ფართობი, მისი მოსახლეობა, არისტოტელეს აზრით მრავალრიცხოვანი არ უნდა ყოფილიყო და ზღვის სანაპიროზე უნდა გაეშენებინათ. ამგვარად, მოწყობილ პოლისში მიიღწეოდა არისტოტელეს აზრით, სიმშვიდე, ბედნიერი ცხოვრება და მყარი პოლისური წყობა.

დიდი ბერძენი ორატორის ისოკრატეს მტკიცებით კი სპარსეთის იმპერიის დაპყრობა და მისი სიმდიდრის დაუფლება პოლისებს არსებული კრიზისის დაძლევაში დაეხმარებოდა. ისოკრატეს აზრით, ბერძნების ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანება ბოლოს მოუღებდა შინაგან კონფრონტაციას და ერთიანი პოლიტიკური მენტალოც შეიქმნებოდა. ბერძენი სავლულების ამგვარი ერთობ ოპტიმალური რეცეპტები თუ პროექტები უტოპიური და განუხორციელებელი დარჩა, ვინაიდან პოლისურმა სისტემამ დროს ვერ გაუძლო. მან შესაძლებლობები ამოწურა და ძვ. წ. IV ს-ში ღრმა კრიზისში აღმოჩნდა.

X. იმპერია და პოლისი

იმპერიული სისტემის ფორმირების პროცესი. ცივილიზაციების აღმოცენებას საწარმოო ძალების სწრაფი განვითარება მოჰყვა. წარმოებამ განვითარების მაღალ დონეს მიაღწია, რამაც ზედმეტი პროდუქცია შექმნა. ეს კი აუცილებელი იყო გაბატონებული ფენების მომსახურებისათვის, ასევე საზოგადოების ინსტიტუტების შენახვისათვის. ერთხელ ჩამოყალიბებული ეს ზედნაშენი ინსტიტუტები ფართოვდებიან და ვითარდებიან, რისთვისაც ზედმეტი პროდუქციის დიდი რაოდენობა იყო საჭირო. თუმცა ცივილიზაციების პირველი წარმატებების შემდეგ ზედმეტი პროდუქციის ზრდა სტაგნაციას განიცდის ან საერთოდ ჩერდება. ეს იმიტომ ხდება, რომ ეკონომიკის უმთავრეს სფეროში – სოფლის მერუნეობაში, შრომისნაყოფიერება, მიწების მრავალგზისი გამოყენებისა და ხელოსნობაში ახალი ტექნოლოგიების დანერგვის გამო, თითქმის არ იზრდება. ასე მაგალიტად, მესოპოტამიის სოფლის მერუნეობაში ნიადაგის გამოფიტვის შედეგად, მარცვლეულის ღირებული კულტურები (ხორბალი), ნაკლებად ღირებული კულტურებით (ქერი) იდევნება. ექსპლოატაციის ნორმებიც ბუნებრივ ფარგლებს არ სცდება. დაბოლოს, ზედმეტი პროდუქციის ზრდის რეზერვი – მოსახლეობის მატებამ ასევე შეჩერდა.

ცივილიზაციის ეპოქის გარიჟრაჟზე, პრეისტორიულ პერიოდთან შედარებით, მოსახლეობის მატება შესამჩნევი იყო, მაგრამ ეპიდემიებით ბავშვთა სიკვდილიანობის გახშირება, პერიოდული მოუსავლობა და თანხმლები შიმშილი მოსახლეობის რაოდენობის შემცირებას იწვევდა.

სახელმწიფოები იძულებულნი გახდნენ ზედმეტი პროდუქტების დამატებითი წყაროები ეძებნათ. სამხედრო თავდასხმების შედეგად მეზობელი ხალხების ძარცვითა და მათი მონებად ან ჰილოტებად გადაქცევით, ჯერ კიდევ კლასობრივი საზოგადოების ფორმირების დროიდან, ყველა სახელმწიფო იყო დაკავებული. თუმცა ამგვარი სახის ომები სამხედრო წარმატებებზე იყო დიდად დამოკიდებული, ხოლო ერთი მიმართულებით წარმატებულ თავდასხმებს თან სდევდა მეზობელი ქვეყნების განადგურება და ნადავლის წყაროს ამოწურვა.

ზედმეტი პროდუქციის მოცულობის ზრდა სამუშაო ძალის რაოდენობის გაფართოების ხარჯზეც იყო შესაძლებელი. ეს მიიღწეოდა ახალი ტერიტორიის მიტაცებით, იქ მცხოვრები ხალხითურთ. მეზობელი ქვეყნების ძარცვა არაეკვიკალენტური ვაჭრობის გზითაც ხდებოდა. მართალია, ვაჭრობაში ზედმეტი პროდუქტი არ იქმნება, მაგრამ ვაჭრობის საშუალებით, ის ნაწილდება.

ძველი ეპოქის ადრეულ სტადიაში მუდმივად ფუნქციონირებადი საერთაშორისო ბაზარი არ არსებობდა და ვაჭრებს ამა თუ იმ ქვეყანაში ის საქონელი შემოჰქონდათ, რაც ამ ქვეყნების მოსახლეობისათვის იყო აუცილებელი, მაგრამ ეს ნორმალურად კი არ ხდებოდა, არამედ ზღაპრული სიმდიდრის მიტაცების გზით. ამიტომ სახელმწიფო ძველთაგანვე ცდილობდა ვაჭრობა დაექვემდებარებინა სავაჭრო ცენტრების დაკავების საშუალებით.

იმპერიების ფორმირება იყო მცდელობა ზედმეტი პროდუქციის გაზრდისათვის სამივე ეს წეის შეეხამებინა, მაგრამ მათ შექმნაში სხვა ეკონომიკური პროცესებიც მოქმედებდნენ. კერძოდ, მხედველობაშია მისაღები შრომის რეგიონული განაწილებისა და საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლის ხასიათი. თუ გაბატონებული ფენების თვალსაზრისით, მთავარია ზედმეტი პროდუქტიუს ზრდა, საზოგადოების აზრით კი კვლავწარმოების გაფართოების უზრუნველყოფა, რის გარეშეც საწარმოო ძალების პროგრესი შეუძლებელია. კვლავწარმოების გაფართოება მოითხოვს გარკვეულ თანაფარდობას წარმოების საშუალებებისა და მოხმარების საშუალებებს შორის. აქედან ვფიქრობთ, გათვალისწინებული უნდა იტოს ასევე შრომის რეგიონალური დაყოფის ხასიათი და თუ ძველი მმართველი ფენის თვალთახედვით საქმე ეხებოდა მოჭარბებული პროდუქტების ზრდას, მაშინ საზოგადოების აზრით, საქმე უნდა შეხებოდა თვითწარმოქმნის გაფართოების უზრუნველყოფას, რომლის გარეშეც მწარმოებლური ქალაქების პროგრესი შეუძლებელია. თვითწარმოების გაფართოება კი ითხოვს საზოგადოებრივი წარმოების ქვედანაყოფებს შორის განსაკუთრებულ დამოკიდებულებას. – პირველს (წარმოების საშუალებების წარმოება) და მეორეს (მოხმარების საგნების წარმოება). ყველა სფეროები, რომელიც მოიცვა ძველმა ცივილიზაციამ და მასთან დაკავშირებულმა სხვა სფეროები შეიძლება განვიხილოთ იმ დროიდან გამომდინარე, რომელიც მას მიუძღვის საზოგადოებრივი შრომის დანაწილებაში და იმის მიხედვით, თუ რომელ დანაყოფს მიეკუთვნება, პირველს თუ მეორეს. უფრო კონკრეტულად უმსხვილესი სამიწათმოქმედო ქვეყნები (რომლებიც ასევე აწარმოებდნენ ქსოვილს) საზოგადოებრივი შრომის დანაწილების თვალსაზრისით მიეკუთვნებოდნენ მეორე ჯგუფს. ამავე დროს, როდესაც რეგიონები, რომლებიც აწარმოებდნენ წიაღისეულს, განსაკუთრებით მოიპოვებდნენ მადანს, რაიონები რომლებიც მისდევდნენ მესაქონლეობას მიეკუთვნებოდნენ პირველ ქვედანაყოფს. ერთი შეხედვით უცანურია, რომ მესაქონლეობით დატვირთული რეგიონები მიეკუთვნებიან რეგინებს, რომლებიც აწარმოებდნენ ნაწარმს და არა

მოხმარების საგნებს. მესაქონლეების თვალსაზრისითაც საქონელი არის პირველ რიგში გამოყენების საშუალება, თუმცა ჩვენ ამ საკითხს უნდა შევხედოთ არა მესაქონლეების მხრიდან, არამედ მთლიანად ძველი საზოგადოების თვალთახედვით, რომლების დამყარებული იყო მიწათმოქმედებით. მაშინ აღმოჩნდება, რომ სამეურნეო რაიონებში ხორცის მიწოდება, ასევე სხვა გამოყენებითი საგნების მიწოდება, რომელიც დამზადებული იყო ცხოველურ პროდუქციისაგან, არ არის აუცილებელი თვითწარმოების ქვეყნებისათვის. ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი სამყაროს ქვეყნებისათვის ცხოველური პროდუქტები არასოდეს იყო სიცოცხლისათვის აუცილებელი. იმ პერიოდის არამომთაბარე ხალხების ძირითადი საკვები იყო მარცვლეული კულტურები: პური და ლუდი, რომელსაც დამატებული ჰქონდა ცოტაოდენი მცენარეული ცხიმი, ნიორ-ხახვი. ამ მოსახლეობის მოთხოვნილება ქსოვილზე, მთლიანად შეეჯლო დაექაყოფილებინა ყველა ქვეყნის შიდა რესურსებს. ის რაიონები კი, რომლებიც მისდევდნენ მესაქონლეობას ამარაგებდნენ საზოგადოებას ტყავით და ბეწვით ანუ პირველი ქვედანაყოფის პროდუქტებით.

ამიტომ აუცილებელი იყო არა მხოლოდ მეზობელი ქვეყნების გაძარცვის სამი მეთოდის გაერთიანება, არამედ კიდევ საჭირო იყო საზოგადოებრივი წარმოების I და II დანაყოფების გაერთიანება. იმპერიები, რომლებიც ერთმანეთს ცვლიდნენ ახალსურული იმპერიის შემდეგ (ძვ. წ. IX-VIII) ამ ტერიტორიაზე იძულებულნი იყვნენ ეს საკითხი გადაეჭრათ.

იმპერიები ანუ როგორც მათ უწოდებენ დიდი სახელმწიფოები პრინციპულად განსხვავდებოდნენ სხვა დიდი სახელმწიფოებრივი გაერთიანებებისგან, რომელთა ფარგლებშიც დგინდებოდა ეკონომიკურ-პოლიტიკური საჭიროებებით შეამდინარეთის აუზის უნიფიკაცია. (ეგვიპტე, შეამდინარეთი), ან წარმოადგენდნენ ავტონომიურ პოლიტიკურ ერთეულების კონგლომერატს. (ახალი სამეფოს, ეგვიპტის აზიური სამფლობელოები, ხეთური, მითანური, შუაასურული ქვეყნები). განსხვავება იყო პირველ რიგში იმაში, რომ იმპერიის ტერიტორია იყო უფრო დიდი და არ შემოიფარგლებოდა ერთი, თუნდაც მსხვილი რეგიონით, რომლის ნაწილების ბუნებრივად იყვნენ დამოუკიდებელნი ერთმანეთთან ეკონომიკურად, გეოგრაფიულად და ტომობრივი კავშირების გამო. იპერიები ამათგან განსხვავებით აუცილებლად აერთიანებდნენ ტერიტორიებს, რომლებიც დასახლებული იყო არაერთგვაროვანი ხალხებით, როგორც ეკონომიკური განვითარების დონიტ, ასევე ეკონომიკური საჭიროებებით, ასევე გეოგრაფიულმა ეთნიკური და

კულტურული თავისებურებებით. ეს განსხვავებული ტერიტორიები ერთიანდებოდნენ ძალადობის მეშვეობით იმისათვის, რომ უზრუნველყოთ უფრო განვითარებული მეორე ტიპის ქვეყნების გაცვლა, პირველი ტიპის ქვეყანაზე, როლებიც ამ გაცვლაში თითქმის არ საჭიროებდნენ. მეორე განსხვავება იყო იმაში, რომ ძველი დიდი სახელმწიფოებრივი გაერთიანებები ცდილობდნენ დამორჩილებულ რეგიონებში თავისი წარმომადგენლები დაესვათ, თუმცა ისინი თითქმის არ არღვევდნენ დამორჩილებული ქვეყნების მმართველობის ტრადიციულ სტრუქტურას, იმპერიები კი პირიქით, დამორჩილებულ ტერიტორიებს ყოფდნენ ერთნაირ ადმინისტრაციულ ერთეულებად. ყველა სახელმწიფო იმართებოდა ერთი ცენტრიდან. ავტონომიური ერთეულები კი თუ მათ ინარცუნებდნენ იმპერიის ტერიტორიებს, მათ მმართველებს ჰქონდათ მეორეხარისხოვანი ძალაუფლება. სახელმწიფო ცდილობდა არ მიენიჭებინა მათთვის იმდენივე უფლება, რამდენსაც ანიჭებდა თავის ადმინისტრაციულ ერთეულს. ამას გარდა ხშირად დაპყრობილ ქვეყნებში, დამპყრობელი სახელმწიფოების მოქალაქეებს ჰქონდათ გაცილებით მეტი უფლებები და ეკონომიკური შესაძლებლობები, ვიდრე ადგილობრივებს.

საერთაშორისო გაჭრობიდან მოგების მიღებას ცდილობდა ყველა სახელმწიფო, თუმცა ამ პერიოდში ყველა სახელმწიფოს არ შეეძლო იმპერიის შექმნა იმის გამო, რომ იმპერიის არსებობით დაინტერესებულები იყვნენ მაღალგანვითარებული ცივილიზაციები. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ სწორედ ისინი იყვნენ იმპერიების შემქმნელები, მაგრამ ასე არ არის. იმპერიას ქმნიდნენ ძირითადად ის ქვეყნები, რომელთაც ჰყავდათ ძლიერი არმია (არარიცხოვრივად, არამედ კარგად შეიარაღებული და გაწრთვნილი); ასევე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქვეყნის სტრატეგიულ მდებარეობას. ამგვარად, ასურეთი, რომელმაც შექმნა პირველი მსოფლიო იმპერია, ჰქონდა კარგი სტრატეგიული მდგომარეობა: უმნიშვნელოვანესი სატრანსპორტო გზები გადიოდა ასურეთთან ახლოს. ასე რომ, ძირითადად ამ გზებს იპყრობდნენ ასურელები და არა სხვა ახლომდებარე ქვეყნებს, რომლებიც რიცხოვრივად მათ აღემატებოდნენ.

იმპერია, როგორც დიდი მანქანა, რომელიც შეიქმნა მეზობლების ძარცვისათვის არ შეიძლებოდა ყოფილიყო მყარი წარმონაქმნი, რადგან იმის მიუხედავად, რომ მეფეები და მათი იდეოლოგები უმნიშვნელოვანესად თვლიდნენ მოჭარბებული პროდუქტის მასის ზრდას დაპყრობილ სახელმწიფოებში ეს არ უზრუნველყოფდა გაფართოებულ თვითწარმოებას და

მწარმოებლური ძალების განვითარებას. სახელმწიფოებრივი მექანიზმის და მმართველი კლასის მოთხოვნილებების ზრდასთან ერთად დამპყრობელი ქვეყნები დამორჩილებულ სახელმწიფოებში ზრდიდნენ დანაკარგებს. იმპერიის მმართველური პოლიტიკა, წინააღმდეგობაში მოდიოდა დამორჩილებულ ტერიტორიებზე შრომის ნორმების დანაწილებასთან. სავაჭრო გზები გადაჰქონდათ იმპერიის ფარგლებს გარეთ.

რაც უფრო მეტად იზრდებოდა იმპერია ის უფრო ნაკლებად სტაბილური ხდებოდა, თუმცა ერთ-ერთი მათგანის განადგურებისთანავე მის ადგილზე წარმოიჩნებოდა მეორე. ეს ნიშნავს იმას, რომ საზოგადოებრივი წარმოების I და II ქვედანაყოფებს შორის იძულებითი გაცვლას ძველი საზოგადოებისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა. მთლიანად იმპერიის მდგრადობა დამოკიდებული იყო იმაზე, რამდენად შეესაბამებოდნენ ერთმანეთს (ეკონომიკური და გეოგრაფიული თვალსაზრისით) მასში შემავალი ელემენტები.

მაღევე გაირკვა, რომ იმპერიისათვის არმიისა და საერთო იმპერიული ადმინისტრაციის გარდა საჭირო იყო კიდევ სხვა მექანიზმი. ამ მექანიზმს უნდა უზრუნველყო გაფართოებული მონათმფლობელობის თვითწარმოების რეალური ფუნქციონირება და ამას გარდა უნდა ყოფილიყო გარანტიები მეფის თვითნებური ჩაურევლობისა. ეს მექანიზმი ნელ-ნელა ვითარდებოდა. პირველ პერიოდში, მის დახვეწას ხელს უშლიდა მეფის არმია და ადმინისტრაცია, რომლებიც თვლიდნენ, რომ ის საფრთხეს უქმნიდა იმპერიის ერთიანობის მონოპოლიას. ამის მიუხედავად ის წარმოიშვებოდა და ვითარდებოდა თავისი მიმართულებით ძველი სამყაროს ყველა სახელმწიფოში. ეს მექანიზმი იყო სისტემა დამოუკიდებელი და თვითმმართველობის მქონე ქალაქებისა. მესოპოტამიაში ასეთი ქალაქების ისტორია შემდეგნაირია: ჯერ კიდევ ადრედინასტიურ პერიოდში (ძვ. წ. III ათასწ.) მმართველები ეყრდნობოდნენ ხალხის კრებებს, ზღუდავდნენ უხუცესთა საბჭოს ძალაუფლებას და ამტკიცებდნენ თავისას. აღსანიშნავია, რომ მსგავს პროცესებს ადგილი ჰქონდა საბერძნეთში (სპარტა), და რომში (დიქტატურა, რომელიც შემდეგ შეცვალა იმპერატორის ძალაუფლებამ). თუმცა შემდეგ მესოპოტამიის მსხვილ ტერიტორიულ სახელმწიფოებში, უმნიშვნელოვანესი ქალაქები იღებენ პრივილეგიებს, რომლებიც მათ ანიჭებდა შედარებით დამოუკიდებლობას სამეფო ძალაუფლებისაგან. ასეთ ქალაქებში ისევ წარმოიშვა უხუცესთა საბჭოები, რომელსაც მეთაურობდა ქალაქის თავი. ქალაქებსა და ცენტრალურ ხელისუფლებას შორის მუდმივად მიმდინარეობდა ბრძოლა

პრივილეგიებისათვის. აქ არ იყო ძალიან დიდი ზალაუფლების მქონე ხელისუფალი (არისტოკრატია დამოკიდებული იყო მეფეზე), ასევე განსაკუთრებით დიდი ტაძრების ქურუმები ხელთ იგდებდნენ დიდ ძალაუფლებას. შედეგად ძვ. წ. I ათასს. მესოპოტამიის პრივილეგირებული ქალაქები დაემსგავსნენ ანტიკურ პოლისებს. ამის გამო ისინი ადვილად ჩაერივნენ რომის იმპერიის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ სისტემაში თუ ის ტერიტორიები, რომლებიც მისდევდნენ მიწათმოქმედებას დაპყრობის შემდეგ მთლიანად შევიდა სახელმწიფო სექტორის შემადგენლობაში მასზე მოსახლე ხალხმა კი სექმნა ნახევრად თავისუფალი ადამიანების მუშათა კლასი, თვითმმართველი ქალაქები კი რომელთა არსებობაც სასიცოცხლოდ აუცილებელი იყო თვითონ იმპერიებისათვის დაპყრობის შემდეგ გახდა კერძო სექტორის წარმომადგენლები, რომლებსაც სახელმწიფომ მიანიჭა განსაკუთრებული პოლიტიკურ-ეკონომიკური მნიშვნელობა, ვიდრე მანამდე ჰქონდათ. ეს ქალაქები კიდევ უფრო ვითარდებოდა იმის გამო, რომ იმპერიის ტერიტორიაზე არაფერი უშლიდა ხელს საზოგადოების წარმოების ორ ქვეჯგუფს შორის ურთიერთობას.

იმპერიის მმართველები ახორციელებდნენ მიზანმიმართულ პოლიტიკას, რათა შეექმნათ ქალაქები არა მარტო როგორც სავაჭრო სახელოსნო ცენტრები, არამედ აგრარული სამხედრო ცენტრები. მოეცმული სახელმწიფოს ფარგლებში მხოლოდ ასეთი დიდი ქალაქების მოქალაქეები იყვნენ თავისუფლები. კავშირი ქალაქსა და სამეფო ძალაუფლებას შორის იყო სასარგებლო ორივე მხარისათვის. ყოველ სემტხვევაში მანამდე, სანამ ეს მმართველობა უზრუნველყოფდა მოქალაქეების რეალურ პრივილეგიებს, ანუ აძლევდა მათ საშუალებას მიეთვისებინათ პროდუქტი, რომელსაც აწარმოებდა სოფლის მოსახლეობა.

იმპერიებში თვითმმართველი კოლექტივების რაოდენობის ზრდასთან ერთად მიმდინარეობდა ცენტრალური აპარატის გაზრდის პროცესი. ასეთი აპარატის არსებობა იყო აუცილებელი თუმცა მისი ზედმეტად გაძლიერება და ჩინოვნიკების რიცხვის ზრდა (მაგ.: ჩინეთში ცინის იმპერიის ბოლო პერიოდში, ეგვიპტე, ძვ. წ. I-II სს-ში), მიყვავართ იქამდე, რომ მათ მიერ იფლანგებოდა მოჭარბებული პროდუქტის მთელი რაოდენობა, რომელსაც აწარმოებდა მუშათა კლასი, ამას კი თავის მხრივ მიყვავართ სოციალური ბრძოლის გამძაფრებისაკენ.

ამგვარად, იმპერიების მმართველობის სტრუქტურაში ჩადებული იყო ურთიერთგამომრიცხავი ტენდენციები, რომლებსაც მიყავდათ ის არასტაბილურ პერიოდებამდე (შედარებით მყარ იმპერიად ითვლება რომის იმპერია), რომელმაც ერთმანეთთან დააკავშირა ადგილობრივი თვითმმართველობები და ცენტრალიზებული ბიუროკრატიული აპარატი.

1. აქემენიდები და პოლისები

ბერძენ-სპარსელთა ომი. ბერძენ-სპარსელებს მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური, სამხედრო-პოლიტიკური და კულტურული კონტაქტები აკავშირებდათ. ეს ურთიერთობანი უპირატესად სამხედრო დაპირისპირებით შემოიფარგლებოდა. სამხედრო კონფლიქტები განსაკუთრებით ინტენსიური აქემენიანთა ეპოქაში ხდება, რომელიც დიდ ბერძენ-სპარსულ ომში გადაიზარდა. ბერძენ-სპარსელთა ომი, რომელიც ნახევარი საუკუნე მიმდინარეობდა, მასშტაბური დაპირისპირება იყო დასავლური და აღმოსავლური სამყაროსი, ორი განსხვავებული ცივილიზაციის კონფლიქტი, რომელიც დღესაც გრძელდება.

ბერძენ-სპარსელთა ომი ძვ. წ. 500 წ. მცირე აზიის პოლისების აჯანყებით დაიწყო. იონიური პოლისები ჯერ კიდევ ძვ. წ. VI ს-ის 40-30 წლებში, ათენის ტირანის ჰიპიასის დროს დაიმორჩილეს. თავდაპირველად სპარსელები მცირე აზიის პოლისების პოლიტიკურ ცხოვრებაში ნაკლებად ერეოდნენ და ხელს უწყობდნენ კიდევ მათ სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტების გაღღმავებას გარე სამყაროსთან. დარიოს I დროს კი ვითარება კარდინალურად შეიცვალა. დარიოსისეული იმპერიის მართვის ცენტრალიზებული სისტემა პოლისების საშინაო საქმეებში მუდმივად ჩარებას მოითხოვდა. მცირე აზიის მრავალ პოლისში ხელისუფლება გადაეცათ სპარსელთა მიერ დანიშნულ ტირანებს, რომლებიც მცირე აზიის სატრაპს ემორჩილებოდნენ. პოლისებს საკმაოდ მძიმე ხარკის გადახდა დაეკისრათ. დარიოსმა უპირატესობა ფინიკიელ კომერსანტებს მიანიჭა, რამაც პოლისების ეკონომიკა ძალზე დააზარალა. მცირე აზიის პოლისები აჯანყებისთვის მოემზადნენ.

სპარსელების წინააღმდეგ პირველად მცირე აზიის მეგაპოლისი მილეტი აჯანყდა. აჯანყებულებს სათავეში მილეტის ტირანი არისტაგორე ჩაუდგა. მან ტირანის მანტია მოიხსნა და მილეტის ტრადიციული პოლისური ინსტიტუტები აღადგინა. მილეტს იონიის სხვა პოლისებმაც მიბაძეს. აჯანყებულმა პოლისებმა

სპარსელების წინააღმდეგ ერთობლივი ბრზოლის წარმართვისათვის სამხედრო კავშირი შეკრეს და დახმარებისათვის თავიანთ მეტროპოლისებს და ბალკანეთის საბერძნეთის სხვა პოლისებს მიმართეს. მაგრამ მათ მხოლოდ ათენი და ერეტრია გამოეხმაურა. ათენელებმა აჯანყებული იონიური პოლისების დასახმარებლად 20 სამხედრო ხომალდი გაგზავნეს, ხოლო ერეტრიელებმა ხუთი გემი.

ძვ. წ. 498 წ. აჯანყებულმა ბერძნებმა ალყა შემოარტყეს ქალაქ სარდს, რომელიც მცირე აზიის სატრაპის რეზიდენცია იყო. ქალაქი დაანგრიეს, თუმცა მისი აკროპოლისის აღება ვერ შეზღუდეს. მომდევნო წელს მოკავშირე ბერძენთა არმიამ კვიპროსთან ფინიკიური ესკადრა გაანადგურა.

აჯანყების ტალღა იზრდებოდა და მცირე აზიაში სპარსელთა ჰეგემონობას სერიოზული საფრთხე დაემუქრა. დარიოსმა გადაწყვიტა გადამწყვეტი ზომებისათვის მიემართა. მცირე აზიაში სპარსელებმა დამატებითი სამხედრო კონტიგენტი გადმოისროლეს. სპარსელებმა თავდაპირველად კვიპროსისა და მცირე აზიის სამხრეთის პოლისები დაიკავეს, შემდეგ შავიზღვისპირეთის სრუტეების აჯანყებული პოლისები – ბიზანტიონი, ხალკედონი, აბიდოსი, ლამპსაკოსი და სხვ; ძვ. წ. 495 წ. სპარსელებმა მოკავშირეთა ფლოტი ეგესოსთან გაანადგურეს და მილეტს ალყა შემოარტყეს. ძვ. წ. 494 წ. მილეტი დაეცა და მიწასთან გასწორდა. სპარსელებმა მალე სხვა პოლისებიც დაიმორჩილეს და წინააღმდეგობნაც საბოლოოდ შეწყდა.

მცირეაზიური პოლისების აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ, დარიოს I-მა გადაწყვიტა ბალკანეთის საბერძნეთში გაელაშქრა. მან მცირე აზიაში თავი მოუყარა საკმაოდ მრავალრიცხოვან საექსპედიციო კორპუსს, რომელიც 30 ათასი მეომრის და 600 ხომალდისაგან შედგებოდა. არმიის მეთაურად მეფის სიძე, გამოცდილი სარდალი და დიპლომატი მარდონიოსი დაინიშნა. სპარსული არმიის მრავალრიცხოვნობის მიუხედავად, მას როგორც ყოველთვის აკლად ორგანიზება და მთავარსადრლის როლი სუსტად იგრძნობოდა. არმია ეთნიკურადაც ჭრელი იყო და ყველა თავისივე შეიარაღებით და სპეციფიური წესებით იბრძოდა. ქსენოფონტიც მიაინიშნებდა სპარსთა სამხედრო საქმე რომ მუდამ დაბალ დონეზე იყო.

ძვ. წ. 492 წ. სპარსელებმა ჰელესპონტი გადალახეს და ეგეოსის ჩრდილოეთ სანაპიროების ოკუპაცია დაიწყეს. სპარსელებმა მოახერხეს თასოსი, ზღვისპირა ბერძნული პოლისებისა და თრაკიული ტომების დამორჩილება. მაკედონია უბრძოლველად დანებდა. მაგრამ ათონის კონცხთან ძლიერი შტორმის შედეგად

სპარსული ფლოტი განადგურდა. ჰეროდოტეს ცნობით, 300 ხომალდი და 20 ათასი მეომარი დაიღუპა. მარდონიოსი იძულებული გახდა მცირე აზიაში დაბრუნებულიყო. იგი მალე მთავარსარდლობიდან გადააყენეს.

პირველი ლაშქრობის წარუმატებლობას დარიოსის პროგრამაში კორექტივები არ შეუტანია და ის საბერძნეთის ხელახალი დალაშქრისათვის ემზადებოდა. დაკომპლექტდა 20 ათასიანი რჩეული არმია. მთავარსარდლებად გამოცდილი დატისი და არტსაფერნე დაინიშნენ. მათი მრჩეველი იყო ათენის ყოფილი ტირანი ჰიპიასი, რომელსაც ათენში თავისი მომხრეები ჰყავდა.

სამხედრო კამპანიის დაწყებამდე, სპარსელებმა ბალკანეთის საბერძნეთის პოლისებში დესპანები გააგზავნეს „მიწისა და წყლის“ მოთხოვნით, რაც მათ უპირობო კაპიტულაციას ნიშნავდა. სპარსელთა ამ მოთხოვნას დაემორჩილა ეგინა, თესალია და ბეოტია, ხოლო არგოსმა ნეიტრალური პოზიცია დაიკავა, მაგრამ სპარტამ და ათენმა სპარსელთა ულტიმატუმი კატეგორიულად უარყო. სპარტელებმა ელჩები ჭაში ჩააგდეს, ათენელებმა კი უფსკრულში გადაჩეხეს. ომი გარდაუვალი იყო. სპარსელებმა არ დააყოვნეს. დატისმა და არტეფერნემ არმია ეგეაზე გადასხეს; ერეტრია დაიკავეს და მიწასთან გაასწორეს. ეგეას დამორჩილების შემდეგ სპარსელები ატიკაში შეიჭრნენ და მოღალატე ჰიპიასის რჩევით, ათენიდან 42 კმ-ის დაშორებით, მარათონის ველზე დაბანაკდნენ.

ათენელებმა დახმარებისათვის სპარტას მიმართეს, მაგრამ სპარტანელებმა დახმარება ათენელებს რელიგიური დღესასწაულის დამთავრების შემდეგ აღუთქვეს. ათენის მდგომარეობა უკიდურესად გართულდა. ის მხოლოდ საკუთარი ძალებით უნდა შეებოდა მტერს. ათენელ სტრატეგოსთა შორის ცხარე დებატები გაიმართა საბოლოო ოპერაციების წარმატების შესახებ. სტრატეგოსთა ერთი ჯგუფი პასიური ტაქტიკის მომხრე იყო და აყენებდა წინადადებას ათენი დაეცვათ. მეორე ჯგუფი კატეგორიულად მოითხოვდა ბრძოლის გამართვას. ამგვარი ტაქტიკის ინიციატორი იყო მილტიადე, რომელმაც კარგად იცოდა სპარსელთა სამხედრო ორგანიზაციის ძლიერი და სუსტი მხარე. გაიმარჯვა მილტიადეს გუნდა. სტრატეგოსმა კონსილიუმმა კი არმიის სარდლობა მილტიადეს მიანდო და ათენელები მარათონისკენ დაიძრნენ,

ბრზოლა ძვ. წ. 490 წლის 13 სექტემბერს მარათონის ველზე შედგა. მარათონის ველი ჭაობიანი ადგილი იყო, მისი სიგრძე 9 კმ., ხოლო სიგანე 3 კმ-ია. ბერძენთა არმია 11 ათასს მეომარს ითვლიდამ სპარსელთა არმია კი 30-35 ათასი მეომრისაგან შედგებოდა. ბერძნული ფალანგები, როგორც წესი, ფრონტალურად 1000 კაციან რაზმებად ეწყობოდნენ, ხოლო სიდრმეში რვა

მწკრივად. მილტიადემ ბერძენთა ტრადიციული სამწყობრო სისტემა დაარდვია და არმიის ცენტრსი რიგები შეამცირა, რათა ფალანგები ველის ნორცეებს მიბრჯენოდა, რაც ბერძნებს ალყის საშიშროებისა და სპარსული კავალერიის იერიშებისაგან დაიცავდა. ასე რომ, ბერძენთა მთავარი ზალა ფალანგებზე იყო კონცენტრირებული. სპარსელები შეტევას ცენტრში ელოდნენ. სპარსულ მოირეთა ნეიტრალიზების მიზნით, ბერძნებმა მოწინააღმდეგესთან მიახლოების ბოლო 100 მეტრი სირბილით გადალახეს. ბრძოლა ილტიადეს გეგმით წარიმართა: სპარსულმა კავალერიამ ვერ შეძლო ფალანგები ალყაში მოექცია და პრაქტიკულად ბრძოლაში მონაწილეობა არ მიუღია. მართალია, სპარსელებმა ათენელთა შეთხელებული ცენტრი შეავიწროვეს და უკან დაახევინეს, მაგრამ ბერძნებმა ფალანგებზე სპარსელები უკუაქციეს, შემოტრიალდნენ და მოწინააღმდეგის ცენტრს შეუტიეს. სამივე მხრიდან მარწუხების ალყაში მოქცეული სპარსელები პანიკაში ჩავარდნენ და გაიქცნენ. მარათონის ველი სპარსელთა სასაკლაოდ იქცა. ჰეროდოტეს გადმოცემით, ბრძოლაში დაიღუპა 6400 სპარსელი და 192 ბერძენი (Herod., V, 7, 8). ბრზოლის დასრულებისათანავე მეომრებმა ათენში გააგზავნეს პროფესიონალი მორბენალი პითიდიტისი, რომელსაც მოქალაქეებისათვის უნდა ემცნო მტერზე გამარჯვების ამბავი. პითიდიტსმა შეუსვენებლად გაირბინა 42 კმ მანძილი და ათენელებს ამცნო: „ნიკე“, გამარჯვება და სულიც განუტევა.

მარათონის ველზე ბერძენთა გამარჯვებას უდიდესი მორალურ-პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. დასავლეთის ისტორიაში მარათონის ბრძოლა გარდამტეხი იყო. ბერძნები რომ დამარცხებულიყვნენ, ეს ისტორიის მსვლელობას შეცვლიდა; რომ არა მარათონი ბერძენთა შემდგომი ცივილიზაცია არ გვექნებოდა, მაგრამ დასავლეთი გადარჩა. მარათონის ველზე საბოლოოდ დაიმსხვრა მითი სპარსელთა უძლეველობის შესახებ. მალე, სპარსეთის იმპერიაში აჯანყებები დაიწყო. ძვ. წ. 486 წ. ეგვიპტე და ბაბილონი აჯანყდა. დარიოსის მემკვიდრე ქსერქსემ საბერძნეთში ახალი ლაშქრობა დროებით გადადო, რათა სათანადოდ მომზადებულიყო. ძვ. წ. 481 წ. სამხედრო მზადებაც დასრულდა. ბერძნებიც ომისათვის ემზადებოდნენ. ზვ. წ. 481 წ. ბალკანეთის საბერძნეთში პოლისთაშორისო კონფრონტაცია შეწყდა და კორინთოში 31 პოლისს შორის სამხედრო კავშირი გაფორმდა. ალიანსის სახმელეთო და საზღვაო ძალების მთავარსარდლებად სპარტელი მეფეები აირჩიეს. ათენში სამხედრო ქმედებების პროგრამის შესახებ ცხარე დებატები გაიმართა. ათენის გავლენიანი პოლიტიკოსების ერთმა ნაწილმა თემისტოკლეს მეთაურობით

წარმოადგინა ე.წ. საზღვაო პროგრამა, რომლის თანახმადაც ბერძნებს ბრძოლები სპარსელებთან ზღვაზე უნდა ეწარმოებინათ. მეორენი, არისტიდეს მეთაურობით სახმელეთო ომის მომხრე იყო. ათენის სახახლო კრებამ თემისტოკლეს პროგრამა მოიწონა. არისტიდე ოსტრაკისმოსით გააძევეს.

ძვ. წ. 480 წ. სპარსელთა 200 ათასიანი სახმელეთო და 1200-იანმა საზღვაო ძალებმა, ქსერქსეს მეთაურობით პელესპონტი გადალახეს და ელადისაკენ დაიძრნენ.

ბერძენთა სტრატეგოსებმა გადაწყვიტეს თესალიიდან შუა საბერძნეთში გადასასვლელი ვიწრო გზის – თერმოპილეს ხეობა ჩაეკეტათ და მტერი შეეჩერებინათ. სპარტამ ხეობის დასაცავად 300 სპარტელი და 7 ათას კაციანი ჰოპლიტი გაგზავნა მეფე ლეონიდესის მეთაურობით. სპარსელებმა თერმოპილეს მიმართულებით მასირებული შეტევა წამოიწყეს. ბერძენი მეომრები ოთხი დღის განმავლობაში იგერიებდნენ თავდასხმას. სპარსელებმა სერიოზული დნაკარგი განიცადეს. ქსერქსემ ბრზოლაში ჩართო ე.წ. „უკვავები“, სახელგანთქმული გვარდია, მაგრამ უშედეგო. საბოლოოდ ქსერქსე იხსნა მოღალატე თესალიელმა, ვინმე ეპიალტემ, რომელმაც მას დაუცველი ბილიკები უჩვენა. სპარსელებმა გადალახეს დაბრკოლება და თერმოპილეს ხეობის დამცველების ზურგში აღმოჩნდნენ. ლეონიდესმა ჩათვალა, რომ წინააღმდეგობის გაწევას აზრი არ ჰქონდა. მან მეომრების დიდი ნაწილი დაითხოვა. ბრზოლის ველზე მხოლოდ 300 სპარტელი დარჩა, რომელთაც უკანდახევა კანონით ეკრძალებოდათ. გმირული წინააღმდეგობის შემდეგ ყველა სპარტელი დაიღუპა. მოგვიანებით, სპარტელთა სამმო საფლავზე ელინებმა ძეგლი აღმართეს მჯდომარე ლომის გამოსახულებით. მის პოსტამენტზე ამოტვიფრული იყო პოეტ სიმონიდეს სიტყვები: „ჰე მგზავრო, აუწყე ლაკედემონელებს: ჩვენ აქ საფლავში ვწევართ, პატიოსნად შევასრულეთ კანონი“.

თერმოპილეს ხეობის გადალახვის შემდეგ, სპარტელებმა შუა საბერძნეთი ნანგრევებად აქციეს. ატიკა გაძარცვეს, ათენი დაანგრიეს და გადაწვეს. მიუხედავად ამისა, ბერძნებმა ძირითადი სამხედრო ძალები მაინც შეინარჩუნეს. თემისტოკლეს გადაწყვეტილებით ელინების ფლოტი კუნძულ სილამინთან დადგა და სპარსეთის ფლოტს დაელოდა. ბრზოლა ძვ. წ. 480 წ. 28 სექტემბერს გაიმართა. სპარსელები სასტიკად დამარცხდნენ. ქსერქსემ საბერძნეთი დატოვა და აზიაში გადავიდა. საბერძნეთში დაბანაკებული არმიის სარდლობა გადასცა მარდონიოსს, რომელსაც ომი წაგებულად არ მიაჩნდა. სპარსელთა 70 ათას კაციანი არმია პლატეასთან იდგა. ელინები სპარტელი პავსანიასის

მეთაურობით პლატეასაკენ დაიძრნენ. პლატეას ბრძოლა ძვ. წ. 479 წ. გაიმართა და ბერძნულმა ფლოტმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა, ბრძოლაში დაიღუპა სპარსელთა მთავარსარდალი მარდონიოსი. იმავე წელს ბერძნებმა ლეონტიხიდესა და ქსანტიპეს სარდლობით მიკალეს კონცხთან გაანადგურეს სპარსული ფლოტი. პლატეასა და მოკალეს ბრზოლების შემდეგ, სტრატეგიულ ინიციატივას ელინები დაეუფლნენ. ბერძნებმა სპარსელთა მასირებული თავდასხმები მოიგერიეს, ელადა სპარსული სამხედრო შენაეთებისაგან „გაწმინდეს“ და შეტევაზე გადავიდნენ. ბრწყინვალე გამარჯვებათა სერიის შემდეგ, ელინებმა მიზნად დაისახეს სპარსელთა ბატონობისაგან მცირე აზიის პოლისების განთავისუფლება.

ძვ. წ. V ს-ის 70-იან წლებში ბერძნებმა კიმონოს სარდლობით დაიკავეს ეგეოსის ზღვის კუნძულები, სიონიისა და კარიის პოლისები, აიღეს ქალაქი ბიზანტიონი, პოზიციები გაიმყარეს თრაკიის სანაპიროზე. სპარსელებმა საპასუხოდ მრავალრიცხოვანი სახმელეთო და საზღვაო ძალები შეადგინეს. ბრზოლა გაიმართა ძვ. წ. 469 წ. მდ. ევრიმედონტისთან. ბერძნებმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვეს.

ევრიმედონტისთან ბერძენთა გამარჯვებამ სპარსეთის ჰეგემონია აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში შეარყია. მდგომარეობას დინასტიური ბრზოლებიც ართულებდა. ძვ. წ. 465 წ. შეთქმულებმა ქსერქსე მოკლეს და ტახტზე მისი უმცროსი შვილი არტაქსერქსე ავიდა. დაძაბული სიტუაციით ისარგებლეს ეგვიპტის სეპარატისტულმა ძალებმა და სპარსელებს აუჯანყდნენ. ათენელებმა მხარი დაუჭირეს აჯანყებულებს. ძვ. წ. 459 წ. ათენის კარგად აღჭურვილი სახმელეთო და საზღვაო ძალების ესკადრა აჯანყებული ეგვიპტელების დასახმარებლად დაიხდა. ათენელთა ესკადრა მდ. ნილოსის შესართავში სევიდა და მალე მემფისიც დაიკავა. მაგრამ ძვ. წ. 455-454 წწ-ში სპარსელთა არმიამ ათენელები დაამარცხა. სპარსულმა არმიამ ათენელი დაამარცხა. სპარსელებმა ეგვიპტე დაიბრუნეს და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში პოზიციების გაიმყარეს, მაგრამ კიმონმა კვლავ ახალი საექსპედიციო არმია შეადგინა. ზვ. წ. 450-449 წწ-ში ბერძენ-სპარსელთა ომი კუნძულ კვიპროსზე განახლდა. კიმონმა კვიპროსის მრავალი ქალაქის დაკავება შეზღო, მაგრამ იგი მოულოდნელად გარდაიცვალა და ათენის ესკადრაც უკან გაიწვიეს. ათენის გავლენიანი პოლიტიკოსები დარწმუნდნენ, რომ საომარი ქმედებების გაგრძელებას აზრი ეკარგებოდა და სპარსეთთან ზავის დადება გადაწყვიტეს. ძვ. წ. 449 წ. სპარსელებთან ზავის გასაფორმებლად,

ათენელებმა კეიპროსზე არისტიდეს ბიძაშვილი და კიმონის ახლო ნათესაბი კალიასი გააგზავნეს. კალიასის ზავის პირობებმა ბერძენ-სპარსელთა ნახევარკუთხედოვან ომს წერტილი დაუსვა და ბერძენთა გამარჯვება განამტკიცა. სპარსეთის მეფე მცირე აზიის ბრძნული პოლისების დამოუკიდებლობას აღიარებდა. სპარსელებს ეკრძალებოდათ მათ წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციების ჩატარება და ეგეოსის ზღვაში სამხედრო ფლოტის შეყვანა. ზავის თანახმად, ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისა და ეგვიპტის საშინაო საქმეებში არ უნდა ჩარეულიყვნენ.

ბერძენ-სპარსელთა ხანგრძლივი და სისხლისმღვრელი ომი ბერძნების სრული გამარჯვებით დასრულდა. ომმა ცხადყო, რომ პოლისური სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური სისტემა უფრო სიცოცხლიუნარიანი, მოწინავე, პროგრესული აღმოჩნდა, ვიდრე სპარსული უსისტემო გრანდიოზული იმპერია. ელინთა გამარჯვების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო ასევე წამყვან ბერძნულ პოლისებს შორის სამხედრო ოპერაციების კოორდინირება, მოქალაქეთა კონსოლიდაცია. ელინთა სამხედრო ძალები რიცხვობრივად და შეიარაღების მხრივ სპარსელებს ჩამოუვარდებოდნენ, მაგრამ სამხედრო ორგანიზაციის მხრივ მათ აღემატებოდნენ. კარგად გაწრთვნილი ფალანგა, ელინთა სტრატეგია და ტაქტიკა დახვეწილი იყო, ვიდრე სპარსთა ქაოტური სამწყობრო სისტემა. ბერძნები თავიანთ სამშობლოს, სიწმინდეებს, მამა-პაპათა მამულს იცავდნენ, ხოლო სპარსულ არმიას ომში იძულებით მიერეკებოდნენ.

სპარსეთის გრანდიოზულ იმპერიაზე გამარჯვებამ ძველ ბერძენთა საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრების განვითარებაზე პროგრესული ზეგავლენა იქონია. მან ასევე განსაზღვრა დასავლური ცივილიზაციის შემდგომი ბედი.

სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული კონტაქტები. კაცობრიობის ისტორიაში აქემენიდების სახელმწიფო პირველი მსოფლიო იმპერია იყო, რომელიც მრავალი ხალხის კულტურული ტრადიციებისადმი განსაკუთრებულ ტოლერანტობას და კეთილგანწყობას იჩენდა. მან გრანდიოზულ ტერიტორიაზე ხანგრძლივი დროის განმავლობაში შედარებითი მშვიდობა უზრუნველყო. ქემენიდებმა საერთაშორისო ვაჭრობისა და ხალხთა შორის კულტურული კონტაქტების განვითარებისთვის საამისო პირობები შექმნეს.

ბერძნულ-სპარსული მრავალსაუკუნოვანი კონფლიქტების მიუხედავად დროის სხვადასხვა მონაკვეთში მათ შორის მშვიდობიანი, ინტენსიური სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული კონტაქტები არსებობდა.

ირანში სხვადასხვა მიზეზებით, საკმაოდ ბევრი ბერძენი ცხოვრობდა და საქმიანობდა. ელინელმა ექიმებმა, მეცნიერებმა და ხელოვანებმა ირანული საზოგადოების ზედა ფენების კულტურაში გარკვეული წვლილი შეიტანეს. უწინარეს ყოვლისა, ირანელი მეფეები ბერძენ ოსტატებს ხალისით იყენებდნენ და მათი ნატიფი შემოქმედებით აღფრთოვანებას ვერ მაღავდნენ. მაგალითად, ქსერქსემ ათენიდან სუზაში ჰარმოდიასისა და არისტოგიტონის ქანდაკებები წაიღო. დარიოს I და ქსერქსეს კარზე ფოკეელი მოქანდაკე ტელეფანე მოღვაწეობდა. რიხტერის აზრით, პერსეპოლისის მრავალი არქიტექტურული ძეგლი ტიპიური ბერძნული ხელოვნების ნიმუში იყო. მისივე კონცეფციით, მცირეაზიელი ელინები პერსეპოლისში ქანდაკებებს ძერწავდნენ, თუმცა მეფის ნება-სურვილით, მათ ბერძნული და აღმოსავლური სტილი უნდა შეეხამებინათ. შმიდტიც ასევე ვარაუდობდა, რომ პერსეპოლისის ქანდაკებები ბერძენ ოსტატთა მიერ იყო შექმნილი. ბერძენმა ოსტატმა პერსეპოლისში დარიოს I-ის ქანდაკების საფეხურზე გამოსახა ორი წვეროსანი ელინის პორტრეტი. ეს ნახატები შესრულებულია მანამდე, ვიდრე რელიეფს შედებავდნენ. პერსეპოლისში აღმოჩენილია, ასევე მარმარილოსგან დამზადებული ქალის სკულპტურა, რომელიც ტიპიური ბერძნული სტილით იყო შესრულებული. თავდაცვითი კედლების წყობაში დადასტურებულია ბერძნულ წარწერიანი ფილები, ასევე ათენის ღვთაებრივი ფრინველის ბუს გამოსახულებიანი მონეტების ანაბეჭდები. როგორც ჩანს, ეს პერსეპოლისში მცხოვრები ვიღაც ბერძნის საბეჭდავი უნდა ყოფილიყო. ძვ. წ. IV ს-ის პირველ ნახევარში ირანში მცხოვრები ბერძენი ოსტატების მიერაა დამზადებული ჭრილა ქვები, რომლებიც მართალია, ბერძნული სტილითაა შესრულებული, მაგრამ სპარსული მხატვრული ტრადიციების გავლენაც შესამჩნევია. ბერძენმა მხატვრებმა შექმნეს ცნობილი სატრაპების ტისაფერნეს და ფარნაბაზეს პორტრეტები, მაგრამ პერსეპოლისის არქიტექტურული ძეგლების შექმნაში ბერძენ ოსტატთა როლი არც თუ ისე მნიშვნელოვანი იყო. ვ. ნილანდერის მართებული შენიშვნით, პასარგადისაგან განსხვავებით, ბერძნული არქიტექტურული ფორმები პერსეპოლისში მრავალრიცხოვანი არ იყო და მუდამ აღმოსავლურ კომპოზიციებს ემორჩილებოდა. პერსეპოლისის სამშენებლო ტექსტებში იონიელი ხელოსნები საკმაოდ იშვიათად იხსენიებიან. ისინი განსაკუთრებულ როლს არ ასრულებენ და პრივილეგირებული მდგომარეობაც არ ეკავათ. ვილანდერის აზრით, ესენი იყვნენ უბრალო ქვის მთლელები, რომლებსაც არ

ჰქონდათ შესაძლებლობა აქემენიდური ხელოვნების სტილსა და კონცეფციებზე ზეგავლენა მოეხდინათ.

აქემენიდების სამეფო კარზე არაერთი ბერძენი ექიმი მოღვაწეობდა: კროტონელი დემოკედე დარიოს I-ის პირადი ექიმი იყო, კოსელი აპოლოდორე არტაქსერქსე I-ს მეურნალობდა, ხოლო კნიდოსელი კტესიასი და მენდელი პოლიკლეტე არტაქსერქსე II-ს. ეროდოტეს გადმოცემით, დარიოს I ნადირობისას ფეხი იღრძო და მეფის კარზე მყოფმა ცნობილმა ეგვიპტელმა ექიმებმა მისი განკურნება ვერ შეძლეს. მაშინ მეფეს მიჰგვარეს მონა დემოკედე, რომელმაც მეფე მოარჩინა. ამისათვის დარიოსის ცოლებმა ის უხვად დაასაჩუქრეს და სუზაში დიდი სახლიც უბოძეს.

სამშობლოდან გამოქცეული სპარტის მეფე დემარატე ქსერქსეს სასახლეში ცხოვრობდა და მეფის ახლობლად ითვლებოდა. ირანში გაქცეული სახელგანთქმული ათენელი თემისტოკლე, სპარსელ ქალზე დაქორწინდა, სპარსული წერა-კითხვა კარგად შეისწავლა და სპარსელებს თარჯიმნის გარეშე ესაუბრებოდა. თემისტოკლე მეფესთან ერთად ნადირობაში მონაწილეობდა, სასახლის შინაურ საქმეებშიც ერეოდა და თვით მეფის დედასთან ახლო ურთიერთობის ნებაც მიეცა; მეფის ბრძანებით მან იქაურ მოგვთა მოძღვრებაც კი შეისწავლა (პლუტარქე; თემისტოკლე, 29). პლუტარქე მოგვითხრობს, რომ „მომდევნო ხანების მეფეთა დროს, რომელთა განმავლობაშიც სპარსელებს მჭიდრო საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდათ ბერძნებთან, როცა კი ვინმე ბერძენი ეაჟაკი დასჭირდებოდათ, მას წერილობით უთვლიდნენ, რომ მეფესთან თემისტოკლეზე უფრო მეტი პატივით იქნებოდა მიღებული“ (თემისტოკლე, 29).

ათენელი მილტიადეს შვილს, რომელიც ირანში ცხოვრობდა, დარიოს I საჩუქრად გადასცა სახლი, მამული და სპარსელ ქალზე დაქორწინდა. მათი შვილები კი სპარსებად აღიარეს. აკედონიის მეფის ალქსანდრეს (ძვ.წ. V ს დასაწყისი) და სპარსელს გაჰყვა ცოლად. თუმცა ყველა ელინი ბედის ნებიერი როდი იყო. მაგალითად, ვინმე ტიმოკრეონტი, რომელიც ბედნიერებას სპარსეთში ეძებდა, მეფის მასხარა გახდა. აქვე უზრუნველი ცხოვრება გაინადღეს კრეტელმა მოცეკვავე ზენონმა და სხვა ბერძენმა მოცეკვავეებმა.

სპარსთა სატრაპიების კარზე მრავალი ბერძენი თარჯიმნადაც მუშაობდა. მაგალითად, ქსენოფონტი საუბრობს მრავალ ელინზე, რომლებიც ტისაფერნეს ადმინისტრაციაში საქმიანობდა. მცირე აზიის სატრაპი კიროს უმცროსი ბერძნულ ენას მწირად ფლობდა. ის ბერძნულ კულტურას იცნობდა და ერთ-ერთ თავის მოსამსახურე ბერძენ ქალს ფოკეას პერიკლეს ცოლს – ასპასიას

სახელი უწოდა (პერიკლე, 24); ხილიარხი არტაბაზეს ერთ-ერთი მოსამსახურე ქალი ერეტრიელი იყო. ის დაეხმარა თემისტოკლეს მეფეს შეხვედროდა (პლუტარქე; თემისტოკლე, 27).

ჯერ კიდევ ბერძენ-სპარსელთა ომის დროს, აქემენიანთა არმიაში ელინურად მოსაუბრე სპარსელი მეომრები მსახურობდნენ. დარიოს III ბერძნულად არც თუ ისე ცუდად ლაპარაკობდა და თავის ბერძენ მოქირავნეებს თარჯიმნის გარეშე ესაუბრებოდა. წარჩინებული სპარსის არტაბაზეს ქალიშვილმა ელინური განათლება მიიღო და სახელგანთქმულ მხედართმთავარს მემნონს მისთხოვდა. ერთ-ერთმა სპარსმა ათენის აკადემიის მუზეუმს შეწირა ქანდაკება, რომელსაც ასე წააწერა: „სპარსმა მითრიდატემ, როდობატის ძემ მუზეუმს ეს ქანდაკება მიუძღვნა, სილანისის ნამუშევარი.“

ბერძნები, რომლებიც ირანში ხანგრძლივად ცხოვრობდნენ, თავიანთ თანამემამულეებს სპარსთ ზნე-ჩვეულებებს, ყოფას, ეპოსსა და მათ რელიგიურ წარმოდგენებს აცნობდნენ. მაგალითად, კტესიასთან შემორჩენილია ზოგიერთი ირანული გადმოცემა, რომელიც დაწერილებით ჩვენთვის ცნობილი გახდა ფირდოუსის „შაჰნამედან.“

ბერძენთა ფილოსოფიურ სისტემაზე გარკვეული ზეგავლენა იქონია ზოროასტრიზმმა, რომელიც პლატონისთვის, არისტოტელესა და პლუტარქესთვის იყო ცნობილი. თუ დიოგენე ლაერტელის ცნობებს ვირწმუნებთ (IX,34) დემოკრიტესათვის ნაცნობი იყო ირანელი მაგების მოძღვრება. ზოგიერთი სპარსი საბერძნეთში ცხოვრობდა და ელინური კულტურით საზრდოობდა. ძვ.წ. V-IV სს-ში მცირე აზიაში სპარსულ ყოფაზე ზეგავლენა შეიმჩნეოდა. კერძოდ, დასკილიისა და დარდის ირანელ სატრაპთა რეზიდენციები იონიური სტილით იყო ნაგები. სპარსელი სატრაპები და სხვა სახელმწიფო მოხელეები ბერძნულ ტანისამოსს ატარებდნენ, ხოლო ბერძნული ენა საყოველთაო გახდა.

თავის მხრივ, მცირე აზიელ ბერძნებზე სპარსული გავლენაც შესამჩნევო იყო. პლუტარქეს ცნობით, ეფესოში სპარსული წეს-ჩვეულებების დამკვიდრებით, მას „სრული ბარბარიზაცია“ ემუქრებოდა (ლისანდრე, 3). კაპადოკიაში ირანული კოლონიები არსებობდნენ. აქვე აღმოჩენილი რელიეფები მოწმობენ სპარსული არქიტექტურისა და ხელოვნების ელემენტების გავრცელების შესახებ.

პარადოქსია, მაგრამ ფაქტია, რომ ბერძენთა გარკვეული ნაწილი აქემენიანთა იმპერიის სამხედრო სამსახურში იყვნენ ჩამდგარი.

სპარსულ არმიაში მრავალი ბერძენი მეომარი-მოქირავნე მსახურობდა. ბერძენი მოქირავნეები, როგორც შეიარაღების, ასევე სტრატეგიულ-ტაქტიკური თვალსაზრისით საუკეთესო მეომრებად ითვლებოდნენ. ქსენოფონტი წერდა, რომ IV ს-ის დასაწყისში სპარსებს ელინების გარეშე არასდროს უომიათ, ვინაიდან მათი სამხედრო საქმე დაბალ დონეზე იდგა.

ბერძენ მოქირავნეებს ჯამაგირს ვერცხლისა და ოქროს მონეტებით უხდიდნენ. ქსენოფონტის ცნობით, მოქირავნეები ბაზარზე პირველი მოხმარების საგნებს ყიდულობდნენ. ათენაიოსის თანახმად, ელინელი მოქირავნეები სამეფო რეზიდენციებში ცხოვრობდნენ და საკვებს სამეფო სამზარეულოდან იღებდნენ.

ბერძენები აქემენიანთა უკიდვანო იმპერიის სხვადასხვა პროვინციებში ცხოვრობდნენ და საქმიანობდნენ. აქემენიდურ ბაბილონში ბერძენთა ყოფნის შესახებ ღურსმულ ტექსტებში პირდაპირი მინიშნებები არ მოიპოვება, თუმცა არქეოლოგიური მონაცემები ამას ადასტურებენ. ბაბილონის საცხოვრებელ სახლებსა და ტაძრებში დადასტურებულია კრემაციის შემთხვევები, რაც ბაბილონელებისათვის უცხო იყო და ბერძნული დაკრძალვის წესს უკავშირდება. ბაბილონურ ფირფიტებზე შემორჩენილია ძვ. წ. V-IV სს-ის ბერძნული საბეჭდავებისა და მონეტების ტვიფრები, რომლებიც ბაბილონში ელინთა ყოფაზე მიუთითებენ. მაგრამ აქემენიდების ეპოქის დასასრულამდე ბაბილონელებზე ბერძნული კულტურის ზეგავლენა უმნიშველო იყო.

ბერძენთა კვალი აქემენიანთა იმპერიის უდიდეს, პროვინციაში – ეგვიპტეში ჯერ კიდევ ძვ. წ. VIII ს-ში დასტურდება, როდესაც ბერძენმა კოლონისტებმა, ფარაონების ხელშეწყობით, ნავარატისი დააარსეს. ეგვიპტის ფარაონები ელინელ კოლონისტებს ყოველმხრივ ეხმარებოდნენ, ვინაიდან მოახალსენენი ეგვიპტის არმიას მოქირავნეებით ამარაგებდნენ.

მოგვიანებით აქემენიდების დროს ბერძენთა რიცხვი ეგვიპტეში საკმაოდ გაიზარდა. პეროდოტეს ცნობით, როდესაც კამბისესი ლაშქრობდა ეგვიპტეზე, მას შეუერთდა ბევრი ელინი, ზოგიერთები სავაჭროდ, სხვები სალაშქროდ და ზოგიც ამ ქვეყნის სანახავად (III, 139); ეგვიპტურ ტექსტებში საუბარია „უცხო ქვეყნების მცხოვრებლებზე“, რომლებიც ეგვიპტეში კამბისესთან ერთად ჩამოვიდნენ და იქ დასახლდნენ. ბერძენთა დაინტერესება აღმოსავლეთისადმი მნიშვნელოვნად გაიზარდა V ს-ის დასაწყისში. ათენში ხშირად უჩვენებდნენ ფრინიხის პიესას „ეგვიპტელები“.

ეგვიპტეში, ელეფანტინზე, მემფისში, თებეში, ჰერმოპოლისსა და სხვა ქალაქებში ადგილობრივი მოსახლეობის გარდა ცხოვრობდნენ ფინიკიელები, კილიკიელები, იუდეველები, სპარსები, ბერძნები და სხვა. ისინი ერთდროულად თაყვანს სცემდნენ თავის და უცხო ღმერთებს, სახელებსაც იცვლიდნენ, ანდა თავის საკუთარ სახელთან ერთად ეგვიპტურ სახელებსაც ირქმევდნენ.

აქემენიდები ბერძნული პანთეონისადმი ტოლერანტობას იჩენდნენ, რათა მსოფლიო ბატონობის გზაზე დამატებითი სიძნელეები არ შექმნილიყო. ჰეროდოტეს ცნობით, მარდონიოსმა პლატეასთან ბრძოლის წინ „ელინთა წესისამებრ“ ბერძნულ ღმერთებს მსხვერპლი შესწირა (IX, 37-38). ცნობილია, რომ ქსერქსემ საბერძნეთში ლაშქრობის დროს იმ პოლისების ტაძრები დაანგრია, რომლებიც მას წინააღმდეგობას უწევდა, თუმცა ჰეროდოტეს ცნობით, ქსერქსემ სპარსთა მხარეზე მებრძოლი ათენელები შეკრიბა და მათ უბრძანა აკროპოლისზე ბერძნულ ღმერთებზე მსხვერპლი შეეწირათ (VIII, 54). ჰეროდოტესვე მიხედვით, სპარსმა მხედართმთავარმა დატისმა, რომელიც ლესბოსზე იმყოფებოდა „მეფის ბრძანებით“ აპოლონსა და არტემიდეს თაყვანი სცა და მათ საკურთხეველებზეც მსხვერპლი შესწირა (VI, 97). ამგვარად მოიქცნენ ეგვიპტეში მყოფი ბერძენი სარდლები, რომლებიც ამონისთვის ღოცულობდნენ (Plut., Gimon, 17).

ზემოთ მოტანილ ფაქტებს შეიძლება სხვა სარწმუნო ცნობები დაემატოს. მაგალითად, ქსერქსემ მცირე აზიაში ათენა ილიონელს მსხვერპლი შესწირა (herod., VII, 43). იროს უმცროსს ბერძენი წინასწარმეტყველი ჰყავდა (Xen., ნაბ., V, 4, 16-18). სტრაბონის მტკიცებით, სპარსელები მათდამი დაქვემდებარებული ხალხების ღმერთებს თაყვანს სცემდნენ (XI, 13, 9). კერძოდ, ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, ისინი უცხო ღმერთებს აღიარებდნენ (Diod., VIII, 2). ირანელი მეგაბაზესი ეფესოში არტემიდეს ტაძრის ქურუმი იყო (Xenop., ნაბ., V, 3, 6). ტროადაში ათენას ტაძრის წინ ფრიგიის სატრაპის არიობარზანესის ქანდაკება იყო აღმართული (Diod., XVII, 17, 6).

მარდონიოსი და ქსერქსე, რომლებიც საბერძნეთში იმყოფებოდნენ, მიიჩნევდნენ, რომ აქაური ქვეყნის ზეციური გამგებელი იყო ელინური და არა ირანული ღვთაებები, რომლებიც უცხო ქვეყანაში სპარსებს ვერ დაეხმარებოდნენ. ამგვარი მიზეზით ეგვიპტეში მცხოვრები ბერძნებიც, ამონს ამ ქვეყნის ყოვლისშემძლე ღმერთად მიიჩნევდნენ. არტაქსერქსე II-ის დროს ძველირანული ანახიტა იკონოგრაფიულად არტემიდას უტოლდებოდა.

ერსეპოლისის ტაძრის ნანგრევებში აღმოჩნდა სავოტივო წარწერები, სადაც ანახიტა არტემიდესთანაა გაიგივებული, ხოლო აპოლონი და ჰელიოსი მითრასთან, ზევსი აჰურამაზდასთან, მითრა კი აპოლონთან (Данд. Лук. გვ. 263).

ერთი შეხედვით სპარსელთა მიერ ბერძნული და სხვა უცხო ღმერთების თაყვანისცემის ფაქტი, შეიძლება უცნაურად მოგვეჩვენოს, მაგრამ ძველი რელიგიები დოგმატური არ იყო და სხვა ხალხთა სარწმუნოების მიმართ ტოლერანტული ჩანს. ძველ აღმოსავლეთში რელიგიური შემწყნარებლობის მიზეზები მდგომარეობდა არა მარტო პოლიტიკურ და მორალურ მოტივაციებში, არამედ ცრუმორწმუნეობის, რაიმე ფორმის ერესების, რასობრივი სიძულვილის არაარსებობით იყო განპირობებული. მიტომ ის პირები, რომლებიც სხვადასხვა გარემოებათა გამო, უცხო ქვეყნებში ცხოვრობდნენ, როგორც ამ ქვეყნების, ასევე თავიანთ ღმერთებს სცემდნენ თაყვანს.

აქემენიდები მათდამი დამორჩილებულ ხალხთა კულტურულ, სამართლებრივ და ადმინისტრაციულ გამოცდილებას იყენებდნენ. სპარსულ ადმინისტრაციას სახელმწიფო მართვაში დაქვემდებარებული ხალხებიც ჰყავდა ჩართული. იონურ პოლისებში ისევე როგორც ბაბილონსა და ეგვიპტეში მოსამართლენი, კანცელარიის გამგებლები, ქალაქების თავები, ნომარხოსები, გადასახადის ამკრეფნი, სამუშაოთა მწარმოებლები იყვნენ ბერძნები, ბაბილონელები, ეგვიპტელები, იუდეველები და ა.შ. (Данд. Лук. გვ. 127).

აქემენიდები პროსპარსული ორიენტაციის ელინურ პოლისებს და კერძო პირებს სპეციალურ ტიტულებს და პირად მფლობელობაში ქალაქებსაც უკანონებდნენ. სე მაგალითად, ქსერქსემ თებელები სპარსი მეფეების კეთილმოსურნეებად აღიარა, დანარჩენი ბერძნების წინააღმდეგ მათი დახმარების გამო, ხოლო აკანფელებს, არხის გაყვანის დროს დახმარების გაწევისთვის, სამეფო სტუმართმოყვარის ტიტული უბოძა. ბდერელებს კი, სპარსული საჯარისო ფორმირებების გულთბილი მიღებისთვის მოკავშირის ტიტული უბოძა (ჰეროდოტე, V, 120. VII, 116; Diod., XVII, 14, 2).

მეფის „კეთილმოსურნეთა“ სიაში ირიცხებოდნენ ასევე უცხოელი პირები, რომლებსაც მეფე სოფლებითა და ქალაქებითაც ასახუქრებდა. მაგალითად, თემისტოკლეს ქსერქსესგან რამდენიმე ქალაქი – მაგნესია, ლამპსაკოსი, პერკოტესა და პალესკეპსისი ებოძა პურის, ღვინის, სანოვაგისა და ტანისამოსისთვის (თემისტოკლე, 29).

სპარტელთა ლტოლვილ მეფემ დემარატემ, საბერძნეთის დალაშქვრაში მონაწილეობისათვის, ქსერქსესგან პირად მფლობელობაში თევზრანიისა და

აღისარნიის ქალაქები მიიღო. ერიტრიელ ძმებს გონგილიასა და გორგონიას სპარსოფილობის გამო სამშობლოდან მოკვეთილებს, ტროადაში ირანის მეფემ ოთხი ქალაქი უსახსოვრა (Xen., ნაბ., VII, 8,8); მილეტის ტირან ჰისტიასს, რომელმაც დარიოს I-ს დიდი სამსახური გაუწია, თრაკიაში მირკინის რეგიონი გადაეცა (ჰეროდოტე, V, 11). ათენელთა ცნობილ სტრატეგოსს, მოღალატე ალკიბიადეს სპარსმა სატრაპმა ფარნაბაზემ ფრიგიაში სამოსახლო აჩუქა (Xen., Hell., III 1, 6). კიროს II-მ კიზიკოსელ პიტარხეს მცირე აზიაში შვიდი ქალაქი გადასცა. თუკიდიდეს ცნობით, ქსერქსემ მადლობა გადაუხადა სპარტის მეფე პავსანიასს, რომელიც ფარულად ეხმარებოდა სპარსელებს, გაწეული სამსახურისთვის და აცნობა, რომ „ირანის მეფის ვალში“ ის დიდ წყალობას მიიღებდა (Thuc., I, 129, 3). აღსანიშნავია, რომ აღნიშნული ქალაქები და სოფლები ბერძენ სპარსელებსა თუ სამშობლოს მოღალატეებს სრულ მფლობელობაში როდი გადაეცემოდათ, არამედ მათ განკარგულებაში მხოლოდ ამ ცენტრების შემოსავლები რჩებოდათ. პლუტარქე მოგვითხრობს, რომ ალექსანდრე მაკედონელმა ფოკიონს რამდენიმე ქალაქი სრულ საკუთრებაში კი არ გადასცა, არამედ მათგან მიღებული შემოსავლები დაუტოვა (Phocion, 18). პ. ბრიანის მოსაზრებით, რამდენადაც ალექსანდრე მაკედონელმა სპარსული ინსტიტუტები შეინარჩუნა ბერძნებისთვის სპარსელთა ნაჩუქარი სოფლებისა და ქალაქების მდგომარეობაც ანალოგიური იყო (Briant P., ...).

აქემენიდები თავიანთ მოკავშირეებსა და უცხოელ ელჩებს ძვირფასი საგნებით ასაჩუქრებდნენ. მაგალითად, ელიანუსის ცნობით, სპარსეთის მეფემ, მასთან ვიზიტად მყოფ ელჩებს ბაბილონური ვერცხლის ტალანტი, ერთ ტალანტად ღირებული ვერცხლის ჭურჭელი, სამაჯურები, სპარსული მახვილები და მიდიური ტანსაცმელი უსახსოვრა (Var., I, 22); ათენაიოსის ცნობით, არტაქსეტე II-მ ვიდაც ერთ ბერძენს ვერცხლის ფეხებიანი საწოლი, ვერცხლისავე ტახტი, მოოქროვილი ქოლგა, ოქროს ლანგრები, თასები და სპარსული ხალიჩები უსახსოვრა (Deipnosoph., II, 480-491).

სპარსელები მონეტებს ძირითადად იყენებდნენ ბერძნებთან კომერციული გაცვლისათვის და მოქირავნეების ანაზღაურებისათვის (Данд., გვ. 210).

იმ დროს, როდესაც საბერძნეთში ოქრო ვერცხლზე ათჯერ მეტად ძვირი იყო, სპარსეთის იმპერიაში ეს თანაფარდობა უდრიდა 1/3, მაგრამ იაფფასიანი ვერცხლის პოლიტიკას სამეფო ხაზინისთვის უარყოფითი შედეგები უნდა მოჰყოლოდა, რადგანაც სპარსეთის იმპერიაში ბერძნებს შეეძლოთ ვერცხლის ზოდები ეყიდათ და საბერძნეთში მისგან მონეტები მოეჭრათ, ხოლო შემდეგ

ვერცხლის მონეტების რეალიზირება მოეხდინათ სპარსეთის იმპერიაში. ამიტომ აქემენიდებმა საკუთარი, სრულფასოვანი ვერცხლის მონეტების მოჭრა დაიწყეს. ეს მონეტები უფრო მძიმე იყო ატიკურ დრაქმებზე. ამით ისინი შეეცადნენ ბერძნული ვერცხლის ფულისთვის კონკურენცია გაეწიათ. როდესაც ალექსანდრე მაკედონელმა სუზა დაიკავა, სამეფო საგანძურში ზოდების სახით 40000 ტალანტი და 9000 მონეტა აღმოჩნდა (Curt., V, 2, 11; Diod., XVII, 7). გარდა ამისა, მაკედონელებმა ისოსში მიისაკუთრეს 3000 ტალანტის კეთილშობილი ლითონი, ბაბილონში – 20000, პასარგადში – 6000, ეკბატანში – 12000, პერსეპოლში – 120000, სარდეში – 2000, დამასკოში – 3000, არბელში – 3500 (Curt., V, 6, 10). სპარსეთის იმპერიის არსებობის დასასრულს, მის საგანძურში 235630 (7 მლნ. კგ) ტალანტის ოქრო-ვერცხლი ინახებოდა.

ამრიგად, სახელმწიფო გადასახადების სახით შემოსული ფული, მრავალი ათეული წლის მანძილზე სამეფო ხაზინაში ინახებოდა, ისინი მიმოქცევიდან ამოიღეს და მხოლოდ მცირედი ნაწილი მოქირავნეებისა და ადმინისტრაციის შენახვისთვის გამოიყენებოდა. მიტომ ვაჭრობისთვის მონეტები არ იყო საკმარისი. ეს კი ფულად-სასაქონლო მეურნეობის განვითარებას აფერხებდა და იძულებულს ხდიდა ნატურალური მეურნეობა შეენარჩუნებინათ.

ბერძნებს საკუთრივ სპარსეთთან სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტები თითქოს არ ჰქონდათ, ვინაიდან აქ, როგორც აღინიშნა, ფულად-სასაქონლო მეურნეობა სუსტად იყო განვითარებული. ჰეროდოტესა (I, 53) და სტრაბონის (XV, 3, 19) თანახმად, სპარსებს ბაზარი არ ჰქონდათ, რადგან ისინი არც ყიდულობდნენ და არც ყიდიდნენ. სამაგიეროდ ბერძნულ პოლისებს სპარსეთის იმპერიაში შემავალ ზოგიერთ ქვეყნებთან თუ ქალაქებთან მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი აკავშირებდათ. კონტინენტური საბერძნეთის პოლისებში ეგვიპტიდან მარცვლეული, სელი და პაპირუსი იგზავნებოდა, ხოლო საბერძნეთიდან ეგვიპტეში ღვინო და ზეთისხილი. თავდაპირველად ეგვიპტესთან ბერძენთა სავაჭრო ურთიერთობა ქალაქ ნავკრატისით შემოიფარგლებოდა. შემდეგში, ჰეროდოტეს ცნობით, ეგვიპტის ბაზრებზე ელინები ვაჭრობდნენ (II, 39). ბერძნებმა თანდათანობით ეგეოსის ზღვის აუზიდან ფინიკიელი ვაჭრები განდევნეს და სხვა რეგიონებშიც მათ წარმატებით უწევდნენ კონკურენციას. მას მოწმობს ბერძნული მონეტების ფართოდ გავრცელების ფაქტი თანამედროვე ავღანეთიდან ეგვიპტემდე. ძვ. წ. VI ს-ის ათენური მონეტები აღმოჩენილია ზანგეზურაში (სომხეთის სამხრეთ ნაწილი), ძვ. წ. V ს-ის მილეტის მონეტები არინბერდში, ბერძნული ტორევეტიკის ნიმუშები დასავლეთ

არმენიაში, რაც საბერძნეთთან და მცირე აზიასთან არმენიის სავაჭრო კავშირების მიმანიშნებელია.

კონტინენტური საბერძნეთიდან აღმოსავლეთის ქვეყნებში გაჰქონდათ ზეთისხილი, ღვინო და კერამიკული ნაწარმი. მაგალითად, ათენური ვაზები აღმოჩენილია არა მარტო შავიზღვისპირეთში, არამედ აქემენიანთა იმპერიის დედაქალაქში. ატიკური და როდოსული კერამიკული ნაწარმი დადასტურებულია ასევე იერუსალიმში. ბერძნების სავაჭრო ურთიერთობას ბაბილონთან მოწმობს ძვ.წ. VI ს-ის მეორე ნახევრის ათენური კერამიკული ნაწარმის ბაბილონში აღმოჩენის ფაქტი. აქვე დაფიქსირებულია V-IV სს-ის ატიკური ჭრაქებიც (Wetzel, F., Schmidt....).

Vს-ში მცირეაზიურ ვაჭრობაში არსებითი ცვლილებები მოხდა. ღოდესაც იონიელთა აჯანყების შემდეგ, სპარსელებმა მსხვილი სავაჭრო-სახელოსნო ქალაქი მილეტი დაანგრიეს, ბერძნულ სავაჭრო სამყაროში წამყვან როლს ათენი და კორინთო ასრულებდა.

სპარსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შემავალი ზოგიერთი ქვეყნიდან ბერძნებმა არაერთი მეცნიერული მიღწევები შეითვისეს. ძველი ბერძნები ხალხისათვის აღნიშნავდნენ, რომ მათ აღმოსავლეთის ხალხისაგან ბევრი რამ ისწავლეს. ბერძნებს მიაჩნდათ, რომ ეგვიპტელებისგან გეომეტრია აითვისეს. გადმოცემის თანახმად, პითაგორემ ეგვიპტეში იმოგზაურა და იქ ეგვიპტურ მათემატიკას გაეცნო. დემოკრიტემ კი ეგვიპტეში ხუთი წელი დაჰყო და აქაური მეცნიერებაც შეისწავლა. ეგვიპტელი ექიმების დაკვირვებები ჰიპოკრატეს კორპუსში იქნა ჩართული. ჰეროდოტე წერს, რომ ასტრონომიაში ბერძნების მასწავლებლები ბაბილონელები იყვნენ (II, 109). ბაბილონელი ასტრონომების ნაშრომები, კერძოდ კიდიჩისა, ბერძნულ ენაზე ითარგმნა. ბერძნული ასტრონომიული მეცნიერების განვითარებაში განსაკუთრებული როლი შეასრულა ბაბილონელი მეცნიერის ბეროსის მიერ დაარსებულმა სკოლამ კოსში ძვ. წ. 270 წ. გადმოცემის თანახმად, ვინმე ირანელმა პლატონს ზოროასტრიზმის მოძღვრება გააცნო, ხოლო კალისტენემ, არისტოტელეს ბიძამ ათენში ბაბილონური ასტრონომიული თხზულებები ჩამოიტანა. ბერძნები კარგად იცნობდნენ ბაბილონურ მათემატიკას, რომელიც ადრეული აღორძინების ეპოქის დონეს არ ჩამოუვარდებოდა. ფინიკიელებისაგან კი ბერძნებმა დამწერლობა გადმოიღეს დაშემდეგში დახვეწეს კიდევ.

2. ალექსანდრე მაკედონელი და პოლისები

ალექსანდრე მაკედონელისა და პოლის-სახელმწიფოების ურთიერთობის შესახებ წერილობითი წყაროები საკმაოდ მწირია. ძველი ავტორები ელინურ პოლისებს მხოლოდ ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობათა კონტექსტში იხსენიებენ. ეს გასაგებიცაა. მათი მიზანი ხომ ალექსანდრე მაკედონელის ტრიუმფალურ ლაშქრობათა აღწერა იყო. ამდენად ალექსანდრეს მრავალმხრივი ურთიერთობანი პოლისებთან ანტიკური მწერლების თვალსაწიერის მიღმა რჩებოდა. სწორედ ამ კონტაქტების გარკვევას ისახავს მიზნად წინამდებარე ნაშრომი.

როგორც ცნობლია, ძვ. წ. 338 წ. კორინთოს კავშირის შექმნა პოლისების „ελευθερία και αυτονομία“ – „თავისუფლებისა და ავტონომიის“ დასასრულის დასაწყისი იყო. პოლისები მაკედონიის ჰეგემონობით კორინთოს ალიანსში გაერთიანდნენ. მიუხედავად ამისა, ფილიპე II, პლუტარქეს სიტყვით, ელადის სრული დამონება და მოთვინიერება მაინც ვერ შეძლო (პლუტარქე, ალექსანდრე, 11). კავშირის მიღმა სპარტა და კრეტა რჩებოდა. ვითარება არც ალექსანდრეს მეფობის პირველ წლებში შეცვლილა. მართალია, პოლისებმა ალექსანდრე ალიანსის ჰეგემონ-ავტოკრატად აღიარეს, მაგრამ მთელ რიგ პოლისები ანტიმაკედონურად იყვნენ განწყობილნი. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ თებელები, რომლებმაც კადმოსში მაკედონელთა გარნიზონს ალყა შემოარტყეს. მათ, ათენელებმა, არკადიელებმა და ელეიელებმაც სოლიდარობა გამოუცხადეს.

მაკედონელი დიდებულები ალექსანდრეს ურჩევდნენ საბერძნეთზე ძალა არ გამოეყენებინა. მაგრამ ალექსანდრეს კარგად ესმოდა, რომ ასეთი ექსტრემალური სიტუაციის დროს დაყოვნება კატასტროფის ტოლფასი იქნებოდა. მან მყისვე არმია თერმოპილეზე გადაისროლა და თებეს ალყა შემოარტყა. წინააღმდეგობის მიუხედავად ქალაქი აიღო და მიწასთან გაასწორა. ელინების ვარაუდით, ათენიც თებეს ბედს გაიზიარებდა, თუმცა ალექსანდრემ ამგვარი ქმედებისაგან თავი შეიკავა. ამას თავისი მიზეზები ჰქონდა: ათენს ძლიერი ფლოტი ჰყავდა და მზად იყო მაკედონელებთან ბოლომდე ებრძოლა; ათენის სამხედრო და ეკონომიკური პოტენციალი ალექსანდრეს აღმოსავლური კამპანიის სამსახურში უნდა ჩამდგარიყო; ამავე დროს, ათენი ელინური სამყაროს ცენტრი, პოლისური თავისუფლების ფლაგმანი იყო და მისი განადგურება ელინთა საყოველთაო მღელვარებას გამოიწვევდა.

ათენთან ფილიპეს დროინდელი „სტატუს ქუო“ შენარჩუნდა: ალექსანდრემ ათენს წინანდებურად ზღვისპირა პოლისები – ლემნოსი, იმბროსი, სკიროსი, სამოსი და დელოსი დაუტოვა. სამაგიეროდ ათენი ალიანსის შემადგენლობაში რჩებოდა.

რაც შეეხება სპარტას, მასთან ალექსანდრეს ურთიერთობა, ისევე როგორც ფილიპე II-ის დროს კვლავ რთული იყო. სპარტელები კორინთოს ალიანსში გაწევრიანებაზე უარს ამბობდნენ. ალექსანდრე კიდევ ერთხელ შეეცადა, რათა სპარტელები დაეყოლებინა. არიანეს ცნობით, მაკედონიის მეფე გაემგზავრა პელოპონესში, სადაც პელოპონესელ ელინთა კრება მოიწვია და მათ თხოვნით მიმართა სპარსელთა წინააღმდეგ ლაშქრობის მეთაურობის უფლებამოსილება მიენიჭებინათ (Arr., Anab., I, 1, 2). მისი თხოვნა პელოპონესის თითქმის ყველა პოლისმა დააკმაყოფილა, გარდა სპარტელებისა, რომელთა პასუხი ერთმნიშვნელოვანი იყო: „სპარტელებს წინაპრებმა უანდერძეს, რომ სხვის კვალს კი არ უნდა გაჰყოლოდნენ, არამედ წინამძღოლები თვითონვე უნდა ყოფილიყვნენ (Arr., Anab., I, 10, 6). სპარტელთა პასუხი სავსებით აშკარა და გასაგებია. ისინი მკაცრად იცავდნენ ადრე შემუშავებულ პოლიტიკას, თუმცა კორინთოს ალიანსის წევრობაზე უარი ნიშნავდა მესენიის ფორმალური დამოუკიდებლობის აღიარებას და მოსაზღვრე ტერიტორიების დაკარგვას. მიუხედავად ამისა, სპარტა მაინც ღიად ამჟღავნებდა ჰეგემონურ მისწრაფებებს. არსობრივად ეს იყო ერთიანი პოლიტიკის ორი ასპექტი. ალექსანდრეს სპარტის წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციები არ დაუწვია, რადგანაც სპარტას კორინთოს ალიანსის წევრებისათვის „საფრთხოებელას“ როლი უნდა შეესრულებინა, რაც მათ აიძულებდა ერთად ყოფილიყვნენ. გარდა ამისა, სპარტას მაკედონიისათვის არანაირი საბაბი არ მიუცია, რათა მასზე ალექსანდრეს მკაცრი სანქციები დაეწესებინა. ამიტომაც ალექსანდრე იძულებული გახდა პელოპონესში არსებული სიტუაცია შეენარჩუნებინა, თუმცა არიანეს ცნობით, ალექსანდრეს სპარტელები საღი აზრისაგან შორს მდგარად მიაჩნდა (Arr., Anab., I, 7, 4).

სპარტას ალექსანდრეს ჩრდილოეთის ლაშქრობებზე თუ თებეს განადგურებაზე რეაგირება არ მოუხდენია. ამ მოვლენებისადმი მან პასიური პოზიცია დაიკავა, თუმცა ის მაკედონიასთან ომისათვის აქტიურად ემზადებოდა. ალექსანდრემ პელოპონესის გაკონტროლება და სპარტასთან ურთიერთობის მოგვარება ანტიპატრეს დააკისრა. თვითონ კი აღმოსავლეთში სალაშქროდ გაემართა.

ალექსანდრე მაკედონელის აღმოსავლური ლაშქრობები მცირე აზიის პოლისების შემოერთებით დაიწყო, რაც ალექსანდრესა და ელინური პოლისების ურთიერთობათა ისტორიაში მეორე ეტაპადაა მიჩნეული (Маринович, 1985, გვ. 36). მკვლევართა აზრით, ალექსანდრემ მცირე აზიაში სამოცზე მეტი ქალაქი აიღო (Bickerman, 1934, გვ. 358). პირველი ქალაქი, რომელიც ალექსანდრემ დაიკავა სახელგანთქმული ილიონი (ტროა) იყო. ფლავიუს არიანეს ცნობით, ალექსანდრემ ილიონი უბრძოლველად დაიკავა და მას „თავისუფლება“ უბოძა. ალექსანდრეს წინააღმდეგობის გარეშე დამორჩილდნენ ასევე მიკროქალაქები – პრიაპი, პინარი, კსანთი, პატარი; მაგნესიისა და ტრალის მოქალაქეებმა ალექსანდრეს თავიანთი ქალაქები გადასცეს (Arr., Anab., I, 24, 4). ფასელიტის ელჩები კი ეახლნენ ალექსანდრეს, ოქროს გვირგვინი მიართვეს და მეგობრობა თხოვეს. მათ ლიკიის ქალაქებმაც მიბაძეს (Arr., Anab., I, 26, 2) ალექსანდრემ უბრძოლველად დაიკავა ეფესოც. აქ ოლიგარქია გააუქმა და ხელისუფლება დემოკრატებს გადასცა. ქალაქს „თავისუფლება“ მიანიჭა.

ზოგიერთი ქალაქი კი ალექსანდრემ, არიანეს ცნობით, წინააღმდეგობის გარეშე დაიკავა: დაკსილი და ლიკიის ოცდაათი პატარა ქალაქი დანებდა (Arr., Anab., I, 17, 2). პლუტარქე გადმოგვცემს, რომ გრანიკოსთან გამარჯვების შემდეგ, ალექსანდრემ სარდი და სხვა ქალაქებიც შემოიერთა (ალექსანდრე XVII); ალექსანდრემ მხოლოდ რამდენიმე ქალაქი ბრძოლით დაიკავა. მას სერიოზული წინააღმდეგობა გაუწია მილეტმა, რომელსაც არიანეს ცნობით, ძირითადად მოქირავნეები იცავდნენ, თუმცა საბრძოლო ოპერაციებში მილეტელებიც მონაწილეობდნენ. არიანე მათ სპარსელთა „მეგობრებსა“ და „მოკავშირეებს“ უწოდებს (Anab., I, 18, 3-5). სპარსელების მხარეზე იბრძოდა ქალაქი ზელა (Anab., I, 17, 2). ქალაქი სოლიც სპარსელებთან ერთად მაკედონელების წინააღმდეგ იბრძოდა, რის გამოც ალექსანდრემ მას დიდი ჯარიმა დააკისრა. ქალაქში სამხედრო შენაერთები ჩააყენა და დემოკრატიული მმართველობა აღადგინა. ალექსანდრემ ბრძოლით აიღო მცირე აზიის ცნობილი ქალაქი ჰალიკარნასი (თან. ბოდრუმი), რომელმაც მაკედონელებს დიდი წინააღმდეგობა გაუწია. ქალაქიდან ოლიგარქოსები და სპარსული სამხედრო შენაერთები განდევნილ იქნენ და მისი მართვა დემოკრატებს გადაეცათ (Arr., Anab., I, 20, 3).

როგორც ჩანს, მცირე აზიის მთელი რიგი ქალაქები ალექსანდრეს დანებდნენ, ზოგიერთი მათგანი, კი მან ბრძოლით აიღო.

პარადოქსია, მაგრამ ფაქტია, რომ ალექსანდრე და ფილიპე II, რომლებიც ბალკანეთის პოლისებში ოლიგარქიულ რეჟიმს ამკვიდრებდნენ, ალექსანდრემ მცირე აზიის პოლისებში დემოკრატიული სისტემა აღადგინა. ამგვარი ტრანსფორმაცია მცირე აზიის ქალაქებში არსებული პოლიტიკური პროცესებით უნდა აიხსნას. ალექსანდრეს აღმოსავლური კამპანიისას მცირე აზიის პოლისებში მიმდინარეობდა მწვავე დაპირისპირება პრომაკედონური დემოკრატებისა და სპარსოფილური ორიენტაციის ოლიგარქოსებს შორის. პოლისების მართვის სადავეები კი ოლიგარქოსებს ეკავათ.

მთელ რიგ ქალაქებში სპარსული გარნიზონები იყვნენ დისლოცირებული. ეს საჯარისო შენაერთები შედგებოდნენ ბერძენი მოქირავნეებისაგან, რომლებიც მაკედონელებს სერიოზულ წინააღმდეგობას უწევდნენ. ასე რომ, ელინური პოლისების საგარეო ორიენტაცია განპირობებული იყო ერთი მხრივ, სპარსული სამხედრო შენაერთების ყოფნა-არყოფნით, ხოლო მეორე მხრივ, დაპირისპირებული მხარეების – დემოკრატებისა და ოლიგარქოსების ძალთა თანაფარდობით.

ძნელია ახლა გადაჭრით ითქვას იმის შესახებ, თუ რა ფაქტორებმა შეასრულეს გადამწყვეტი როლი ამა თუ იმ ქალაქის ბედზე. ძველი ავტორები აღნიშნულ საკითხზე მწირ ინფორმაციას გვაწვდიან. ასე მაგალითად, არიანეს ცნობით, დასკილია, პარმენიონმა მას შემდეგ დაიკავა, როდესაც სპარსულმა გარნიზონმა ქალაქი დატოვა (I, 17, 2); ჰიპარნია ალექსანდრემ პირველი იერიშისთანავე აიღო (I, 24, 4).

მაკედონელებს სერიოზული წინააღმდეგობა გაუწია მილეტმა, რომელსაც ძირითადად მოქირავნეები იცავდნენ, თუმცა საბრძოლო ოპერაციებში მილეტელებიც მონაწილეობდნენ. ჰალიკარნასი „მრავალმა მოქირავნემ და სპარსელმა მეომარმა დატოვა“ (Arr., Anab, I, 20, 3). მათ შორის იყვნენ მილეტიდან გამოქცეული მოქირავნეები და სპარსელები (Diod, XVII, 23, 4); რაც შეეხება ტრალს, თავიდანვე ალექსანდრეს უბრძოლველად ნებდებოდა, მაგრამ შემდეგ, ჩვენთვის უცნობი მიზეზების გამო, მაკედონელებმა ტრალი მიწასთან გაასწორეს. იგივე ბედი გაიზიარა სოლიმაც, რომელიც სპარსელებს მიემხრო. ზელამაც ასევე სპარსელების მხარე დაიჭირა, რისთვისაც კიდევ დაისაჯა; რაც შეეხება ეფესოს, ალექსანდრეს აღმოსავლურ ლაშქრობამდე, მას ოლიგარქოსები განაგებდნენ. მათი ხელისუფლება კი არამყარი იყო. გრანიკოსთან ალექსანდრეს გამარჯვების შემდეგ, ქალაქში დემოკრატებსა და ოლიგარქოსებს შორის დაპირისპირება გამძაფრდა. ოლიგარქოსების ბატონობას

სერიოზული საფრთხე დაემუქრა. ამიტომ, როდესაც სპარსული სამხედრო შენაერთები ეფესოსთან გამოჩნდნენ, პროსპარსული ორიენტაციის ოლიგარქოსებმა მათ ქალაქის კარიბჭე გაუღეს. ეფესოში დემოკრატების დევნა დაიწყო, მაგრამ რამდენიმე დღეში სპარსელებმა ქალაქი დატოვეს. ალექსანდრემ ეფესო უბრძოლველად დაიკავა. მან ოლიგარქიული მმართველობა დაამხო და დემოკრატია აღადგინა.

როგორც ჩანს, მაკედონელებს წინააღმდეგობას უპირატესად მცირე აზიის პოლისების სპარსული სამხედრო შენაერთები და დაქირავებული მეომრები უწევდნენ, მაგრამ მათთან ერთად არანაკლებ როლს ასრულებდნენ პოლისების პროსპარსული ორიენტაციის ოლიგარქოსები, რომლებიც ქალაქების მართვის სადავეებს ფლობდნენ. მოგვიანებით, ალექსანდრემ ისინი დემოკრატებით ჩაანაცვლა, ხოლო პოლისები კორინთოს კავშირში არ ჩაურთავს. მათი პროტექტორობა აღკიმაქეს დააკისრა. ალექსანდრეს მცირე აზიის პოლისებისათვის ნოვაციური, ორიგინალური, ორივე მხარისათვის მისაღები კომპრომისული და ოპტიმალური მართვის სისტემა არ შეუთავაზებია, რადგანაც მას ამისათვის არც დრო ჰქონდა და საამისო მართვის მექანიზმებსაც ვერ ფლობდა. ეს გასაგებიცაა. მაკედონია, ხომ ფილიპე II-ის და ალექსანდრე დიდის ეპოქაშიც ტრადიციულად პატრიარქალურ-მონარქიული პრინციპებით იმართებოდა; ალექსანდრე ვერც იარაღის ძალით შეძლებდა დიდხანს პოლისების შენარჩუნებას. ამიტომაც იგი იმპერიის სისტემაში პოლისების ჩართვას პანელინიზმის ეგიდითა და პოლისების ტრადიციული, აპრობირებული მართვის ორგანიზაციის შენარჩუნებით შეეცადა (თოდუა, 2008, გვ. 16).

მართლაც, პოლისური მართვის სისტემა უცვლელი დარჩა. ათენში, როდოსში, მილეტში, კორინთოსა და დანარჩენ პოლისებში წინანდებურად ბუღე, ეკლესია, არეოპაგი და სხვა სახელისუფლებო სტრუქტურები ფუნქციონირებდნენ. თუმცა აღნიშნული სისტემის არსებითი კმპონენტები – „თავისუფლება და ავტონომია“ არსობრივად დამოუკიდებლობის დროინდელ „თავისუფლებასა და ავტონომიას“ არ შეესაბამებოდა (Badian, 1967, გვ. 37-38). მასში ელინთა ოდინდელი თავისუფალი სამოქალაქო და პოლიტიკური ბრძოლის უფლებები როდი იგულისხმებოდა. მან ახალი პოლიტიკური დატვირთვა შეიძინა. ამ ახალი პოლიტიკური სისტემის ძირითად პრინციპს კი ელადაში მყარი მშვიდობა და სრული წესრიგი შეადგენდა (Gomme, 1937, გვ. 204). ამდენად, ელინები შესაფერის მომენტს ეძებდნენ ელინური პოლისების ტრადიციული სტატუსის რესტავრაციისათვის. ეს კი მაშინ იყო შესაძლებელი,

თუ ალექსანდრეს სამხედრო კამპანიის წარმატებული სერიები ოდნავ მაინც შეფერხდებოდა. ამ მხრივ, ელინებს თითქოსდა სახარბიელო სიტუაცია შეექმნათ, როდესაც ძვ. წ. 331 წ. ალექსანდრეს სტრატეგოსმა – ზოპირიონმა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში სრული ფიასკო განიცადა. თრაკიის მეფისნაცვალი – მემნონი კი ალექსანდრეს განუდგა. ამავე დროს, სპარტის მეფემ – აგის III პელოპონესში დისლოცირებული მაკედონური სამხედრო შენაერთები გაანადგურა და ელინურ პოლისებს თავისუფლების „დაცვისაკენ“ მოუწოდა (Diod., XVII, 48, 1). ამ მოწოდებას ზოგიერთი პოლისი აღფრთოვანებით შეხვდა. სპარტელებს აქეის, ელიდისა და არკადიის პოლისებმა მხარი არ დაუჭირეს. განზე მეგალოპოლისი და პელენაც დარჩა.

ათენმა სპარტელებს მხარი არ დაუჭირა, რაც ვფიქრობ განპირობებული იყო არა იმდენად სპარტისა და ათენის მრავალსაუკუნოვანი დაპირისპირებით, არამედ ეკონომიკური მოტივაციით: აღმოსავლეთში ალექსანდრეს გრანდიოზული სამხედრო კამპანია მნიშვნელოვან მატერიალურ რესურსებს მოითხოვდა. ალექსანდრეს არმია პროვიანტს ანექსირებული ტერიტორიებიდან იღებდა. საბრძოლო იარაღით კი ძირითადად ათენიდან მარაგდებოდა, რამაც ათენის ბიუჯეტი საგრძნობლად გაზარდა. ნიშანდობლივია, რომ მაკედონიის დაუძინებელმა მტერმა დემოსთენემ სპარტისა და მაკედონიის ბრძოლაში ნეიტრალური პოზიცია დაიკავა და ალექსანდრეს ღვთაებრივი პატივიც მიაგო. დემოსთენე, ხომ ათენის სავაჭრო-სამრეწველო წრის თვალსაჩინო წარმომადგენელი იყო. ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, დემოსთენე ბიზნესით იყო დაკავებული და ათენში მსხვილ საწარმოებს, მათ შორის იარაღის საწარმოს ფლობდა (Davies, 1971, 126-131; Perlman, 1963, გვ. 78-80). ათენის სავაჭრო-სამრეწველო წრე აღმოსავლური ლაშქრობებიდან დიდ მოგებას ნახულობდა. საერთოდ, ათენისადმი ალექსანდრეს ტოლერანტული პოლიტიკაც ათენის დიდებული წარსულითა და ელინური კულტურის განვითარებაში მისი დიდი წვლილით როდი იყო მხოლოდ განპირობებული, არამედ ალექსანდრე ათენის განვითარებული ხელოსნური წარმოებით, ძლიერი სავაჭრო-სატრანსპორტო და სამხედრო ფლოტით უფრო იყო დაინტერესებული. ელადის დანარჩენი სახელოსნო ცენტრებიც, რომლებიც მოქმედი არმიისათვის იარაღს ამზადებდნენ, მაკედონიისადმი ლოიალურად იყვნენ განწყობილნი.

როგორც აღინიშნა, ალექსანდრეს აღმოსავლური ლაშქრობების პირველ ეტაპზე, მცირე აზიის ელინური პოლისები სპარსელთა ბატონობისაგან თავისუფლდებოდა და იქ ოლიგარქიულ-ტირანული რეჟიმები დემოკრატიული

ინსტიტუტებით იცვლებოდა. მრავალ მათგანს „თავისუფლება“ და „ავტონომია“ შეუნარჩუნა, თუმცა ისინი კლასიკური ეპოქის ცნებებისაგან არსობრივად განსხვავდებოდა. აღნიშნული პერიოდის სუვერენულ პოლისებში, კანონმდებლობით იკრძალებოდა ხარკის გადახდა და უცხო ქვეყნის სამხედრო შენაერთების ყოფნა. ალექსანდრე კი, პოლისებში გარნიზონებს ხშირად ტოვებდა; მართალია, მან პოლისები ფოროსისაგან, ხარკისაგან გაანთავისუფლა, მაგრამ მათ სინტაქსისი, საწევროების გადახდა დააკისრა. ხარკის მაგივრად საწევროები? პრინციპში ეს სიტყვების გადათამაშებაა და ალექსანდრეს ამგვარი ქმედება რეალურად „თავისუფლების“ ტრადიციულ ნორმებს ეწინააღმდეგებოდა. ცხადია, პოლისებს მხოლოდ დეკორატიული „თავისუფლება“ შერჩათ.

ძვ. წ. 331 წლიდან აღმოსავლური ლაშქრობების დასრულებისა და მსოფლიო იმპერიის ფორმირების შემდეგ ალექსანდრეს დამოკიდებულება პოლისებისადმი კარდინალურად შეიცვალა. ამიერიდან ელინური პოლისების თავისუფლებასა და ავტონომიას განსაკუთრებული საფრთხე დაემუქრა. ალექსანდრეს წარმოდგენით, პოლისურმა სისტემამ თავისი შესაძლებლობები ამოწურა. ამიერიდან ის „ახალი მსოფლიო წესრიგის“ კონტესქტში ვერ თავსდებოდა და პოლისები ალექსანდრეს ნება-სურვილს უნდა დამორჩილებოდნენ. ასეთმა პოლიტიკამ მკაფიო ასახვა ჰპოვა ძვ. წ. 324 წლის ალექსანდრეს ერთ-ერთ განკარგულებაში, რომლის თანახმადაც საბერძნეთის პოლისებში კრიმინალების გარდა, ყველა დევნილი უნდა დაბრუნებულიყო. ამავე დროს ანტიპატრეს დაევალა სამხედრო ძალა გამოეყენებინა იმ პოლისების მიმართ, რომლებიც დევნილთა მიღებაზე უარს იტყოდა (Diod., XVIII, 8, 4). ალექსანდრეს ეს აქტი კორინთოს კონგრესის დადგენილების დარღვევა იყო. როგორც ჩანს, ალექსანდრე აქტიურად ჩაერია პოლისის საშინაო საქმეში, რაც თავისთავად პოლისების „თავისუფლებისა“ და „ავტონომიის“ პრინციპებს ეწინააღმდეგებოდა.

ცხადია, მეფის განკარგულება პოლისებში სოციალურ წინააღმდეგობას გაამწვავებდა. საბერძნეთში პოლიტიკური სიტუაცია დაიძაბა. ათენში, რომელსაც სამოსიდან კლერუქების გასახლება ემუქრებოდა, სახალხო კრებაზე ცხარე დებატები გაჩაღდა. სწორედ, ამ დროს პირეუსში გამოჩნდა ალექსანდრეს მთავარი ხაზინადარი პარპალე, რომელმაც ხაზინის ძარცვისათვის სასჯელს თავი აარიდა და თავი ათენს შეაფარა. იგი შეეცადა ათენელები ალექსანდრეს წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაება, მაგრამ ისინი პარპალეს ავანტიურას არ

აპოლიან და პრობლემის მშვიდობიანად გადაწყვეტის გზა არჩიეს. ათენის სახალხო კრების გადაწყვეტილებით, აღნიშნული საკითხის მოგვარებისათვის ათენელებს ალექსანდრესთან ელჩები უნდა გაეგზავნათ (Perlman, 1963, გვ. 336). მაგრამ ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ ათენელთა პოზიცია და საერთოდ, საბერძნეთში პოლიტიკური სიტუაცია მკვეთრად შეიცვალა.

საბერძნეთში, განსაკუთრებით კი ათენში ანტიმაკედონური მოძრაობის ახალი ტალღა აგორდა. ათენის სახალხო კრებაზე უმრავლესობას შეადგენდნენ ანტიმაკედონური დაჯგუფებები ჰიპერიდეს მეთაურობით (Dem., XVIII, 248); ხუთასთა საბჭომ მოლაპარაკებები დაიწყო ალექსანდრეს ლაშქრობებში მონაწილე, დაქირავებული მეომრების მეთაურთან – ლეოსგენე ათენელთან, რომელიც რვა ათასიანი სამხედრო შენაერთებით, ამ დროს ტენარის კონცხთან (პელოპონესი) იდგა. ათენელებმა ბერძნულ პოლისებს მოუწოდეს ომი დაეწყოთ ელადის განთავისუფლებისათვის. ათენის ამ მოწოდებას ეოლიამ, ფოკიდამ, ლოკრიდამ, თესალიისა და პელოპონესის ზოგიერთმა პოლისებმა მხარი დაუჭირეს; ათენელებისა და მათი მოკავშირეთა არმიამ ლეოსფენეს მთავარსარდლობით ანტიპატრეს არმიის დამარცხება შეძლო და ქალაქ ლამიას აღუა შემოარტყა. ამ გამარჯვების შემდეგ, აჯანყებულებს არგოსი და კორინთიც მიემხრო. მაგრამ კრატერის წარმატებული იერიშის შედეგად ძალთა თანაფარდობა მაკედონიის სასარგებლოდ შეიცვალა. ბერძნული ფლოტი კუნძულ ამორგოსთან განადგურებულ იქნა. ბერძნებმა წინააღმდეგობა შეწყვიტეს. ანტიპატრე დამარცხებულებს სასტიკად გაუსწორდა. ყველაზე მეტად ათენელები დაისაჯნენ: ქალაქს დიდძალი კონტრიბუცია დაუწესეს, მუნიხიაში მაკედონური გარნიზონი ჩადგა, სამოსში დევნილები დააბრუნეს, დემოკრატიული სისტემა გაუქმდა, პოლიტიკური ლიდერები სიკვდილით დასაჯეს, თორმეტ ათასმა ათენელმა მოქალაქეობა დაკარგა და მათი ნაწილი ანტიპატრემ თრაკიაში გადაასახლა.

ამრიგად, ალექსანდრეს ეპოქაში და დიადოხოსების დროსაც, პოლისები მაკედონელთა იმპერიის სისტემაში იყვნენ ჩართულნი. ელინურმა პოლისებმა „ახალი მსოფლიო წესრიგის“ პირობებში, პოლისის კლასიკური პრინციპები – „ელეუთერია“, „ავტონომია“, „ავტარკია“ საბოლოოდ დაკარგეს, მაგრამ პოლისური სისტემა ტრადიციული კონტინუიტეტის ძირითად ელემენტებს მაინც ინარჩუნებდა.

3. ელინისტური იმპერიები და პოლისები

პტოლემეაიოსების ეგვიპტე და პოლისები. პტოლემეაიოსების ეგვიპტე ტიპური ელინისტური იმპერია იყო. ძვ. წ. III ს-ში მის სემადგენლობასი სედიოდა საკუთრივ ეგვიპტე, აფრიკა, სინაი, პალესტია, ფინიკია, სამხერთ სირია. მასვე ეკუთვნოდა მცირე აზიის სამხრეთი, სამხრეთ-დასავლეთი და დასავლეთი რეგიონები, ასევე კვიპროსი.

პტოლემეაიოსის ეგვიპტის დედაქალაქი იყო ალექსანდრია, რომელიც ძვ. წ. 332 წ. ალექსანდრე მაკედონელმა დააარსა და პტოლემეაიოსების დროს ელინისტური სამყაროს მნიშვნელოვანი ცენტრი გახდა.

პტოლემეაიოსების პოლიტიკა ახალი, ბერძნული ტიპის პოლისების დაარსებასთან დაკავშირებით, ელინისტური სახელმწიფოების (სელევკიდების სირია, მაკედონია და საბერძნეთი და სხვ.) მმართველების პოლიტიკისაგან მკვეთრად განსხვავდებოდა. ელინისტური სახელმწიფოების მმართველები ბერძნული ტიპის პოლისების მშენებლობას განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდნენ. ამგვარ პოლიტიკას პტოლემეაიოსებიც მიმართავდნენ არა საკუთრივ ეგვიპტის ტერიტორიაზე, არამედ მათ მიერ ანექსირებულ ქვეყნებში. პტოლემეაიოსებმა აქ 30-ზე მეტი ბერძნული ტიპის პოლისები დააარსეს, რომლებსაც თვითმმართველობის უფლება მიანიჭეს. მაგრამ თვით ეგვიპტეში პტოლემეაიოსებმა მხოლოდ ერთი ბერძნული პოლისი – პტოლემეაიდა დააარსეს. პტოლემეაიდის გარდა, ბერძნული ტიპის ქალაქი იყო ალექსანდრია, ასევე ნეკრატისი, რომელიც ბერძენმა კოლონისტებმა ჯერ კიდევ ძვ. წ. VII ს-ში დააარსეს.

აღნიშნული პოლისების გარდა, ნილოსის დაბლობზე არსებობდა მრავალრიცხოვანი ფარაონისდროინელი ადგილობრივი ქალაქები, რომლებიც სამეფო ადმინისტრაციას ექვემდებარებოდნენ. ნომების, ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულების ცენტრები ადგილობრივი ქალაქები იყვნენ. ასეთი ნომები 40 ერთეულს აღწევდა. ამ ქალაქებში თავმოყრილი იყო მრავალრიცხოვანი სახელოსნოები, როლებიც ფერად მინებს, სელის, შალის, ბამბის ქსოვილებს, პაპირუსებს, კერამიკის, ბრინჯაოს, რკინისა და სპილენძის ნაწარმს ამზადებდნენ. ეგვიპტის ქალაქებში სამეფო ხელისუფლება მიწათმოქმედთა და ხელოსანთა საქმიანობას მთლიანად აკონტროლებდა და არეგულირებდა. თუმცა ხელისუფალთაგან დაშვებული იყო სხვადასხვა

პროფესიის ხელოსანთა პროფესიული გაერთიანებები, კავშირები. დაახლოებით დღევანდელი პროფკავშირების მსგავსი.

პტოლემაიოსებისდროინდელ მრავალრიცხოვან ქალაქთა შორის გამორჩეული ადგილი მაინც ალექსანდრია ეკავა. ძვ. წ. III-II სს-ში ის ხმელთაშუაზღვისპირეთის მსხვილი სანავსადგურო და სავაჭრო ცენტრი გახდა. ზღვაოსნობის უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მიზნით, ალექსანდრიაში ააგეს სახელგანთქმული შუქურა, რომლის სიმაღლე 120 მ-ს აღწევდა. ღამით შუქურის სხივის დანახვა 60 კმ-ს მანძილზე შეიძლებოდა.

ბერძნული ტიპის პოლისებში – ალექსანდრიაში, ნაეკრატისსა და პტოლემაიდაში მმართველობის ზოგიერთი არჩევითი ორგანოები – კულტის ორგანიზაციის, გიმნასიების მართვა, სასამართლო და სხვ. არსებობდა, რაც პროლემაიოსთა დესპოტურ სახელმწიფოში განსაკუთრებულ პრივილეგიად ითვლებოდა. პტოლემაიოსები ეგვიპტუს იმპერიის ქალაქებში ადგილობრივი ტრადიციების პარალელურად, ფართოდ ნერგავდნენ პოლისური სისტემის ნორმებს. პტოლემაიოსები აშენებდნენ მრავალრიცხოვან გიმნასიებს, სადაც მკვიდრი ელინები თავიანთ ბავშვებს ბერძნული ტრადიციებით ზრდიდნენ.

ანექსირებულ ქვეყნებში ბერძნული ტიპის პოლისების დაარსებით კი, პტოლემაიოსები ჩანდნენ არა როგორც აღმოსავლელი დესპოტები, არამედ როგორც მონარქები, რომლებიც პოლისურ ტრადიციებს პატივს სცემდნენ.

პტოლემაიოსები საგარეო პოლიტიკის სფეროში მხარს უჭერდნენ ბალკანეთის ბერძნული პოლისების ბრზოლას მაკედონელთა წინააღმდეგ, რამაც განაპირობა ეგვიპტის წინააღმდეგ მაკედონიისა და სელევკიდების გაერთიანება. მათ შორის ხანგრძლივმა დაპირისპირებამ ეგვიპტის სამხედრო-ეკონომიკური პოტენციალი თანდათანობით დაასუსტა და საბოლოოდ ამოწურა. ამას ზედ დაერთო ეგვიპტის სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების გაუარესება, რასაც ძვ. წ. II ს-ს დასაწყისიდან პტოლემაიოსების იმპერიის დაკნინება მოჰყვა. ამით ისარგებლა რომის სახელმწიფომ და ძვ. წ. 30 წ. ეგვიპტე რომის ლეგიონებმა დაიპყრეს. ამიერიდან ეგვიპტე რომის იმპერიის შემადგენელი ნაწილი გახდა.

სელევკიდების სახელმწიფო და პოლისები. სელევკიდების იმპერიის საზღვრები გადაჭიმული იყო მცირე აზიიდან ინდოეთამდე და ალექსანდრე მაკედონელის იმპერიის უდიდეს ნაწილს მოიცავდა. სახელმწიფოს ეთნიკური შემადგენლობა ჭრელი იყო. მის შემადგენლობაში სედიოდნენ პოლიტიკურად, ეკონომიკურად და კულტურულად მკვეთრად განსხვავებული ხალხები.

სახელმწიფოს სახელმწოდება ანტიკურ წყაროებში განსაზღვრული არ არის. იმს მოხსენიებულია როგორც „სელევკიდების სახელმწიფო“. სელევკიდების სამეფოს დედაქალაქი ანტიორია მდებარეობდა სირიაში. ამის გამო, აზიაში არსებული სახელმწიფოს სახელწოდებად დამკვიდრდა სირია.

სელევკიდების იმპერია ძალისმიერი გზით შეიქმნა. საომარი ოპერაციების შედეგებით განისაზღვრებოდა ამა თუ იმ პოლისის სტატუსი. ანტიკურ ავტორთა ცნობებით, დაპყრობილი პოლისების ბედი მეფის ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული. სელევკიდების მეფეს შეეძლო ოკუპირებული პოლისების გაესხვისებია, გაეყიდა, მათი საზღვრები და კონსტიტუცია შეეცვალა ანდა საერთოდ გაენადგურებინა (Ps., Heraclit, Epistol, 8; Liv., XXXVII, 53, 13; Diod., XXXIII, 5, 1). აღსანიშნავია, რომ ამგვარი აქტი უკანონოდ არ ითვლებოდა. დელფოსის ერთ-ერთი დეკრეტის თანახმად, სელევკოსმა სმირნელებს კუთვნილი ტერიტორიები დაუბრუნა (OGIS, 228, 8); ანტიოქოს III იონიური პოლისების კონსტიტუცია შეცვალა და მკვიდრ მოსახლეობას მოქალაქის უფლებები არუდგინა (Jos., Antt., XII, 125).

სელევკიდებმა ზოგიერთ პოლისს უწინდელი სტატუსიც არუდგინეს. ასე მაგალითად, სტრაბონის ცნობით, სელევკიდებმა ტირასის ავტონომია აღიარეს, ხოლო შემდეგ მათი ეს გადაწყვეტილება რომაელებმა დაადასტურეს (Strabo, XVI, 2, 23); სელევკოს II სმირნას დემოკრატია და ავტონომია არუდგინა (OGIS, 229, 65).

სელევკიდების იმპერიაში ზოგიერთი ქალაქი „თავისუფლებითაც“ სარგებლობდა, მაგრამ ის სახელმწიფოს მეთაურის დასტურით გაიცემოდა. ქალაქი პრიენა, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმახეს დროს „ავტონომიური“ იყო და ძვ. წ. 281 წლიდან სელევკიდების დაქვემდებარებაში აღმოჩნდა, „თავისუფლება“ მხოლოდ რამდენიმე წლის შემდეგ, ანტიოქოს I წყალობით აღუდგა. (Бикерман, 1985, გვ. 127); სამთავრობო დეკრეტების მონაცემებით, ქალაქი ერიტრია, ანტიოქოს I დროს „თავისუფალი“ იყო, მისი გარდაცვალების შემდეგ, ერიტრიელებმა თხოვნით მიმართეს ანტიოქოს II-ს მათი „ავტონომია“ დაედასტურებინა (Michel, 503; Sull, 504, 410). იონიური პოლისების დელეგაციამ ანტიოქოს II-ს სთხოვა, რომ ფედერალურ პოლისებს ესარგებლათ თავისუფლებითა და დემოკრატით და ისინი საკუთარი კანონებით ემართათ (OGIS, 222). ამგვარი მოთხოვნები იმას როდი ნიშნავს, რომ ამ პოლისებს მანამდე თავისუფლების სტატუსი დაკარგული ჰქონდატ.

აღსანიშნავია, რომ ანალოგიური წესით ხდებოდა შუა საუკუნეების ქალაქების ქარტიის განახლება (G. ESpinas, 1924, გვ. 153).

სელეგკიდები ზოგჯერ იურიდიულად დამოუკიდებელ ქალაქებთანაც აფორმებდნენ ხელშეკრულებას.

ძვ. წ. 248 წ. ანტიოქოს III „მეგობრობისა“ და „მოკავშირის“ ხელშეკრულება გააფორმა კრეტის ქალაქ ლიტისთან, ხოლო 192 წ. როდოსთან (Liv., XXXIII, 20, 7). სელეგკიდები ბერძნულ პოლისებთან მეტწილად ორმხრივი ხელშეკრულების გაფორმებაზე უარს ამბობდნენ. მაგალითად, ანტიოქოს III საერთაშორისო აქტით არ ცნო სმირნას, ლამპსაკოსისა და ტრიადის ალექსანდრის ავტონომია, თუმცა მათ სეპირდა „წყალობის სახით“ თავისუფლებას უბიძგებდა (Pol., XVIII, 51, 9). მაგრამ ყველა შემოთხვევასი ბერძნული პოლისებისათვის სელეგკიდებისაგან ბოძებული თავისუფლება და ავტონომია ნომინალური იყო, ვინაიდან პოლისი უშუალოდ მონარს ექვემდებარებოდა. მეფე კანონით მიწის სრულუფლებიან მესაკუთრედ ითვლებოდა, რადგანაც ის “სუბით იყო დაპყრობილი“ (Pol., XVIII, 51, 4). პოლისის მოქალაქეებს ტერიტორია დროებით მფლობელობაში სახელმწიფოსაგან ეძლეოდათ. სამაგიეროდ პოლისი ვალდებული იყო მეფისათვის სამხედრო დახმარება გაეწია (Кошелев, 1979, გვ. 231). ამაში ჩანს აღმოსავლურ ელინისტურ და კლასიკურ პოლისებს შორის პრინციპული განსხვავება. პოლისისა და სამეფო ხელისუფლების ზემოთაღნიშნულ დამოკიდებულებაში პოლისისა და „კატოიკიის“, სამხედრო კოლონიების სტრუქტურული მსგავსებაც შეინიშნება. როგორც ცნობილია, კატოიკიები ვეტერანი ჯარისკაცების დასახლებას წარმოადგენენ და მათი მოსახლეობა ძირითადად ბერძენ-მაკედონელებისაგან შედგებოდა.

კატოიკიები სელეგკიდების ძირითადი დასაყრდენი იყვნენ და ისინი იმ რეგიონებში წარმოიქმნენ, სადაც სამეფო ხელისუფლება სტრაბილურობით არ გამოირჩეოდა. მაგალითად, მცირე აზიაში, სადაც სახალხო მღელვარებებს მუდმივად ჰქონდა ადგილი, ბერძენ-მაკედონელთა სამხედრო-სამეურნეო დასახლებების პოლისებად გარდაქმნას საკმაოდ დრო დასჭირდა. აღმოსავლეთის პირიქით, სტაბილური პოლიტიკური ვითარების შედეგად, სამხედრო კოლონიები დროის მცირე მონაკვეთში პოლისებად გადაიქცნენ სელევკოს I და პირველი ორი ანტიოქოსის მმართველობის დროს სელეგკიდების იმპერიაში 70-ზე მეტი კატოიკია დაარსდა. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყვნენ სელევკია-ტრალი, ნისა, მეანდრეს ანტიოქია, ლაოდიკეა, სტრატონიკეა, ანტიოქია-ალაბანდა და

სხვ., სამხედრო კოლონიები დაარსდა სირიაში, ფინიკიაში, პალესტინაში, მესოპოტამიაში, ბაბილონში ე.ი. პრაქტიკულად იმპერიის უმთავრეს რეგიონებში. ამ რეგიონებში პოლისების დიდი ნაწილი სამხედრო კოლონიებისაგან წარმოიქმნენ (ჩოჰენ, 1978, გვ. 36-38).

კატოიკიების დაარსების დროს, ელინური პოლისების მსგავსად სხვადასხვა ფაქტორებს ითვალისწინებდნენ. მათგან არსებითი იყო ბუნებრივი გამაგრებანი, ნოყიერი ნიადაგი, წყლით მომარაგება, მკვიდრ მოსახლეობასთან დამოკიდებულება. კატოიკიები ჩვეულებრივ ითვლებოდნენ ცენტრალურ დასახლებად, სადაც საფრთხის შემთხვევაში მკვიდრ მოსახლეობასაც შეეძლო თავი შეეფარებინა. სამხედრო კოლონისტები ხშირ შემთხვევაში მკვიდრი მოსახლეობის სოფლებისა და ქალაქების სიახლოვეს სახლდებოდნენ. სამხედრო კოლონიებისა და მკვიდრი მოსახლეობის სოფლისა თუ ქალაქის გაერთიანების შედეგად, კატოიკიები პოლისებად გარდაიქმნებოდნენ. კოლონიებისაგან განსხვავებით, პოლისები განსაკუთრებული უფლებებით სარგებლობდნენ. პოლისის სპეციფიურობა მდგომარეობდა იმაში, რომ თითოეული მისი მოქალაქე პოლისის სოციალური კუთვნილ ტერიტორიაზე საკუთარ კლეროსებს ფლობდა. კოლონიებში კი კლერუსების პირველი ნაკადი საუკეთესო მიწებს, ხოლო მოგვიანებით ჩამოსული კოლონისტები უხარისხო მიწებს ფლობდნენ ანდა ზოგიერთი მათგანი ფაქტობრივად უმიწოდ რჩებოდა.

როგორც ცნობილია, ელინიზმის ეპოქაში, მიწის სრულუფლებიან და ერთადერთ მესაკუთრედ მეფე ითვლებოდა. ამდენად, ელინისტური კანონმდებლობის თანახმად ელინისტური აღმოსავლეთის ზესახელმწიფოებში კატოიკიების მფლობელობაში მყოფი მიწების გასხვისება აკრძალული იყო. მესაკუთრეების გარდაცვალების შემდეგ, მიწა მეფეს უბრუნდებოდა.

ძვ. წ. III საუკუნიდან სელევკიდების ძირითადი დასაყრდენი ხდება არა კატოიკიები პოლისებში, არამედ თვით პოლისები. ამ მხრივ, ერთმანეთისაგან უნდა გაიმიონს „პოლისური მიწის“ () კატეგორია „სამეფო ტერიტორიისაგან“, სადაც სამხედრო-სამეურნეო დასახლებები სოციალურ-ეკონომიკურ და სამხედრო-ადმინისტრაციულ ცენტრებს წარმოადგენდნენ. კატოიკიების პოლისებად ტრანსფორმირების შემდეგ სამეფო გარნიზონები იზოლირებულად აღარ ცხოვრობდნენ და ისინი პოლისების ერთიანი სოციალური წევრები გახდნენ. ამავე დროს მათი კლეროსები პოლისური სოციალური ნადელების ერთიანი სისტემის შემადგენელი ელემენტები იყვნენ.

ელისტური სახელმწიფოს სისტემაში პოლისი ტრადიციულად პოლისად რჩებოდა, მაგრამ ამავე დროს საკუთრების წესის სფეროში სერიოზულ ცვლილებებს განიცდის: მესაკუთრე სოციალურ ანუ პოლისზე მაღლა დგას „უზენაესი მიწისმფლობელი“ მეფე. კოლექტივის საკუთრება პირობითია, მონარქისაგან ბოძებული ტერიტორიის სანაცვლოდ, პოლისი ვალდებულია მეფის სამხედრო სამსახურში ჩადგეს.

როგორც არინიშნა, სელევკიდების პოლიტიკა ახალი, ბერძნული ტიპის პოლისების დაარსებასთან დაკავშირებით მკვეთრად განსხვავდებოდა აპტოლემაიოსებისაგან. სელევკიდები მრავალრიცხოვან პოლისებს აარსებდნენ. ძველი ავტორების ცნობებით, სელევკიდებმა იმპერიაში დაახლოებით 70 პოლისი დააარსეს. ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, პოლისების მშენებლობა „მმართველი დინასტიის“ პოლიტიკური მორივაციით იყო განპირობებული. ის ითვალსიწინებდა „ბარბაროს ხალხთა“ შორის ელინური კულტურის გავრცელებას. მაგრამ წყაროების სკრუპულოზურად შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ქალაქმშენებლობის გააქტიურების მიზეზი პრაქტიკული დანიშნულებისა ყოფილა. დაპყრობილ ტერიტორიებზე პოლისები იქმნებოდა, როგორც სელევკიდების ხელისუფალთა დასყრდენი პუნქტების გამო. საკითხი მდგომარეობდა არა მარტო იმაში, რომ პოლისების თავდაცვითი ნაგებობებით მტკიცდებოდა და ისინი სამეფო გარნიზონებს ინახავდნენ, არამედ იმაში რომ სამოქალაქო საზოგადოება დინასტიასთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. პოლისი მეფის ნება-სურვილით იმქნებოდა და მისთვის მიწა-წყალი გამოიყოფოდა. ტერიტორია კლეროსებად, ნაკვეთებად იყოფოდა და ისინი მოქალაქეთა შორის ნაწილდებოდა. მიწის ნაკვეთი პოლისის მოქალაქებს დროით მფლობელობაში გადაეცემოდა. თუ მოქალაქეს მემკვიდრე არ ჰყავდა მისი კლეროსები მეფეს უბრუნდებოდა.

პოლისები სელევკიდების მიერვე შექმნილი სამხედრო კოლონიებისაგან თვისობრივად განსხვავდებოდნენ. ეს განსხვავება უწინარეს ყოვლისა გამოიხატებოდა იმაში, რომ პოლისი ფართო ავტონომიით სარგებლობდა, ვიდრე კოლონია. გარდა ამისა, პოლისი სატრაპს არ ემორჩილებოდა და თავის საქმეებს უშუალოდ მეფესთან აგვარებდა. პოლისებში ფუნქციონირებდა სახალხო კრება, საბჭო, მაგისტრატურის სისტემა. განსაკუთრებულ როლს ახალგაზრდობის აღზრდის მაგისტრატურები ასრულებდნენ. სამოქალაქო საზოგადოება ცდილობდა ახალგაზრდები ბერძნული ტრადიციებით აღეზარდათ.

არქეოლოგიური მონაცემებით, მთელი რიგი ბერძნული პოლისები – დურა-ევროპოსი, სელევკია, აი-ხანუა, ძირითადად ელინურ პოლისებად რჩებოდნენ. სელევკიდების მიერ დაარსებული მრავალი ბერძნული პოლისების, მსხვილ საქალაქო ცენტრებად გადაიქცნენ. მათი მოსახლეობა შესდგებოდა არა მარტო ბერძენ-მაკედონელებისაგან, არამედ მკვიდრი მოსახლეობისაგანაც, ტუმცა მკვიდრი მოსახლეობა მოქალაქეთა უფლებებით არ სარგებლობდა. პოლისის მოქალაქეებად მხოლოდ ბერძენ-მაკედონელები ითვლებოდნენ. ასე მაგალითად ძვ. წ. 219 წლისათვის სელევკიასა და პიერიის 30 ათასი მცხოვრებიდან მოქალაქეობა 6 ათას კაცს ჰქონდა; ანტიოქიაში კი 10 ათასს. ახალი პოლისების დაარსება სელევკიდების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო. სელევკიდები ცდილობდნენ მცირე აზიისა და მატერიკული საბერძნეთის პოლისების მოსახლეობა მოეზიდათ. ცნობილია, რომ ანტიოქიაში ათენის, არგოსის, ეტოლიის, ეგეის, კრეტის მოქალაქეები გადასხლდნენ. ამგვარი პოლიტიკა ანტიოქოს IV-მდე გაგრძელდა.

სელევკიდების იმპერიაში ბერძნული პოლისეი უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდნენ. სახელმწიფოს სტრუქტურაში პოლისის მოქალაქეებს პრივილეგირებული ადგილი ეკავათ. ცნობილია, რომ მეფე პოლისის მოქალაქეობას ანიჭებდა თავის გადამდგარ მხედართმთავრებს და მოხელეებს. პოლისი საკუთრივ თავისი ტერიტორიების გარდა, მკვიდრი მოსახლეობის ვრცელ ტერიტორიასაც აკონტროლებდა. ამ ტერიტორიების ექსპლოატაცია პოლისის მოქალაქეთა კეთილდღეობის საწინდარი იყო. ეს სახელმწიფოსათვის სასაგებლო იყო, ვინაიდან პოლისი თავის თავზე იღებდა სახელმწიფოს გარკვეულ ფუნქციას მკვიდრი მოსახლეობის კონტროლზე, გადასახადების აკრეფაზე და ა.შ. სელევკიდების სახელმწიფო და ბერძნული პოლისები მკვიდრი მოსახლეობის ექსპლოატაციაში მოკავშირეები იყვნენ. ასე რომ, ბერძნული პოლისები სახელმწიფოს საიმედო დასაყრდენს წარმოადგენდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ მთელ რიგ პოლისებს უფლება ჰქონდათ მოეჭრათ მონეტები, მართალია ბრინჯაოსი, მაგრამ ისინი სახელმწიფოს ბაზარზე ცირკულირებდნენ.

განსხვავებულ როლს ასრულებდნენ მცირე აზიის ძველი პოლისების, როლებიც სელევკიდების სახელმწიფოს სემადგენლობასი აღმოჩნდნენ. ისინი სელევკიდებთან ისე ორგანულად არ იყვნენ დაკავშირებული, როგორც ახალი პოლისები. მცირე აზიის ძველი პოლისები სელევკიდების მოკავშირეებად ითვლებოდნენ, მცირე აზიის პოლისები სელევკიდებს პტილემაიოსებს,

მაკედონიასა და პერგამონსაც იზიდავდა. ამ სახელმწიფოების დაპირისპირება მცირე აზიის პოლისებს მანევრირების საშუალებას აძლევდა, რათა გარკვეული დოზით ავტონომია შეენარჩუნებინა.

როგორც ცნობილია, ელინისტურ აღმოსავლეთში ინტენსიურად გრძელდებოდა ბერძნული პოლისის ფორმასთან მიახლოებული სხვადასხვა ტიპის საქალაქო თემების განვითარების პროცესი. ეს პროცესი სწრაფი ტემპით წარიმართა ფინიკიის ქალაქებში, რომლებმაც აღმოსავლური ბერძნული პოლისების დამახასიათებელი ნიშნები შეიძინეს. მათი ელინიზაცია ისეთი სრული და ჩამოყალიბებული იყო, რომ ფინიკიის ქალაქების მოქალაქეების ოლიმპიურ შეჯიბრებებშიც კი დაუშვეს. სწორედ ეს ქალაქები ამარაგებდნენ სელევკიდების ფლოტს ძირითადი კადრებით.

რამდენადმე განსხვავებული ხასიათისა იყო ბაბილონის სამოქალაქო-სატაძრო თემები 0 ურუქი, ბაბილონი, ნიპური, ბორსიპა და ა. შ. ელინისტური ეპოქის დასაწყისში, ბაბილონში, სატაძრო ღვთისმსახურებისა და საერთო დიდებულთა წრისაგან შეიქმნა ერთიანი თემი, რომელიც წერილობით წყაროებში „ქალაქად“ ანდა „ტაძრის ხალხის ქალაქად“ იწოდებოდა. სამოქალაქო-სატაძრო თემის ძირითად წევრებს შეადგენდნენ კერძო პირები, რომლებიც ტაძრებისგან არ იყვნენ დამოკიდებულნი, მაგრამ მათთან მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი. კავშირის მთავარი ფორმა იყო სატაძრო მეურნეობიდან ღოვლათის მიღება. ამ ტიპის ქალაქებს თვითმმართველობა ჰქონდათ, რომელსაც სელევკიდების მეფე სცნობდა და მის მიერ იყო სანქცირებული. არსებობდა „კრება“, რომლის თავმჯდომარე ეკონომი იყო. კრება ქონებრივ საკითხებს წყვეტდა, აწესებდა ჯარიმებს და სხვ. სელევკიდების მეფეები ალაქებს ჩუქნიდნენ მიწებს, ტაძრებში ძღვენები მიჰქონდათ.

თემის წევრებთან ერთად, საკუთრივ ქალაქში და მის მიერ კუთვნილ ტერიტორიაზე ცხოვრობდა ხალხი, რომლებიც თემის წევრებად არ ითვლებოდნენ. ის შედგებოდა არასრულფასოვანი თავისუფალი ხალხისაგან, მონებისაგან და ნახევრად დამოკიდებული მიწათმოქმედებისაგან. უფლებებითა და პრივილეგიებით მხოლოდ თემის წევრები სარგებლობდნენ.

სელევკიდების სახელმწიფოს სტრუქტურაში ბაბილონის სატაძრო-სამოქალაქო თემს თავისებური ადგილი ეკავა. კერძო საკუთრების თვალსაზრისით, თემი სეღარებით უფრო პრივილიგირებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, ვიდრე სელევკიდების პოლისი. ცენტრალური მთავრობა თემის

მიწაზე საკუთრების უფლებას სცნობდა, მაშინ როცა პოლისი მფლობელობის უფლებით სარგებლობდა. სელევეკიდების სახელმწიფო აპარატში ბაბილონელები საერთოდ არ იყვნენ წარმოდგენილნი. პრაქტიკულად ყველა თანამდებობა ბერძენ-მაკედონელებს ეკავათ. ბაბილონის თემი სელევეკიდების იმპერიის პოლიტიკურ სტრუქტურასი არ იყო ჩართული. სწორედ ეს განასხვავებს სელევეკიდურ პოლისს ბაბილონის სამოქალაქო-სატაძრო თემისაგან.

ანტიგონიდების მაკედონია და პოლისები. მაკედონია ელინისტური სამყაროს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სახელმწიფო იყო ტუმცა მისი სამხედრო-ეკონომიკური პოტენციალი შედარებით უფრო მწირი იყო, ვიდრე პტოლემაიოსებისა და სელევეკიდებისა. ამიტომაც მაკედონიას არ ძალუძდა საბერძნეთი მუდმივად გაეკონტროლებინა. მაკედონიის სამხედრო შენაერთები დისლოცირებული იყვნენ მნიშვნელოვან სტრატეგიულ პუნქტებში – კორინთოში, ხალკიდაში, ეგბეასა და სხვაგან. განსაკუთრებით ღირებული იყო კორინთო, რომელიც პელოპონესიდან ცენტრალურ საბერძნეთში მიმავალ გზას აკონტროლებდა. სანამ კორინთო მაკედონიის ხელში იყო, საბერძნეთი გაერთიანებას ვერ შეძლებდა.

ბერძნული პოლისების უმრავლესობა მაკედონიისადმი მტრულად იყვნენ განწყობილნი. სიტუაციას ამძაფრებდა პტოლემაიოსების ინტრიგები, რომელიც მაკედონიის დასუსტებისკენ იყო მიმართული. ამიტომაც პტოლემაიოსები მაკედონელთა მტრებს ფინანსურად ეხმარებოდნენ. ძვ. წ. III ს-დან საბერძნეთის საშინაო საქმეებში აქტიურად ერეოდა რომი, რომელიც მოხერხებულად იყენებდა „ელინთა თავისუფლების“ ლოზუნგს მაკედონიის პოზიციების დასუსტებისათვის.

მაკედონიის პოლიტიკა ბერძნული პოლისების მიმართ სოციალური მოტივაციით განისაზღვრებოდა. თავდაპირველად, მაკედონია გამოდიოდა მდიდარი, რადიკალური რეფორმების მომხრე პოლისების მხარდასაჭერად. მოგვიანებით, როდესაც რომი აქტიურად ჩაერთო საბერძნეთის საქმეებში, რომაელების მოწინააღმდეგენი გახდნენ პოლისების დემოკრატიული და რადიკალური წრეები. ასეთ სიტუაციაში მაკედონია იძულებული გახდა ამ ძალებს დაკავშირებოდა.

დიადოხოსების ომის შედეგად, მაკედონია კრიზისის ვითარებაში იმყოფებოდა. ბრზოლისუნარიანი მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი აღმოსავლეთში გადასახლდა. მაკედონიის ტერიტორიაზე მიმდინარე ხშირმა ომებმა, გალატეის შემოსევებმა ქვეყნის ეკონომიკას მძიმე დავი დაასვა. ახალმა

მეფემ – ანტიგონე გონატმა მთელი რიგი ღონისძიებები გაატარა ქვეყნის ეკონომიკის გაჯანსაღებისათვის მაკედონიის მესვეურები ხელს უწყობდნენ ქალაქების აღორძინებას. ახალი ქალაქების უმრავლესობა დაარსდა კასანდრეს დროს. ანტოგონიდის ეპოქაში ქალაქების მშენებლობის პროცესი ინტენსიურად გაგრძელდა. ქალაქები სამეფო ადმინისტრაციის კონტროლქვეშ იმყოფებოდა. მათ მეფის წარმომადგენელი – ეპისტატები განაგებდნენ. თუმცა საშინაო საქმეში ავტონომიით სარგებლობდნენ. მაკედონიის ძველ ქალაქებსაც კი თვითმმართველობა ებოძათ. მაკედონიის მეფეები ქალაქთა აღორძინების მიზნით ცდილობდნენ, რომ საქალაქო მიწები არ გაუკაცრიელებულიყო. ამ მხრივ, ნიშანდობლივია ფილიპე V-ის წერილი ქალაქ ლარისისადმი. მეფე წერს, რომ მას აცნობეს „თქვენი ქალაქი ომის გამო საჭიროებს მოქალაქეებს“. ამიტომაც ის სთავაზობდა ქალაქში მცხოვრებ თესალიელებს და საერთოდ ელინებს მოქალაქეობას. „ეს იქნებოდა ჩემთვის და ქალაქისათვის სასარგებლო, ვინაიდან მიწა უკეთ დამუშავდებოდა“. ქალაქებს გადასახადები დაუწესეს. ამიტომაც სამეფო ხაზინა დაინტერესებული იყო ქალაქების ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებით. არქეოლოგიური მონაცემებით, ამ დროს მაკედონიის ქალაქები აღმოავლობის გზაზე იდგნენ. არქეოლოგიურად კარგადაა შესწავლილი მაკედონიის დედაქალაქი – პელა. ელინისტურ ეპოქაში ქალაქის ფართობი 2X1,5 კმ-ს შედგენდა. სამხერთით ის ციხე-სიმაგრით იყო დაცული. ციხე-სიმაგრეში განთავსებული იყო სამეფო განძი და ციხე. ორთავიან ბორცვზე მდებარეობდა აკროპოლისი ძველი სამეფო სასახლითა და ათეხა ალკიდემეს ტაძრითურთ. საკუთრივ ქალაქი რეგულარული დაგეგმარების იყო. ნაქალაქარის ცენტრალურ ნაწიში გამოვლენილ საცხოვრებელ და საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობებს ერთი ან რამდენიმე პერისტილური კარები ჰქონდათ. ზოგიერთ ნაგებობათა იატაკებს მოზაიკური პანო ამშვენებდა. ერთ-ერთ ასეთ სცენაში გადმოცემულია ისტორიული სიუჟეტი – ალექსანდრე მაკედონელისა და კრატერის ღომებზე ნადირობა.

მაკედონიის მნისვნელოვან ეკონომიკურ ცენტრს წარმოადგენდა თესალონიკა, რომელსაც ასევე რეგულარული დაგეგმარება ჰქონდა. ქალაქის გარშემო ნეკროპოლი იყო. მის სამახრეულ ინვენტარში დაფიქსირდა მრავალრიცხოვანი და მდიდრული მასალა, რომელიც მაკედონელ დიდებულთა სიმდიდრეზე მიუთითებს.

ძვ. წ. III ს-დან მაკედონიის საშინაო საქმეში აქტიურად ჩაერია რომი, რომელთანაც მაკედონიას არერთი ბრზოლა მოუხდა. საბოლოოდ, ძვ. წ. 169 წ.

პიდნასთან ბრძოლაში რომაელებმა სასტიკად დაამარცხეს მაკედონელები, რის შემდეგაც მაკედონიის ერთიანმა სახელმწიფომ არსებობა შეწყვიტა.

ამრიგად, ელინისტური პოლისი კლასიკურისაგან იმით განსხვავდებოდა, რომ ის უკვე თავისუფალ რესპუბლიკას არ წარმოადგენდა. ელინისტური პოლისი რჩებოდა მხოლოდ საქალაქო თემად, რომელიც მართალია, ავტონომიას და გარკვეულ პრივილეგიებსაც ფლობდა, მაგრამ მტლიანობაში ცენტრალური ხელისუფლების კონტროლქვეშ იმყოფებოდა. ახალი პოლისების დაარსებისა და ძველი საქალაქო ცენტრების პოლისებად ტრანსფორმირების პროცესი თითქმის ყველა ელინისტურ სახელმწიფოში მიმდინარეობდა, თუმცა ის ინტენსიურად წარიმართა ეკონომიკურად დაწინაურებულ ისეთ რეგიონებში, როგორებიც იყვნენ მესოპოტამია, სირია და მცირე აზია. აღსანიშნავია ასევე ისიც რომ, ახალი პოლისების დაარსებაში განსაკუთრებული როლი შეასრულეს სამხედრო კოლონიების იმ ნაწილმა, რომლებიც ხელსაყრელ საგაჭრო გზაჯვარედინზე მდებარეობდნენ. ადგილობრივი ზედაფენა ხალხით იღებდა პოლისურ ორგანიზაციას და მასთან დაკავშირებულ ელემენტებს – ბერძნულ წესჩვეულებებს, სამართალსა თუ კულტურული ტრადიციების ნორმებს, ვინაიდან პოლისის მოქალაქეობა მათ პრივილეგიებს უზრუნველყოფდა. პოლისები ქვეყნის დანარჩენ ტერიტორიას, ხორას დაუპირისპირეს. ხორას ცნებაში ჩვეულებრივ იგულისხმებოდა სასოფლო და საქალაქო დასახლებები, რომლებიც პოლისურად არ იყვნენ ორგანიზებულნი. პოლისის პრივილეგირებული მდგომარეობა შესაძლებლობას აძლევდა მის მოქალაქეებს ხორას მოსახლეობის ექსპლოატაციაში მიეღო მონაწილეობა.

4. რომი და პოლისები

ძვ. წ. III ს-ის მეორე ნახევრიდან, მეორე პუნიკური ომის ტრიუმფალურად დასრულების შემდეგ, რომი პოლისების საშინაო საქმეებში აქტიურად ჩაერია. ილირიელების დამარცხების შემდეგ, რომაელებმა ბალკანეთის ნახევარკუნძულის დასავლეთის რეგიონის ბერძნულ ქალაქებში პოზიციები განიმტკიცეს. მათი ნავსადგურები ადრიატიკის ზღვაში რომაული ფლოტის სადისლოკაციო პუნქტები გახდნენ.

ძვ. წ. 201 წ. პერგამონმა, როდოსმა, ბიზანტიამ, ათენმა და სხვა ბერძნულმა პოლისებმა მაკედონიის მეფის ფილიპე V-ის წინააღმდეგ, დამხარებისათვის რომს მიმართეს. 200 წ. რომაული სამხედრო შენაერთები საბერძნეთში გადასხადნენ და მაკედონიისაკენ დაიძრნენ. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა თესალიაში, კინოსკეფალოსთან, სადაც რომაელებმა მაკედონელები სასტიკად დაამარცხეს. საზავო ხელშეკრულებით, ფილიპე V-ს ბერძნული ქალაქების თავისუფლება უნდა ელიარებინა, მაგრამ ეს მისთვის დიდი დარტყმა იყო. ძვ. წ. 196 წ. ისთმურ თამაშებზე ოფიციალურად გამოცხადდა, რომ რომის სენატი და არმიის მთავარასარდალი ტიტუს კვინკვიციუს ფლამინიუსი ბერძნულ ქალაქებს თავისუფლებას ანიჭებდა. ამ განცხადებამ მოელს ელადაში საყოველთაო აღფრთოვანება გამოიწვია. მაკედონისთან მშვიდობა მიღწეულ იქნა, მაგრამ ძვ. წ. 194 წლამდე რომაული არმია მაინც საბერძნეთში რჩებოდა. კორინთოში, ხალკიდასა და დემეტრიადაში რომაული სამხედრო შენაერთები ჩადგნენ. ტიტუს ფლამინიუსი და რომიდან ჩამოსული კომისია საბერძნეთის საქმეების მოწესრიგებნას შეუდგა. ზოგიერთი პოლისების საზღვრები ხელახლა განისაზღვრა, რომაელებმა თესალიის პოლისებში ტიმოკრატიული მმართველობა დაამყარეს, თესალიის ლიგა აქეური კავშირის სახით მოეწყო. რომაელთა ამ ღონისძიებებმა ბერძნებს დაანახეს, რომ რომაელთაგან ბოძებული თავისუფლება დეკლარაციული ხასიათისა იყო და ერთი ბატონი მეორეთი შეიცვალა. თუმცა პოლისების არისტოკრატიული ზედაფენა რომაელებს უჭერდა მხარს და თავიანთი ინტერესების დამცველებად მიაჩნდატ. რომაელებმა მათ იმედები მაღე გაუმართლეს. აქეური დიდკაცობის თხოვნით, ტიტუს ფლამინიუსმა ომი გამოუცხადა სპარტის ტირანს – ნაბისს, რომლის რადიკალური ხასიათის სოციალური რეფორმები არგოსსა და მიკენში გავრცელდა. ძვ. წ. 195 წ. ნაბისი დამარცხდა. სპარტას სამფლობელოები ჩამოერთვა და 500 ტალანტის კონტრიბუციის გადახდა დაეკისრა. გარდა ამისა,

საბერძნეთის მრავალი პოლისი, რომელი ლეგიონერების მიერ გაიძარცვა და გაპარტახდა.

რომის ლეგიონები ესპანეთში რომ იბრძოდნენ, სელევიდების მეფემ ანტიოქოს III მცირე აზიის სამხრეთ და დასავლეთ სანაპიროს პოლისები დაიკავა. ამავე დროს, მან დაიქვემდებარა პროპონტისისა და ჰელესპონტისის ელინური პოლისები. ამით ის შავიზღვისპირეთის სრუტეების ბატონ-პატრონი გახდა, რასაც პერგამონი და როდოსი ვერ ეგუებოდა. ძვ. წ. 197 წ. როდოსმა ანტიოქოს III-ს ომი გამოუცხადა და დახმარებისათვის რომაელებს მიმართა. მაგრამ რომაელებმა პირდაპირი ჩარევისაგან თავი შეიკავეს, რადგან საბერძნეთში ომი ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ დასრულებული და ახალ ომში ჩაბმას მოერიდნენ. თუმცა ანტიოქოსისაგან მოითხოვეს ბერძნული ქალაქები გაეთავისუფლებინა. ეს მოთხოვნა ანტიოქოსმა არ მიიღო. ბერძნების კეთილგანწყობა, რომ მოეპოვებინა, ანტიოქოსმა საბერძნეთში დიპლომატიურ მანევრირებას მიმართა, რათა სახალხო მასა რომაელების წინააღმდეგ აეჯანყებინა, რასაც გარკვეულწილად მიაღწია კიდევ. მაგრამ ბერძნული პოლისების ზედაფენა რომაელების ერთგული რჩებოდა. ათენში, პოლისის ზედაფენამ სწორედ რომაელების მხარდაჭერით შეძლო სახალხო მოძრაობის ჩახშობა. ანტიოქოს III საბერძნეთში მხოლოდ ეტოლიის კავშირისა და პატარა ქალაქების გადმოხირბა შეძლო. ემზადებოდა რა ანტიოქოს III ომისათვის, რომაელებმა როდოსთან და პერგამონთან ტრადიციული კავშირი აღადგინეს.

ძვ. წ. 190 წ. მაგნეზიასთან რომაელებსა და ანტიოქოს III შორის გადამწყვეტი ბრძლა მოხდა. რომაელებმა გაიმარჯვეს. ანტიოქოსის არმია თითქმის განადგურდა.

რომაელებმა ანტიოქოსის მცირე აზიური სამფლობელოების დიდი ნაწილი პერგამონსა და როდოსს გადასცეს. პერგამონს ასევე გადაეცა ანტიოქოსის მიერ მიტაცებული ევროპული ტერიტორიები, რის შემდეგაც პერგამონი დიდი და ძლიერ სახელმწიფო გახდა. რომის პოლიტიკა პერგამონის გაძლიერებისათვის, რეალურად მაკედონიის წინააღმდეგ იყო მიმართული.

მაგნეზიასთან ბრძოლის შემდეგ, ანტიოქოსის მოკავშირე ეტოლიის კავშირთან ომი გაგრძელდა. ეტოლიელები შეუპოვრად იბრძოდნენ, მაგრამ როდესაც მათ წინააღმდეგ ეპიროტებმა, ილირიელებმა და აქეის კავშირმა გაილაშქრეს, ეტოლია დაეცა. ის გაძარცვული და განადგურებული იქნა. მისი ტერიტორია საგრძნობლად შემცირდა. ამიერიდან, ეტოლიამ პოლიტიკური მნიშვნელობა დაკარგა.

ეტიოპიის განადგურებამ, აქეის კავშირზე რომაელთა მფარველობამ და ბერძნული პოლისების საშვიანო საკმევში აქტიურმა ჩარევამ, საბერძნეთში ანტირომაული მოძრაობა გააძლიერა. ზოგიერთ პოლისში ღია აჯანყებებსაც ჰქონდა ადგილი, მაგრამ რომაელებმა ის ადვილად ჩაახშეს, რადგანაც ბერძნული ელიტა რომაელებს თანაუგრძნობდა და მათ მოკავშირედ რჩებოდა.

ძვ. წ. 170 წლების შუა ხანებში რომის აღმოსავლური პოლიტიკის ცენტრში კვლავ მაკედონისთან ურთიერთობის საკითხი დადგა. მეორე მაკედონურ ომში დამარცხების მიუხედავად, მაკედონიის მეფე ფილიპე V-მ აღადგინა თავისი სამხედრო მანქანა და დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკის გატარებას შეეცადა. მაკედონიის ასეთ გაძლიერებას რომაელები წინ აღუდგნენ. ძვ. წ. 169 წ. რომაულმა არმიამ ლუციუს ემილიუს პაულუსის მეთაურობით, მაკედონიის წინააღმდეგ საბრძოლო ქმედებები დაიწყო. ძვ. წ. 168 წ. გადამწყვეტი ბრძოლა შედგა პიდნაში, სადაც რომაელებმა გაიმარჯვეს. მაკედონელების განადგურების შემდეგ, რომაელებმა მაკედონიის მოკავშირე ეპირელები დაამარცხეს და მათი ქალაქები მიწასთან გაასწორეს.

მაკედონიის ერთიანი სახელმწიფოს განადგურების შემდეგ, რომის აღმოსავლური პოლიტიკა მკვეთრად შეიცვალა. ამიერიდან რომაელებს როდოსულ-პერგამონული კავშირის შენარჩუნება და ამ სახელმწიფოების შემდგომი გაძლიერებისათვის ხელის შეწყობა მიზანშეწონილად არ მიაჩნდათ. პირიქით, რომის ადმინისტრაცია მათი დასუსტებით იყო დაინტერესებული. პერგამონის პროტექტორობაში მყოფი გალატია, რომაელებმა დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ გამოაცხადეს, პაფლაგონიაც პერგამონს ჩამოაშორეს და „თავისუფლება“ უბოძეს. პერგამონის მუდმივ კონკურენტებთან – პონტოს ჰერაკლესთან და ბითინიასთან რომაელებმა სამოკავშირეო ხელშეკრულება გააფორმეს.

კიდევ უფრო მკაცრი იყო რომის პოლიტიკა როდოსის მიმართ. მესამე მაკედონურმა ომმა როდოსის ვაჭრობას დიდი ზარალი მიაყენა. ფაქტობრივად შეწყდა როდოსის ეკონომიკური კონტაქტები აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთთან. როდოსელებმა არაერთხელ გააფრთხილეს რომაელები, რომ ომს თუ არ შეწყვეტდნენ, მაშინ ისინი ომს დაუპირისპირდებოდნენ. როდოსელებმა კრეტელებთან სამხედრო კავშირი შეკრეს, მაგრამ მაკედონელებზე რომაელთა გამარჯვების შემდეგ, როდოსელებმა რომის სენატს პატიება და კავშირი სთხოვეს. რომაელებმა ეს მომენტი გამოიყენეს, როდოსელებს მცირე აზიური სამფლობელოები

ჩამოართვეს და „რომაელი ხალხის მეგობრისა და მოკავშირის“ ტიტული უბოძეს, რაც სინამდვილეში როდოსის რომზე დამოკიდებულ სახელმწიფოდ ქცევას ფარავდა.

როდოსის ეკონომიკური ინტერესების საპირისპიროდ, დელოსი „თავისუფალ“ ნავსადგურად, „პორტო-ფრაკონად“ გამოცხადდა. დელოსი ეგეოსის ზღვის მთავარი საპორტო ცენტრი, კერძოდ მონათვაჭრობის პუნქტი გახდა.

ანექსირებულ პოლისებში რომაელთა სრულმა ბატონ-პატრონობამ საბედძნეთსა და მაკედონიაში ანტირომაული მოძრაობა გაააქტიურა. ამ მოძრაობის ეოიცენტრი მაკედონია იყო. ძვ. წ. 149 წ. მაკედონელები აჯანყდნენ, მაგრამ მალე რომაელებმა შეძლეს მისი ჩაქრობა. ძვ. წ. 148 წ. მაკედონია რომის პროვინციად გამოცხადდა, მის შემადგენლობაში აღმოჩნდა ეპირი, ბერძნული პოისები აპოლონია, დირარხია (თანამედრ., ღურესი) და იონიის ზღვის კუნძულები. მაკედონიის აჯანყებას უკვალოდ არ ჩაუვლია. მიუხედავად მარცხისა, ბერძნულ პოლისებში ვითარება კიდევ უფრო გამწვავდა. ამით ისარგებლა რომაელთა მფარველობაში მყოფმა აქეის კავშირმა და თავისი ტერიტორიის გაფართოებას შეეცადა. ძვ. წ. 148 წ. აქეის კავშირს მოსთხოვეს უარი ეთქვა ალიანსში არა მარტო სპარტის ჩართვაზე, არამედ გაენთავისუფლებინა დანარჩენი პოლისები, რომლებიც მათ მეორე მაკედონური ომის შემდეგ მიიტაცეს. აქეის კავშირის მეთაურებმა, რომლებიც თავიანთ სამხედრო პოტენციალში ზედმეტად იყვნენ დარმწუნებულნი, რომს ომი გამოუცხადეს, ძვ. წ. 146 წ. ისთმოსთან ბრძოლაში აქეის კავშირმა სრული ფიასკო განიცადა. რომის კონსულმა ლუციუს მუმიუსმა აიღო და მიწასთან გაასწორა აქეის კავშირის მნიშვნელოვანი ცენტრი, მდიდარი სავაჭრო პოლისი კორინთო. მისი მოალაქეები მონებად გამოაცხადეს და გაყიდეს კიდევც. ასე განადგურდა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში რომაელ-იტალიელი ვაჭრების ძლიერი კონკურენტი. აქეის კავშირი და დანარჩენი ბერძნული სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსები გაუქმებულ იქნა, ელინური პოლისები მაკედონიის რომაულ ნაცვლებს დაექვემდებარნენ. რომაელებმა პოლისებში ერთგვაროვანი პოლისიკური ოლიგარქიები დანიშნეს. მხოლოდ ათენი და სპარტა ინარჩუნებდა ნომინალურ დამოუკიდებლობას. ათენის მართვის ცენტრი პრეპაგი გახდა, სპარტისა კი გერუსია.

მუმიუსის ლეგიონერებმა პოლისები ტითქმის გაანადგურეს. მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი მატერიალური კულტურის ძეგლები

რომში გაზიდეს და ნაწილობრივ მოსპეს. პოლიბიოსის ცნობით, კორინთოს ტაძრებიდან გამოყრილი უდიდესი მხატვრების ტილოებზე, რომელი ჯარისკაცები კამათელს თამაშობდნენ.

ელინური პოლისები თავისუფლებისა და ავტონომიის დაკარგვას შერიგებიან. ისინი მუდამ შესაფერის მომენტს ეძებდნენ რომში ბატონიბისაგან თავდახსნისათვის. ერთ-ერთი ასეთი მომენტი, მაშინ დადგა, როდესაც ძვ. წ. 87 წ. პონტოს მეფემ მითრიდატე ევპატორმა საბერძნეთში ლაშქრობისას პოლისებს „თავისუფლების აღდგენა აღუთქვა“.

როგორც ცნობილია, „მითრიდატული ომების“ დაწყებამდე ათენი რომის მხარეზე იყო, მაგრამ ომის დაწყებისთანავე ათენელებმა რომაელებს მოულოდნელად ზურგი შეაქციეს. ევროპული საბერძნეთის „გვირგვინის“ ღტოლვა მითრიდატესაკენ, რომელიც ერთ-ერთ საინტერესო და სადავო საკითხად რჩება სამეცნიერო ლიტერატურაში, სხვადასხვა მიზეზებით აიხსნება. ამ მიზეზთა შორის უწინარეს ყოვლისა აღსანიშნავია მითრიდატეს წარმატებები მცირე აზიაში და სამხრეთ შავიზღვისპირეთის სანაპიროებზე, რომლებმაც დიდი ზეგავლენა მოახდინეს ათენელებზე. მათ თვალში პონტოს მეფე რომაელთა მძიმე უღლისაგან დაჩაგრულ ხალხთა განმათავისუფლებელს წარმოადგენდა. გარდა ამისა, არ უნდა დაგვავიწყდეს ის ფაქტიც, რომ ჯერ კიდევ ძვ. წ. IV საუკუნიდან პონტოს მეფეებსა და ათენს შორის მეგობრული დამოკიდებულება სუფევდა. ამ ურთიერთობის საუკეთესო გამომხატველია მითრიდატე I-ის მიერ აკადემოსის მუზეუმისადმი პატივისცემის ნიშნად აგებული პლატონის ქანდაკება. ევპატორი თავად დიდად იყო გატაცებული ელინური კულტურით.

ამ შეხედულების დამადასტურებელ საბუთად უნდა ჩაითვალოს კუნძულ დელოზე გადარჩენილი მითრიდატეს ძეგლი, რომელიც მადლიერმა ქალაქმა „მზრუნველ“ მეფეს აღუმართა. კვარცხლბეკის წინა მხარეზე მოთავსებულია შემდეგი წარწერა: „მეფე მითრიდატე ევპატორისა დიონისესი, მეფე მითრიდატე ევერგეტის ძისა, ქურუმამა ჰელიანაქსმა, ასკლეპიოდორის ძემ, ათენელმა აღუშენა მისი სიმაძაძისა და ათენელი ხალხისადმი უცვლელი კეთილგანწყობისათვის“. აქედან გამომდინარე, მანანდიანი წერს: „ელინური ქალაქების ერთგულება მითრიდატესადმი იძლევა იმის დამადასტურებელ საბუთს, რომ სინამდვილეში ის ელინიზმისა და ელინური ქალაქების მფარველი იყო“. ყოველივე ზემონათქვამიდან შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ათენელთა აზრით, მითრიდატე და მისი წინამორბედი მეფეები იყვნენ არა ელინური

კულტურის მოწინააღმდეგეები, არამედ მისი დამცველები და თაყვანისმცემლები. ზემოაღნიშნული ფაქტები იძლევა იმ მიზეზთა ახსნის საშუალებას, თუ რატომ გადავიდა ათენელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი პონტოს მეფის მხარეზე (აპიანე, 28; პოსიდონიოსი, ფრ. 41). თავის მხრივ, ათენის კავშირს მითრიდარესათვის დიდი ეკონომიკური და პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. პონტოს სამეფოს საჭეთმპყრობელი თავისი პოლიტიკური გეგმების განხორციელებისათვის ბრძოლაში განსაკუთრებულ როლს ანიჭებდა ათენისა და შავიზღვისპირეთის ქვეყნებს შორის ვაჭრობის განვითარებას, რომელიც, მისი აზრით, ხელს შეუწყობდა პონტოს სამეფოს ეკონომიკურ ძლიერებას. გარდა ამისა, მითრიდატეს დაინტერესება ათენთან ურთიერთობით განპირობებული იყო პოლიტიკური მოტივითაც. ძველი დიდების დაკარგვის მიუხედავად ათენს ბერძნულ სამყაროში განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა. ამიტომ მასთან მეგობრულ დამოკიდებულებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მითრიდატეს ავტორიტეტის განმტკიცებისათვის საბერძნეთში. მითრიდატე იმედოვნებდა აგრეთვე, რომ ათენი, რომელიც ხელსაყრელ სტრატეგიულ ადგილზე მდებარეობდა, რომის წინააღმდეგ ბრძოლის პლაცდარმად გამოეყენებინა (ფლორუსი, XI, 3, 5). ამრიგად, ზემოთნათქვამიდან კარგად ჩანს, თუ რაში მდგომარეობდა „ელისური კულტურის დამცველისა და განთავისუფლების დროშით მებრძოლი“ მითრიდატე ევპატორის ნამდვილი პოლიტიკის არსი ათენში.

მას შემდეგ, რაც მითრიდატეს ხელში აღმოჩნდა მთელი შავიზღვისპირეთი და მცირე აზია, მეფე დაუყოვნებლივ შეუდგა ეგეოსის არქიპელაგზე თავისი ჯარების გადასხმას. ეგეოსის ბევრი კუნძული და საბერძნეთის ქალაქები – ერეტრია, ქალკედონი, ევბეა ევპატორმა უბრძოლველად დაიმორჩილა (მემნონი, XV, XXXII). ჯერჯერობით მას უმკლავდებოდა მხოლოდ როდოსი, რომელიც რომაელთა მოკავშირე იყო (პლუტარქე, , ლუკულუსი, 3). მითრიდატემ „ურჩი“ როდოსელების წინააღმდეგ გამოცდილი სარდლის პელოპიდეს მეთაურობით დიდი არმია გაგზავნა, მეორე სარდალი არქელაოსი კი ბალკანეთის ნახევარკუნძულისაკენ დაძრა. ამ უკანასკნელმა ბალკანეთზე გადასვლამდე კუნძული დელოსი აიღო და ათენელებს გადასცა. საბოლოოდ მითრიდატეს ტრიუმფალური სვლა ბალკანეთზე ათენის დამორჩილებით დაგვირგვინდა. ამასთან დაკავშირებით, საინტერესოა, თუ როგორ და რა გზით დაემორჩილნენ ათენელები მითრიდატეს. როგორც ცნობილია, პირველი მითრიდატული ომის წინ ათენში პოლიტიკური ბრძოლა გამწვავდა. მოსახლეობის მნიშვნელოვანი

ნაწილი ოლიგარქიული მმართველობის პოლიტიკის გამო უკმაყოფილებას გამოთქვამდა. ახ. წ. 89 წ. ათენში სახელმწიფო გადატრიალება მოხდა. მონათმფლობელებისა და ვაჭრების ოლიგარქიული მმართველობა დამხობილ იქნა აჯანყებულ დემოსის მიერ. ჩვენი აზრით, ათენში მომხდარი დემოკრატიული გადატრიალება პონტოს მეფემ განახორციელა. მართალია, მითრიდატე ამ დროს ათენიდან შორს იმყოფებოდა, მაგრამ მას ქალაქში ჰყავდა თავის მომხრე პირები, რომლებიც მითრიდატეს ხელშეწყობით სათავეში ჩაუდგნენ დემოსის ბრძოლას და ის სრულ გამარჯვებამდე მიიყვანეს.

პონტოს მეფემ ათენელთა გამგებლად თავისი მეგობარი არისტონი დანიშნა, ეპიკურელი ფილოსოფოსის ათენის მმართველად გამოცხადების შემდეგ იგი შეუდგა მითრიდატესადმი აღთქმული პირობის განხორციელებას, არისტონის უპირველესი ამოცანა იყო პონტოს მეფის მხარეზე ათენელთა გადმოხიზება და საბერძნეთის დედაქალაქიდან იტალიკების განდევნა. მან ზემოხსენებული ამოცანები წარმატებით შეასრულა. მომავალმა ტირანმა შეზღო დაერწმუნებინა ათენელები, რომ ამ უკანასკნელთა ევპატორის მხარეზე გადასვლის შემთხვევაში გააუქმებდა მძიმე სავალალო გადასახადებს და დემოკრატიულ წყობილებას აღადგენდა. რომაელებისა და იტალიკების ათენიდან გაძევება კი არისტონმა სისხლის ნთქევითა და დარბევით შეზღო (აპიანე, 22-93; ციცერონი III, 7). საბოლოოდ არისტონის დაპირებებით აღტაცებული ხალხის უმრავლესობამ მითრიდატეს ძალაუფლებას მხარი დაუჭირა. ამრიგად, ათენში არისტონის „ტირანია“ დამყარდა, რომელიც პონტოს მეფის უმაღლეს ხელისუფლებას ემორჩილებოდა. ათენის თამიყოლებით საბერძნეთის დანარჩენი ქალაქები და ოლქები – შერონეა, პირეესი, პელოპონესი, ბეოტია აგრეთვე მითრიდატეს დაემორჩილა.

აი ასე, ერთი ძლიერი დარტყმით გაქრა რომაული ბატონობის „ვარსკვლავი“ საბერძნეთში. ამიტომ საეჭვო არ არის, რომ ამ გრანდიოზულმა პონტოურმა საფრთხემ რომში დიდი შემფოთება გამოიწვია. რომის ხელისუფალნი შიშით ძრწოდნენ პონტოელი გვირგვინოსნის წინაშე (ფლორუსი, X, 3, 9), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მსოფლიო იმპერიის გულს ჯერჯერობით არ ეცალა მითრიდატესადმი ანგარიშის გასწორებისათვის, ვინაიდან რომში მძვინვარებდა ბრზოლები მარიუღესთა და სულანელთა შორის. იმ დროს, როდესაც რომში საშინელი, სულისშემხუთველი ატმოსფერო სუფევდა, არისტონი ათენში თავის მიზანმიმართულ პოლიტიკას აწარმოებდა. პონტოს არმიიდან გამოყოფილი ორი ათასიანი მემრით მან თანაქალაქელებს საშინელი

რისხვა და უბედურება დაატეხა თავს. რომაელების მომხრე არისკოტრატის ნაწილი გაანადგურა. ზოგი ამოხოცა, ზოგიც მითრიდატეს გაუგზავნა საბოლოო განჩინების გამოსატანად. ამიტომ ქალაქის მოსახლეობის უმრავლესობა იძულებული გახდა ამისოში გაქცეულიყო (პლუტარქე, ლუკულუსი, 19). ამრიგად, მითრიდატეს ბატონობის მოკლე პერიოდი ათენში საშინელი რეპრესიებითა და დესპოტიზმით აღინიშნა, აქედან გამომდინარე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ პონტოს მეფის რეჟიმმა ათენში შეაშფოთა და მის წინააღმდეგ აამხედრა ადგილობრივი წარჩინებული მოქალაქეები და მდიდარი მონაღმფლობელები. ათენის მოსახლეობის პოზიციამ მითრიდატეს ძალაუფლებისადმი განსაკუთრებით იჩინა თავი სულას მიერ საბერძნეთში ლაშქრობის დროს.

მას შემდეგ, რაც სულამ მარიუსელებზე ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა, ძვ. წ. 86 წ. იგი ბალკანეთისაკენ გაემართა მითრიდატესთან საომრად. შიშით შეპყრობილი ქალაქების მოსახლეობა სულას მხარეზე გადავიდა (მემნონი, 32). ბეოტიის დედაქალაქის ალების შემდეგ ის ატიკას მიუახლოვდა. აქ მან ჯარი ორ ნაწილად გაყო. ერთი გაგზავნა ათენისაკენ, სადაც გამაგრებული იყო ხალხის საძულველი ტირანი – არისტონი, ხოლო თვითონ სულა არმიის მეორე ნაწილით გაემშურა პირეესისაკენ. პირევსში გამაგრებული პონტოელები მედგრად იცავდნენ თავს. სულა იძულებული შეიქმნა იერიშებზე დროებით ხელი აეღო. სულას მდგომარეობა სავსებით უიმედო ჩანდა, მაგრამ უახლოესმა ამბებმა ცხადყვეს, რომ პონტოს მეფის ძალა საბერძნეთში არცთუ ისე დიდი იყო. მთელი მისი ორგანიზაცია დამყარებული იყო მერყევსა და სუსტ საფუძველზე. მითრიდატეს ხელქვეითი ოლქების მოსახლეობამ იწყო დრტვინვა და ჩივილი სასტიკ გადასახადებსა და ბეგარაზე, მაშინ როდესაც შეძლებული ფენები მითრიდატეს შიშით მზად იყვნენ სულას მხარეზე გადასულიყვნენ. სულამ გამოიყენა რა, მოსახლეობის წარჩინებული ფენების მხარდაჭერა და მათგან მიიღო ფულადი თანხები, კვლავ გააჩაღა იერიშები ათენსა და პირევსზე.

სულა განსაკუთრებით აძლიერებდა ათენის ალყას სპეციალურად გამოყოფილი ჯარის ნაწილებით. შიმშილისაგან „ტყავგამძვრალი“ ათენელი მოქალაქენი რომაელებთან ზავის დადებას მოითხოვდნენ. არისტონი იძულებული გახდა დათანხმებულიყო და ელჩები გაეგზავნა სულასათვის, მაგრამ არისტონის დიპლომატიური მანევრირება, რომელიც სულასთან სამშვიდობო ხელშეკრულების დადებას ითვალისწინებდა, მარცხით დამთავრდა.

რომაელი სარდალი კელავ განაგრძობდა ქალაქის მარწუხებში მოქცევას, რათა იქიდან ვერავის მოეხერხებინა გაქცევა (აპიანე, 38). ძვ. წ. 86 წ. 1 მარტს რომაელთა არმიის გააფთრებული იერიშების შემდეგ ათენის დაეცა. სამართლიანად აღნიშნავს ამერიკელი ისტორიკოსი ჯ. დეი, რომ ძვ. წ. 86 წ. ათენის ისტორიაში მნიშვნელოვანი გარდატეხის ხანა იყო. დამპყრობლებმა საშინელ ხოცვა-ჟლეტას მიჰყვეს ხელი. სულამ მრავალი ათენელი მოქალაქე და მათ შორის არისტოიონი სიკვდილით დასაჯა. ათენს სრული დაღუპვა მოელოდა, მაგრამ სულას თანამგრძნობი ათენელი ოლიგარქოსების თხოვნით ათენის მცხოვრებლებს სიცოცხლე შეუნარჩუნეს მათი შესანიშნავი ქალაქის დიადი წარსულის პატივისცემის ნიშნად.

რომაელთა წარმატებებმა საბერძნეთში მითრიდატეს ახლად წარმოქმნილ იმპერიაში ნგრევა შეიტანა. მართალია, ათენის მოსახლეობამ მხარი დაუჭირა მას საძულველი რომაელების წინააღმდეგ ბრძოლაში, მაგრამ მითრიდატე, რომელშიც გაერთიანებული იყო ალინური კულტურისა და თავისუფლების, აღმოსავლური დესპოტურობისა და ფანატიკური რეაქციის ძირითადი ნიშნები, მაინც სასტიკ დესპოტად რჩებოდა. როგორც ვნახეთ, ათენელები, რომლებიც ფიქრობდნენ, რომ მძიმე რომაულ უღელთან შედარებით მითრიდატე უფრო „ნაკლები ბოროტება“ ჩანდა, ვარაუდში შეცდნენ. ახლა მათ კარგად დაინახეს, თუ რას ნიშნავდა უცხოელ უღელთა ცვალებადობა.

სულას მიერ ათენის აღების შემდეგ რომის ხელისუფალთა პოზიცია ათენის მიმართ შეიცვალა. რომის სენატმა ბერძენთა გულის მოსაგებად მსოფლიო მნიშვნელობის ნავსაყუდელი – დელოსი ათენელებს გადასცა. გარდა ამისა, რომაელებმა ათენელებს ავტონომია და თავისუფლება მიანიჭეს. ხელისუფლების სათავეში ატიკუსის მოსვლით, ათენი ორი ათეული წლის განმავლობაში დროებით დამშვიდდა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ათენის სახელმწიფო უფსკრულისაკენ მიექანებოდა. „მითრიდატულმა ომებმა“ გამანადგურებელი ზეგავლენა მოახდინეს ქვეყნის სოციალურ განვითარებაზე. თითქმის მთელი საბერძნეთი ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა კრიზისმა მოიცვა.

ძვ. წ. 86 წ. ათენის დაცემით საბოლოოდ დასამარდა უძველესი ცივილიზაციის კერა. იმპერიის ეპოქაში ელინური პოლისების სტატუსი, მათი მართვის სისტემა შეიცვალა.

რომის რესპუბლიკის პერიოდში ელადის პოლისები თუ მაკედონიის პროკონსულს ექვემდებარებოდნენ და მათ პროკონსულის ლეგატი განკარგავდა.

იმპერიის პერიოდიდან კი შეიქმნა აქეის პროვინცია, რომელსაც სენატი განკარგავდა. მას პრეტორიანული რანგის სენატორები მართავდნენ. აქეის პროკონსულები ცდილობდნენ პროვინციის პოლისებისადმი ყურადღება გამოეჩინათ. მათი ძირითადი ფუნქცია „თავისუფალი“ პოლისების ფინანსებზე ზედამხედველობა იყო. აქეაში სენატის ადმინისტრაციასთან ერთად ფუნქციონირებდა იმპერატორის მხედართა ადმინისტრაცია, რომელიც პროკურატორებით იყვნენ წარმოდგენილნი. ახ. წ. I-II სს-ში აქეის პოლისებს კურატორები განაგებდნენ. ისინი ძირითადად საქალაქო ფინანსებს აკონტროლებდნენ. აქეის პოლისების საშინაო საქმეს ზოგჯერ იმპერატორიც განკარგავდა. ამ მხრივ, განსაკუთრებით ადრიანე აქტიურობდა. მან არაერთი საკანონმდებლო აქტი გამოსცა, რომელიც აქეის პოლისების სამეურნეო ცხოვრებას ეხებოდა. ასეთი იყო ბრძანება ათენიდან ზეთისხილის ექსპორტის თუ ელევრინში თევზეულის ბაზრობის მოწესრიგების შესახებ და ა.შ.

რომაული ადმინისტრაცია სამხედრო თვალსაზრისით, აქეის პოლისებს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა და აქ მუდმივი რომაული სამხედრო შენაერთებიც არ იდგნენ. ექსტრემალური სიტუაციის დროს, რომაელი ხელისუფალნი სპეციალურ ქვედანაყოფებს აგზავნიდნენ.

აქეის პროვინცია იმართებოდა კორინთიდან, რომელიც ადრე იმპერიის ხანაში კელაუ ელადის მნიშვნელოვან სავაჭრო-სამრეწველო და ადმინისტრაციულ ცენტრად რჩებოდა. აღნიშნულ პერიოდში ელინური სამყაროს კულტურული ცენტრის ფუნქციას აგრძელებდა ათენი, რომელიც ისევ მრავალ უცხოელს იზიდავდა. აქ უმაღლესი განათების მისაღებად მრავალი რომაელი ჩამოდიოდა. მათ რიცხვს განეკუთვნებოდა ტიტუს ალბინუსი, 104 წლის პრეტორი, რომელიც ეპიკურეისტი იყო, პომპენიუს ატიკუსი კი ათენში 20 წელი ცხოვრობდა; ათენში რამდენიმე წელი ცხოვრობდა და სწავლობდა ციცერონის შვილი. ათენში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა მრავალი რომაელი სენატორი; რომაელებთან ერთად ათენში ხანგრძლივად ცხოვრობდნენ ასევე აღმოსავლეთის ელინისტური პოლისების დიდებულები. ზოგიერთმა მათგანმა ათენის მოქალაქეობა მიიღო და მაგისტრანტებიც კი გახდნენ. მაგალითად, ნიკომედიელი ცნობილი მწერალი და პოლიტიკოსი ფლავიუს არიანე ათენის არქონტი და ბუღეს წევრი იყო (I, II-III², 2, 1773), ხოლო ეფესელი რეტორი ლოლიანუსი სტრატეგოსი გახდა (Phil., VS, I, 23).

ათენში ჩამოსულთა რიცხვი კიდევ უფრო გაიზარდა მას შემდეგ, როდესაც ადრიანესა და მარკუს ავრელიუსის დროს აქ დაარსდა რიტორიკისა და

ფილოსოფიის კათედრები. მართალია, ათენის ყველა სტუმარი, პოლისის პოლიტიკურ ცხოვრებაში არ მონაწილეობდა, მაგრამ მათი სოციალური როლი საკმაოდ მნიშვნელოვანი იყო, ამ მხრივ, ათენი აღემატებოდა არა მარტო აქეის პოლისებს, არამედ რომის იმპერიის მრავალ ქალაქს.

ათენის ტრადიციები იმპერიულ სისტემაში მის პოლიტიკურ მდგომარეობაში გავლენას ახდენდა. ელინისტური პოლისების მუნიციპალური ზედაფენა რომაული ადმინისტრაციის ძირითად დასაყრდენს წარმოადგენდა იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში. ათენი კი, როგორც ელინურობის იდეური მეტროპოლისი მუდამ საიმპერატორო ხელისუფლების განსაკუთრებული ყურადღებით და მზრუნველობით სარგებლობდა. ათენის კეთილმოწყობის საქმეში განსაკუთრებული წვლილი ადრიანეს მიუძღვის. სწორედ, მის დროს ათენი პანელინური ორგანიზაციის ცენტრი გახდა. იმპერიის სისტემაში ათენი სამოკავშირეო ქალაქის სტატუსით სარგებლობდა.

რესპუბლიკის ეპოქის ბოლო ფაზაში ათენი მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. მაგრამ იმპერიის დროიდან მისი მდგომარეობა გაუმჯობესდა: რომის აღმოსავლური პოლიტიკის სისტემაში ათენის განსაკუთრებული როლი და მისი დიდებული წარსული მრავალ ევერგეტს იზიდავდა. მათ შორის იყვნენ როგორც იმპერატორები და იმპერიული ზედაფენის გავლენიანი წარმომადგენლები, ასევე რომზე დამოკიდებული ქვეყნების მეფეები. მაგალითად, იუდეის მეფე ჰეროდემ დააჯილდოვა ათენი და ლაკედემონი (Schurer, 1901, გვ. 391); ეპოდავროსში თრაკიის მეფე კოტოსმა პორტიკი აღმართა (Paus., II, 27, 6); მეფეებს რომაელი სენატორები ეჯიბრებოდნენ. პავსანიასის ცნობით, მისმა თანამედროვე სენატორმა ანტონინუსმა კოტისის პორტიკი განაახლა, ხოლო მელოსელმა ევერგეტმა ლუციუს კორნელიუს დომიტიანემ ათენში მრავალი ნაგებობანი ააშენა (Paus., III, 25, 7). იმპერიის პერიოდში მიმდინარეობდა საბერძნეთისა და რომის კულტურული სინკრეტიზაციის პროცესი, ხოლო ათენი იმპერიის კულტურის ცენტრად ითვლებოდა.

ადრეიმპერიის ხანაში ათენის სოციალურ-ეკონომიკურ და მართვის სისტემაში გარკვეული ნოვაციები შეინიშნება. ატიკაში კერძომესაკუთრების ტრადიციული პოლისური ფორმა კვლავ აგრძელებდა არსებობას. აქ არ იყო ექსტერიტორიული საიმპერატორო მამულები თუ სალტუხები. რამაელი პროკურატორები იმპერატორისაგან ბოძებულ მიწებს, მკვიდრი მუშახელის სიმცირის გამო, სისტემატურად ყიდდნენ. ასე რომ, მიწის ნაკვეთები კერძო პირების ხელში აღმოჩნდა. ატიკის ტერიტორია ცალკეულ პოლისებს შორის

იყო დანაწილებული. ამ ტერიტორიის დიდ ნაწილს პოლისის მოქალაქეები ფლობდნენ, საზოგადოებრივი მიწის ნაწილი კი დაუმუშავებელი რჩებოდა.

როგორც ჩანს ატიკა მიწისმესაკუთრების ტრადიციული ფორმა შეცვლილია. მიწის დიდი ნაწილი ინდივიდების ხელშია კონცენტრირებული და შესაბამისად მსხვილი მიწათმფლობელობაა პრიორიტეტული, რაც კლასიკური ეპოქის ატიკისათვის სრულიად უჩვეულო იყო. მდიდარი ატიკელი მიწათმფლობელები მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი ქალაქთან და ისინი მეტწილად აქ ცხოვრობდნენ. ანალოგიური პროცესი შეინიშნებოდა ფოკიდასა და ბეოტიაში, სადაც ცალკეული პირების ხელში მიწის კონცენტრაცია არნახულ მასშტაბებს აღწევს.

რაც შეეხება ათენის სავაჭრო-სამრეწველო კომპლექსს, ის კრიზისს განიცდის. ათენური ტეტრადრაქმები და სტატერები, რომლებსაც ოდესღაც ელინური სამყაროს ფულად-სასაქონლო სისტემაში დომინირებდნენ, ადგილს უთმობდნენ რომაულ საიმპერატორო მონეტებს; ათენის ხელოსნური წარმოებაც დაკნინებული ჩანს. იმპერიის ეპოქაში ფაქტობრივად შეწყდა ერთ დროს ნატიფი და მთელ ელინურ სამყაროში ნატიფი კერამიკისა და ლითონდამუშავების წარმოება. სამთამადნო მრეწველობაც დაქვეითებული ჩანს, რადგანაც სტრაბონის სიტყვით, „ათენის ლავრეიონის ვერცხლის საბადოების მარაგი ამოიწურა და ლითონს ძველი ნარჩენებისაგან აღნობდნენ“ (Strabo, X, 1, 9, 447). ათენის ეკონომიკური სისტემის ჩამოშა იმითაც იყო განსხვავებული, რომ იმპერიის ეპოქაში ხელოსნური წარმოების ცენტრებმა ათენიდან და საერთოდ ელადიდან ანტიკური სამყაროს პერიფერიაში, ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ ქალაქებში გადაინაცვლეს. წარმოების დეცენტრალიზაციის გარდა, ათენის ეკონომიკის მდგომარეობა იტალიკური ნაწარმის კონკურენციამაც გაართულა. ჯერ კიდევ ძვ. წ. I ს-ში იტალიკური პროდუქციის იმპორტი ელადაში შესამჩნევი იყო. მეტიც, იტალიკურმა იმპორტმა ადგილობრივი ნაწარმი ბაზრიდან განდევნა. სანათების დამზადებაც კი, რომელიც ელადაში საკმაოდ წარმატებული იყო იტალიკურ ჭრაქებს კონკურენციას უწევდა. იტალიკურმა სანათებმა ადგილობრივი ბაზრიდან გამოდევნა სახელგანთქმული ათენური თუ კორინთული ჭრაქები. ყოველივე ეს აშკარა მოწმობაა იმისა, რამდენად დაქვეითდა ათენის და საერთოდ ელინური მრეწველობა, რომელიც ადგილობრივ ბაზრის მოთხოვნებს ვერ აკმაყოფილებდა. აღნიშნული პერიოდის ათენში წარმატებით მხოლოდ შუბების წარმოება ფუნქციონირებდა.

ათენის ეკონომიკას ახ. წ. II ს-ში აღრიანესა და ჰეროდე ატიკუსის მსგავსი მეცნატების ინიციატივით გაჩაღებულმა ინტენსიურმა მშენებლობებმაც ვერ უშველა. რიგითი მოქალაქეები სიღარიბეში ცხოვრობდნენ. სამაგიეროდ, ათენის ახალი არისტოკრატია მდიდრდებოდა და ძლიერდებოდა. ზოგიერთი ათენელი არისტოკრატი იმპერიის სამთავრობო სტრუქტურებში მაღალ თანამდებობებსაც იკავებდნენ. მაგალიტად, ზემოთხსენებული ფლავიუს არიანე რომის სენატორი და კაპადოკიის ლეგატი იყო. ამ მხრივ, განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ტიბერიუს კლავდიუს ჰიპარქოსის გვარი, რომლის ოთხი მოღვაწე სენატორთა წოდებას ეკუთვნოდა, ხოლო მისი მემკვიდრეები სხვადასხვა დროს კონსულები იყვნენ. ტიბერიუს კლავდიუსის შვილი ჰეროდე, ატიკური ტრადიციის დროს კონსული გახდა, ხოლო მისი შვილიშვილი, ცნობილი სოფისტი, ტიბერიუს კლავდიუს ატიკუს ჰეროდე 134 წლის კონსული იყო; ამ უკანასკნელის ვაჟიშვილი ტიბერიუს კლავდიუს აპიუს ატილიუსი ანტონინე პიუსის დროს ათენის არქონტად და 185 წლის კონსულად აირჩიეს. აღნიშნული ოჯახის წევრები ახ. წ. II-სის ახალი არისტოკრატის ტიპური წარმომადგენლებია, რომლებიც ძველ რომაულ-იტალიურ ზედაფენას სენაცვლდნენ და მომდევნო ხანის მოვლენებში განსაკუთრებული როლი შეასრულეს. სწორედ, ამ ფენის ხელში იყო თავმოყრილი ათენის პოლისის მართვის სადავეები.

დაბოლოს, ათენში არსებობდა, ასევე ინტელიგენციის გარკვეული ფენა: მასწავლებლები, ექიმები, სოფისტები, კინიკოსები, მხატვრები, მსახიობები, რომლებსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა არ ენიჭებოდათ. კულტურის გამოჩენილი მოღვაწენი, ფლავიუს არიანეს, ლოლიანუსის ან იულიუს თეოდოტოსის მსგავსი ადამიანები შეძლებულნი იყვნენ და მუნიციპალურ ზედაფენას განეკუთვნებოდნენ.

რაც შეეხება ათენის მართვის სისტემას, ის ძირითადად ტრადიციულ პოლისურ კონტინუიტეტს ინარჩუნებდა. ათენის სოციალური წინანდებურად იყოფოდა ფილეებად და ფრატრიებად, რომლებიც გარკვეულ ადმინისტრაციულ ფუნქციებს ასრულებდნენ. იმპერიის ეპოქაში ათენს ნომინალურად ბულე და დემოსი განაგებდა. ახ. 2. 128-129 წლამდე ბულე 600 მოქალაქისაგან შედგებოდა (IG, II-III², 3, 1, 3595). სასამართლო სფეროში დემოსი განსაკუთრებულ უფლებებს ფლობდა, ვიდრე ბულე. საფინანსო საკითხებს დემოსი და ბულე ერთობლივად წყვეტდა. იმპერიის ეპოქაში არეოპაგის მნიშვნელობა კვლავ გაიზარდა. მის კომპეტენციაში შედიოდა არა მარტო სასამართლო, არამედ პოლიტიკური საკითხები. ათენურ დეკრეტებში ბულესა და დემოსის

თანასწორუფლებიან ორგანოდ გვევლინება (IG, II-III², 3, 1, 3595). არსებითად არაოპაგი ახალი, ძლიერი სახელისუფლებო ორგანო ხდება. არეოპაგი ყოფილი არქონტებისაგან შედგებოდა და ოლიგარქოსების საყრდენ ძალას წარმოადგენდა.

ათენის მაგისტრთა შორის პრესტიჟულად ითვლებოდა არქონტებისა და აგორანომოსების თანამდებობები. არქონტების რიცხვი წინანდებურად ცხრა კაცისაგან შედგებოდა და მათი ფუნქციები არსებითად იგივე რჩებოდა. არქონტების მნიშვნელობა კლასიკური პერიოდისაგან განსხვავებით, იმპერიის ხანაში რამდენადმე გაიზარდა; რასაც მოწმობს ის ფაქტი, რომ ძვ. წ. V-IV სს-ის არქონტებთან შედარებით, იმ პერიოდის არქონტთა სიაში მათი სახელები ხშირად იხსენიება. არქონტი-ეპონომი ფორმალურად პოლისის გამგებლად ითვლებოდა. ამავე დროს ის არანაკლებ საპატიო თანამდებობად მიიჩნეოდა, ვიდრე რომაული მაგისტრატურის სხვა ორგანოების ხელმძღვანელები. ახ. წ. II ს-ის მრავალი გავლენიანი და გამოჩენილი პოლიტიკოსები, მათ შორის იმპერატორები და სენატორები ათენის არქონტები გახდნენ. ასეთები იყვნენ იმპერატორი დომიციანე და მომავალი იმპერატორი ადრიანე, ისტორიკოსი და პოლიტიკოსი ფლავიუს არიანე, ცნობილი სოფისტი და სენატორი ტიბერიუს ფლავიუს ატიკუსი და სხვ. ახ. წ. III ს-ის არქონტებიდან აღსანიშნავია ისტორიკოსი დეკსიპე, ასევე ტიტუს ფლავიუს მონდონა, რომელიც არქონტად სამჯერ აირჩიეს.

აგორანომის თანამდებობას პრაქტიკული დანიშნულება ჰქონდა და ის შიდა ვაჭრობას ეურიერებდა. სტრატეგოსის თანამდებობა წინანდებურად ავტორიტეტული იყო, თუმცა კლასიკურ ეპოქასთან შედარებით, მან მნიშვნელობა დაკარგა. ამის მიზეზი იყო ის, რომ სტრატეგოსის ადრეული ფუნქცია ომისა და დიპლომატიის საკითხები, იმპერიის პერიოდში მექანიკურად მოიხსნა. ამიერიდან სტრატეგოსს მხოლოდ რეკრუტირების ორგანიზების ფუნქცია დაეკისრა. სამხედრო მაგისტრატურათა შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ჰიპარქოსის თანამდებობას. განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ ასევე ეფებოსების ორგანიზაციას, რომელსაც არა იმდენად სამხედრო, არამედ პოლიტიკური მნიშვნელობა უფრო ჰქონდა, ვინაიდან ეფებოსების რიგებში გაწევრიანება მოქალაქეობის სტატუსის მინიჭებას ნიშნავდა (IG, II-III², 3, 1, 3733).

დაბოლოს, საქალაქო კულტი, რომელიც პოლისური კულტის განუყოფელ ნაწილს შეადგენს, გარკვეული ცვლილებები განიცადა: მოქალაქეები

კვლავინდებუილად თაყვას სცემდნენ ქალაქის მთავარ ღვთაებას ათენას, მაგრამ სეპტიმიუს სევერიუსის დროს, რომაელებმა ის იუღია დონმასთან გააიგივეს და ათენის პოლემარქოს დღესასწაულზე მსხვერპლს მასაც სწირავდნენ.

ატიკაში ათენის გარდა დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა პირეუსსა და ელევსისს, რომლებიც ათენის პოლის-სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდა, მაგრამ დამოუკიდებელი პოლისები არ იყვნენ. ისინი თემებს წარმოადგენდნენ და შესაბამისი თვითმართველობით სარგებლობდნენ. პირეუსის საპორტო ნაგებობები სულამ დაანგრია, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ის მაინც განაგრძობდა ფუნქციონირებას. იმპერიის ეპოქაში მისი მნიშვნელობა კვლავ გაიზარდა, თუმცა ნავსადგურს ძირითადად მეტოიკოსები დაეუფლნენ. პეროდე ანტიკუსისადმი მიძღვნილ წარწერაში დაფიქსირებული 27 პირეუსელი ბიზნესმენიდან მხოლოდ 16 იყო ათენელი მოქალაქე (SIG, II³, 856), რაც იმის მიმანიშნებელია, რომ იმპერიის პერიოდშიც ორეუსმა სავაჭრო ცენტრის ოდინდელი მნიშვნელობა მაინც ვერ დაიბრუნა.

რაც შეეხება ელევსისს, ის კვლავ ელადის მნიშვნელოვანი რელიგიური ცენტრის ფუნქციას აგრძელებდა. ელევსიური მისტერიები ბერძნულ-რომაულ სამყაროში პოპულარულობით სარგებლობდა, თუმცა ელევსინი ათენის პოლისის შემადგენლობაში შედიოდა და შესაბამისად მისი ტაძარი, როგორც წარწერებიდან ჩანს ფაქტობრივად ათენელი არისტოკრატების მფლობელობაში იყო (EA, III, 134).

რომის იმპერიის სისტემაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ პანელინური სატაძრო პოლისები ოლიმპია, დელფოსი და ეპიდავროსი, რომლებმაც პოპულარობა შეინარჩუნეს. მართალია, ეს პოლისებიც კლასიკურ და ელინისტურ პერიოდებთან შედარებით, დაცემულ-დაქვეითებული იყო, მაგრამ მათი დიდებული წარსული მრავალრიცხოვან მლოცვეებსა და ტურისტებს იზიდავდა. განსაკუთრებით სახელგანთქმული იყო ოლიმპია. ოლიმპური თამაშები წინანდებუილად ელინური სამყაროს განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობდა, ოლიმპიადაზე გამარჯვება კი უდიდეს პატივად ითვლებოდა. აქეის პროვინციის პოლისების მრავალი დიდებული ოლიმპიადას ხშირად სტუმრობდა. ოლიმპიას არანაკლებ ყურადღებას უთმობდნენ რომაელები. ამის დასტურია ოლიმპიაში აღმოჩენილი სენატორებისა თუ იმპერატორებისადმი მიძღვნილი მრავალრიცხოვანი წარწერები (AZ, XXXVII, 136, №266).

ოლიმპიასთან შედარებით არასახარბიელო მდგომარეობაში იმყოფებოდა დელფოსი. მართალია, კვლავ იზიდავდა მრავალრიცხოვან უცხოელებს და

ზოგიერთი მათგანი საპატიო თანამდებობასაც ფლობდა, მაგრამ ძველი დიდება დელფოსის ორაკულისა, რომელიც ელადის საზოგადოებრივი აზრის განმსაზღვრელი იყო, სამუდამოდ ჩაქრა. მიუხედავად ამისა, იმპერიის ეპოქაში დელფოსი პატივისცემის და განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ. ცნობილია, რომ ადრიანე და ანტონინე პიუსი დელფოსის არქონტელები იყვნენ (SIG², II, 848). რომის იმპერიის სისტემაში დელფოსს „Civitas libera“-ის სტატუსი ჰქონდა. რომაელები განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ, ასევე ეპიდავროსს. იმპერიის ეპოქაში, განსაკუთრებით კი II ს-სი ეპიდავროსში ინტენსიური მშენებლობა მიმდინარეობდა. ეპიდავროსული ასკლეპიოსის კულტი პოპულარობით სარგებლობდა. ეპიდავროსის წარწერებში მოხსენიებულია ლაკედემონელი არისტოკრატი გაიუს იულიუს ლაკონა „აქეის ბრწყინვალე კონსულარი და არისტოკრატი გნეიუს კლავდიუს ლეონტიკე, (EA., III, №76), „სადგომო ხელისუფლების მრჩეველი ვინმე ბასა (CIG, I, 1167). იმპერიის ეპოქაში ეპიდავროსი „მოკავშირე“ პოლისის სტატუსს ფლობდა.

აქეის პროვინციის დანარჩენი პოლისები უმნიშვნელო როლს ასრულებდნენ და რეგიონალური მნიშვნელობა ჰქონდათ. პელოპონესის პოლისებიდან ოლიმპიისა და ეპიდავროსის გარდა გამოიღვცოდა სპარტა, რომელიც სტრაბონის ცნობით, იმპერიის ეპოქაში ლაკონიკის ერთადერთი მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვან პოლისად ითვლებოდა (Strabo., VIII, 5, 5, 365). რესპუბლიკის დროს სპარტა ე.წ. „თავისუფალი ქალაქი“ გახდა. ამ პერიოდის წარწერებში, ის ათენის, აქეის, ბეოტიისა და თესალიის ალიანსების გვერდით იხსენიებოდა, როგორც ერთ-ერთი ელინური პოლისი, რომელიც მაკედონიის გამგებელს ექვემდებარებოდა. სპარტა „თავისუფალი ქალაქის“ სტატუსს იმპერიის ეპოქაშიც ინარჩუნებდა. ავგუსტუსის დროს იუდეის მეფემ ჰეროდემ ლაკედემონს ათენთან ერთად დიდი ძღვენი უბოძა. სპარტის პოლიტიკურმა სისტემამ კლასიკურ პერიოდთან შედარებით გარკვეული ცვლილებები განიცდა, მაგრამ პროვინციის დანარჩენ პოლისთა შორის ის ტრადიციულად სახელმწიფოებრივი წყობის ელემენტების თავისებურებებით გამოირჩეოდა. თუმცა ამგვარი სპეციფიურობა ფორმალური ხასიათისა იყო. სპარტაში არსებითად არისტოკრატია ჰეგემონობდა. იმპერიის პერიოდის დასაწყისშივე აქ დამყარდა არისტოკრატიული ტირანიის მსგავსი წყობა. ამგვარი პრინციპით, ავგუსტუსის დროს სპარტას მართავდა გაიუს იულიუს ევკიკლე, ტიბერიუსის დროს გაიუს იულიუს ლაკონი. მოგვიანებით ევრიკლეს მოდგმა დიდი გავლენით სარგებლობდა. ადრიანეს დროს ლაკონის შვილიშვილი გაიუს იულიუს ლაკონი

სპარტის პატრონომოს-ეპონიმი გახდა (EA, III, №21). სპარტანულ არისტოკრატიას ელადის დანარჩენი პოლისების ზედაფენასთან მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა. ერთ-ერთ წარწერაში მოხსენიებულია „ეფეოსი ატიკურის შვილი გეროდე“ (CIG, I, 1256). როგორც ამ წარწერიდან ჩანს, ატიკურის ოჯახის ერთ-ერთ წევრს სპარტაში პატრონომოსის თანამდებობა ეკავა. ელადის დანარჩენი პოლისების ზედაფენების მსგავსად, ანტონინუსების სპარტის არისტოკრატიამ სენატებშიც შეაღწია. ზოგიერთი მათგანი პრეტორიც გახდა (Dig., XXXVI, 1, 23).

პელოპონესის დანარჩენი პოლისებიდან აღსანიშნავია ასევე მესენა, რომლის მოქალაქეთა ერთი ნაწილი, როგორც წარწერები გვაუწყებენ „სენატორული წოდების“ წევრები იყვნენ (CIG, I, 1133). არგოლიდის პოლისებიდან იმპერიის ეპოქაში გამოირჩეოდა არგოსი, მაგრამ ეპიდავროსთა სედარებით, ის მხოლოდ რეგიონულ მნიშვნელობას ინარჩუნებდა. იმპერიის ხანაში არკადიის ერთ დროს სახელგანთქმული პოლისი მეგაპოლისი, სტრაბონისა (Strabo., VIII, 5, 38) და პავსანიასის (X, 2, 5) ცნობებით, დაცარიელებული იყო. არკადიის დაცემულ-დაქვეითებული პოლისთაგან გამორჩეული ადგილი მხოლოდ ტეგეას ეკავა.

რაც შეეხება შუა საბერძნეთის პოლისებს, მათი ვითარება პელოპონესის პოლის-სახელმწიფოების მდგომარეობას მოგვაგონებდა. მეგარიდაში წინანდებურ მნიშვნელობას ინარჩუნებდა. კლასიკური პერიოდის ელადის ერთ-ერთი მეგაპოლისი მეგარა, რესპუბლიკის ხანის დასასრულს ღრმა კრიზისში იმყოფებოდა, მაგრამ ადრეიმპერიის წლებში, მისი მნიშვნელობა კვლავ გაიზარდა. ადრინეს დროს, როგორც წარწერებიდან ირკვევა, მეგარაში ძველი დორიული ფილები კვლავ ფუნქციონირებდნენ (IG, VII, 70, 73) სახელგანთქმული მეგაპოლისი თებე, პავსანიასის ცნობით რიგით დასახლებად გადაიქცა (XI, 3, 5). სამაგიეროდ, იმპერიის ხანაში დაწინაურდნენ ისეთი მეორეხარისხოვანი პოლისები, როგორებიც იყვნენ ქერონია, თესპის, პლატეა, ლაბადეა და სხვ.

იმპერიის პერიოდში არასახარბიელო მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ ასევე მაკედონიის ელინისტური ეპოქის მნიშვნელოვანი პოლისების დიდი ნაწილი. ფილიპესა და ალექსანდრესეული მაკედონიის სამეფოს დედაქალაქი პელა რიგითი ქალაქის რანგამდეა ჩამოქვეითებული, სამაგიეროდ დაწინაურებული ჩანდა თესალონიკა სტრაბონის ცნობით, მაკედონიის ყველაზე მნიშვნელოვანი პოლისი (XII, 8, 33)/ იმპერიის ხანაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდნენ

დიდრარხია, ფილიპია და კასანდრია, რომლებიც ტრანსბალკანური სტრატეგიული და სავაჭრო გზაჯვარედინზე მდებარეობდნენ. დიდრარხია ადრიატიკის სანაპიროზე იყო განლაგებული, ფილიპია მაკედონიისა და თრაკიის საზღვარზე, კასანდრია თრაკიის სანაპიროზე სტრატეგიული პუნქტი იყო. მაკედონიის პოლისებს შორის განცალკევებით იდგნენ თესალიის თემები, რომლებიც მაკედონურ პოლისთა ლიგის შემადგენლობაში არ შედიოდნენ. მათ ჰქონდათ ავტონომიური გაერთიანებები, რომელთა ცენტრი ლარისა იყო. თესალიის ცალკეულ პოლისებს შორის აღსანიშნავია დემეტრიადა, რომელიც მრავალ თესალიურ პოლისებს აერთიანებდა, ასევე ჰიპატია და ფარსალე, რომლებიც თესალიის მეგაპოლისებად ითვლებოდნენ.

რომის იმპერიისათვის მაკედონიის პოლისების ეკონომიკას განსაკუთრებული მნიშვნელობა არ ჰქონდა. მაკედონიის ქალაქების ხელოსნური ნაწარმი ადგილობრივი ბაზრისათვის იყო ორიენტირებული. მაკედონიის მრწვევლობის არც ერთი დარგი, გარდა სამთამადნო წარმოებისა, საერთოიმპერიული მნიშვნელობისა არ იყო. მაკედონიის პოლისების ეკონომიკურ სისტემაში შედარებით უფრო დიდ როლს ვაჭრობა ასრულებდა. შიდა სავაჭრო ოპერაციები შეზღუდული ჩანს, სამაგიეროდ საგარეო ვაჭრობა ინტენსიურ ხასიათს იძენდა.

აღსანიშნავია, რომ მაკედონიის მთელ რიგ პოლისებში ფულად-სასაქონლო მეურნეობა და მევახშეობა სუსტად იყო განვითარებული. ამ მხრივ, გამონაკლისს წარმოადგენდნენ მეგაპოლისები, რომელთა შორის გამოირჩეოდა თესალონია, რომელიც მსხვილი სატრანზიტო ცენტრის ფუნქციას ასრულებდა.

ამრიგად, ადრეული იმპერიის სისტემაში ელადის პოლისების დიდი ნაწილი, ათენის, კორინთოსა და მათი მსგავსი მეგაპოლისების გამოკლებით, არსებით როლს ვერ ასრულებდნენ და მათი მნიშვნელობა საბერძნეთის ფარგლებს არ გასცილებია. ერთ დროს ცნობილი და სახელგანთქმული პოლისების აბსოლუტური უმრავლესობა გადარიბდა და გაუკაცრიელდა. ამგვარი პოლისების მოქალაქეთა ერთი ჯგუფი მცირე წარმოებით იყო დაკავებული, მეორე ნაწილი კი უღარიბესი მასისაგან შედგებოდა, რომელიც „ვეერგესიების“, პოლის-სახელმწიფოს შემწეობების ხარჯზე ცხოვრობდა.

გვიანრომაულ ხანაში კი პოლისების როლი და ფუნქცია რადიკალურად იცვლება. ადრეიმპერიის ხანაში პოლისები თუ რომანიზაციის ცენტრები იყვნენ და პოლისური წესი, მორალის ტრადიციები ძირითადად უცვლელი რჩებოდა, დომინანტის დროს პოლისმა ეს თვისებები საბოლოოდ დაკარგა. მისი

სოციალური და ეთნიკური სტრუქტურა, მუნიციპალიზმის ხასიათი ტრანსფორმირდა. რომაული ადმინისტრაცია შეეცადა სოციუმი გარდაექმნა, ის თავის დასაყრდენს ელინისტური მონარქიებისა თუ აღმოსავლური დესპოტიების ნორმებში, მათ პრინციპებში ეძებდა. წერილობით წყაროებში გვიანრომაული ეპოქის სამოქალაქო საზოგადოების საქმიანობის შესახებ ცნობები თითქმის არ მოიპოვება, მაგრამ ის რაც ჩვენამდეა მოღწეული, ადასტურებენ, რომ პოლისებში სამშენებლო სამუშაოები უპირატესად კერზო პირებისა და იმპერატორების ხარჯზე ხორციელდებოდა; წინანდებური არჩევითი საქალაქო მაგისტრატურები მემკვიდრეობითი გახდა.

დიოკლეტიანეს დროიდან პოლისური იდეოლოგიისა და სულიერი ცხოვრების სფეროში ორი განსხვავებული ტენდენციები შეიმჩნეოდა. პოლისის მოქალაქეთა ერთი ნაწილი ტრადიციული რომაული ღვთაებების, ნორმების და წეს-ჩვეულებების ერთგული რჩებოდა. მოქალაქეთა მეორე ნაწილი, რომელიც ქრისტიანებისაგან შედგებოდა უწინდელი სამყაროს ღირებულებებს უარყოფდნენ, იმპერატორს ღმერთად არ აღიარებდნენ. ორივე მათგანი ერთი და იგივე პოლისის მოქალაქენი იყვნენ და სოციუმის კონსოლიდაციაზე, მის პროგრესზე უნდა ეზრუნათ. მაგრამ თუ რომაული ტრადიციების ერთგული მოქალაქეები პოლისზე, მის საზოგადოებრივ ნაგებობებსა და ტაძრებზე ზრუნავდნენ, ქრისტიანებისათვის ყოველივე ამას არანაირი მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ამით ისინი სამოქალაქო საზოგადოებისაგან იზოლაციაში აღმოჩნდნენ.

The Ancient Polis

S u m m a r y

The history of ancient Greece in essence is history of polisies. On ruins of the Mycenaean bureaucratic monarchy, In VIII-VII centuries BC in ancient Greece has arisen a primitive rural community. The polis which for Ancient Greek authors represents a society of citizens was the political centre of a community. In VI century BC the city is born. Two opposite tendencies start to express the polis and a city: a city-centre industrial manufacture, the polis-association of farmers.

The developed polis to oppose to the further development of craft. In a number of the Greek polisies the laws limiting the rights of citizenship for people, occupied with craft work were passed, or to citizens in general forbade to be engaged in craft. The structure of polis braked development of commodity-money relations as from reference sphere considerable money resources were constantly withdrawn. Development of commodity-money relations, a market role led to deformations most systems of polis.

Basis of economy of the polis is agriculture. Commodity relations, a trading exchange of a steel of one of bases of all economic life of the polis. The policy economy opened the big possibilities for development of commodity relations, and so, accumulation of riches, occurrences of large estates in a countryside and the big craft workshops in a city.

The social structure of polisies assumed existence of three basic classes: the Ruling class, free small manufacturers, slaves and dependent workers of the most various categories.

Proprietors of the big workshops, solid sums of money concerned the state class large the land owner. The basic part of the population of the policy from free small workshops, their role in the polis was small.

The civil collective including full citizens, the aboriginals owning a hereditary earthen site, taking part in state the management was a kernel of social

structure of the antique policy. Arrived on a residence from other Greek polities, could not be a part of citizens and made special estate Metics, not citizens. Ground area loss could lead to disfranchisement.

Possession of the ground area was considered as the main guarantee of performance by the citizen of the duties before the polis. The prosperous farmer who carefully conducts the economy was considered as the worthy citizen average, jealously carries out all civil duties.

From the point of view of the government, the antique polis had the republican device. The Supreme power belonged to national meeting which consisted basically of all full citizens. The national meeting operated the polis in common and Council and the officials selected for one year. Constant machinery of state did not exist. Repeated re-election for the same post was not supposed.

In polities all system of cultural wealth, was generated by components which acted a personal liberty of the person, the option of employment, the right on defined material maintenance also.

The common features described above most are peculiar to some extent to each polis, however among set of the Greek policies it is possible to allocate two basic types: the polis agrarian, with a poor development of trade and crafts and, as a rule, the oligarchy state. The sample of this kind is Sparta, which in the middle of VI century BC has definitively developed as the policy and had more perfect military and political organization of a society, than other Greek policies during the same period. The originality Spartan structures oh polis was defined by extremely high role of the state which carried out the direct control over an everyday life of citizens. Stability and relative stability of a Spartan mode which within two centuries has not undergone essential changes was a consequence of it. However such system has led to full isolation from an external world, prompt cultural decline was result of that. Other type represented a society and the state and big industrial productions and commodity-money relations, the democratic device. Most a vivid example of such policy are Athens where in V-IV centuries BC capitalist the relation takes root.

During the period from the end V to the middle of IV century BC intensity of foreign policy communications of policies has increased in Greece. The increase in number of contacts between policies promoted formation and development of institutes regulating relations. At the same time was outlined the tendency to certain unification of norms of dialogue, and existing institutes some for a long time have got new value.

The polis became such form of ancient society and the state in which frameworks in VIII-IV centuries BC have been created favorable conditions for development of rational economy, dynamical public relations, political establishments, the brilliant Greek culture, rendered huge value on world civilization development.

However the ancient polis as the historical form has settled the internal potentialities to the middle of IV century BC and has entered the crisis period. Introduction of commodity economy, concentration of riches on one pole and an destitution on other, falling of a role of a civil home guard and distribution of mercenaries, growth social confrontations undermined unity of a civil society.

During the period Hellenistic and the Roman epoch the ancient polis though kept the important elements of historical traditions, but cotton velvet loses independence and as a whole is under the control of the central power.

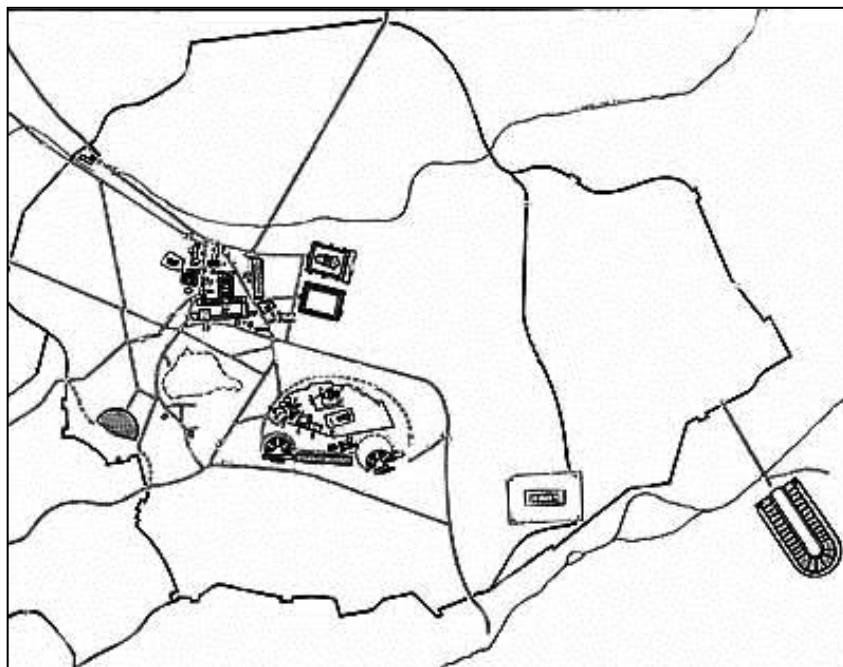
ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

- გორდეზიანი ლ., ძველი ისტორიის ნარკვევები, თბ., 2009.
- თოდუა თ., ანტიკური პოლისის ფორმირების პროცესი. პროტოპოლისი. – საისტორიო ვერტიკალები, 11, 2007.
- თოდუა თ., ალექსანდრე მაკედონელი და პოლისები (იმპერიისა და პოლისის ურთიერთობისათვის). – საისტორიო ვერტიკალები, 17, 2009.
- ლომოური ნ., კოლხეთის სანაპიროს ბერძნული კოლონიზაცია. თბ., 1962.
- ღორთქიფანიძე ოთ., ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი. თბ., 1966.
- Андреев Ю., Раннегреческий полис. М., 1976.
- Андреев В., Размеры земельных участков в Аттике IV в. до н. э. – ВДИ, 2, 1959.
- Андреев В., Цена земли в Аттике IV в. до н. э. – ВДИ, 2, 1960.
- Античная Греция, т. I-II, 1983.
- Блаватский В., Кошеленко Г., Кругликова И., Полис и миграция Греков. – Проблемы греческой колонизации северного и восточного Причерноморья, Тб., 1979.
- Глускина Л., Проблемы социально-экономической истории Афин IV в. до н. э., Л., 1975.
- Глускина Л., Афинские метеки в борьбе за восстановление демократии в конце V в. до н. э. – ВДИ, 2, 1958.
- Глускина Л., Аренда земли в Аттике IV в. до н. э. – ВДИ, 2, 1968.
- Доватур А., Политика и Политии Аристотеля. М-Л., 1965
- Кошеленко Г., Полис и город: к постановке проблемы. – ВДИ, 1, 1980.
- Кошеленко Г., Полис на эллинистическом востоке, М.,
- Кузнецов , Строители Эрехтейона. – ВДИ, 4, 1990.
- Кондратюк М., Теорикон. – ВДИ, 1, 1989.
- Лاپин В., Греческая колонизация Северного Причерноморья, Киев, 1966.
- Маринович Л., Греческое наемничество IV в. до н. э. и кризис полиса. М., 1975.
- Маринович Л., Александр Македонский и полисы Малой Азии. – ВДИ, 2, 1980.
- Фролов Э., Греческое тираны (IV в. до н. э.). Л., 1972.
- Шахермайр Ф., Александр Македонский, М., 1984.
- Andrewes A., The Greek turants. N. Y., 1963.
- Austin M., Vidal – Naquet P., Economic and social history of ancient Greece. Berkeley, 1977.

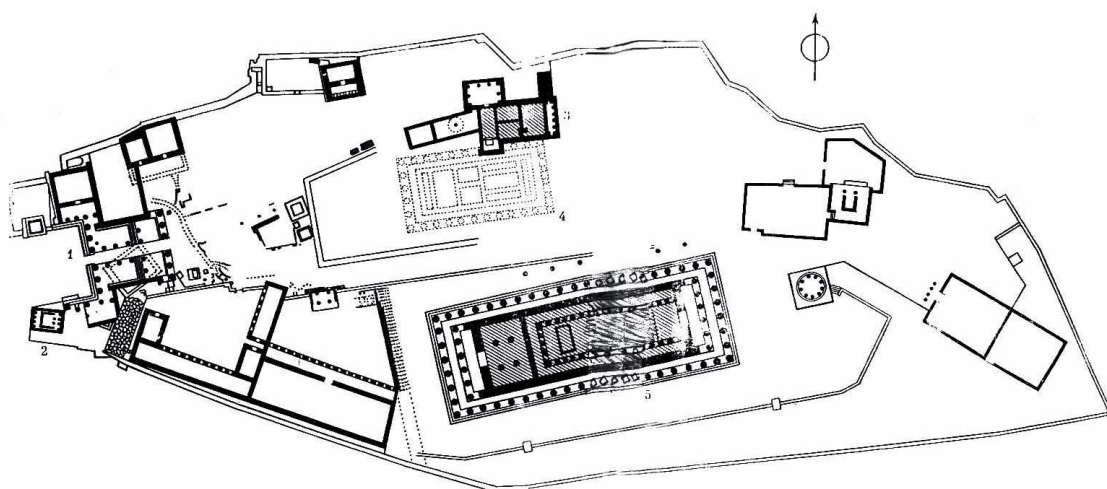
- Boardman J., *The Greeks overseas*. London, 1980.
- Chrimes K., *Ancient Sparta*. Manchester, 1952.
- Ehrburg V. *Polis und imperium*. Zürich, 1965.
- Ehrburg V. *The Greek state*. L., 1969.
- Ellis J., *Philip II and Macedonian imperialism*. N. Y., 1976.
- Hummond M., *The city in the Ancient world*. Cambridge, 1972.
- Luce J., *The Polis in Homer and Hesiod*. Dublin, 1978.
- Laugger S., *Die bergwerksklaven von Laureion*. Wiesbaden, 1955.
- Meiggs R., *The Athenian empire*. Oxford, 1972.
- Mosse C. *Athens in decline. 404-86 B. C.* London, 1973.
- Finley M., *Sparta*. N. Y., 1975.
- Finley M., *Studies in land and credit in ancient Athens. 500-200 B.C.*, New Jersey, 1952.
- Fine J., *Horoi. Studies in Mortgage, real security and land tenure in ancient Athens*. – *Hesperia*, IX, 1951.
- Forrest W., *History of Sparta. 950-192 B. C.* L., 1968.
- Gomme A., *The population of Athens in the fifth and fourth centuries B.C.* Oxford, 1933.
- Jones A., *Athenian democracy*, Oxford, 1960.
- Jonec A., *Sparta*. Oxford, 1967.
- Pecirka J., *The crisis of Athenian Polis in the fourth century B.C.* – *Eirene*, XIV, 1976.
- Randall R., *The Erechtheum workman*. – *AJA*, 57, 1953.
- Starr ch., *The economic and social growth of early Greece. 800-500 B.C.* N. Y., 1977.
- Thomlinson R., *Urban structure: The social and spatial character of cities*. N. Y., 1965.
- Whitehend D., *The ideology of the athenian metic*. Cambr., 1977.

ტაბულების აღწერილობა

- I. 1. ათენის სქემატური გეგმა. 2. ათენის აკროპოლისის ანსამბლი. აქსონომეტრია. 1. პირგოსი, 2. ათენა – ნიკეს ტაძარი. 3. პინაკოთეკა. 4. პროპილეები. 5. ათენა – პრომასოსის ტაძარი. 6. ერესთეიონი. 7. პართენონი. 8. ხალკოთეკა. 9. არტემიდას ტაძარი.
- II. ათენის აგორა.
- III. ათენის სატაძრო კომპლექსი. 1. პართენონი. 2. ერესთეიონი.
- IV. 1. ათენური ამფორა ძვ. წ. V ს. 2. ათენური კრატერი ძვ. წ. V ს.
- V. 1. სპარტის სქემატური გეგმა. 2. სპარტის აკროპოლისი.
- VI. 1. სპარტანელი ქალის ბრინჯაოს ქანდაკება დაახლ. ძვ. წ. 500 წ. 2. ლაკონიკური ამფორა ძვ. წ. VII ს-ის დასასრული. 3. ბრინჯაოს ლაკონიკური კრატერი დაახლ. ძვ. წ. 530 წ.
- VII. 1. მილეტის სქემატური გეგმა. 2. კორინთოს სქემატური გეგმა.
- VIII. 1. მილეტის ამფითეატრი. 2. მილეტური მონეტა.
- IX. 1. კორინთული ამფორა ძვ. წ. VI ს. 2. კორინთული კრატერი ძვ. წ. VII ს.

1

2

6*

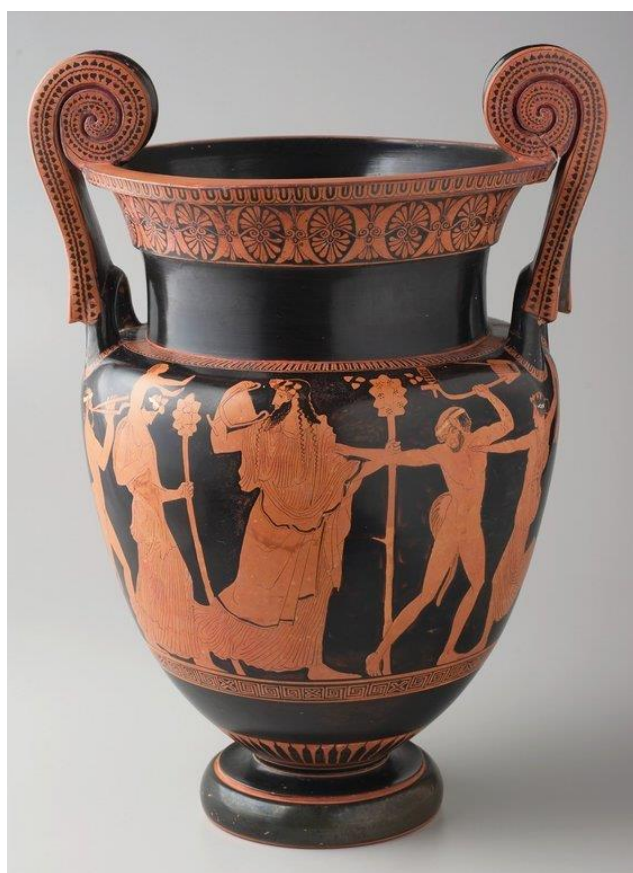
1

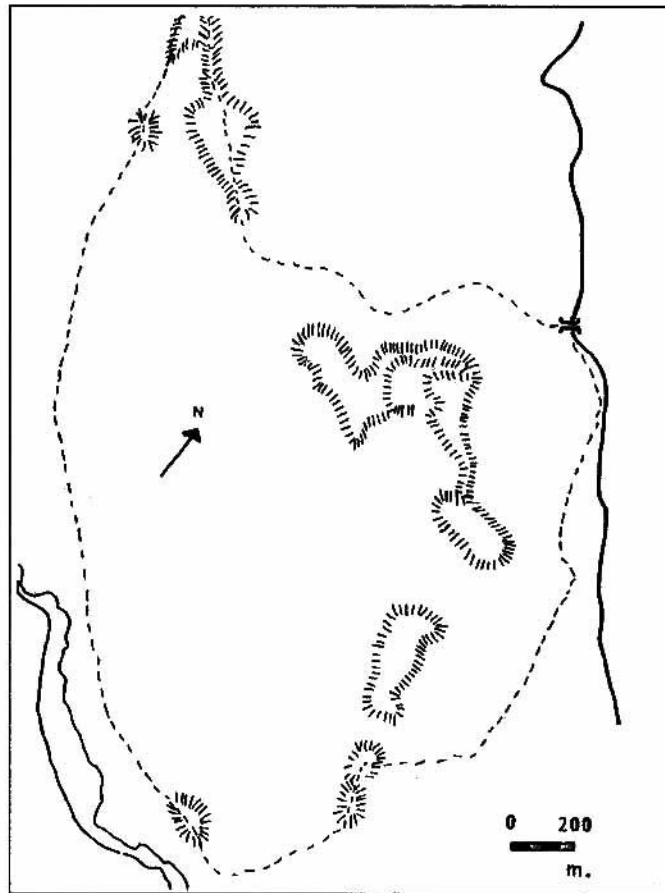
2

1

2

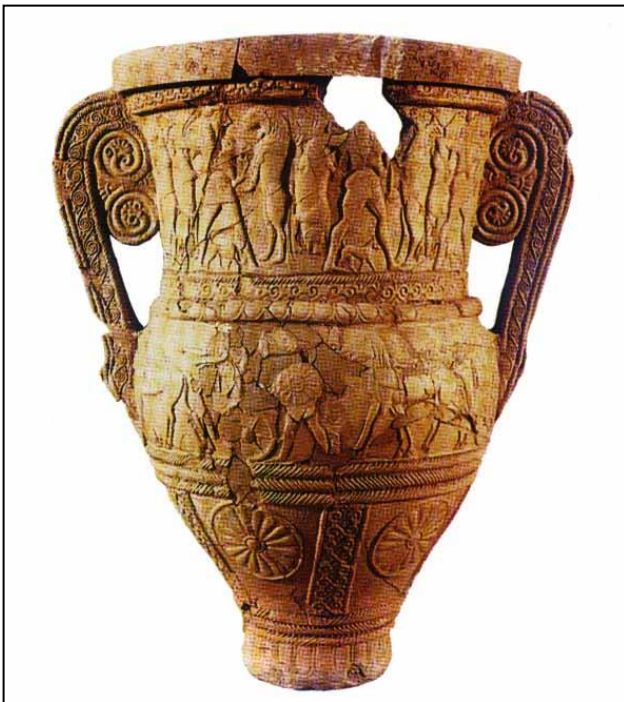
1

2

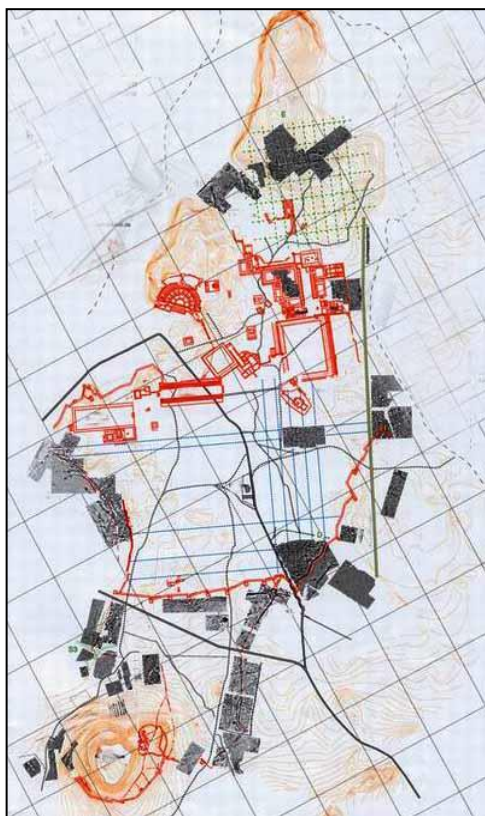
1

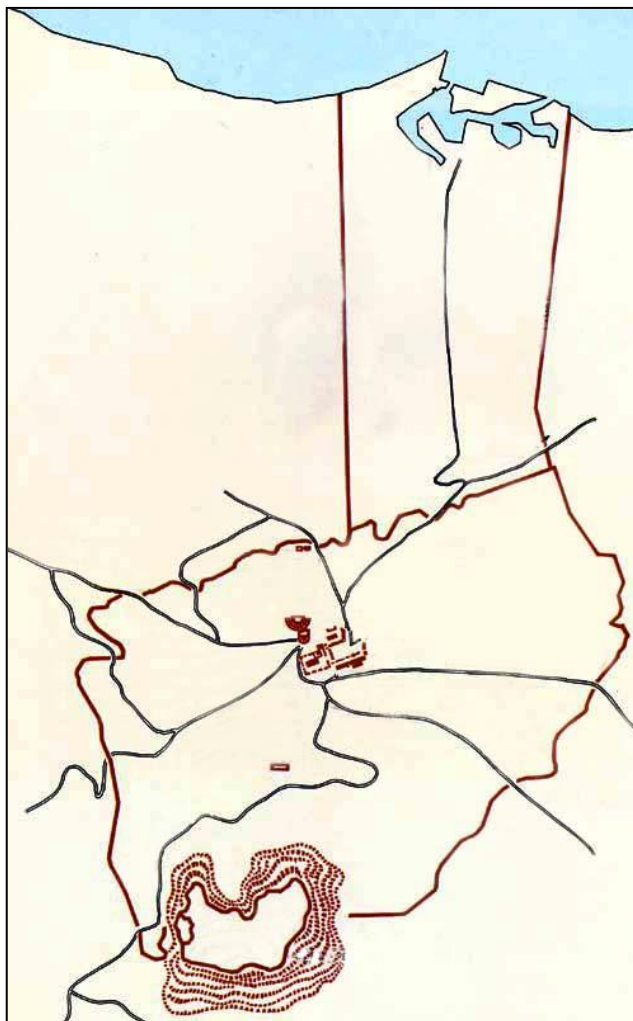
2

3

1

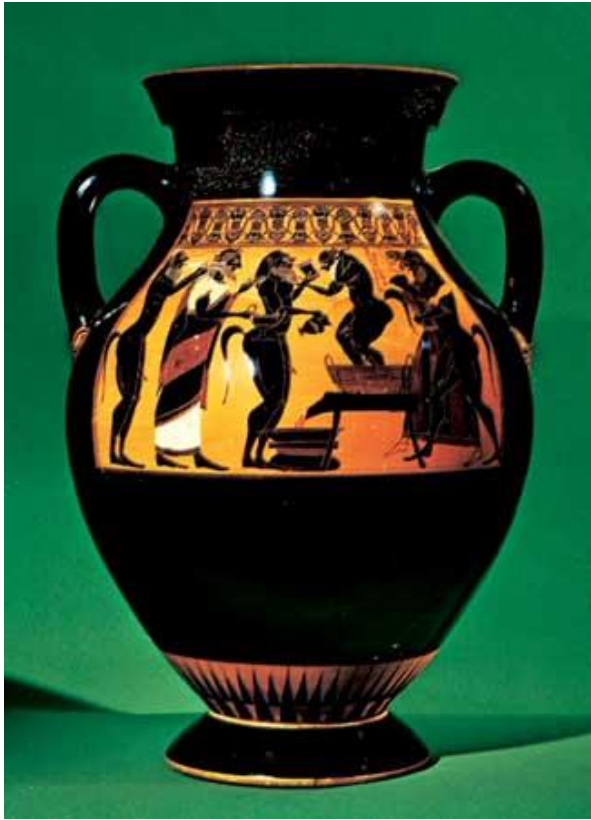
2

1

2

1

2